Aayushi
International Interdisciplinary
Research Journal

Impact Factor –7.149
ISSN-2349-638x

National Conference

on

Implementation of National Educational Policy (NEP) 2020

4th April 2021

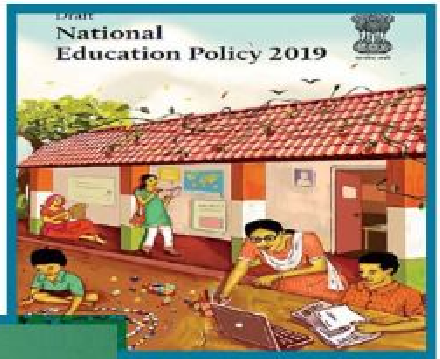

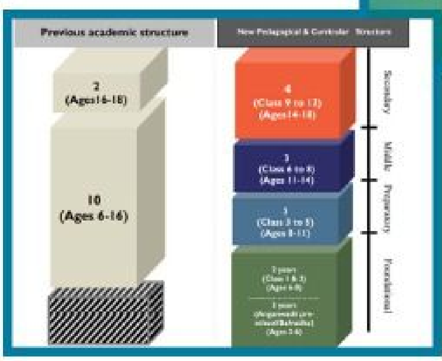

Editor
Dr. Maheshwar Kallave
Dr. Manish Deshpande

Organized By
Vidya Bharti Devgiri Prant Shiksha Sansthan, Aurangabad (MS)
and
Swami Vivekanand Sevabhavi Sanstha, Osmanabad (MS)

Impact Factor – 7.149 ISSN-2349-638x

National Conference
on
Implementation of National Educational Policy (NEP) 2020

4 th April 2021

Organized By

Vidya Bharti Devgiri Prant Shiksha Sansthan, Aurangabad (MS)

&

Swami Vivekanand Sevabhavi Sanstha, Osmanabad (MS)

Editor

Dr. Maheshwar G. Kallave

Dr.Manish Deshpande

No part of this Special Issue shall be copied, reproduced or transmitted in any form or any means, such as Printed material, CD – DVD / Audio / Video Cassettes or Electronic / Mechanical, including photo, copying, recording or by any information storage and retrieval system, at any portal, website etc; Without prior permission.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638x
Special Issue No.85

Disclaimer

Research papers published in this Special Issue are the intellectual contribution done by the authors. Authors are solely responsible for their published work in this special Issue and the Editor of this special Issue are not responsible in any form.

PREFACE

At the very outset, on behalf of Vidya Bharati Devgiri Prant Shiksha Sansthan and Swami Vivekanand Sevabhavi Sanstha, We take an opportunity to put on record, the valuable contributions in the form of articles and research papers made by all the delegates in National Conference on Implementation of NEP-2020 in the form of this journal.

This journal has included enlightening articles and research papers based on implementation of National Education Policy-2020: Role of Teacher and related research studies in education. It is an honest effort to bring all these people together on this single platform to chamber this magnificent energy and manifest something unique that is to be created in the field of research.

We take this opportunity to illuminate the relentless support of Hon. Dr. Ramkrisna Rao, Hon. Shriramji Araowkar, Hon. J. M. Kashipatiji, Hon. Avanishji Bhatnagar, Hon. Rakeshji Sharma and all respected dignitaries of Vidya Bharti.

Therefore, we are especially thankful to them for their ever-generous attitude and moral support in whatever endeavors we plan to undertake.

On a more personal note, we are immensely grateful to Hon. Dr. Madhushri Saoji, Hon. Sheshadriji Dange, Hon. Shaileshji Joshi, Hon. Prakashji Potdar and Hon. Dineshji Deshpande for their moral support, well wishes and guidance.

Our words fail to short to express our heartfelt thanks to all our esteemed keynote speakers Hon. Dr. Ravindraji Kanhere and Hon. Dr. Ramaji Mishra whose encouraging words have always generated the requisite energy and enthusiasm to pursue and accomplish higher goals within the participants and budding researchers in the field of educational research.

It shall be unfair on our part, if we fail to acknowledge the gigantic contribution of our friend Mr. Dayanandji Rathod, Mr. Sandeepji Moharir, and Dr. Vinodkumar Vaychal for their technical support to make the conference function flawless.

We are also grateful to Dr. Vivek Katdare, Dr. Annasaheb Kolhatkar, Dr. Ashruba Kadam, Dr. Prashant Chaudhari, Dr. Prakash Baviskar, Dr. Kailas Mote, Mr. Hajumiya Shaikh who extended their support behind the curtain.

We are also grateful to Adv. Milindji Patil, Hon. President, Tapaswi Public Charitable Trust, Osmanabad for extending his wholehearted support with Venkatesh Mahajan College and its staff to make this National Conference fruitful.

We are also thankful to Mr. Pramod Tandale of Aayshi International Journal for painstaking efforts to bring this book in our hand in a short period of time.

Indeed it is matter of great privilege and honor to express our deep sense of gratitude to all those who offered their esteemed and selfless contribution to this event.

Editors
Dr. Maheshwar G. Kallave
Dr. Manish M. Deshpande

An Admiration ….

Much awaited and carefully drafted National Education Policy – 2020, was put in the public domain after a big 5 years toil and exercise across the country to the appreciation of almost all. We all know that success of a policy or programme depends on the involvement of all the stake holders at every level of implementation with a periodical evaluation to correct the process. Now our active participation is an absolute necessity for reaping the fruits, benefits and achieving desired objectives, as this NEP is more futuristic with all necessary path breaking initiatives to make India a global competitor and a superior player to meet all possible challenges.

Our congratulations for successful organization of national conference on implementation of NEP-20 by Vidya Bharathi Devgiri region of Maharashtra along with Swami Vivekananda Sevabhavi Sanstha involving academicians across the country. After going through the conference report, we feel extremely happy that a big set of resource persons did contribute in the best possible way. Let there be a compilation of all worthy papers of the conference for information to all the policy makers and academicians.

Hope this conference would prove to be a milestone in the history of Vidya Bharathi Devgiri Prant, to become an agent of social transformation through the medium of education.

Let Vidya Bharathi organize such programmes to involve and to educate as many stake holders as possible. May the Almighty give extra energy for better involvement.

D. RAMAKRISHNA RAO
All India President
Vidya Bharathi Akhil Bhartiya
Siksha Santhan, New Delhi

An Overview: NEP-2020

India is a young nation today. Today's youth want transformation in nation in many areas. Nation's transformation is decided by the education policy. This national education policy is formed after studying all education policies formed in India before. It is formed after taking huge number of meetings with ground level people. Just for glimpse 2.5 lacks meeting were held with Gram Panchayat people , 6600 meetings at Block level ,676 at district level ,100 at state level ,6to 8 at regional level and 12 meeting at national level .This committee has been headed by DR Kasturirangan. This extensive past and present study about education in India created holistic and panoramic view and that vision has created integrated yet flexible approach towards education. This policy vision is for education in India. It draws many things from Indian heritage at the same time it is aligned with Global Sustainable Development Goals .National education policy has 484 pages write up with 8parts of school education, 10 parts of higher education, 4 parts of Additional key focus areas and 3 parts of Rashtriy Shiksha Ayog .All these parts include education starting from 3 years till end of life . This policy gives appreciation of education to every person at every step in the form of certificate, degree, post graduate degree etc. This policy allows learning and teaching from any corner of the world.

When we say policy focuses Indian heritage it obviously indicates aim of education. Aim of education in India is not just acquisition of knowledge as preparation for life in this world or for life beyond schooling but for complete realization and liberation of self. This focus automatically shifts language part of education. Policy mentions Indian languages are some of the richest, most scientific and most expressive in the world .Huge ancient and as well as modern Indian literature will help to form India's national identity. Despite of rich, expressive and scientific nature of Indian languages there has been a unfortunate trend for English as a medium of instruction in school and society. Language makes the foundation of personality so three language formula for foundation course is very scientific. Non-formal, experiential, play way, nature friendly and Developmentally Appropriate Practices for child education in Foundation course needs mother tongue of a child as a medium of instruction. It will not boost the cognitive development of a child in early age but it will promote creativity. This will promote research in India. Very thoughtful and calculated minimum investment in foundation course will have long term maximum effect. Preservation and promotion of language is going to safeguard our rich culture.

National Education Policy-2020 vision not only mentions equitable and vibrant knowledgeable society but believes that education is a single tool for achieving social justice and equitability. It gives special attention to Under Representative Group (URG) which includes

1) Gender identity woman and transgender

2) Cultural identity (SC/ST/OBC/minority)

3) Special needs (disabilities)

4) Socioeconomic – (urban- poor)

Along with this many tribal areas are taken under Special Education Zone (SEZ) for support from central government.

India may be single country with all types of diversities. To communicate, collaborate, co-operate with such diversities it needs digitalization. Futuristic vision of policy centered to develop all types of

ISSN 2349-638X www.aiirjournal.com

skills (vocational, technical and artistic) from school education. This skilled generation is expected to support the necessity of world in future. All this will be achieved with excellent teachers, professors and producers. Policy has taken care to develop deserving candidate in education through different training modules, scholarship sponsorships and research

Education policies in past were failed in many areas due to poor implementation so this policy has developed Rashtriy Shiksha Ayog.

Very well thought India centric education policy will going to makes its footprint .We all should join the hands with government as this policy says "Education of the people by the people for the people"

Dr. Madhushree Saoji
President
Vidya Bharti Devgiri Prant
Shiksha Sansthan, Aurangabad

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

शिक्षा नीति मे राष्ट्रीयता

नई शिक्षा नीति के क्रियान्वयन में शिक्षक की भूमिका विषय लेकर राष्ट्रीय संगोष्ठी का आयोजन विद्या भारती देवगिरी प्रांत और स्वामी विवेकानंद सेवाभावी संस्था ने संयुक्तरूप में किया |

भारत की स्वतंत्रता का अमृतमहोत्सवी वर्ष शुरू हुआ है| पूरा देश स्वतंत्रता की ७५ वीं सालगिरा मनाने के मूड में है| केंद्र की ओर से नव भारत के उत्थान, पुनरुत्थानका नियोजन हो रहा है | समाज जीवन के हर पहलू रोमांचित हो, सभी को तरक्की का एहसास हो, अपना भविष्य और उज्जवल बनाने की सुविधा मिले, तकनीकी क्षेत्र हो, अवकाश संशोधन हो, या सुरक्षा सामग्री बनवाने में स्वयंपूर्णतालानी हो, युवा वर्ग आज 'स्टार्टअप' एक नई शुरुवात, स्वावलंबी, समर्थ और संपन्न बनाने को बनाने की ओर एक एक कदम बढ़ा रहा है|

भारतीय अर्थव्यवस्था कृषि पर निर्भर करती है| कृषि क्षेत्र में पानी की उपलब्धि, बीज प्रक्रिया, या विपनन की सुविधा, खाद्यान्न की निर्मिती, कृषि अवजार बनवाने की बात हो या कम पानीमें लागत करने योग्य बीज निर्मिती हो, सिंचाई के नये तकनिक, पानी की बचत करने के तरीके, या वर्षा ऋतु में पानी का संचयन करने की क्षमता, सुविधा बढ़ाना हो, नए कृषि कानून से हमारे देश के कृषि पर अच्छा प्रभाव रहेगा| धन्य के दर निश्चित में एक देश एक धोरण, एक देश एक कानून, खेती पूरक व्यवसाय को बढ़ावा देना हो, आज हम विश्वास से आगे बढ़ रहे हैं|

कल का कल से रिश्ता जोड़ने की सुविधा, बीता कल, और आने वाला कल में जो आज है, वर्तमान है, वह भी तो आनंददाई होना जरूरी है| तो ही कोई भी इंसान कल, कल में रुचि लेगा| अपनी विरासत क्या है, अपना मकसद क्या है, हमारी सोच यानी भारतीय सोच में काल का विकसित रूप स्वरूप कैसा होना यह तय करने की जिम्मेदारी यहां के युवा पर है|

विश्वभर में, सभी प्रगत, विकसित राष्ट्र ने शिक्षा में बदलाव करने जो स्पृहनीय यश मिला है वह अभिनंदन है| उसका अध्ययन करके अत्याधुनिक कौशल्यसे परिपूर्ण,सेवा संसाधनोंका प्रभावी उपयोग करके, हम हमारी विरासत, भारतीय संस्कृतीकी महत्ता और वैश्वीकता को विश्वभरमें प्रस्तूत करानी है मानव का मानव से रिश्ता मानव का निसर्गावर समूचे चराचर जगत से जो संबंध है उसमें अधिक गहरी रुचि से भारतीयता पूर्व प्रस्तावित करानी है

नयी शिक्षानिती की सफलता, विशेषता, और सोच में जो परिवर्तन किया है, भारतीय दृष्टि से हम हमारी नजर से दुनिया देखेंगे, और दुनिया को भी दिखाएंगे कि भारत की अपनेपनकी और आस्था की और आध्यात्मिकता की शक्ति क्या है |वसुदेव कुटुंबकम समझाना है तो सबके कृतीशीलतामें दैनंदिन व्यवहार में उसी प्रकार का आचरण भी जरूरी है| व्यक्ति, परिवार, समाज, गांव, जिला, राज्य, देश, पूरा विश्व एक है| यह एक शृंखला है, जैसे बढेगी उतनी ही मजबूत , समृध्द बनती जाएगी |

अध्ययन करके अत्याधुनिक कौशल्य से परिपूर्ण संवाद संसाधनों का प्रभावी उपयोग करके हम हमारी विरासत भारतीय संस्कृति की महत्ता और वैश्विक ताप को विश्वभर में प्रस्तुत करानी है शिक्षा द्वारा किसी का विरोध करके, द्वेष करके या संघर्ष से नहीं प्यार से, अपनेपन से सबका अस्तित्व जैसा है वैसा ही रहते हुए भी

हम एक दूसरे को मदद कर सकते हैं| विकसित हो सकते हैं| जोर जबरदस्तीका, दहशतका, या सैनिकी,शास्त्रोंकी, अस्त्रोंकी ताकद से विस्तार नही!

मानवता का दायरा बढ़ाना प्यार से रिश्ता निभाना और व्यापकता से सभी को गले लगाना, अपना मानना यह सोच मन और मस्तिष्क में अंतर नहीं हो तो यह पहले उसका अनुभव आचार्योंको शिक्षक को आना जरूरी है| तांत्रिकता से केवल कहने से यह नहीं हो सकता| एक व्यक्ति, के विकास से लेकर सारे विश्व को एक ही सूत्र में बांधने की कुशलता भारतीयता में है |

भारत पर हमला करने वाले, अक्रांता, हमें गुलाम बनाकर सियासत करने वाले तानाशाह और केवल पैसे के लिए, व्यापारी बनकर कुटिलता से राज्य करने वाले अंग्रेजों ने हमारी सभ्यता भ्रष्ट की, हमारी शिक्षा पद्धति ध्वस्त की थी, नई शिक्षा नीति अपने आप में एक प्रेरणा है, शक्ति है, उसकी धारणा इतनी मजबूती है, मजबूत है और उसके दायरे में पूरा विश्व है|

अनेक देशों के शिक्षाविद और प्रमुखोंसे चर्चा करके, देशभर के सामान्य जन, लोकप्रतिनिधी, उद्योजक व्यापारी, अभिभावक, छात्र, और समाज में प्रभावित व्यक्ति संस्था, संगठन, से मशवरा करके, एक अच्छी " राष्ट्रीय शिक्षा नीति" बनाई गई है|

यह शिक्षानीतिका क्रियान्वयन शतप्रतीशत लागु करने में और कई साल लगेंगे मगर जब यह लागु होगी, हम विकसित होंगे, विश्व का नेतृत्व करेंगे | भाईचारा बढ़ेगा, नैतिकता बढ़ेगी, गुणवत्ता बढ़ेगी, यह परिवर्तन कराने की जिम्मेदारी है शिक्षकोंकी| शिक्षक शिक्षा का महत्व समझाते हुए इसका इसका सभी सुक्ष्मतासे चिंतन किया है| प्रशिक्षण के माध्यम से, शोध संशोधन को बढ़ावा देके, अध्ययन ज्ञान का हमारी जरूरतें इच्छाएं और मनोभावनाऔंका का विचार करके सभी को अपने इच्छानुसार पढने की और आगे बढनेकी व्यवस्थादिगयी है| लचीलापन यह भी एक शिक्षा का शिक्षा नीति का विशेषता है| यह हम हमारी इच्छा अनुसार विषय चयन करेंगे | कभी भी कोई भी विद्या शाखा का अध्ययन कर सकेंगे| बंधन तोड़ दिए है | शिक्षा हमें शासन से भी मुक्त स्वायत्त करानी है|" सा विद्या या विमुक्त ये" यही तो हमारा ब्रिज है| हर व्यक्ति को जंजीरों से बंधकों कों से मुक्त करना है, और बढ़ने का, विकसित होने का प्रोत्साहन देना है| एक अच्छा इंसान ज्येष्ठ, श्रेष्ठ नागरिक का निर्माण करना है| मानव होने के नाते उसका सभी से जो संबंध होगा वह टूटेगा नहीं भय, भूक, भूमी से मुक्ति| सुरक्षित, सुखी, सम्मानित, संपन्न जीवन की पहल करने के लिए उसे आवश्यक क्षमताओं को बढ़ावा देना, उसे निर्वेध आगे जानेकी व्यवस्था करना यही नीति है | यही धोरण, और धारणा है!

श्री. शेषाद्री डांगे
मंत्री, पश्चिम क्षेत्र
विद्या भारती अखिल भारतीय शिक्षा संस्थान

Key Note Highlights

Dr. Ravindraji Kanhere
Bhopal

- राष्ट्रीय शिक्षा नीती का अच्छा क्रियांवयन हो।
- आराखडा 5+3+3+4
- पहले 5 साल महत्वपूर्ण...
- प्राथमिक शिक्षा को पूर्व शिक्षा से जोडनां आवश्यक।
- महिला बाल कल्याण , स्वास्थ्य विभाग एवं शिक्षण विभागा का समन्वय आवश्यक।
- आज पूर्व प्राथमिक शिक्षा मे पाश्चात्य विचारोंका प्रभाव अधिक है।
- नया कॅडर बना के पूर्व शिक्षा पर ध्यान देना चाहीये।
- बाल मानसशास्त्र, बालकोंका आरोग्य, अभ्यासक्रम इसपर ध्यान हों।
- अभिभावकोंका समुपदेशन करके छोटे बच्चोंको डांटनेका प्रयास कम करनेकीं जरूरत पर बल देने की आवश्यकता।
- व्यवस्था-कक्ष, कॅडर, प्रशिक्षण, अभ्यासक्रम-समान अवसर आदी पर विचार हों।
- कक्षा 3 से 5 तक बदलाव नही।
- कक्षा 6 से 8 तक भी बदलाव कम।
- कक्षा 9 से 12 तक पृथक व्यवस्था होगी।
- प्राथमिक विद्यालय 8 वी तक,
- और कक्षा 9 से 12 एक करना।
- कक्षा 9 से Multi-Disciplinary
- Approach जहाँ विषयों का चयन का चयन स्वातंत्र्य।
- कक्षा 6 से 8 और 9 से 12 तक शिक्षकों का समायोजन।
- संकुल व्यवस्था ...
- सभी रचनात्मक बदल - जुलाई से आरंभ होंगे।
- Multi-Disciplinary, लवचिक व्यवस्था रहेगी।
- आर्टस्, कॉमर्स, सायन्स ऐसे भाग नहीं रहेंगे।
- उच्च शिक्षा में विद्यापीठी के नीयमों मे परिवर्तन लाना जरुरी।
- पहले दो विषय अनिवार्य, चयनीत विषय भारतीय ज्ञान के संदर्भ से, और व्यवसाय शिक्षा।
- पाठयक्रम NCERT निर्धारित करेगी।
- पूर्व शिक्षा और माध्यमिक शिक्षा का काम जलद गतिसे शुरु करनेकी जरूरत। (पूर्व प्राथमिक शिक्षा एवं 9 वी कक्षा और प्रथम वर्ष पदवी)

- छोटे छोटे बच्चोंको व्यावसायिक शिक्षा, कृषी एवं वाणिज्य का अनुभव विद्यालय स्तर पर देने की आवश्यकता।

ऑनलाईन शिक्षण :

- डिजिटल प्लॅटफॉर्म, इ कंटेंट,
- कोविड काल में ऑनलाईन का अनुभव ठीक रहा।
- ग्रामीण शिक्षा मे मोबाईल, लॅपटॉप की कमी के करण ऑनलाईन शिक्षा पर असर। इसलीये दूरदर्शन पर छात्रो के लिये 12 चॅनेल की शुरुआत। DTH की सुविधा हर पंचायत स्तर पर की गयी।
- पाठ्यक्रम इ-कंटेंट के रूप में हो।
- इ-कंटेंट व्हिडीओ के रूप में उपलब्ध करना।
    - Two-way councelling
- शिक्षक- विद्यार्थी का आपस में हो।
- ऑनलाईन मूल्यमापन हो।
- इन चार चिजों से ऑनलाईन शिक्षा विकसित हो सकती है।
- परंपरागत अध्ययन-अध्यापन में अमूलाग्र परिवर्तन लाने की आवश्यकता।
- शिक्षक: मेंटर, मार्गदर्शक, ग्रुप लीडर, गुरु; शिक्षक well prepared हो।
    - मोबाईल का उपयोग वर्ग-अध्यापन मे जरुरी।
- उच्च शिक्षा संस्था तीन गुना बढनी चाहीये। लेकिन यह असंभव है इसलीये
- Distance Education प्रभावी रूप से बढना चाहीये।
- मुक्त-विद्यापीठ अपनी परीक्षा पद्धती की वजह से अपना स्टँडर्ड नही बढा पाए। इसलीये उनकी विश्वसनीयता कम रही । लेकिन इस परीक्षा पद्धतीमे सुधार करके या मुक्त विद्यापीठ अपना स्तर बढा सकते है, और बढाना भी चाहीये।
- #शिक्षा मे समग्र परिवर्तन लाने के लिये अपने संसाधन पूरी क्षमता से उपयोग मे लाने की आवश्यकता है।
- GRE 100% तक लाना जरुरी।

फिस :

- शुल्क निर्धारण अनिवार्य है।
- अभिभावक के लिये शुल्क मान्य हो इस प्रकार से शुल्क निर्धारण की आवश्यकता।
- समान शिक्षा उपलब्ध करने हेतू विद्यालय एवं महाविद्याल स्वायत्तता होने की जरूरत।
- प्रदेश स्तर पर regulatory body के नियंत्रण में 'नीती' का क्रियांवयन हो।
- Gradation के अनुसार संसाधन मे वृद्धी: कमजोर विद्यालय एवं महाविद्यालय सक्षम, सशक्त बनाने की आवश्यकता।
- मुलयांकन, प्रत्ययन (NAAC, SAAC) के माध्यम से कमियाँ दूर कर के आगे बढना है।
- जय हिंद ।

Key Note Highlights

Dr. Rama Mishra
Indore

राष्ट्रीय शिक्षा नीती का क्रियांवयन:

- 'भारत आधारित शिक्षा' किस प्रकार की होगी? इसका विचार हम सभी शिक्षक कार्यकर्ता को करना है।
- राष्ट्रीय शिक्षा निती मे जीन विशेष Terminology का प्रयोग किया है उसका क्रियांवयन अपने आप मे हमारे लिये एक चुनौती है।
    - Learning Outcome
    - Art-Integrated Education
    - Experiential Learning
    - Inter-disciplinary Approach
- 'प्रचलित शिक्षा व्यवस्था हमारे युवकों को उदासीनता की ओर इ जा रही है।' इसलीए शिक्षा मे परिवर्तन आवश्यक है। उपरी बिंदू को लेकर शिक्षा मे परिवर्तन कैसी लाया जाए?
- 'विषय वस्तू' के अनुसार **Learning Outcome** होना चाहीये।
- जैसे 'लोकल to ग्लोबल' क्षेत्र की विशेषता को बच्चोंमे परावर्तित करना है। यही विषय वस्तू जिसमे स्थानिय भाषा, संस्कृती, भौगोलिक विशेष आदी से परिचित कराना।
- इसको हम **Art-Integrated Education** के द्वारा भी हमारे पाठयक्रम मे ला सकते है।
- हर विषय मे संस्कृती का अंतर्भाव हो सकता है। गणित या विज्ञान मे भी संस्कृती का अंतर्भाव हो सकता है।
- रंगोली के द्वारा गणितीय संकलपना समझाई जा सकती है। हमारे त्योहारोंकी विशेषताए भी इसमें आ सकती है।
- ऑनलाईन शिक्षा भी अब शिक्षा का अभिन्न अंग बन चुका है।
- 'गुगल' से बच्चोंको शिक्षा प्राप्त होती है लेकिन 'शिक्षक' मेंटर के रूप मे इस प्लॅटफॉर्म से बच्चोंको गुणवत्तापूर्ण शिक्षा का अनुभव दे सकता है।

Inter-disciplinary Approach

- हमारे रहेन-सहेन, खान-पान के तरिके, हमारी संस्कृती, कला का अंतर्भाव शिक्षा मे होना।
- इसके साथ पर्यावरण, विज्ञान, गणित, सामाजिक शास्त्र, उद्योग और वाणिज्य इन सभी विषयोंका अंतर-संबंध होना।
- इसका ज्ञान बच्चोंको होना ही Learning Outcome है।

Experiential Learning:

- अनुभव के आधारपर दी जाने वाली शिक्षा।
- Skill Education मे चाय या रोटी बनाने के साथ छोटे छोटे काम की शिक्षा हो। दुसरों के साथ अच्छा व्यवहार करने की शिक्षा। विषय का अनुभव, जैसे जल व्यवस्थापन, पर्यावरण रक्षा के लिये 'जल' का महत्व अनुभव के द्वारा समझाना। बच्चोंको, स्वयं चिजोंको खोज करने की प्रेरणा देना जरुरी।
- पानी, शुद्ध वायू का महत्व रोल प्ले, या LCD के माध्यमसे, अनुभव के माध्यम से देना और बाद मे theory समझाना।
- समवेशित शिक्षा या सबके लिये शिक्षा हमारी 'कक्षा' मे लाना जरुरी है।

Teacher Education:

- 'Teacher by Choice' की व्यवस्था के लिये Integrated Education जिसमे UG+B. Ed 4 साल का शिक्षा-क्रम जिसमें डिग्री के साथ प्रशिक्षण की व्यवस्था होगी।
- शिशु शिक्षा से माध्यमिक शिक्षा तक के लिये यह व्यवस्था रहेगी।

360 Degree Evaluation:

- Assessment by-
- Self- छात्र का स्वयं मूल्यांकन
- Peer- मित्र द्वारा मूल्यांकन
- Teacher- द्वारा मूलयांकन
- Parent- अभिभावक द्वारा मूल्यांकन
- स्वयं का मुल्यांकन कैसे करे?इसका वैज्ञानिकआधार हमे बच्चोंको बताना है।अंतर्मुख होकर मूल्यांकन कैसे करें? यह सिखाना है।प्रशिक्षण देना है।
- शिक्षक बच्चोंका मूल्यांकन objective और subjective कैसे करें? विषय का भी मूल्यांकन हो।अभिभावकों को भी मूल्यांकन करने का प्रशिक्षण देना है।
- शिक्षा का प्रमाणपत्र 'समाज मे प्रतिबिंबित होना' यह हमारे लिये अपने आप मे एक बडी चुनौती है।

धन्यवाद।

Index

Sr. No.	Name of the Author	Title of the Paper	Page No.
1	Hemant Anil Joshi Dr. P.P.Chhajed	Role of Teacher in Higher Education as Concerned to National Education Policy 2020	1
2	Dr. Manish M. Deshpande	Restructuring Teacher Education	9
3	Dr. Maheshwar G. Kallave	Restructuring the Strategy to Inculcate Quality in Educational Research: NEP-2020	13
4	Dr. Vivek Vasantrao Katdare	Journey towards Healthy Humanity	17
5	Mr. Sunil Chandarrao Wadikar	Implementation of Assessment Policy for Student Development- Role of a Teacher	22
6	Dr. K. D. Aragade	The Effects of collaborative Learning Strategies on The Achievements in Std. IX (English) Students in NEP-2020	26
7	Dr. Pradeep Madhukar Wagh	A Study of Attitude of English & Marathi Medium Primary School Teachers towards Inclusive Education	31
8	डॉ. विनोदकुमार विलासराव वायचळ 'वेदार्य'	नई शिक्षा नीति का क्रियान्वयन : भाषा-साहित्य शिक्षा और अनुसंधान के विशेष सन्दर्भ में	36
9	प्राची रवींद्र साठे	माध्यमिक स्तरावरील व्यवसाय शिक्षणाची पूर्वतयारी म्हणून शालेय विषयातून पूर्व व्यावसायिक कौशल्याचा विकास	42
10	सौ.प्रांजली अजय आफळे	माध्यमिक शिक्षणात व्यावसायिक शिक्षणाबरोबर आंतरवासिता	47
11	योगेश्वरी नागोराव इंद्राक्षे	शालेय शिक्षणाच्या उन्नतीसाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधिल समग्र मूल्यमापन : एक दूरदर्शी दृष्टीकोन	52
12	डॉ. नितु सुनील गावंडे	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-2020 संदर्भात विद्यार्थ्यांच्या पायाभूत साक्षरता व अंकज्ञानाच्या विकसनात शिक्षकांची भूमिका	57
13	श्रीमती दिपाली संभाजी चौधरी	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील माध्यमिक शिक्षणात किशोर अवस्थेचा विचार करून कौशल्य विकसन	63
14	श्री शिवाजी रामराव चव्हाण डॉ.श्रीमती ए.आर.राऊत	नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील पुर्वप्राथमिक शिक्षणात सुचविलेले क्रांतीकारी बदल : एक चिंतन	67

Sr. No.	Name of the Author	Title of the Paper	Page No.
15	डॉ. सौ. स्वाती किशोर केला	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील बहुविषयक शिक्षा व संकल्पना अंमलबजावणीची उपयुक्तता : एक अभ्यास	70
16	श्री.विजय माणिकराव माने डॉ.महेश्वर गंगाधर कळलावे	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात कौशल्य विकास शिक्षणाचे स्थान : एक दृष्टीक्षेप	75
17	श्रीमती सुलभा गजानान देशमाने	नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील शिशुशिक्षण रचना : एक अलौकिक बदल	80
18	कल्पना नारानराव कांबळे	राष्ट्र विकासाला प्रोत्साहन देणारे गुणवत्तापूर्ण शिक्षण: बाल्यावस्थेतील निगा आणि शिक्षण हीच आधारशिला	85
19	सौ.किर्ती दिवाकर देशपांडे	नविन शैक्षणिक धोरण व पंचकोष विकास यातील साम्य	89
20	डॉ. प्रतिमा प्रकाशराव पाटील	2020 च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाने माध्यमिक शिक्षणात होणारे परिवर्तन	94
21	दयानंद मनोहरराव राठोड	मराठी काव्य निर्मितीतील काव्य प्रतिमा (एकूण कविता भाग-1 भिजकी वही व चित्रलिपी काव्यसंग्रह संदर्भीत)	99
22	चि. प्रणव प्रमोद रोहिले श्रीमती एन.व्ही. देवकते	अंबाडी वनस्पती : एक वन-संजीवनी - एक अभ्यास	103
23	डॉ. कैलास सर्जेराव मोटे	प्रचलित माध्यमिक शिक्षणातील समस्या व नवीन शैक्षणिक धोरण : एक अभ्यास	107
24	श्रीमती सूषमा सूर्यकांतराव मोरगांवकर	प्राथमिक शिक्षणात पंचकोष विकसनाची उपयुक्तता	112
25	हर्षदा पंकज पाटील	भारतीय शिक्षण पद्धतीत संस्काराचे महत्व	116
26	श्रुती दिनकरराव देशपांडे	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - २०२० व्यक्तीनिर्माण ते राष्ट्रनिर्माण आणि जगतकल्याण	119
27	सौ. एस. डी. सोनटक्के	आदर्श समाज निर्मितीसाठी बाल शिक्षणात भावनेच्या विकासाला प्राधान्य	122
28	श्री दिलीप विश्वनाथ चौधरी प्रा.डॉ.रत्नाकर बाजीराव मस्के	उस्मानाबाद जिल्ह्यातील कोरोना काळातील प्राथमिक शिक्षणाचे स्थान व महत्त्व	128

Sr. No.	Name of the Author	Title of the Paper	Page No.
29	श्रीमती.सुकेषनी मच्छिंद्र गव्हाणे	प्राथमिक स्तरावर शिक्षणाची गुणवत्ता विकसित करण्यासाठी शिक्षकांची भूमिका	133
30	माधव पंढरीनाथ कदम	गुणवत्तापुर्ण शिक्षणात पायाभूत स्तर विदयार्थी जीवनातील एक दिपस्तंभ: एक विश्लेषणात्मक चिंतन	137
31	श्रीमती स्वाती सुदाम मोरे	शिक्षक प्रशिक्षणात शिक्षकांना येणाऱ्या समस्या	141
32	श्रीमती वैशाली भागवत निंबाळकर	शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालयातील शिक्षकांसमोरील आव्हाने व शिक्षकांची भूमिका	144
33	सौ. अर्चना अशोकराव पांडे	ग्रामीण भागातील जिल्हा परिषद माध्यमिक शाळांच्या निकालामध्ये उपलब्ध साधन सुविधांच्या वापराचे महत्त्व	149
34	डॉ. शोभा मारुती कांबळे	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाची प्राथमिक शिक्षणातील गुणवत्ता	156

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

Role of Teacher in Higher Education as Concerned to National Education Policy 2020

Hemant Anil Joshi
Assistant Professor (scale II)
D.E.S.'s M. D. Palesha
Commerce College, Dhule
hemantajoshi.2012@gmail.com
Pursuing Ph.D. Under the guidance of
Dr. P.P.Chhajed
Principal, D.E.S.'s M. D. Palesha
commerce college, Dhule

Abstract:

Today, India's 70 million student population is a force to reckon with. Among them are potential thought leaders – researchers and academics – positioned at the helm of knowledge creation. Among them are entrepreneurs and executives of the future, industry-ready and highly sought after. From among them emerges India's massive workforce, the engine of its US$13 trillion economy. Our universities today don't face a shortage of academics ready to be recruited as faculty, just as our industries find adequate talent that can be inducted with minimal on Despite these strides of progress, India's higher education institutions are not yet the best in the world fewer than 25 universities in the top 200. Yet, India's post being the best for the world. The promise of excellence and equity has made the Indian higher education system worthy of emulating, certainly in the developing world that faces the same challenges as India did in the decades prior to its higher education reforms, but less obviously in pockets of the developed world which is under tremendous pressure to provide higher education in cost-effective ways. The narrow time lag between the generations of new knowledge and its application, especially in the fields of science and technology, necessitate the periodic renewal of school and higher education curricula to maintain their relevance to the changing societal and personal needs of learners, and the emerging national development goals.

Introduction

2030, this year marks 80 years of constitutional democracy, 40 years of economic liberalisation, and 20 years of accelerated educational reform. While each of these is a milestone in itself on the road to India's success, the last of these is perhaps the most momentous for India at a time when the world's oldest civilisation is also its youngest nation.

Today, the median age of India's 1.5 billion strong population is a mere 32; a good ten years lower than most other nations in the world. Today, India is the largest contributor to the global workforce, its working age population surpassing 950 million. It is no surprise then that, India has emerged to be the world's third largest economy achievement underpinned, no doubt, by its unique demographic advantage, but also a prospect that would not have translated into reality if not for the country's pioneering reforms in university education over the past 20 years.

Importance of the study

Over the last two decades, India has remarkably transformed its higher education landscape. It has created widespread access to low-cost high-quality university education for students of all levels. With well and a student-centric learning-driven model of education, India has not only bettered its enrolment numbers but has dramatically enhanced its learning outcomes.

A differentiated three distinct strategic objective – has enabled universities to build on their strengths and cater across different categories of educational needs. Further, with the effective use of technology, India has been able to resolve the longstanding tension between excellence and equity. India has also undertaken large by making teaching an attractive career path, expanding capacity for doctoral students at research universities and delinking educational qualifications from teaching eligibility.

India has emerged as a regional hub of education and attracts global learners from all over the world. Students, faculty and employers now flock to India to learn, teach and recruit as India dons the mantle of a higher education leader and emerges the role model for delivering high.

In short, India has gone from a post-secondary education system that was nearly broken to one that is touted to be best-in-class for the 21st century world in less than two decades, and it is worth taking a closer look at how the country made this remarkable transformation.

Golden age for higher education

India seems to have indeed entered a golden age for higher education. Many progressive steps taken in 12th, 13th and 14th Five Year Plans have come to fruition. The country has emerged to be a global magnet for aspiring learners and a role model for high-quality affordable educational systems today,

- India is the **single largest provider** of global talent, with one in four graduates in the world being a product of the Indian system.
- India is among **top 5 countries globally** in cited research output, its research capabilities boosted by annual R&D spends totaling over US$140 billion.
- India is in the **fourth cycle of its research excellence framework** competing with the global best.
- **23 Indian universities** are among the **global top 200.**
- In the last 20 years alone, **6 Indian intellectuals** have been awarded the.
- India is a **regional hub for higher education**, attracting global learners from all over the world.
- The country has augmented its **GER to 50%** while also reducing disparity in GER across states to 5 percentage points.
- The Indian higher education system is **needs-blind, thirds of all government spending** towards higher education is spent on individuals, including faculty and students.
- India's massive open online courses, started by several elite research universities, collectively enroll **the world's entire student population.**
- Indian higher education institutions are **governed by the highest standards of ethics and accountability** with every single one of them being peer-reviewed and accredited.

National Education Policy 2019

Vision

The National Education Policy 2019 envisions an India-centred education system that contributes directly to transforming our nation sustainably into an equitable and vibrant knowledge society, by providing high quality education to all

Overview of the policy

Quality education will be available for all children between 3-6 years by 2025. Every student in Grade 5 and beyond will achieve foundational literacy and numeracy by 2025. New 5+3+3+4 developmentally appropriate curricular and pedagogical structure for school education will be introduced. Also other features are all below--

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www.aiirjournal.com

- Integrated, flexible school curriculum
- No hierarchy of subjects
- No hard separation of areas
- Integration of vocational and academic schemes
- 100% Gross Enrolment Ratio from pre-school to secondary levels by 2030
- Effective governance through school complexes
- Rigorous teacher preparation, robust recruitment, well defined career path
- New vision and architecture for higher education with large, well-resourced, multidisciplinary institutions
- Broad-based liberal arts undergraduate education
- Flexible curricular structures, Creative combinations of study;
- Multiple exit points
- Professional education as an integral part of higher education
- Empowered governance and autonomy for higher education institutions
- Light but tight regulation – separation of functions to eliminate conflicts of interest
- National Research Foundation to catalyze research and innovation
- Reshtriya Shiksha Aajog—custodian of education in India

Institutional Restructuring & Consolidation

A new vision and architecture for higher education has been envisaged in the Policy with large, well-resourced, vibrant multidisciplinary institutions. Consolidation of current 800 universities and 40000 colleges into about 15000 large, well-resourced, vibrant multidisciplinary institutions. All higher education institutions to be consolidated into three types of institutions

1. Research Universities-equal focus on research and teaching
2. Teaching Universities- primary focus on teaching with significant focus on research
3. Autonomous degree-granting colleges—almost exclusive focus on teaching

Significantly expand reach and capacity while building strong educational communities. All higher education institutions to become multidisciplinary institutions, with teaching programmes across disciplines and fields.

Optimal Learning Environments& Student Support

The Policy envisions a joyful, rigorous and responsive curriculum, engaging and effective pedagogy, and caring support to optimize learning and the overall development of students.

- National Higher Education Qualification Framework to articulate learning outcomes.
- National Skills Qualifications Framework aligned with the above to ensure equivalence and mobility.
- Choice Based Credit System to be revised and improved to allow for flexibility and innovation.
- Stimulating learning experiences offered through effective pedagogical practices.
- Students assessed not only on academic aspects but also on broad capacities and dispositions.
- Academic, financial and emotional support available for students to help attain better outcomes.
- Open and distance learning expanded.
- Inter-university Centre for International Education set up within selected Indian Universities.

Energised, Engaged & Capable Faculty

The most important factor for the success of higher education institutions is the quality and engagement of its faculty: this policy puts faculty back into the heart of higher education.

- Adequate faculty in every institution.
- Prevalent approach of ad-hoc, contractual appointments stopped.
- Faculty recruitment based on academic expertise, teaching capacities, dispositions for public service.
- Appropriately designed permanent employment (tenure) track system in all institutions by 2030.
- Continuous professional and development, career progression, compensation management to be part of every Institutional Development Plan.
- Faculty empowered to make curricular choices for their courses; pursue research with academic freedom.

Empowered Governance & Autonomy in Higher Education Governance

This policy sees independent, self-governed higher education institutions with capable and ethical leadership as a driver of educational change.

- All higher education institutions to become autonomous self-governing entities.
- Higher Education Institutions to be governed by independent Boards with complete academic and administrative autonomy.
- Formation and appointment of the Board, the Chair and the Vice Chancellor to ensure elimination of external interference- enable engagement of high-capacity people with institution commitment.
- All institutions free to start and run programmes, decide curricula, student capacity and resource requirements and develop internal systems for governance and people management.
- Affiliation to stop- affiliated colleges will develop into autonomous degree granting colleges, affiliating universities will develop into vibrant multidisciplinary institutions.

Higher Education Governance & Regulation

This Policy aims to set up effective, enabling and responsive regulation to encourage excellence and public-spiritedness in higher education.

- Standard setting, funding, accreditation and regulation separated- conducted by independent bodies, eliminating concentration of power and conflicts of interest.
- National Higher Education Regulatory Authority- only regulator for all higher education including professional education.
- University Grants Commission- transform into Higher Education Grants Council.
- New General Education Council – develop National Higher Education Qualifications Framework
- Accreditation as basis for regulation- National Assessment and Accreditation |Council – oversee and develop an ecosystem of Accreditation Institutions.
- State Departments of Higher Education- involved at a policy level.
- State Councils of Higher Education – facilitate peer support and best practice sharing.
- Common regulatory regime for public and private institutions.
- Private philanthropic initiatives encouraged.

Professional standards for teachers (P5.4.4):

Clearly laid out professional standards for teachers will inform career progression of teachers. A common guiding set of National Professional Standards for Teachers (NPST) will be developed by 2022, coordinated by the National Council for Teacher Education (NCTE) and NCERT, while involving the SCERTs, teachers from across levels and regions, expert organisations in teacher preparation and development, and higher educational institutions.

Facilitating transformation of the education system

None of this will be possible without passionate and committed school teachers and faculty in higher education institutions who will take charge of transforming the education system as envisioned in this Policy. For this, they also need to be adequately prepared. Teacher preparation, orientation and training will, therefore, move into the higher education sector, into multidisciplinary environments available at universities. The contributions of teachers to all aspects of improving the education system, through teaching, research, institution building, student empowerment and such other aspects will be recognised.

Strengthening madrasas, maktabs, and other traditional or religious schools and modernising their curriculum (P6.5.2):

Existing traditional or religious schools such as madrasas, maktabs, gurukuls, pathshalas and religious schools from the Hindu, Sikh, Jain, Buddhist and other traditions may be encouraged to preserve their traditions and pedagogical styles, but at the same time must be supported to also integrate the subject and learning areas prescribed by the National Curricular Framework into their curricula in order to reduce and eventually eliminate the under-representation of children from these schools in higher education. The programmes being implemented to encourage traditional or religious institutions to modernise their curriculum will be expanded and strengthened.

Curricula that take into account the needs of the urban poor (P6.6.3):

Some parts of the curriculum will be redesigned to help students from urban poor families navigate life in urban poor areas, and will include: matters of health and safety, clean drinking water, the harmful effects of substance abuse, ethics, nonviolence, matters of gender equality, respect for women, tolerance and empathy for people of all backgrounds, multilingualism, the harmful side of improper use of technology such as smartphones, beneficial uses of technology, financial literacy, aspirations for employment and higher education and skills and vocational training. The curriculum will be designed to maximise health and safety, opportunities for learning and the future security and productivity of children from urban poor families.

Scholarships for differently-abled students (P6.8.8):

As a part of the efforts to enhance participation of differently-abled children in school education, scholarships for talented and meritorious students will be offered on a more liberal scale, especially at the secondary stage of education, to facilitate their entry into higher education.

District Education Council — Zilla Shiksha Parishad (P7.6.3):

Each district will have a DEC/ZSP for oversight of the functioning of the school system in the district, and to enable the functioning and empowerment of the schools, school complexes, SCMCs, and SMCs. The DEC will also enable coordination with other departments of the State e.g. the Department of Woman and Child Development, Department of Health and the Department of Higher Education. The DEC will report to the DSE and will focus on achievement of the educational outcomes for the district. It will not have any regulatory or standard setting role. The DEC will play a key role in encouraging teachers and schools to improve, for this it may devise specific schemes for schools and school complexes, especially for recognition and replication of good practices.

The collector/district magistrate will chair the DEC. The DEO will be the executive officer of the DEC. It will have 15-20 members, including parents, teachers, principals, civil society organisation representatives and the principal of the DIET. At least five of the members will be people with

expertise in education, with a track record of public contribution in that district - this will be in addition to the teachers and principals in the DEC.

All BEOs of the districts will be invitees to the DEC. The DEC will develop a mid-term and short-term District Education Development Plan (DEDP), on the basis of the SDPs and SCDPs of the district. The framework for this will be decided by the DSE.

No hard separation of arts and sciences (P4.4.3):

All students will have the opportunity to engage deeply in the arts and humanities as well as in the study of the sciences and social sciences. Such a separation will be discouraged in higher education as well (see in Section 11.2)

Liberal arts approach in higher education

Since the times of Nalanda and Takshashila or even earlier, the history of higher education in India recognised the holistic aspect of all human knowledge and enquiry as fundamentally connected. The holistic nature of knowledge as imparted through a broad and interwoven education is an important factor for the preparation of students for life, work and to be an effective member of society. In this context, several institutions of higher studies across the world have implemented what we today characterise as Liberal Education through an array of different disciplines that include the Arts, Humanities, Mathematics and Sciences suitably integrated with a deeper study of a special area of interest. The available assessments on such an approach that integrate the humanities and arts with Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) have showed positive learning outcomes.

Masters and Doctoral programmes will be called 'graduate' programmes, as these programmes will follow undergraduate education. The aim will be for graduate students to become increasingly involved in teaching undergraduates through the liberal education approach, involved with internships in industry, involved with service in the community, and involved in collaboration with research faculty, in order to foster the highest possible quality education and research in graduate programmes. Institutional and faculty autonomy will help greatly in developing such initiatives for developing quality.

Masters and Doctoral programmes will also be significantly enhanced by being located in vibrant multidisciplinary communities, by the breaking of silos and via the overall liberal education approach. As such, there will be an increased emphasis on developing interdisciplinary research projects for graduate students, and on developing research relevant to local communities and the nation. Connections with education, with local, State, and National cultures and communities, and with industry (as is in the aim of the liberal education approach) will be exploited in order to enable higher quality and more relevant research.

More explicitly, the outcomes here include, among other things, increased critical thinking abilities, higher order thinking and deeper learning, mastery of content, problem solving, team work and communication skills besides general engagement and enjoyment of learning. Even though such conclusive assessments are yet to be available through studies, including systematic research in India, the available assessments elsewhere are persuasive enough to introduce Liberal Education at the undergraduate level for preparing students to navigate their way into the future with a variety of employment scenarios as well as many other roles they will play in their professions. This approach to the structure of undergraduate education envisaged in the policy is both appropriate in the present context and at the same time futuristic in recognising the many uncertainties in the evolving nature of the multiplicity of human endeavours as well as related ecosystems.

Study of Sanskrit and knowledge of its extensive literature (P4.5.14):

Sanskrit has been a great repository of knowledge pertaining to numerous subjects including science, mathematics, medicine, law, economics, politics, music, linguistics, drama, storytelling, architecture, and more, by authors from all walks of life. Sanskrit (and Prakrit) has played a great role in the Indian tradition of the quest for knowledge, including the study of the 64 kalas or liberal arts.

Considering the special importance of Sanskrit to the growth and development of Indian languages, and its unique contribution to knowledge development in as well as the cultural unity of the country, facilities for the study of Sanskrit, its scientific nature, and including samplings of diverse ancient and medieval writings in Sanskrit from a diverse set of authors (e.g. the plays of Kalidasa and Bhasa), will be made widely available in schools and higher educational institutions. Sanskrit will be offered at all levels of school and higher education as one of the optional languages on par with all Scheduled 8 languages. Sanskrit textbooks at the Foundational and Middle school level may be rewritten in Simple Standard Sanskrit (SSS) in order to teach Sanskrit through Sanskrit (STS) and make its study truly enjoyable.

National Testing Agency strengthened to conduct college and university entrance examinations (P4.9.6):

The autonomous NTA will comprise of numerous academic, educational and psychometric experts. And from 2020 onwards will administer aptitude tests and tests in specific subjects that can be taken on multiple occasions. The test will be taken during the year in order to reduce the intense and unnecessary pressures of the university entrance examinations system. The NTA tests will aim to assess essential concepts, knowledge, and higher order skills from the national common curriculum as per the NCF (National Curricular Framework) in each subject, for the purpose of aiding colleges and universities in their admissions decisions.

While admissions to institutions of higher learning will be based on criteria that higher educational institutions choose to set. But most educational institutions and many employers will be encouraged to use these NTA tests rather than their own examinations to ease the burden on students and on themselves. This will help to eliminate the intensity, stressfulness and wasted time of the Grade 12 examination season faced by students every year as well as by so many higher educational institutions and employers.

The NTA will develop strategies for ensuring validity and reliability of its assessments and to create credibility of its tests for admissions to universities and colleges across India as well as other countries. The NTA may also partner with institutions in the country and across the world to build up its capability. It will work in close collaboration with school systems, HEIs, Professional Standard Setting Bodies (PSSBs) (See P18.3.1) and all other relevant institutions in the education system. It may constitute an Advisory Board with representatives from such institutions which would ensure that its work remains relevant and forward-looking.

Due to its large-scale work, the NTA may also serve as a storehouse for assessment data in the country, which it may use and make available to external academics for educational research purposes and to policymakers within appropriate ethical considerations. Through assessment, data collection and other initiatives towards research and assessment-literacy among all stakeholders and building of capacity for formative assessment, the NTA will be committed to improve education quality and access across the country.

(P4.9) It is, thus, of high importance that the NTA (**National Testing Agency)** serve as a premiere, expert, autonomous testing organisation to conduct entrance examinations for admissions and fellowships in higher educational institutions. The NTA will be entrusted with the responsibility of

assessing competence at scale in an efficient, transparent, and rigorous manner, using state-of-the-art methods in test preparation, test delivery, and test analysis. It will use the best subject experts, psychometricians and IT-delivery and security professionals to ensure high quality assessment across the board.

Role of higher education institutions in arriving scenario (P7.3.4):

1) Universities, colleges and polytechnics in the vicinities of schools will contribute to improve school outcomes using the capacities relevant to school education that they may have.
2) This may be particularly useful for secondary schools in terms of support for subject content and in offering physical resources such as laboratories, books and playgrounds.
3) Specific contributions will also be possible in supporting schools to offer vocational courses, including by the use of facilities in colleges and polytechnics.
4) Each college will be functionally related to one or more school complexes in their neighbourhood and provide such support.
5) The universities and colleges could also support students with singular talents and interests from the local schools / school complexes.
6) Many such possibilities of support will emerge, as the HEIs integrate community service into their Institutional Development Plans (IDPs), including with regard to school education and adult education.
7) Each district will have at least one HEI offering high quality liberal education programmes (see P10.15).
8) This HEI will play a significant role in supporting the school systems in the district to improve, for example, by supporting teacher professional development and helping in the development of localized vocational courses.

Conclusion

To sum up, Role of Teacher in Higher Education as concerned to National Education Policy 2020 is very different. He should be friend, philosopher and guide in education system. His activities should be research based and his knowledge should be helpful to society. He should encourage students to implement their knowledge in solving problems of society. Thus, Teacher in Higher Education should support education system in implementing knowledge practically for up gradation of society.

The three tiers of Indian universities produce among the best and process managers, who also display deep social, cultural and ecological sensitivity are collaborative leaders and responsible citizens. In effect, the Indian graduate of today is not only an excellent human resource but also an admirable human being. Even as India deserves to fully revel in its resounding success of the last two decades, it must remember that to maintain its position of leadership in higher education, the next twenty years call for just as much leadership, vision and commitment as did the last twenty, and a golden vision 2050 should be India's next aspiration!

References:

1. National Education Policy 2019
2. Report of FICII Higher Education Summit 2013 on Higher Education in India 2030.
3. Problems in Higher Education in India By Vijayaprasad Kulkarni VDM Verlag Dr. Muller Aktiengesellschaft & Co. KG, 2010
4. Higher Education in India: All India Council for Technical Education Edited by Books, LLC, 2010
5. Indian Higher Education: Envisioning the Future By Pawan Agarwal Sage India, 2009
6. www.education.nic.in
7. Websites on internet.

Restructuring Teacher Education

Dr. Manish M. Deshpande
Principal, Arya Chanakya Highchool,
Osmanabd. (M.S.) _413 501

Abstract

Teacher Education in India has a very ancient trend to uplift the quality and dignity of 'Teachers' since Acharya Chankya's period. 'The Takshashila Gurukul' was the world-famous institute that was meant not only for imparting education to the students but to train the teaches at large. The purpose was mainly to build the students as a National Character and to train the teachers as the Catalyst of social Change.

As 'teacher' has to play vital role in building Nation with quality resources in the form of his students, it is the responsibility of the society to maintain the dignity and respect for the teachers for ages to extend moral suoport that NEP- 2020 aims at.

By 2030, only educationally sound, multidisciplinary, and integrated teacher education programmes shall be in force. As teacher education requires multidisciplinary inputs, and education in high-quality content as well as pedagogy, all teacher education programmes must be conducted within composite multidisciplinary institutions.

Teacher is to be the counsellor and friend of the students and inculcate true national spirit and social values among them. They will have profound knowledge to emerge as a National Character. The students, as the citizens of our country, must have self-pride and respect for the National idols and monuments of historical importance. They must have respect for their parents and teachers with all the elders of the society. They are to live with true Indian values. Overall, teacher is to play the role of a catalyst for social change.

Introduction

Teacher Education in India has a very ancient trend to uplift the quality and dignity of 'Teachers' since Acharya Chankya's period. Teacher was being treated as 'Guru' who guides and inspires the students to learn and apply knowledge with his best. Students used to live their 'Guru' for more than 12 years. After being 'Snatak', they return to their home. This ancient trend of 'Guru-Shishya-Parampara' was very effective and lasted for thousands of years in India till the British Rule.

The Takshashila Gurukul' was the world-famous institute that was meant not only for imparting education to the students but to train the teaches at large. The purpose was mainly to build the students as a National Character and to train the teachers as the Catalyst of social Change. Teachers were highly respected with dignity in those days.

Now a days, teachers in India are to face variety of problems. They are categorized in many terms like full-time, part-time, contract-based, aided, unaided and so on. This is the failure of our society. Due to this, so many generations of our society are left literary uneducated and unemployed. Now, the time has come to regain the dignity of the teachers. We, unanimously, have to think and act to sustain the 'place' of our teachers.

As 'teacher' has to play vital role in building Nation with quality resources in the form of his students, it is our responsibility to maintain the dignity and respect of the teachers for ages to come, that NEP- 2020 aims at.

Teachers are the pioneers of social change. Therefore, quality teachers only can impart quality education. NEP 2020 offers scholarships to the rural, tribal and deprived class people to opt for 4 years integrated B.Ed. course. The steak-holders will be appointed from the qualitative and experienced teachers.

According to the Justice J. S. Verma Commission (2012) constituted by the Supreme Court, a majority of stand-alone TEIs - over 10,000 in number are not even attempting serious teacher education but are essentially selling degrees for a price. Such second-rate, inactive Teacher-Education institutes will be shut down by 2030 and the 4-year 'Bachelor of Education' degree course, an integrated course will take place.

By 2030, only educationally sound, multidisciplinary, and integrated teacher education programmes shall be in force. As teacher education requires multidisciplinary inputs, and education in high-quality content as well as pedagogy, all teacher education programmes must be conducted within composite multidisciplinary institutes. It will be a multi-disciplinary activity full of educational spirit. This will be a stepping stone to reform Teacher Education. These colleges will provide subject-wise and grade-wise teaching during the 4 years course.

Objective of Teacher Education as mentioned in NEP- 2020:

"Ensure that teachers are given highest quality training in content, pedagogy, and practice, by moving the teacher education system into multidisciplinary colleges and universities, and establishing the four-year integrated Bachelor's Degree as the minimum qualification for all school teachers."

As teacher education requires multidisciplinary inputs, and education in high-quality content as well as pedagogy, all teacher education programmes must be conducted within composite multidisciplinary institutions.

To this end, all multidisciplinary universities and colleges - will aim to establish, education departments which, besides carrying out cutting-edge research in various aspects of education, will also run B.Ed. programmes, in collaboration with other departments such as psychology, philosophy, sociology, neuroscience, Indian languages, arts, music, history, literature, physical education, science and mathematics.

The 4-year integrated B.Ed. will be a dual-major holistic Bachelor's degree, in Education as well as a specialized subject such as a language, history, music, mathematics, computer science, chemistry, economics, art, physical education, etc.

Syllabus:

National Curriculum Framework will be restructured with all types of text-books. The 4-year integrated B.Ed. will be a dual-major holistic Bachelor's degree, in Education as well as a specialized subject such as a language, history, music, mathematics, computer science, chemistry, economics, art, physical education, etc.

Admissions:

Each higher education institution will have a network of government and private schools to work closely with, where potential teachers will student-teach along with participating in other activities such as community service, adult and vocational education, etc. like in school complexes.

In order to maintain uniform standards for teacher education, the admission to pre-service teacher preparation programmes shall be through suitable subject and aptitude tests conducted by the National Testing Agency, and shall be standardized keeping in view the linguistic and cultural diversity of the country.

In-Service Teacher Training:

In-service training for continuous professional development will be provided to improve quality of teaching and to create high quality teaching-aids to meet current needs.

In-service continuous professional development (CPD) for college and university teachers will continue through the existing institutional arrangements and ongoing initiatives; these will be strengthened and substantially expanded to meet the needs of enriched teaching-learning processes for quality education.

All fresh Ph.D. entrants, irrespective of discipline, will be required to take credit-based courses in teaching/education/pedagogy/writing related to their chosen Ph.D subject during their doctoral training period.

Evaluation:

All the colleges will have autonomous status and also have authority to establish their evaluation system at their own. They will award the degrees after completion of the 4-year educational tenure.

Digital and On-line Teaching- Learning Platforms:

The use of technology platforms such as SWAYAM/DIKSHA for online training of teachers will be encouraged, so that standardized training programmes can be administered to large numbers of teachers within a short span of time.

A National Mission for Mentoring shall be established, with a large pool of outstanding senior/retired faculty – including those with the ability to teach in Indian languages – who would be willing to provide short and long-term mentoring/professional support to university/college teachers.

Teaching-Learning process will be digital with on-line classes facility. Use of smart-boards and smart phones will be the part of regular activities. Activities, tests and exams will be digitalized and smart with graded syllabus.

Advancement in Teaching-Learning Aids:

Teacher-Education will be highly advanced with modern tools and techniques. The smart-boards, recording rooms and studios will play important role to shape the future of the student-teachers.

ICT as the base:

Use of ICT tools like computers, tabs or laptops will be obligatory. Audio-visual aids will be the integral part of this teacher-education program. This will play a vital role to upgrade the students as well as the teachers.

Restructuring Teacher Education: Areas

Live lectures, guest-lectures and visits to the best-schools will provide ample opportunity to observe and interact with the people working in the field of education.

Some major issues to change:

1.The traditional teaching methods are to be set aside.
2 Teacher-centred classrooms must transform to child-centred.
3 'Out of the box' thinking with 'out of school atmosphere.
4 Completing coursework must be replaced with extending activities.
5 Value-oriented and activity-based social programmes
6 Preparation-presentation-practice-product: 4 P's to build National Character.
7 Action Research or Dissertation as a part of evaluation.
8. Practical work to play major role in evaluation.
9 Indian thinkers, educators and Indian methodology of teaching, - part of the syllabus.
10 Vocational education with Internship
11 Surety of Employment...

Role of a teacher in the implementation of NEP 2020 :

As teacher is at the centre of 'Teacher Education Policy', it is the moral responsibility of the teachers to implement the policy planned by the Government for the best of the teachers. It is an honest effort of the government to honour the teachers with their past dignity and social status through this new policy.

One who desires to be a teacher in this 21st century, he is to opt for 4-year degree course specially designed to build his/her career. The institutes meant to impart education through this course, need to create required infrastructure with the capacity to provide multidisciplinary courses and mentors along with expert faculty. These institutes need to work with school complexes and some vocational institutions to meet with the practical work. The candidates seeking admissions to this integrated B.Ed. course will have to appear for the common aptitude entrance test to be conducted by National Testing Agency. It will be an impartial agency to select the interested and capable candidates.

After pre-service training, the teachers need to do their continuous professional development (CPD) through various authorised institutes. They require ICT based knowledge to receive the digital and on-line trainings.

Teacher is to be the counsellor and friend of the students and inculcate true national spirit and social values among them. They will have profound knowledge to emerge as a National Character. The students, as the citizens of our country, must have self-pride and respect for the National idols and monuments of historical importance. They must have respect for their parents and teachers with all the elders of the society. They are to live with true Indian values. Overall, teacher is to play the role of a catalyst for social change.

The teachers have to be ready to know the newly introduced things in education system. The has to get acquainted with the role of school complexes and Bal-Bhavan, the vocational education with internship, competency based and AI based teaching-learning, digital and online teaching-learning, aptitude based testing and novel methods of assessment including OMR sheets and on-line testing. No board exam, project based internal evaluation and CCE pattern. Teachers are to be ready for all this and much more to shape the future of the pupils.

Conclusion:

Teacher education in India, today is on the threshold of major change. It needs a strategic and well-structured plan that will come into force soon. As teacher is meant for social change, society must respect the teachers with dignity.

References:

1. Sharma R S (2005) India's Ancient Past, Oxford University Press.
2. //http:smartprep.in//
3. //www.education.gov.in //
4 Draft of NEP-2019

ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

Restructuring the Strategy to Inculcate Quality in Educational Research: NEP-2020

Dr. Maheshwar G. Kallave
Assistant Professor
Department of Education
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Sub-Campus, Osmanabad

Abstract

The last decade has seen a massive worldwide expansion in the production of Ph.D. From having been the gateway to membership of the traditional academic disciplines at universities, Ph.D. programmers' are now offered at many different higher education institutions and in a wide variety of specializations, many of which are interdisciplinary, professionally-oriented or applied. The Ph.D. has thereby become a qualification for a more diverse set of career pathways, including various clinical specializations in the health sector, public administration and the private sector. The Indian Ph.D. education system has undergone a major expansion, with the number of doctoral candidates approximately doubling since 2010, with the strongest increases in medical and health sciences, and the natural sciences and social sciences. This expansion has been the result of political priority being placed on increasing the recruitment of Ph.D. candidates in these fields of higher education. The need for educating the next generation of academic teachers and staff in the higher education institutions was a main goal with the expansion of the system, but increasing the overall level of competencies in society more generally, and particularly in the health sector and the private enterprise sector, was also a long-term goal of the expansion of the system. With this in mind, special efforts have been made to promote quality research in NEP-2020. The policy proposes to establish Research University as a part of the same. The recommendation to establish a Research University is a distinct feature of NEP-2020. In the future, we will see independent Universities established for research. The NEP-2020 expects that research from such universities should be of high quality. If such quality research is to take place, some policy and administrative changes are expected. In this paper discussed the changes that are expected to take place at which level to inculcate quality research.

Key Words: *Educational Research, Research University, NEP-2020, Qualitative Research*

Introduction:

The growing volume of educational research accompanied by a falling standard of educational research has set a number of educational researchers to think seriously. There is no question that the academic health in most universities in India is not in a good shape as reflected by the general lack of enthusiasm and passion for teaching/learning or research in the faculty as well as the students. Researcher has not understand research is an activity based on intellectual investigation and has the purpose of discovering, interpreting, and revising human knowledge and experience on various aspects of life. It is crucial for the overall development of human society. As the economic paradigm undergoes a change in the globalized world, future economic progress will increasingly be a function of the intellectual capital that a nation can create. This in turn depends crucially on the quality of educational research that is done in the nation.

Present Scenario:

There is no question that the academic health in most universities in India is not in a good shape as reflected by the general lack of enthusiasm and passion for teaching/learning or research in the faculty as well as the students. The multiple vicious circles that have entangled the education system in the country need to be understood and resolved sooner than later. The crucial beginning to a serious research pursuit is the doctoral program. It is in a Ph.D. course that a young and inquisitive mind is gradually and progressively trained to take up serious and exhaustive reading, gain familiarity with

research methodology, identify specific areas of topical interest and current concern to the industry/society, survey a vast body of existing literature, carry out an extensive and incisive study of the available material, zero in on a narrow and focused research problem, formulate a proper set of hypotheses, design suitable surveys or experiments, decide on the target (test) groups, arrive at appropriate sampling designs, sampling plans, sampling methods and sample sizes that bring representativeness, validity and consistency to the data and observations (to be) gathered, analyze the findings quantitatively and qualitatively and finally, present the results in a convincing way. But unfortunately, this ideal process exists more on paper than in practice.

While the teachers are anxious to see their students through the course since the number of Ph.D. guided is a measure counted for their career advancement, the objective of the scholars largely is to somehow come out of "subservience" in as few years as possible so that they can quickly get into gainful employment. Joint papers get published willy-nilly in the process, the increasing count by the year obviously helping the teachers to demonstrate their research efforts, while for the students it is just a fulfillment of their mandatory quota of publications.

Quality of Research: NEP-2020 an Overview

To strengthen quality research and refine higher education, the NEP 2020 has recently brought many changes. They are:

1. Introduction of credit-based courses and hours in teaching, education and pedagogy for Ph.D. students. The policy suggests mandatory engagement of teaching assistantship and assistance to faculty;

2. Ph. Ds in multidisciplinary and professional areas such as in the field of healthcare, agriculture and law have to be included by all universities.

3. A person undertaking a Ph.D. should have either a master's degree or a four-year bachelor's degree with research, and the MPhil degree will not be continued.

4. To establish separate Research University for promoting quality of research and inculcating ethical research culture

For growing and catalyzing quality research in the nation, the NEP 2020 envisions the establishment of a National Research Foundation (NRF) with the aim of allowing a culture of research to permeate our universities.

In particular, the NRF will provide a reliable base of merit-based but equitable peer-reviewed research funding, help develop a culture of research in the country through suitable incentives, and undertake major initiatives to seed and grow research at state universities and other public institutions where the capability is currently limited. The NRF needs to be competitively funded for all disciplines to successfully carry out research that will be recognized, and where relevant, implemented through close linkages with governmental agencies as well as industry and private/philanthropic organizations. The aim of the NEP 2020 is to make higher education institutions multidisciplinary. The objective is to move towards learning about how to think critically and solve problems, how to be creative, and how to innovate, adapt, and absorb new material in novel and changing fields. This move towards large multidisciplinary HEIs should be carried out as swiftly as possible, and in a systematic manner by consolidating and restructuring existing institutions while building new ones—including establishing new world-class model institutions of this type (model multidisciplinary colleges) across the country, and creating at least one large high quality multidisciplinary HEI in (or close to) every district.

So what is the solution? Here are some discussions;

Administrator Pont of View:

1. In order to improve quality of educational research for Ph.D. programme, UGC should be pursued to create a Cell where information from all the Indian Universities regarding registrations of topics in a particular subject for Ph.D. is available at the initial stage of research. As soon as RRC (Research Recognition Committee) of University clears a topic, it should be sent to UGC and only after clearance from UGC, student should be finally registered for Ph.D.
2. Research Institute can also take some initiative of their own in this direction by setting up a Cell in their Libraries where all the information regarding registration of topics in a particular subject of all the Research Institute is collected from internet and websites of different Universities and also by requesting them personally.
3. Research Recognition Committee mentioned standards for pose a significant, important topic that can be investigated empirically and that contributes to the knowledge base
4. RRC ensure the study design, methods, and procedures are sufficiently transparent and ensure an independent, balanced, and objective approach to the research
5. Currently, Educational research system is in a very poor state. It has become the last priority and this can be changed only by changing the mindset of the people holding decision making positions.
6. Today's system is Identity of candidates is not kept secret from the examiners of Ph.D. thesis. Not only are these, even the names of supervisors boldly printed on the title of thesis. As a result, most of the examiners do not evaluate the thesis but write Reports/Award Grades proportionately to the status of the supervisor. That's why while sending Ph.D. thesis for evaluation to external examiners, Identity of both supervisor as well as candidates should be kept a closely guarded secret.
7. To improve quality of Higher Research, Video Recording of Viva-Voce of Ph.D. Candidates is a must. If Viva-Voce of Ph.D. candidate is excellent, then the video recording of such a Viva-Voce will help future candidates for Ph.D. to learn and to improve their own performance. In some cases where Ph.D. Candidates in connivance with their Supervisor and external examiner indulge in malpractices then Video Recording of Viva-Voce will act as a deterrent.

Research Scholar Pont of View:

1. With increasing number of research supervisors, there is increase in the number of research scholars too. It is a fact that there are more part-time research scholars than full time research students. The part-time research scholars who are in service do not in general have any research atmosphere in the place of their work. It is essential that they must reside at least one and half year at the research centre in whole period. His stay will enable him (1) to interact with his guide and other researcher, (2) to consult living research supervisor and non-living research supervisor and (3) to get a proper insight in to his research problem.
2. Those who want to register for Ph.D. programme, firstly aware that my attitude and aptitude is strongly agreed for research vision.
3. Unless and until a researcher scholar has adequately studied the essential literature pertaining to the area of his interest, analyzed the existing status and identified the problem which he could discuss with confidence justifying the need for research, he should not be given entry to the Ph.D.
4. Research Scholar regularly participated publication and communication activities, usually involving conference, seminar, symposia.
5. Research scholar most commonly refers to the scientific process encompassing all aspects of study design; in particular, it pertains to the judgment regarding the match between the methods and questions, selection of subjects, measurement of outcomes, and protection against systematic bias, nonsystematic bias, and inferential error.

Supervisors Point of View:

1. A good supervisor also may not be in a position to turn out a quality product if a week person is given entry to the Ph.D. programme.

2. In addition to three years of teaching experience at the P.G., he must passed 'Methodology and techniques of research' course to become recognized as a research guide.
3. The teacher after he is recognized as research supervisor should as far as possible enroll student in his own area of specialization.
4. Supervisor should not be involved at any stage, in selecting the panel of the examiners. This will make the supervisor work harder and take the Ph.D. thesis of his student more seriously.
5. At times rejection of a Ph.D. thesis would serve the purpose because either the supervisors will start taking things seriously or they will stop guiding any Ph.D. student. It is better to produce only a few good quality theses than to have a number of feeble thesis.
6. As a result, most of the examiners do not evaluate the thesis but write Reports/Award Grades proportionately to the status of the supervisor. That's why while sending Ph.D. thesis for evaluation to external examiners, Identity of both supervisor as well as candidates should be kept a closely guarded secret.
7. The quality of education research depends on the quality of supervisor. The supervisor should be well qualified they should have good understanding of their subject, latest developments and they should be committed to the profession.

Conclusion:

Teaching and research are two sides of the same coin and help improve higher education while creating a better society around us. However, the Indian education system is challenged by heterogeneous conditions such as infrastructural, social, locational, regional, economical and aspirational issues, to name a few. The quality of research has always been particularly overlooked in our country due to the said factors and the time has come to priorities it. Many of the world's nations are trying to reinforce the quality of research and India too has come up with the National Education Policy (NEP) 2020 to revamp the whole education system.

References:

1. Aittola, H. (2008). Doctoral Education and Doctoral theses – Changing assessment practices. In
2. J. Välimaa & O.H. Ylijoki (eds.)
3. Auriol, L. (2010). Careers of Doctorate Holders: Employment and Mobility Patterns. OECD Science, Technology and Industry Working Papers 2010/4. Paris: OECD.
4. Bitusikova A. (2011). Rethinking and reforming doctoral education in Europe: on the road to innovation union. Journal of the European Higher Education Area, No. 2.
5. Halse, C. & Mowbray, S. (2011).The impact of the doctorate. Studies in Higher Education.
6. Johnston, S. (1997). Examining the examiners: an analysis of examiners' reports on doctoral theses. Studies in Higher Education.
7. Mowbray, S. & Halse, C. (2010).The purpose of the PhD: Theorising the skills acquired by students. Higher education research and development, 29 no. 6.
8. Mullins, G. & M. Kiley (2002). 'It's a PhD, not a Nobel Prize': How experienced examiners assess research theses. Studies in Higher Education.
9. UHR (2011). Recommended Guidelines for the Doctor of Philosophy Degree (Ph.D.).Oslo: Norwegian Association of Higher Education Institutions.
10. Gupta, Ramesh. (Article). How to Improve Quality of Research for Ph.D. Programme.
11. Report (2005): Ph.D. Education in a knowledge society, Published by: Nordic Institute for Studies in Innovation, Research and Education
12. Draft New Education Policy – 1986
13. Draft National Education Policy-2020

Journey towards Healthy Humanity

Dr. Vivek Vasantrao Katdare
Chair Professor, KBC North Maharashtra University,
Jalgaon

Covid-19 has put health on the agenda of every country and concerns about health are getting top priority. Therefore, rapid transformation of our health care and allied architecture is possible. Poor health reduces global GDP by 15% each year, conversely good health increases global GDP by 15%. Illness leads to the loss of crores of man days. Lakhs of employees can work only at 30% to 60% of their efficiency. Many suffer the loss of their income. Their expenses increase. They cannot live happily. The whole family revolves around ill person and is deprived of life's happiness.

World Health Organization defines health in 1948 as a state of complete physical, mental, and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity. Merely being able to procure a resource for everyday life, is not being healthy. Health is a positive concept. It contemplates physical capacities like strength, stamina, flexibility, energy as well as mental capacities like assertiveness, empathy, peace of mind, courage, loving kindness, equanimity, compassion, bliss, joy, happiness, creativeness, curiosity, living in present moment, gratitude, ... A person who always enjoys every moment, and his presence gives joy to all others is healthy. Healthy person always inspires and contributes to the creation of cohesive, understanding, peaceful and progressive society. To have this kind of comprehensive health the need is to change the very architecture of present health, education, and social structures by changing their focus from disease to health.

Our life always expresses the result of our dominant thoughts. When we transform our conscious and subconscious thoughts, we transform our realities, and help humanity evolve to the new levels of wellbeing and health. Whatever is going on in our mind we are attracting and converting into reality. Our job is to hold on to the thoughts of what we want. Most people are thinking about what they do not want, and they are wondering why it shows up in their life repeatedly. Normally people predominantly think, speak, act, and focus on what they "don't want." "I don't want" is the most dangerous virus causing dis-ease in this universe! We have the power to 'THINK' our life into existence. Our thoughts are seeds; whatever we sow, we reap! Our whole life can be changed by changing the focus from: what we do not want, what we are afraid of, what we want to avoid, to what we do want. Think of what we want and do not think at all of what we do not want. Along with individuals it is equally applicable to society, nations, and the universe.

Do we want health or disease? Of course, health; but look at the present disease fighting medical education and practise architecture we have created:

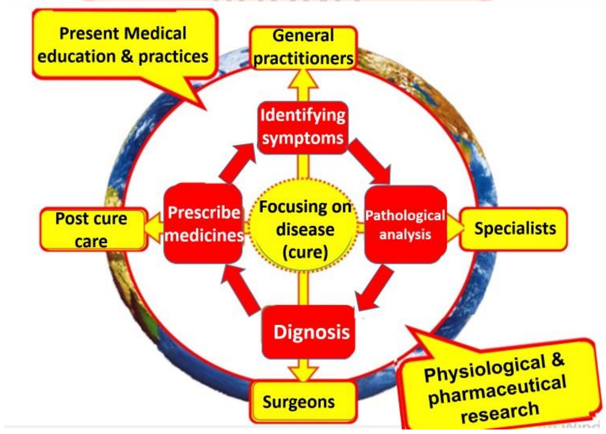

The whole humanity is fighting against disease. We do not want disease. 90% syllabus of medical curriculum is devoted for detection and removal of disease. Doctors get their 100% remuneration for treating disease. Doctors do not get any monetary income if they prevent the occurrence of disease. If there would have been no disease doctors, pharmaceutical companies would be starving and would lose their importance to zero. More the disease more the income and importance of doctors. More the disease more the income and importance of pharmaceutical companies. Billions of rupees are invested in constructing and equipping hospitals with modern technology. The best brains in the world are devoting their lives for fighting against disease. Most of the charity in the world goes in fight against disease. Whole humanity is engaged in fight against disease. But the fact is the things we resist always persist. As what we resist persists, attempting to push certain experiences away only serves to draw more of the same to us. Through focusing on what we do not want, we attract more of it. Worrying, for example, is a form of praying for that which we do not want. The same is applicable to disease. You only get more of what you resist. Out of total expenditure on so called health more than 90% is on cure and less than 10% is on prevention, so we get more opportunities to get cured, first by getting diseased.

To correct the present scenario, we need to shift our focus form fighting disease to bringing health. We must learn the things that we want. We must think of the things that we want. We must invest in the things that we want. We must incentivise the things that we want. And unquestionably we want the health. The present topsy-turvy policy of nations of fighting against disease is aggravating already apathetic scene, pushing humanity in more and more agony.

Good health is a natural state of life that always depends upon our own personal lifestyle. Lifestyle incudes, among others, style of our thinking and reacting. If we listen to our body and treat it right, it always will reward you with good health. Our energetic and emotional state is the cause of our health. Naturally, every cell in our body vibrates at a specific frequency, may be called 'health frequency'. If this frequency changes from health frequency to other, then the disease occurs. There is no other cause of disease than the shift in the health frequency of the molecular structure of our cells. To maintain health frequency of our every cell, of everyone, of the society, of the nation, and the humanity at large following transformed approach need be persuaded.

Shift in the present education structure; which at present is promoting competition, focusing on the knowledge of the outer world, commercialised approach, race to earn more money, delinking of living style with that demanded by nature, declaring, and behaving as if human beings are supernatural beings, always fighting tooth and nail initially for survival and then for dominating others; is required. All these are the glaring features and results of the education system in vogue worldwide. This has created society always looming large under fear, agony, always striving hard to uproot disease, always resisting and yielding to more of disease. This education system will have to be transformed to a system named integral education with spirituality at its core, which will lay foundation of a society being at ease.

Disease means not being at ease. If everybody is at ease, everybody will be healthy. Since childhood we will have to focus on health i.e., ease. That means proper inputs be given to every human being. These four types of inputs are proper breathing, proper diet, proper exercise, and proper way of thinking. Body component of health requires first three and mind component of health requires the fourth. The fourth is more important as health or disease enter in to the body through our mind. This neglect of mind factor in both, present education system including medical educaton and social environment, has diverted humanity in wrong direction, on the wrong path. This direction is to be reversed, right path is to be chosen and health is to be insentivised.

At present more the disease, more is the income of the doctors. This has to be reversed in a way more the health more should be the income of the "Health angles" (आरोग्येश्वर). The term "Doctors", as it is too much associated with disease and cure, is to be abolished. A new term "Health angels"

"आरोग्येश्वर" is created, coined. More the health more will be the gain of Health angels as lesser will be their expenses on medicines. The first iteration of this health model is given below.

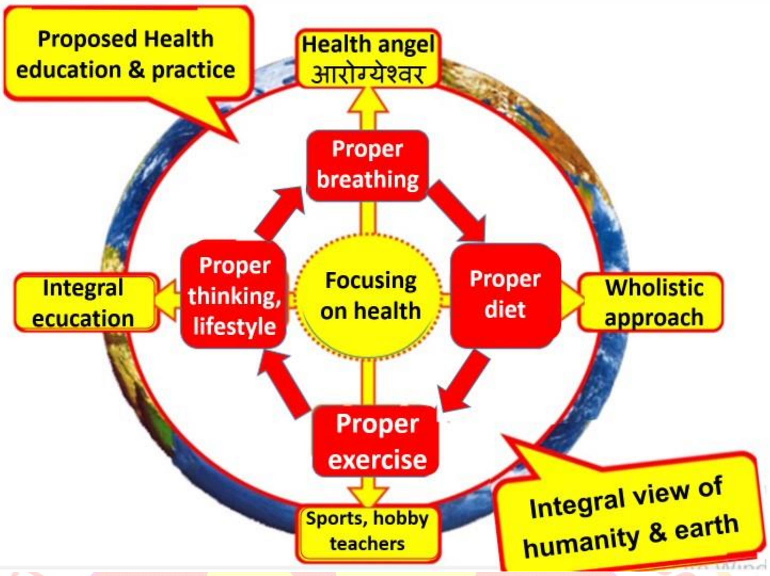

1. Instead of curing after getting diseased it is always better not to get diseased. Prevention is always better than cure.
2. As prominance is given to health and not disease the term doctor is abolished who are supposed to give cure. As health is sought for, the person helping us to have health is called as 'Health angle' (आरोग्येश्वर).
3. Every individual will have to pay for being healthy and not for getting cured.
4. Every individual will take responsibility of his health by taking due care, following the teachings of health angles and by contributing to Health angels.
5. Health angel will receive income for keeping families under him healthy and if any disease occurs Health angle will bear the cost of medicines.
6. All medicines and any treatment, if at all requied, will be paid and given by Health angle level I, level II, level III, and level VI. With every increasing level the expertise of the Health angle will increase.
7. Health angel level I, will look after breathing, diating, exersing and thinking activities of the famililes and members of families under his control. All these families under his control will actully be Health angle's extended families. He will teach pranayama, yoga, meditation. He will prescribe diet for each member of his extended family. He will undertake attitude building sessions.
8. His efforts will be supported by schools follwing integral education pattern founded on spirituality.
9. Spirituality has to do nothing with so called religions. It has nothing to do with God, rituals, holy books, so called holy structures, so called holy persons and so on. Soirituality is a set of behavioural rules, natural laws and a way of thinking. Spirituality is the same for the whole humanity. It is independent of religion.
10. Those who are very poor, upto 90% of the contribution to be given to Health angles (आरोग्येश्वर) will be sponsored by wealthy people as charity. It is expected that even poor should raise at least 10% of monthy contribution. But the donor will know for whom he is making charity and the receiver of charity will also know the doner. Complete transparancy will have to be maintained.
11. Health angle level I can have advise from Health angle level II and on wards, if required.
12. Although the praposed health architeture is applicable to whole humanity, a pilot study can be done in India. It is presumed that population of India is 140 crores.
13. For every 100 families, there will be one Health angle level I. average family size is taken as five members. That means one Health angle level I will look after the health of five hundred individuals.
14. For every 600 families, 3000 individuals, there will be one Health angle level II.
15. For every 1200 families, 6000 individuals, there will be one Health angle level III.

16. For every 2400 families, 12000 individuals, there will be one super Health angle level IV
17. A structure of voluntaries will be created to assist the Health angles.
18. Volunteers will be full time interns and part time assistants, for example daily two hours service in the health area of interest.
19. Government will make all instruments, physical facilities available to Health angles along with administrative support.
20. As the medicines are to be given by health angles in the normal course, they will prescribe minimum required medication, generic medication and will not become the active agents of pharmaceutical companies.
21. If any member of any family is not following the suggestions of Health angles and is inviting disease by his behaviour, appropriate punishment structure will be evolved.
22. As the remuneration of Health angles is linked with health and at the same time the cost bourn by them is linked with disease; their efforts will naturally be directed towards achieving highest level of health and prevention of disease in society.
23. The financials are given in the table below:

1	2	3 = 140Cr/2	4	5 = 4/2	6 = 3*4	7
Designation	Ratio	Number	Monthly income	Cost per person pm Rs.	Total cost Rs.in crores pm	Duration of study course
Health Angle I आरोग्येश्वर I	500:1	2800000	60000	120	16800.00	3 years after 12th
Health Angle II आरोग्येश्वर II	4000:1	350000	100000	25	3500.00	4 years after 12th
Health Angle III आरोग्येश्वर III	8000:1	175000	150000	18.75	2625.00	6 years after 12th
Health Angle IV आरोग्येश्वर IV	12000:1	116667	200000	16.67	2333.34	8 years after 12th
				180.42	25258.34	

22.The monthly contribution will be Rs. 25258 crores and everyone will have to contribute Rs. 181/-.
22. Complete overhauling of medical education is proposed. Medical education is heavily skewed to disease treatment, it is skewed to cure, it is skewed to allopathy. It is heavily skewed to money-oriented approach. With some respectable exceptions, it is heavily skewed to exploitation of patients.
23. Medical education and practice should be renamed as health education and should focus on health, prevention, wholistic approach, service-orientation, support, and nurturance.
24. Human body is a natural entity. Everyone is unique. Treating human body mechanically, with standardised drugs, use of inorganic, artificially developed chemicals may not always be suitable. Wholistic approach integrating all possible solutions to drive to health is contemplated.
25. The whole new structure of integral education is designed. Its prototype is given below:

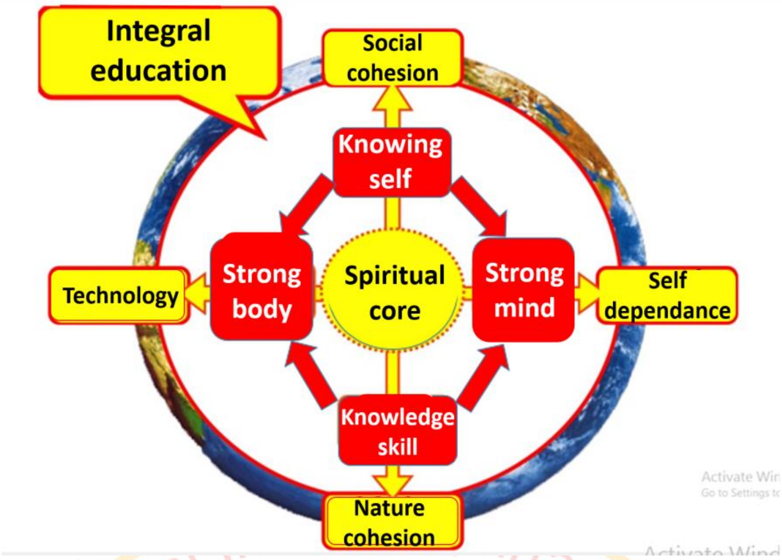

24. At least 30% of day-to-day school time will be devoted towards achieving the objective of knowing self and having strong body and mind. Learning will be activity based.
25. Knowledge and skill must go hand in hand. It is not only classroom learning but full real-life exposure be given to students as an opportunity to implement what is learnt in books.
26. Sports and hobby for everybody will take care of physical and psychological health. Hobbies are mind stabilisers and mood elevators. Sports and hobbies will continue after normal schooling and will continue throughout life.
27. With school support, with the efforts of Health angles, by comprehensively transforming present medical education to health education, health will become a social movement. Ease will prevail, lives of the citizens will bubble with energy, harmony will prevail.
28. As on 31st March 2020 there are 11,59,309 allopathic doctors and 8,26,090 AYUSH doctors in India. They need be given suitable orientation to adjust themselves to this shift form disease to health and from cure to prevention. Spiritual core of integral education will take care of future generations.

In nutshell it is pure rethinking and redesigning of the present-day systems in vogue. The fundamental idea is to turn the systems upside down, by focusing of the things we want and removing the focus from the things we do not want. We want health. We do not want disease. Focus on health. Incentivize health. We cannot make our people healthy by concentrating on disease. As stated earlier this is first iteration and further refinement in is expected.

References:

1. www.naturalhealthperspective.com
2. www.healthmania.org
3. www.gratefulness.org
4. www.medicalnewstoday.com
5. www.publichealth.com.ng
6. www.theweek.in
7. https://www.rhondabyrne.com/
8. www.hbr.org
9. www.preventdisease.com
10. www.britannica.com
11. www.find-happiness.com

Implementation of Assessment Policy for Student Development- Role of a Teacher

Mr. Sunil Chandarrao Wadikar
Assistant Teacher
Shri Tuljabhavani Sainiki Secondary & High. Secondary Vidyalaya,
Tuljapur.Ta: Tuljapur Dist.Osmanabad
E-mail: wadikar947@gmail.com

Abstract:

*The National Education Policy 2020 has been approved by the Union Cabinet on 29 July 2020. This National Education Policy 2020 is the first education policy of the 21st century and aims to address the many growing developmental imperatives of our country. The teacher must be at the centre of the fundamental reforms in the education system. The new education policy must help re-establish teachers, at all levels, as the most respected and essential members of our society, because they truly shape our next generation of citizens. The role of the teacher is not only teach but also prepare children for a better tomorrow .They make learning easier by connecting different subjects to real life. This policy helps us to understand the students individually difficulties regarding learning. This paper highlights on various policies regarding Transforming Assessment for student development. This paper focuses on a role of teacher regarding Transforming Assessment for student development. Teachers are the future builders of our country, they are the providers of knowledge and wisdom. The F*ocus of NEP 2020 *is to increase the* standards of education *at an international level. After 34 years, such an* education policy *has come, which will truly change the direction of* education in India*. This* education policy *has the potential to give Indian education a global identity. It aims to fulfill the goal of India's* **"Sustainable Development Agenda 2030"** *under which everyone will be provided with equal and quality education. The main motive is making a child learn along with becoming a skilled one, in whatever field they are interested. In this way, the learners are able to figure out their aim, and their capabilities. The learners are to be provided with integrated learning i.e. having the knowledge of every discipline.*

Keywords: Transforming, Assessment, NEP2020, PARAKH, Sustainable Development Agenda

Introduction:

The aim of assessment in the culture of our schooling system will shift from one that is summative and primarily tests rote memorization skills to one that is more regular and formative, is more competency-based, promotes learning and development for our students, and tests higher-order skills, such as analysis, critical thinking, and conceptual clarity. The role of the teacher is not only teach but also prepare children for a better tomorrow. At present, the Indian education system is criticized by many due to many reasons such as its rote learning methods, outdated curriculum etc. India is ranking 35th in global education rankings of 2020. "National Education Policy 2020 can completely change our education system for good because it crafted well according to the requirements of the 21st century", this is what we can expect from the proposed policy; it is still to be implemented and tested on the real testing ground with some modification and correction as required by the time.

" In any event, no reform can succeed without the co-operation and active participation of teachers." – Delor's Commission.

Under the NEP students will be given practical knowledge and skill-based education along with the syllabus written in the textbook The primary purpose of assessment will indeed be for learning; it will help the teacher and student, and the entire schooling system, continuously revise teaching-learning processes to optimize learning and development for all students. This will be the underlying principle for assessment at all levels of education. The vision of the Policy is to instill among the learners a deep-rooted pride in being Indian, not only in thought, but also in spirit, intellect, and

deeds, as well as to develop knowledge, skills, values, and dispositions that support responsible commitment to human rights, sustainable development and living, and global well-being, thereby reflecting a truly global citizen. Due to increase the in Flexibility in Education, New Education Policy 2020 is good for all students who are serious about their carrier. Teaching-learning method mainly focuses on classroom training, fieldwork, and research projects.

Main Features of Transforming Assessment for Student Development :

The aim of assessment in the culture of our schooling system will shift from one that is summative and primarily tests rote memorization skills to one that is more regular and formative, is more competency-based, promotes learning and development for our students, and tests higher-order skills, such as analysis, critical thinking, and conceptual clarity.

The primary purpose of assessment will indeed be for learning; it will help the teacher and student, and the entire schooling system, continuously revise teaching-learning processes to optimize learning and development for all students.

The progress card of all students for school-based assessment, which is communicated by schools to parents, will be completely redesigned by States/UTs under guidance from the proposed National Assessment Centre, NCERT, and SCERTs

Examination system will change from high-stakes examinations (Semester End system) towards a more continuous and comprehensive evaluation examination system.

The progress card will be a holistic, 360-degree, multidimensional report that reflects in great detail the progress as well as the uniqueness of each learner in the cognitive, affective, and psychomotor domains.

It will include self-assessment and peer assessment, and progress of the child in project-based and inquiry-based learning, quizzes, role plays, group work, portfolios, etc., along with teacher assessment.

The holistic progress card will form an important link between home and school and will be accompanied by parent-teacher meetings in order to actively involve parents in their children's holistic education and development.

To decrease the value and stress of the board exam, it will conduct in two parts: **Objective and Subjective**. The exam will be conducted twice a year. In Board Exam, practical knowledge should be promoted rather than rote learning.

AI-based software could be developed and used by students to help track their growth through their school years based on learning data and interactive questionnaires for parents, students, and teachers, in order to provide students with valuable information on their strengths, areas of interest, and needed areas of focus, and to thereby help them make optimal career choices

In addition to introducing greater flexibility, student choice, and best-of-two attempts, assessments that primarily test core capacities must be the immediate key reforms to all Board exams

Boards may over time also develop further viable models of Board Exams that reduce pressure and the coaching culture.

Private HEIs will be encouraged to offer larger numbers of free ships and scholarships to their students. Measures such as online courses and digital repositories, funding for research, improved student services, credit-based recognition of MOOCs, etc., will be taken to ensure distance learning is at par with the highest quality in-class programmers.

A comprehensive set of recommendations for promoting online education consequent to the recent rise in epidemics and pandemics in order to ensure preparedness with alternative modes of quality education whenever and wherever traditional modes of education are not possible, has been covered.

An autonomous body, the National Educational Technology Forum (NETF), will be created to provide a platform for the free exchange of ideas on the use of technology to enhance learning, assessment, planning, administration.

It is proposed to set up a National Assessment Centre, PARAKH (Performance Assessment, Review, and Analysis of Knowledge for Holistic Development), as a standard-setting body under MHRD that fulfils the basic objectives of setting norms, standards, and guidelines for student assessment and evaluation for all recognized school boards of India, guiding the State Achievement Survey (SAS) and undertaking the National Achievement Survey (NAS), monitoring achievement of learning outcomes in the country, and encouraging and helping school boards to shift their assessment patterns towards meeting the skill requirements of the 21st century in consonance with the stated objectives of this Policy.

At present, only intellectual skills are developed in school but that is not sufficient for the overall development of children so National Education Policy 2020 proposed imparting emotional skills such as empathy, communication, perverance, teamwork, leadership quality etc. in students.

Role of a Teacher:

- The role of teacher is very important when implementing any new educational policy.
- The attitude of teacher should be positive regarding new educational policy.
- Role of teachers are central to any curriculum improvement effort, they are responsible for introducing the curriculum in the classroom and outside the classroom.
- The teacher is the organizer of learning opportunities in a classroom and must capture the attention of the students.
- Teachers have a vital role in nation building because the future is totally in their hands.
- The teacher main task is not only teaching but also preparing children for a better tomorrow.
- Rather than explaining concepts through large boring lectures in a technical way they make their class exciting and fun.
- The teacher should plan and prepare appropriately the assigned courses and lectures.
- The teacher should provide opportunities for students to access and use technology, resources and information to solve problems.
- The teachers make learning easier by connecting different subjects to real-life.
- The teacher must understand the New Education Policy 2020 and to follow the new assessment policy.
- One of the top roles a teacher must fill is that of a resource specialists.
- Students are the ones who need support when learning a new skill or piece of information.
- Role of a teacher is Mentor.
- Right from pre-schooling to colleges and universities, they play an essential role in shaping the future of students.
- The most common role a teacher plays in the classroom is to teach knowledge to children but now Teachers will aim to encourage students with singular interests and/or talents in the classroom by giving them supplementary enrichment material and guidance and encouragement.
- The motivation and empowerment of teachers is required to ensure the best possible future for our children and our nation.
- In collaboration with parents and other key local stakeholders, teachers will also be more involved in the governance of schools/school complexes, including as members of the School Management Committees/School Complex Management Committees.
- The teacher must understand the aim of education will not only be cognitive development, but also building character and creating holistic and well-rounded individuals equipped with the key 21st century skills.
- Teachers will be given continuous opportunities for self-improvement and to learn the latest innovations and advances in their professions. These will be offered in multiple modes, including in the form of local,

regional, state, national, and international workshops as well as online teacher development modules. Platforms (especially online platforms) will be developed so that teachers may share ideas and best practices.

Conclusion:

The National Education Policy 2020 is a good policy as it aim at making the education system holistic, flexible, multidisciplinary, aligned to needs of 21st century. Intent of policy seems to be ideal but it is implantation where lies the key to success. The motivation and empowerment of teachers is required to ensure the best possible future for our children and our nation. The role of a teacher is an important to encourage students. The role of the teacher is not only teach but also prepare children for a better tomorrow. . It is well said that 'the future development of a nation truly lies in the hands of good teachers.' Teachers truly shape the future of our children and future of our nation. " The roots of education are bitter but the fruit is sweet," Aristotle said. The teacher is maker of students. The role of teacher is a multi-faceted one comparing academic, pedagogical and social roles. Teachers are the shape givers to the future students. They mold the unshaped student to the final perfect shape. The importance of the teachers cannot be un-ruled, in the new education policy now there is even bigger responsibility on their shoulders they have to upgrade with the latest technologies and subjects and train the students for the future.

References:

1. Aithal, P. S. & Aithal, Shubhrajyotsna (2019). Analysis of Higher Education in Indian National Education Policy Proposal 2019 and its Implementation Challenges. International Journal of Applied Engineering and Management Letters (IJAEML), 3(2), 1-35. DOI: http://doi.org/10.5281/Zenodo.3271330.
2. Draft National Education Policy 2019, https://innovate.mygov.in/wpcontent/uploads/2019/06/mygov15596510111.pdf
3. https://en.wikipedia.org/wiki/National_Policy_on_Education.
4. MHRD- Government of India (2019)- Ministry of Human resource development- New Education Policy 2019 booklet.
5. National Education Policy 2020. https://www.mhrd.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/nep/NEP_Final_English.pdf referred on 10/08/2020.

ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

The Effects of collaborative Learning Strategies on The Achievements in Std. IX (English) Students in NEP-2020

Dr. K. D. Aragade

Maharana Pratap High School & Jr. College, Dhule &

Guest Lecturer, YCMOU Study Center, Agrawal College of Education Dhule

Abstracts:

In this research, collaborative learning strategies were designed to examine their influence on the achievement in Std. English students in Maharana Pratap High school & Jr. College, Dhule (Maharashtra). One important issue was whether collaborative learning strategies had a major impact on student's achievements and skills irrespective of their traditional learning styles.

The researcher has chosen his own school for the study; research was conducted on 37 students, aged between 14 and 15. The students, who were on a research methods course, were divided into 6 different groups .They were assigned their roles. The Mean and Percentage were utilized to discover if statistical evidence was significantly different. The findings revealed that collaborative learning had beneficial effect on the students' exercises and effect in their scores in the Unit Test and Annual exam. The collaborative learning had a significant effect on the students' achievement scores in English. It was observed that their confidence was boosted, they were motivated.

One Group Pre-test, Post-test was applied for the study. Thus, it was found that there was an effect on collaborative learning. This difference was due to the collaborative learning. The researcher recommends that all of teachers should be trained to conduct their classes by using collaborative strategies from K.G. to P.G.

Introduction

The draft of NEP -2019 vividly quotes:

Interactive and fun classrooms, where questions are encouraged, with creative, collaborative, and exploratory activities for deeper and more experiential learning.

Holistic development of learners:

The key overall thrust of curriculum and pedagogy reform across all stages will be to move the education system towards real understanding and learning how to learn - and away from the culture of rote learning present today. The goal will be to create holistic and complete individuals equipped with key 21st century skills. All aspects of curriculum and pedagogy will be reoriented and revamped in order to attain these critical goals.

Reorientation of the content and process of school education:

The entire school education curriculum will be reoriented to develop holistic learners and develop in learners higher order skills of critical thinking, creativity, logical deduction, collaboration/teamwork, social responsibility, multilingualism, quantitative reasoning, and digital literacy. Learning will thus move away from rote memorization; if and when rote learning is used, it will always be pre accompanied by context and motivation, and post-accompanied by analysis, discussion, and application.

The curriculum will aim at enabling learners to attain learning outcomes relating to all curricular areas, including sports, science, art, language, literature, and ethics education, thereby ensuring that all children and youth receive an education that helps realize their potential, in all realms, to the fullest.

Definition of collaborative learning:

Collaborative learning is the educational approach of using groups to enhance learning through working together. Groups of two or more learners work together to solve problems, complete tasks, or learn new concepts.

This approach actively engages learners to process and synthesize information and concepts, rather than using rote memorization of facts and figures. Learners work with each other on projects, where they must collaborate as a group to understand the concepts being presented to them.

10 Strategies to Build on Student Collaboration in the Classroom:

Collaborative learning – the practice of breaking students into small groups to answer questions, work on projects and learn from one another – has become one of the strongest core philosophies operating in classrooms today.

With the growth of technology and the increasing value society places on the ability to work in teams, collaborative learning has become more common.

Here are 10 strategies for encouraging the success of collaborative learning:

1. Deliberately select which students will work together:

   Left to their own devices, students will sort themselves into groups of friends who share common bonds. However, when a teacher creates the groupings, he or she can match students by strengths and weaknesses, deliberately mixing ability, diversity and social capability.

2. Size the groups for maximum effectiveness

   If a group is too small, ideas and discussion may not be diverse or energetic enough; if too large, some students won't get involved. Optimum group size tends to be four to five.

3. Teach your students how to listen to one another:

   Among young learners, active listening isn't a natural skill. Taking time to discuss and practice listening skills with your students – teaching them to make eye contact, avoid interruption and repeat important points – has both short and long term benefits.

4. Set the rules of language and collaboration:

   There will always be one or two students in each group who will be more likely to take the lead – or take over. Take the time to teach students how to clarify issues, how to paraphrase, how to disagree constructively and how to build on what others have contributed.

5. Make goals and expectations clear:

   Specific goals and expectations are important. If students are not clear on the goals they are expected to meet, group work has the potential to trail off into socialization or apathy.

6. Assign roles to the members of each group:

   With roles delineated, students are able to better understand what is expected of them. With roles like leader (directs the group's actions for the day), recorder (takes notes and does all writing), encourager (enables discussion and gives positive feedback) and checker (checks the work and hands it in), it's clear how each student needs to fulfill his or her responsibilities.

7. Use real-world problems, not imaginary ones:

   With practical, real-world assignments, students find information through research and forming real opinions. If you find a scenario that they feel involved in – an environmental issue, a recent Supreme Court case, a complicated social issue – they will take more ownership of the project. Even better, select a problem from the students' own community and challenge them to solve it.

8. Consider giving each group a different task:

   Delegating tasks gives each group a sense of importance and emphasizes the fact that large problems are solved by people working together. By solving different pieces of an issue, your student groups will have a more personalized learning experience and will better refrain from ill-spirited competition or "borrowing" each other's work.

9. Play a game to get students warmed up:

   This is particularly helpful for younger students, who may not be sure of their roles in the group or the classroom. Cooperative games require children to use the same skills that they do in collaborative schoolwork, and they can see results quickly. For example, Teach Hub offers cooperative classroom games that are appropriate for grades 1-3, grades 4-6 and grades 7-8.

10. Evaluate each group on its own merit:

If you judge groups in relation to each other, students will feel like their success or failure is not entirely in their own hands. Try a system where you can give grades per how well each group met its goals, and/or how each student performed the duties of their assigned role. You can also reward by category, as in best discussions, best research or most original solution.

Importance of the Study:

Collaborative learning is just one of the countless ways in which education is changing today.

Through defending their positions, reframing ideas, listening to other viewpoints and articulating their points, learners will gain a more complete understanding as a group than they could as individuals.

As a major world language English has come to stay as a prominent mode of communication in the international arena today. In an era of globalization, whether one likes it or not English language has become a multipurpose instrument enabling human being not only to use it for communication in trade, business, administration and science, technology, but also for facilitating social co-operation as well.

It is observed that the results of English & Mathematics are the results of that particular school. If these results are poor, the percentage of failure of the student is more.

The Government of Maharashtra has been undertaken PSM to change this condition. According to PSM the English language learners club must be formed. The educational achievement should be improved. The results must be increased. In this respect, the present study is essential. The new skills, Methods, approaches, techniques must be followed. It aims at improvement in educational achievement.

Statement of the Problem:

The Effects of Collaborative Learning Strategies on the Achievement in Std. IX (English) Students IN Nep-2020

Objectives: The present study had the following objectives

i) To find out the Effects of collaborative learning strategies on the achievement in Std. ix English students in English.

ii) To boost the confidence of the students.

iii) To encourage/ to motivate the students to play the assigned roles appropriately.

Hypothesis:

Collaborative Learning Strategies have not any effect on the Achievement in Std. IX English Students.

Methodology

Subjects and Setting

The study was conducted on 27 boys and 10 girls selected purposively from two divisions targeting the children aged 14-16 years. One Group Pre-test –Post –test Design was used with purposive sample.

Procedure

All of the students were informed of the general procedure of the study and were given a list of collaborative and competitive strategies. They were instructed how to play the roles and how to maintain the record of group and the class. Initially, the teacher introduced the procedure and explained the rules to the children. Children played the roles both in competitive and collaborative

form. The teacher explained how to perform the activities; each group was there on the stage to perform the assigned activity /activities. The behavior of the students was observed for 30 minutes during the period for three months.

The researcher has prepared a merit list of the student first then the following steps were undertaken

Step: 1Division of subjects matter /activities into groups 6 students each.

Step: 2 Each group read silently the activities (portion) allotted to it.

Step: 3 Each group then discussed the same and try to understand it, ask the help/consultation with the teacher if necessary.

Step: 4 Each group/group leader then in turn presented it to the whole class.

Step: 5 All the students answer the questions /activities, (may ask question also) after readings the relevant activities, teacher helped when necessary.

Observation and Recording

The participatory observation was done in the classroom, keeping eye contact and social interactions with the children. Behavior of children was observed for 30 minutes during the period. Each of the students was expected to participate actively in all of the activities from the textbook.

. Each observed positive response was credited 1 and -1 for negative as reward for motivation. Each was evaluated with unit test and annual examination. Their achievement is given in the tables.

Statistical Assessment:

The researcher divided the number of cooperative competitive behaviors observed in each phase by the total 30-minute observations per day were done for three months after the pre-test. A number of behaviors observed, after 3-months the post-test was given which was in form of unit test and annual examination.

Tools:-

The teacher - made unit-test of 20 marks and Activity Sheet of 80+20 marks were used as pre-test. At the end of the experiment the same type, the teacher - made test & Activity Sheets were administered as post-test & data were collected.

Scoring

A group leader conducted the **given activity when other group members response is correct 1 Mark was credited to that group.-1 was given the wrong response .In this process every students was motivated for the response correctly.**

It was displayed on the flannel board. All of the students read them carefully. When the students faced some problems difficulties the teacher guided them. Unit Test 1 and Term End Examination were considered as pre-test. Unit Test 2 and Annual Exam Activity Sheet were considered as post-test

Statistical Techniques

Statistics such as mean and parentage were employed for analysis and interpretation .The results are presented below

Results

Results indicated that there was a significant difference between pre- test posttest mean scores. Results showed that when collaborative learning strategies were introduced and activated, the level of achievement in children increased. The children showed more active, enthusiastic behavior.

Table-1: Mean and Percentage of the students in Unit test

Test	N	Mean	Percentage
Pre-test	37	13	65%
Post-test	37	16.3	81.5%

Table 1 shows the comparison of pre –test and post-test of collaborative learning strategies in the achievement of Unit test. It was found that there was a significant difference in children's achievement. The table 1 indicates the difference between mean scores of pre- test a post-test of in unit test 1 & 2 the mean score of pre-test was 13& its percentage was 65% the mean scores of post-test was 16.3 Percentage was 81.5%. It is the effect of collaborative learning strategies.

Table 2: Difference between mean scores of T.T.E. and Annual examination

Test	N	Mean (%)
Pre-test	37	49.21
Post -test	37	64.72

The table 2 indicates the difference between mean scores / percentage T.E.E. and Exam. The men score of pretest was 49.21% and the mean ore of posttest was 64.72 %.The improvement in the score is the effect of collaborative learning. It is improved by 15.51%.

Discussion

Results indicate that collaborative learning strategies are very effective , beneficial. Results also showed that when it was introduced, the level of the achievement was improved, sharing material, helping in tasks in children increased while the level of competition was very healthy.It was also observed that the confidence of the students was boosted too much. The students were encouraged to play the assigned roles appropriately

Conclusion

The present study throws light on the teacher education .The teacher is the backbone of our educational system .If he applies the appropriate methods of teaching, the nation will certainly prosper. It was found that there are many effects of collaborative learning. The difference between the mean score and percentage is due to the collaborative learning. The researcher recommends that all of teachers should be trained to conduct their classes by using collaborative strategies at primary, secondary, higher secondary colleges and universities also.

References: -

1. Bhatia Pravin (2008) National Interactive Education Programme Narayan Offset, Nagpur.
2. Sharma HL (2008) Effect of Co-Operation Learning Interpersonal Relationship of Elementary School. Student, M.D.Univesity Student
3. Variable, M.D. University Rohtak. Edutracks Vol.6, No.9.
4. Marathi S-(2006) Learning Style of Higher Secondary Student of Tamil Nadu. Edutracks –April:2007, May:2008, Nov.:2011, Sept.2019
5. www.researchgate.net etc.

A Study of Attitude of English & Marathi Medium Primary School Teachers towards Inclusive Education

Dr. Pradeep Madhukar Wagh
Vivekanand Pratishthan English
Medium School, Jalgaon.

Abstract:

In Present research the focus is given on the attitude of English and Marathi Medium Primary School Teachers towards Inclusive Education. In Present research teacher attitude towards inclusive education variables is studied. Including of this particular variable researcher studied separate factors such as Medium, Gender & field. Research investigate & find out whether medium, field & gender have any influence on their attitude.

This article explores the attitudes of university and school teachers towards inclusive education system. 354 teachers of English and Marathi medium school population was included in the study. ***Participants were administered an attitude scale namely- Attitudes toward Inclusive Education Scale (ATIE), developed by by Dr. Vishal Sood & Dr. Arti Anand (2011) to determine teachers' attitude about the inclusion of students with special needs into mainstream settings.*** *The study has achieved the objective-to assess the attitudes of teachers towards the inclusion of students with special need into regular classrooms. The data were analyzed by using Means and Standard Deviations. However t-test was also applied to compare the groups. The findings suggest that attitude of English medium primary school teachers attitude towards inclusive education is less than the attitude of Marathi medium primary school teachers' attitude towards inclusive education.*

Keywords: *Teachers' Attitude, Inclusive Education System.*

Introduction -

The Salamanca Statement and Framework for action on Special Needs Education (1994) emerged as a result of deliberations held by more than 300 participates representing 92 government and 25 international organizations. In June 1994 at the end of the conference, the Salamanca Statement and Framework for Action was unanimously adopted by acclamation (UNESCO, 1994).

Inclusive Education means, Schools should accommodate all children regardless of the physical, intellectual, Social, emotional, linguistics or other conditions. To be inclusive in education means that all students in a school, regardless of their strength or weakness in any area, become part of the school community. The World Declaration on Education for All adopted in 1990 gave further boost to the various processes already set in motion in the country. The Rehabilitation Council of India Act 1992 initiated a training program for the development of professionals to respond to the needs of students with disabilities. The enactment of the People with Disability Act in 1996 provided legislative support. This act makes it mandatory to provide free education to children with disabilities in an appropriate environment until the age of 18 years. In 1999, the government passed the National Trust for Welfare of Persons with Autism, Cerebral Palsy, Mental Retardation and Multiple Disabilities Act for the economic rehabilitation of people with disabilities. These acts have been instrumental in bringing about a perceptive change/ improvement in the attitude of government, NGOs and people with disabilities. In recent years, two major initiatives have been launched by the government for achieving the goals of universalization of elementary education (UEE): the District Primary Education Program (DPEP) in 1994 and the Sarva Shiksha Abhiyan (SSA) in 2002. RTE 2009 Act also makes the present education as a strong system for the elementary children. In spite of the launching the various programs and schemes in past years, only a limited impact in terms of increasing the participation of children with disabilities in formal education can be observed. This situation needs to change; a focused effort is required. Keeping in view recent initiatives on inclusive education, a comprehensive

review is necessary to help in better understanding the present status of education of children with disabilities, and how inclusive education can be promoted.

Overall, to study the concept of inclusive education a question arise in the mind of investigator that why the inclusive education concept is not successful in today's education system? To find the answer of particular question researcher understood the one thing that is in our inclusive school the children with disabilities or the disabled like physically handicapped, blind, deaf and dumb are admitted in the regular classes. Each student in the class being different, the teacher has to cater to the needs of all the students abled and disabled, for this attitude of the teacher towards them is the most important factor to be studied.Teacher realize that teacher is the main pillar in education system, his/her positive & Negative attitude towards inclusive education plays a major role of successful inclusive education.

Title Of Research –

To Study The Attitude Towards Inclusive Education Of English & Marathi Medium Primary School Teachers Of Jalgaon District.

Need for Research –

Research need to study of the particular research, when researcher understands the concept of Inclusive Education. Inclusive Education means -a education in which all student attained and are welcomed by their neighborhood school in age appropriate, regular classes and are supported to learn, contribute and participate in all aspects of the life of the school.

As per the study of Inclusive Education subject, we says that inclusive education setting mostly depends on the teachers attitude towards special child and teacher attitude towards inclusive education. It means if normal school teachers ignore such a type of education inclusive education system never succeeds. So attitude factor is the most important part of inclusive education success. One of the major challenges to achieve this goal is the changing task and attitude of regular classroom teacher. Teacher plays a pivotal role for education of all type of children. Favorable and positive attitude of teachers towards children with disabilities is a major aspect of teaching learning process and also for the growth and development of children with disabilities in the inclusive classroom.

Hence, the present research researcher try to find out that – Is any difference found between the attitude of English and Marathi medium primary school teachers? Also try to find out whether Gender, Medium & Locality have any influence on their attitude. To search the proper answer researcher need to study of the above research subject.

The Importance of Research –

The importance of Research study is as follows –

1. To spread the awareness about what is inclusive Education & their nature, Scope & Concept among teachers.
2. Each student in the class being different, teacher has to cater to the needs of all the students abled & disabled for this positive attitude role of the teachers towards them is the most important factor to studied.
3. What kind of role & attitude is important for the success of inclusive education, getting particular answer is the importance factors of this research.
4. The importance of research study is getting answer of what type of attitude towards inclusive education of English & Marathi medium primary school teachers of Jalgaon district?

5. Is any difference found between the attitudesof English & Marathi medium primary school teachers? Gender, Medium & locality have created any influence on their attitude?

   To get the answer of the above question research is important.

Definition used in this Research –

Conceptional Definition –

- **Primary School :** "A school having highest class of two-fourth of fifth/eighth will be termed as primary school." www.ncrt.nic.in
- **Teacher :**

  "A person engaged in teaching for number of hours of work statutorily fixed is regarded as a full time reader a particular level of education in a given year`` www.ncrt.nic.in
- **Inclusive Education :**

  "All students attained and are welcomed by their neighborhood school in age appropriate, regular classes and are supported to learn, contribute and participate in all aspects of the life of the school." www.inclusionbc.org
- **Attitude :**

  "A feeling or opinion about something or someone or a way of behaving that is caused by this."

  www.merrian_webster.com/dictionary.
- "In psychology, an attitude is an expression of favour or disfavor toward a person, place, thing or event." https://en.wikepedia.org.

Objectives –

1. To study & Compare the difference between attitude of English & Marathi Medium Primary School Teachers towards Inclusive Education.

Hypotheses –

1. There is no significant difference between the mean score of English & Marathi Medium Primary School Teachers Attitudes Towards Inclusive Education.

Research Methodology

Method of Research -

Since present research comprises of study of the attitude towards inclusive education of English and Marathi medium primary school teachers of Jalgaon district. For the purpose of this study researcher used standardized questionnaire. The study is concerting the present time age of the researcher has followed surveying method from the descriptive research method.

Sampling –

- **Population –**

For present research researcher's selected primary teachers of English & Marathi medium primary school of Jalgaon district. Total population is 1180.

For this research from the population of 1180 teachers in Jalgaon district out of 30 % i.e. 354 Primary teachers are selected (Including Marathi & English Medium Primary School) by stratified random sampling method.

- **Tools –**

In the present study the investigator used **'Teacher Attitude Towards Inclusive Education Scale' standardized & validated by Dr. Vishal Sood & Dr. Arti Anand (2011).**

- **Procedure of Research -**

The descriptive survey method has been applied for the present study. All the primary school teachers of Jalgaon district are the population of this present study. Out of these 354 teachers are selected for this study by using stratified random sampling technique.'Teacher Attitude Towards Inclusive Education Scale' standardized & validated by Dr. Vishal Sood & Dr. Arti Anand (2011) (translated in Marathi language) is used as a tool for collection of necessary data.

Researcher study the respective questionnaire manual investigator checked the entire questionnaire and given scores. Then tabulation & analysis of the data is done in the light of framed objectives & hypothesis.

- **Analysis and Interpretation of Data –**

'Teacher Attitude Towards Inclusive Education Scale' standardized & validated by Dr. Vishal Sood & Dr. Arti Anand (2011) (translated in Marathi language) is used as a tool. The conclusion has obtained from analysis of data collected through these above questionnaire for interpretations & analyzed the statistical measurements such as – mean, standard deviation and 't' value are used.

To study & Compare the difference between attitude of English & Marathi Medium Primary School Teachers towards Inclusive Education.

Distribution table shows – median & standard derivation

Table

Test	(N)	(M)	(SD)
English Medium (Teacher)	208	103.74	7.749
Marathi Medium (Teacher)	146	103.95	6.548

Observation & Explanation-

- English Medium Primary School Teachers Attitudes Towards Inclusive Education test median 103.74 & SD 7.749.
- Marathi Medium Primary School Teachers Attitudes Towards Inclusive Education test median 103.95 & SD 6.548.

Data analyzed by Hypotheses wise –

HO.- There is no significant difference between the mean score of English & Mrathi Medium Primary School Teachers Attitudes Towards Inclusive Education.

Mean, S.D. & 't' value of of Urban & Rural area English Medium
Primary School Teachers Attitudes Towards Inclusive Education.

Test	N	M	SD	\`t\`		Standard Error	df	\`t\` Value	A/R
Eng Med. Teacher	208	103.74	7.74	2.59	1.97	0.763	352	81.25	REJECT
Marathi Med. Teacher	146	103.95	6.54						

The mean & S.D. of English & Marathi Medium primary school teachers attitudes towards inclusive education is 103.74, 103.95 and 7.74, 6.54 respectively. The calculated't' value is 81.25 which is more than standard table value at df. 352 which is 1.97 & 2.59 at 0.05 & 0.01 level of significance.

Therefore the hypotheses no.1. There is no significant difference between the mean score of English & Marthi Medium Primary School Teachers Attitudes Towards Inclusive Education is rejected.

Therefore it is confirmed that attitude of English medium primary school teachers attitude towards inclusive education is less than the attitude of Marathi medium primary school teachers attitude towards inclusive education.

Finding :

It is found that attitude of English medium primary school teachers attitude towards inclusive education is less than the attitude of Marathi medium primary school teachers' attitude towards inclusive education.

Conclusion –

As attitudes are based on beliefs, they can be changed when presented with new information such as inclusion success stories of children with disabilities. Therefore teacher training institutions should also make scrupulous efforts to equip the future teachers not only with teaching skills but also promotion of positive attitude towards the children with special needs, no matter these teachers are going to be posted in university or in rural areas.

References –

1. Argyrous, George. (2005). *Statistics for Research.* New Delhi:SAGE Publications India Pvt. Ltd.
2. Bell, Judith (1993). *How to complete your research project successfully.* New Delhi: UBS Publisher's Distributors ltd.
3. Best, J.W. and Kahn J.V. (2006). *Research in Education.* New Delhi: Prentice Hall of India Pvt. Ltd.
4. Best, John and Khan, J.V. (1996) *Research in Education.* New Delhi: 7th Prentice Hall of India private Ltd.
5. Buch M.B.(Ed) Fifth Survey of Research in Education Vol-II (2000)New Delhi, NCERT.
6. Garret, H.E. and Woodworth, R.S. (1967). *Statistics in Psychology and Education.* New York: David M.C. Kay - company.
7. Kothari, C.R. (1990). *Research Methodology, Methods and Techniques,* New Delhi: Wiley Eastern Limited.
8. Kumar, Rajendra. (2011). *Research Methodology.* New Delhi: APH Publishing Corporation.
9. Kumar, Ranjit. (2011). *Research Methodology a step by step guide for beginner's.* New Delhi: SAGE publications India Pvt. Ltd.
10. Mista, R. P. (2002). *Research Methodology.* New Delhi: Hand book Concept Publishing Company.
11. Singh, Y.K. Bajpai, R.B. (2010). *Research Methodology volume II.* New Delhi: APH Publication Corporation. 211.

Research Article –

1. Alanazi, Mona (Sept.2012) *Teachers' and parents' attitudes towards inclusion in inclusive schools in Saudi Arabia:* Ph.D.thesis, University of Warwick. Retrieved from - http://go.warwick.ac.uk/wrap
2. Amairehsaleem M. A.(Jan.-2017) *Teachers' attitudes towards the inclusion of children with special educational needs in Jordanian ordinary schools:* PhD thesis, University of Nottingham. Retrieved from - http://eprints.nottingham.ac.uk
3. Bansal Snehal (2016) *Attitude of Teachers towards Inclusive Education in Relation to their Professional Commitment :* Indian Journal of Educational Studies : An Interdisciplinary Journal 2016 (ISSN No. 2349-6908) Vol.3, No.1, Pp.- 96-108. Retrieved from – http://ccemohali.org/img/Dr.%20Sneh%20Bansal.pdf
4. Bansal Sonam.(2013) *A Study Of Attitude Of Primary School Teachers Towards Inclusive. Education:* International Journal of Education, Issue October 2013, Vol-1(10)Retrieved fromhttp:/ijoe.vidyapublications.com/Issues/Vol1/PDF

नई शिक्षा नीति का क्रियान्वयन : भाषा-साहित्य शिक्षा और अनुसंधान के विशेष सन्दर्भ में

डॉ. विनोदकुमार विलासराव वायचळ 'वेदार्य'
सहायक प्राध्यापक एवं अध्यक्ष,
हिंदी विभाग,
व्यंकटेश महाजन वरिष्ठ महाविद्यालय,
उस्मानाबाद (धाराशिव)
इमेल - vvvinvay3@gmail.com

" एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मन:|
स्वं स्वं चरित्रं शिक्षेरन्पृथिव्यां सर्व मानवा:||"

मनुस्मृति (२/२०)

अर्थात् "इसी आर्यावर्त में उत्पन्न हुए विद्वानों से भूगोल के सब मनुष्य अपने-अपने चरित्र (आचरण) की शिक्षा ग्रहण करें और विद्याभ्यास करें|"

सृष्टि निर्माण काल से लेकर महाभारत काल तक अर्थात् पाँच सहस्र वर्षों से पहले तक सम्पूर्ण विश्व में भारत का एकछत्र साम्राज्य था| शिक्षा की दृष्टि से हमारा प्रिय देश भारतवर्ष एक समय सम्पूर्ण विश्व का गुरु था| केवल शिक्षा ही नहीं व्यापार के क्षेत्र में भी भारत के उपनिवेश सम्पूर्ण विश्व में फैले हुए थे| किन्तु महाभारत के युद्ध में गुरुकुल प्रणाली पर कुठाराघात होने के कारण शिक्षा व्यवस्था के साथ-साथ लगभग सभी क्षेत्रों में एक प्रकार से ग्लानी छा गयी| परिणामत: गुरुकुल के स्थान पर घर या धार्मिक उपासना स्थानों पर न्यूनाधिक शिक्षा प्रदान की जाती रही| वैदिक, वैष्णव, शैव, शाक्त, गाणपत्य, जैन और बौद्ध उपासना स्थानों पर शिक्षा का एक प्रकार से प्रबंधन हो गया| धीरे-धीरे ये उपासना स्थान विद्या के केंद्र बनते गये तथा इन्हीं में से कतिपय स्थानों पर उक्त सम्प्रदायों के शिक्षा केंद्र बने और विश्वभर के ज्ञानार्थियों के लिये विश्वविद्यालयों की भूमिका निभाते रहे|

तक्षशिला (पाकिस्तान), नालंदा (बिहार), उदान्तपुरी (बिहार), सोमपुरा (बांग्लादेश), जगद्दल (पश्चिम बंगाल), नागार्जुनकोंडा (आंध्रप्रदेश), विक्रमशिला (बिहार), वल्लभीपुर (गुजरात), वाराणसी (उत्तर प्रदेश), कांचीपुरम (तमिलनाडु), मणिक्षेत्र (कर्नाटक), शारदापीठ (कश्मीर), पुष्पगिरी (उड़ीसा) इन तेरह विश्वविद्यालयों के साथ-साथ सम्पूर्ण भारतवर्ष में गुरुकुलों के रूप में शिक्षा के केंद्र फैले हुए थे| विश्व के सभी देशों से शिक्षा प्राप्त करने हेतु युवक भारत में आकर पढाई करते थे और अपने ज्ञानभण्डार को समृद्ध करते थे|

किन्तु समय ने एक बार फिर पल्टा खाया और मध्ययुगीन आक्रान्ताओं ने इन विश्वविद्यालयों और उनमें संकलित ज्ञानराशि के रूप में उपलब्ध ग्रंथों का विनाश किया| तब से भारत अपना विश्वगुरु होने का सम्मान खो चुका है| इतना ही नहीं विधर्मियों के शासन की चुंगल में फँसकर अपनी समृद्ध ज्ञान परम्परा को विस्मृत कर चुका है| इस दुर्भाग्य में आखिरी वार लॉर्ड मैकाले की शिक्षा नीति ने किया| इस वार का परिणाम इतना मारक था कि भारत स्वाधीन होने के साठ-सत्तर वर्ष बाद भी इसका कोई तोड़ नहीं पा रहा था| वैसे भरा में शिक्षा सुधार के नाम पर अनेक आयोग और समितियाँ नियुक्त तो की गईं, परन्तु जिसे विशुद्ध भारतीय

शिक्षा परम्परा कही जाए, कहीं भी कभी भी दिखाई नहीं दे रही थी| भारत सरकार ने १९४८-४९ में विश्वविद्यालय शिक्षा आयोग (राधाकृष्णन आयोग), १९५२-५३ में माध्यमिक शिक्षा आयोग (मुदलियार आयोग), १९६४ में राष्ट्रीय शिक्षा आयोग (कोठारी आयोग), १९६८ में राष्ट्रीय शिक्षा नीति और १९८६ में नई शिक्षा नीति (यथा संशोधित १९९३) के रूप में कुछ प्रयास तो हुए| परन्तु इन प्रयासों में कहीं भी भारत की विशेषता दिखाई नहीं दी|

भारतीय अंतरीक्ष विज्ञान अनुसंधान संस्था (इस्रो) के भूतपूर्व अध्यक्ष डॉ. के. कस्तूरीरंगन के नेतृत्व में नई रास्ट्रीय शिक्षा नीति का प्रारूप २०१९ में बना| इस प्रारूप को जन सामान्य और शिक्षाविदों के सामने विचार-विमर्श के लिए रखा गया| लाखों परामर्शों को आत्मसात करने के उपरांत इस नई राष्ट्रीय शिक्षा नीति के संशोधित प्रारूप को दि. २९ जुलाई २०२० के दिन भारत की संसद ने सर्वमत से स्वीकार किया| अर्थात् २९ जुलाई २०२० से सम्पूर्ण भारतवर्ष में यह शिक्षा नीति लागू हो गयी| राजनैतिक दृष्टि से अब कोई व्यवधान नहीं रहा पर सैद्धांतिक दृष्टि से स्वीकार की गयी इस नयी राष्ट्रीय शिक्षा नीति २०२० का क्रियान्वयन करना भी कोई सरल काम नहीं है|

पहले हम उच्चतर शिक्षा के बदले हुए ढाँचे को समझने का प्रयास करेंगे| इस ढाँचे की सबसे बड़ी विशेषता यह है कि इसमें बहुविध प्रवेश और बहुविध निकास का प्रावधान किया गया है| साथ ही बहुविद्याशाखीय अध्ययन की सुविधा राखी गयी है| अब पहले की तरह कला, विज्ञान, वाणिज्य इन विद्याशाखाओं का विलय हो चुका है| युवा छात्र अपनी रुचि के अनुसार पाठ्य विषयों का चयन कर सकेंगे| इतना ही नहीं अपितु एक वर्ष के पश्चात् पदविका, दो वर्षों के पश्चात् प्रगत पदविका, तीन वर्षों के पश्चात् पदवी और चार वर्षों के पश्चात् शोध पदवी प्राप्त कर सकेंगे| इन में प्रथम वर्ष के उपरांत शिक्षा से निकास कर किसी भी व्यवसाय में कुछ दिन अर्थार्जन कर पुन: द्वितीय वर्ष में प्रवेश कर सकता है| तीन वर्षों के बाद वह दो वर्षों का पदव्युत्तर पाठ्यक्रम पूरा करा सकता है| चार वर्षों के अध्ययनोपरांत पदव्युत्तर पदवी के लिए उसे दो के स्थान पर एक ही वर्ष पढ़ने पर पदव्युत्तर पदवी प्राप्त होगी| पदव्युत्तर पदवी के उपरांत वह छात्र शोधकार्य करा सकता है| पर यहाँ एक अत्यंत महत्वपूर्ण निर्णय लिया गया है कि शोधार्थी को विद्यानिष्णात (एम्. फिल.) करने की अनिवार्यता समाप्त कर दी है अब वह सीधे विद्यावाचस्पति (पी-एच. डी.) का शोधकार्य कर सकता है| इसके लिए राष्ट्रीय अनुसंधान फाऊंडेशन की स्थापना कर गुणवत्तापूर्ण अकादेमिक अनुसंधान को बढावा अवश्य मिलेगा|

संक्षेप में कहा जाये तो एक वर्ष पढ़ने वाला कोई भी युवा किसी अन्य विषय के पाठ्यक्रम में प्रवेश लेकर अपनी अगली पढाई पूरी करा सकता है| इतना ही नहीं वनस्पतिशास्त्र में रुचि रखनेवाला राजनीतिशास्त्र भी पढ़ सकता है| इतिहास पढ़नेवाला गणित भी पढ़ा सकता है| वाणिज्य पढ़नेवाला संगीत भी पढ़ सकता है| अर्थात् छात्र की रुचि ही महत्वपूर्ण रहेगी| अब इतनी सुविधाएँ प्रदान करने पर छात्र बड़ी प्रसन्नता से अपनी उच्चतर शिक्षा पूरी कर सकेगा|

भाषा का अध्ययन दो प्रकार से किया जाता है| पहला - भाषा के अध्ययन के रूप में और किसी भी विषय के अध्ययन के माध्यम के रूप में! जहाँ तक नई राष्ट्रीय शिक्षा नीति २०२० का प्रश्न है, यह भारतीय भाषाओं के माध्यम से उच्चतर शिक्षा पर बल देती है|

९.३.क. "स्थानीय/ भारतीय भाषाऑं में शिक्षा या कार्यक्रमों का माध्यम प्रदान करते हों|

१०.८ श्रेष्ठ गुणवत्तापूर्ण उच्चतर शिक्षा संस्थान सार्वजनिक और निजी दोनों को विकसित करने की दिशा में ठोस कदम उठाए जायेंगे, जिनके निर्देश का माध्यम स्थानीय/ भारतीय भाषाओं या द्विभाषिक होगा|

११.१ प्राचीन भारतीय साहित्य जैसे बाणभट्ट की कादंबरी शिक्षा को ६४ कलाओं के ज्ञान के रूप में परिभाषित/ वर्णित करती है|

११.२ रचनात्मकता और नवाचार, आलोचनात्मक चिंतन एवं उच्चतर स्तरीय चिंतन की क्षमता, समस्या समाधान योग्यता, समूह कार्य में दक्षता, सम्प्रेषण कौशल....

११.३ ऐसी शिक्षा व्यक्ति के सर्वांगीण विकास : कला, मानविकी, भाषा, भाषा विज्ञान, और व्यावसायिक-तकनीकी क्षेत्रों में .....व्यावहारिक कौशल जैसे - सम्प्रेषण, चर्चा, वाद-विवाद और एक चुने हुए क्षेत्र या क्षेत्रों में विशेषज्ञता में मदद मिलेगी|

११.७ भाषा, साहित्य, संगीत, दर्शन, भारत-विद्या, कला, नृत्य नाट्यकला, शिक्षा, गणित, सांख्यिकी, सैद्धांतिक तथा व्यावहारिक विज्ञान, समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र, खेल, अनुवाद एवं व्याख्या और अन्य ऐसे विषयों के विभागों को बहु-विषयक, भारतीय शिक्षा और वातावरण को प्रोत्साहित करने के लिए स्थापित और मजबूत किया जाएगा|

२२. भारतीय भाषाओं, कला और संस्कृति का संवर्द्धन करना होगा|

अब हम केवल भाषा, साहित्य की शिक्षा और अनुसंधान के क्रियान्वयन पर ही विचार करेंगे| नई शिक्षा नीति के अनुच्छेद २२.५ में कहा गया है कि विगत ५० वर्षों में भारत की २०२० भाषाएँ लुप्त हो चुकी हैं| यूनेस्को ने १९७ भारतीय भाषाओं को लुप्तप्राय घोषित किया है| विभिन्न भाषाएँ विलुप्त होने की कगार पर हैं, विशेषत: वे भाषाएँ जिनकी लिपि नहीं है|

२२.५ में कहा गया है कि वस भारतीय भाषाएँ भी जो आधिकारिक रूप संविधान सम्मत २२ भाषों का विकास करना होगा|

यदि हमारी नई शिक्षा नीति का मूल लक्ष्य २०४० तक भारत को विश्व की महाशक्ति बनाना है तो सबसे पहले हमें हमारी भाषाओं का विकास करना होगा| लगभग डेढ़ सौ वर्ष पहले आधुकिन हिंदी के पुरोधा बाबू भारतेंदु हरिश्चंद्र जी ने कहा था -

नित भाषा उन्नति अहै, सब उन्नतिन को मूल|
बिन निज भाषा ज्ञान के न कटत हिय को सूल||

आज चीन, जापान, रूस और जर्मनी जैसे देश पूरे विश्व के सिरमौर मात्र इसीलिये हैं कि उनकी उच्चतर शिक्षा का माध्यम उनकी अपनी भाषाएँ है, अंग्रेजी जैसी विदेशी भाषा नहीं| यह सच है कि आज तकनीकी ज्ञान के लिए हमें अंग्रेजी भाषा पर अवलम्बित रहना पद रहा है| किन्तु इस ज्ञान को आत्मसात करने के लिये हमें ठीक उसी प्रकार से ज्ञान अर्जित करना होगा, जिस प्रकार उपर्युक्त देशों ने किया है| हमारी केन्द्रीय सरकार और प्रांतीय सरकारों ने जो किया है, उसका अनुसरण करना होगा| किसी भी विदेश में जो तकनीकी ज्ञान निर्माण हो रहा है, चाहे वह अंग्रेजी भाषा में हो या जर्मन भाषा में सारा ज्ञान हमें प्राप्त तो होना ही चाहिये, इसमें कोई शंका नहीं होगी|

हमें कुछ होनहार छात्रों से उस ज्ञान को उस-उस भाषा में अर्जित करना होगा| पर जैसे ही वे छात्र ये ज्ञान अपने देश में ले आयें तो वे अपना सारा ज्ञान केन्द्रीय स्तर और प्रादेशिक स्तर पर अपने सरकार द्वारा निर्मित अनुवाद मंत्रालय के अंतर्गत विद्वान अनुवादकों से संविधान की आठवीं अनुसूची में सम्मिलित सभी भाषाओं में अधिक से अधीन एक वर्ष के भीतर अनुदित कर शिक्षा मंत्रालय को सौंप दें| जिससे नवीनतम ज्ञान तीन वर्ष के भीतर तक पाठ्यक्रमों में निर्धारित कर युवा छात्र-छात्रों को पढ़ने के लिए उपलब्ध करा दें|

केवल शिक्षा ही नहीं उक्त अनुदित ज्ञान का उपयोग प्रत्येक व्यावसायिक-अव्यावसायिक प्रतिष्ठानों में खुल कर होगा तो ही उस ज्ञान का लाभ हमारे देश की उन्नति के लिए किया जा सकेगा और हम इस प्रकार के उपयोजन के लिए अन्य देशों पर अवलंबित नहीं रहेंगे| तो अपने आप हमारे देश में बने सामान का निर्यात कर सकेंगे और इस के द्वारा विदेशी मुद्रा भण्डार बढ़ता जायेगा| उच्चतर शिक्षा एवं अनुसंधान का माध्यम एतद्देशीय भाषाएँ रहेंगी तो ही यह संभव हो सकेगा|

भारतवर्ष की भाषाएँ अपने-आप में समृद्ध और शास्त्रीय भाषाएँ है, जिन के माध्यम से किसी भी प्रकार के ज्ञान का आदान-प्रदान किया जा सकता है| इसके लिये सबसे महत्त्व पूर्ण कार्य प्रत्येक विद्याशाखा में उपलब्ध ज्ञान के लिये एक सामान्य पारिभाषिक शब्दावली का निर्माण किया जा सके| इस महतर कार्य के लिये हमें मूल रूप से भारतीय भाषाओं की जननी संस्कृत के अथाह शब्द भण्डार का उपयोग करने की आवश्यकता है| संस्कृत भाषा के ६४ वर्ण, ८ शब्द जाति, १८८० धातु (मूल क्रिया) , १० लकार, ३ पुरुष, ३ लिंग, ३ वचन, ३ पद, ३ वाच्य प्रयोग, २२ उपसर्ग, २४ परसर्ग, नाम, आख्यात, निपात आदि के संयोग से करोड़ों नए शब्दों की निर्मिती हो सकती है, जो दिन-दूने और रात-चौगुने वेग से बढ़ती हुई ज्ञानराशि की लिये अपने में बड़ी सहजता और सरलता से समाहित कर सकती है| भारतीय आर्य भाषाओं के साथ-साथ भारतीय द्रविड़ भाषाएँ भी इस अपार शब्द सागर का उपयोग कर सकटी हैं|

संविधान की आठवीं अनुसूची में सम्मिलित २२ भाषाएँ -

असमिया, उर्दू, उड़िया, कन्नड़, कश्मीरी, गुजराती, तमिल, तेलुगु, पंजाबी, बंगाली, मराठी, मलियालम, संस्कृत, हिंदी, सिन्धी, कोंकणी, नेपाली, मणिपुरी, डोगरी, बोडो, मैथिली और संथाली |

इन सभी भाषाओं का प्रयोग शिक्षा, अनुसन्धान, कार्यालय, व्यवसाय, विधि, कला, विज्ञान, प्रौद्योगिकी तकनीकी, वाणिज्य, बैंकिंग आदि सभी क्षेत्रों में प्रयोग करना अत्यंत आवश्यक है|

भारतीय भाषाएँ साहित्य, सिनेमा और भाषावैज्ञानिक की दृष्टी से भी अत्यंत महत्वपूर्ण भाषाएँ हैं|

केन्द्रीय साहित्य अकादमी पुरस्कार के लिए सम्मत २५ भाषाएँ -

असमिया, उर्दू, उड़िया, कन्नड़, कश्मीरी, गुजराती, तमिल, तेलुगु, पंजाबी, बंगाली, मराठी, मलियालम, संस्कृत, हिंदी, सिन्धी, कोंकणी, नेपाली, मणिपुरी, डोगरी, बोडो, मैथिली, संथाली, राजस्थानी और अंग्रेजी|

ज्ञानपीठ पुरस्कारों के लिये सम्मत १५ भाषाएँ -

असमिया, उर्दू, उड़िया, कन्नड़, कश्मीरी, गुजराती, तमिल, तेलुगु, पंजाबी, बंगाली, मराठी, मलियालम, संस्कृत, हिंदी, कोंकणी और अंग्रेजी |

राष्ट्रीय फिल्म पुरस्कारों के लिये सम्मत २४ भाषाएँ -

असमिया, उर्दू, उड़िया, कन्नड़, कश्मीरी, गुजराती, तमिल, तेलुगु, पंजाबी, बंगाली, मराठी, मलियालम, संस्कृत, हिंदी, कोंकणी, मणिपुरी, अंग्रेजी, तुलु, पनिया, मिशिंग, खासी, हरियाणवी, भोजपुरी और छत्तीसगढ़ी |

हिंदी की उपभाषाएँ एवं बोलियाँ :-

राजस्थानी हिंदी - १) मारवाड़ी, २) मेवाती ३) मालवी ४) जयपुरी

पश्चिमी हिंदी - ५) कौरवी (खड़ीबोली) ६) हरियाणवी ७) कन्नौजी ८) बुन्देली ९) ब्रजभाषा १०) निमाड़ी

पूर्वी हिंदी - ११) अवधी १२) बघेली १३) छत्तीसगढ़ी १४) सुरगुजिया

बिहारी हिंदी - १५) मगही १६) मैथिली १७) भोजपुरी १८) अंगिका १९) कुरमाली २०) खोरटा २१) नागपुरी २२) पंचपरगनिया

पहाड़ी हिंदी - २३) नेपाली २४) गढ़वाली २५) कुमायूँनी

विशिष्ट हिंदी - २६) दखिनी हिंदी २९) बागवानी हिंदी ३०) हिन्दुस्तानी

महानगरीय हिंदी - ३१) बम्बईया हिंदी ३२) कलकतिया हिंदी ३३) मदरासी हिंदी

विदेशों में हिंदी - ३४) ताज्जुज्बेकी हिंदी (तजाकिस्तान, कज़गिस्तान, किर्गिजिस्तान, उज्बेकिस्तान) ३५) रोमी हिंदी (रोमानिया) ३६) जिप्सी हिंदी (वेस्टइंडीज) ३७) सरनामी हिंदी (सूरीनाम) आदि|

भारतीय भाषाओं के अलावा हमें अपने पड़ोसी देशों की और विश्वस्तर की भाषाओं की शिक्षा की भी ऐच्छिक रूप में पढाई जा सकती है|

अन्य भाषाएँ -

उर्दू (पकिस्तान), बंगाली (बंगलादेश), नेपाली (नेपाल), सिंहली (श्रीलंका), तिब्बती (तिब्बत), बर्मी (म्यानमार), मंडारियन (चीन), जोंगखा (भूतान), दिवेही (मालदीव), पश्तो/ दारी (अफगानिस्तान), बहासा (इंडोनेशिया), कोरियन (दक्षिण एवं उत्तर कोरिया), जापानी (जापान), थायी (थाईलैंड), फिलिपिनी (फिलिपिन्स), मलय (सिंगापुर), खमेर एवं मलय (मलेशिया), फ़ारसी (ईरान), कुर्दी (ईराक), अरब (अरबस्तान), तुर्की (तुर्कस्तान), अंग्रेजी (इंगलैंड, अमेरिका, ऑस्ट्रेलिया), फ्रेंच (फ्रांस), जर्मन (जर्मनी), इटालियन (इटली), रूसी (रूस), ग्रीक (ग्रीस) आदि का अध्ययन भी किया जा सकता है|

धार्मिक भाषाएँ -

संस्कृत (वैदिक हिन्दू धर्म), अर्द्धमागधी (जैन), पालि (बौद्ध), अरबी (मुस्लिम), अवेस्ता (ईरानी-जरत्रुष्ट), हिब्रू (यहूदी-ईसाई) आदि का अध्ययन भी किया जा सकता है|

क्लासिक भाषाएँ :-

ग्रीक, लैटिन आदि का अध्ययन भी किया जा सकता है|

नवनिर्मित भाषाएँ :-

पीजन, क्रियोल, एस्परेंतो आदि का अध्ययन भी किया जा सकता है|

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के समुचित क्रियान्वयन को लेकर प्रथम भाषा (मातृभाषा) के रूप में मातृभाषा का अध्ययन-अध्यापन तो आवश्यक है ही, साथ ही द्वितीय भाषा (अन्य भाषा) के रूप में समस्रोतीय भारतीय भाषा (मराठी-हिंदी), विषमस्रोतीय भारतीय भाषा (तमिल-तेतुगु), समस्रोतीय विदेशी भाषा (जैसे अंग्रेजी-जर्मन), विषमस्रोतीय विदेशी भाषा (जैसे - चीनी-जापानी) का अध्ययन-अध्यापन आवश्यक है| पर हम सभी की सांस्कृतिक संवेदना को जीवित रखने के लिए 'संस्कृत' भाषा का अध्ययन और अध्यापन अनिवार्य है|

माध्यमिक स्तरावरील व्यवसाय शिक्षणाची पूर्वतयारी म्हणून शालेय विषयातून पूर्व व्यावसायिक कौशल्याचा विकास

प्राची रवींद्र साठे
127, सुमांजली
अभिनव नगर,अभिनव विद्यामंदिर जवळ
बोरिवली पूर्व,मुंबई -400066
महाराष्ट्र
ई-मेल - prachisathe22@gmail.com

सारांश :

"व्यवसाय शिक्षण ही काळाची गरज आहे." महात्मा गांधींच्या बुनियादी शिक्षण / नयी तालीमच्या शिक्षणपद्धतीचे मर्म या वाक्यात सामावले आहे. कौशल्याधारित शिक्षणामुळे समाजाची प्रगती होऊ शकते. हे ओळखून महात्मा गांधींनी शिक्षणपद्धतीची मांडणी करताना व्यवसाय कौशल्य विकास करण्यावर भर दिला होता. 'राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०' च्या आराखड्यातही व्यवसाय शिक्षणाचे महत्त्व अधोरेखित केले आहे. या आराखड्यात उच्च प्राथमिक स्तरावर व्यवसाय शिक्षणाची ओळख अनुभवाधारीत शिक्षणपद्धतीनुसार करून दिली जाणार आहे. 'व्यवसाय शिक्षण' या विषयाची व्याप्ती मोठी आहे. भारतातील प्रत्येक प्रांतात अनेक पारंपारिक हस्तकौशल्ये / कला कौशल्ये अस्तित्वात आहेत. महाराष्ट्रात बारा बलुतेदारी पद्धत व त्यावर आधारित व्यवसाय कौशल्ये प्रचलित आहेत. पारंपारिक कौशल्यांबरोबर आधुनिक कौशल्यांची ओळख विद्यार्थ्यांना करून दिली जाणार आहे. ही अत्यंत स्वागतार्ह गोष्ट आहे. मात्र ही कौशल्ये आत्मासांत करण्याआधी त्याची पूर्वतयारी म्हणून अथवा पाया तयार करण्याच्या दृष्टीने काही पुर्वकौशल्यांचा विकास शालेय विषयातून जाणीवपूर्वक व्हायला हवा.

The lack of ability of the individual to deliver his views effectively at the interview leads to rejection of even the most brilliant candidate. This is because training institutes do not make an effort to ensure that the candidates develop their skills in a wholesome manner which can contribute towards client handling and team communications skills- (Siddharth Bharwani, Vice President, Jetking Infortrain Limited Employment Solutions Company, Aspiring minds- Employability focused study.)

या अशा सर्वेक्षणातून सातत्याने व्यवसाय शिक्षण घेतलेल्या विद्यार्थ्यांमध्ये पूर्व कौशल्यांचा अभाव आहे हे सातत्याने समोर येत आहे. हे वास्तव स्वीकारून नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० च्या आराखड्यात व्यवसाय शिक्षणाची सुरुवात करण्याआधी पूर्व कौशल्यांचा विकास शालेय विषयातून जाणीवपूर्वक करणे गरजेचे आहे. या पेपरच्या माध्यमातून आपण पुर्वाकौशल्ये कोणती व त्याचा विकास शालेय विषयातून कसा करू शकतो हे पाहणार आहोत.

कार्यात्मक व्याख्या: व्यवसाय शिक्षण, पूर्व कौशल्ये, शालेय अभ्यासक्रमातील विषय.

प्रस्तावना :

२१ व्या शतकातील पहिले 'राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० प्रसिद्ध झाले. या धोरणात पूर्व प्राथमिक शिक्षणापासून ते पदव्युत्तर शिक्षणा पर्यंतचा विस्तृत विचार मांडला आहे. पूर्व प्राथमिक शिक्षणावर भाष्य करणारे हे भारतातील पहिले शैक्षणिक धोरण आहे. त्याच बरोबरीने व्यवसायिक शिक्षणाचा शालेय स्तरावर समावेश हे या धोरणाचे वैशिष्ट्य आहे. कौशल्याधारित शिक्षण ही काळाची गरज आहे. हे महात्मा गांधींनी त्यांच्या

बुनियादी शिक्षण / नयी तालीम या शिक्षण पद्धतीत अधोरेखित केले होते. मात्र या शिक्षणपद्धतीचा स्वीकार व वापर हा भारतात प्रयोगशील शिक्षण या पुरताच मर्यादित राहिला. शालेय पातळीवर कौशल्यधारी शिक्षणाचा अंतर्भाव जाणीवपूर्वक राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये केला गेला. ही म्हणूनच अत्यंत स्वागतार्ह बाब आहे. कौशल्ये ही आत्मसात करण्याची गोष्ट आहे. कौशल्ये आत्मसात करण्यासाठी सराव आवश्यक असतो. सरावातून कौशल्यावर प्रभुत्व मिळवता येते. कौशल्याधारीत शिक्षणाचा हा पाया आहे. या धोरणात कौशल्याधारित शिक्षणाला अनुभवाधारित शिक्षणाची जोड दिली आहे. १० दिवस प्रत्यक्ष कामाच्या ठिकाणी अनुभवाधारित प्रशिक्षण ही गोष्ट अत्यंत महत्त्वाची आहे . "Skills are never taught, they are acquired. I can give you a camera, but can't feed your visional- Raghu Rai. या वाक्यामधून कौशल्ये- अनुभव- सराव याचे महत्त्व अधोरेखित होते. कौशल्य शिक्षण ही महत्त्वाची गोष्ट आहे. मात्र ही कौशल्ये आत्मसात करण्यासाठी मनाची, विचारांची मशागत तितकीच महत्त्वाची आहे. २१ व्या शतकाच्या सुरुवातीला जगामध्ये शिक्षणविषय विचार नव्याने मांडले गेले. त्या विचारांमध्ये काही महत्त्वाची कौशल्ये मांडली गेली. ही कौशल्ये '२१ व्या शतकातील कौशल्ये' म्हणून ओळखली जातात. व्यावसायिक कौशल्यांच्या शिक्षणाला सुरुवात करण्याबरोबरीने या कौशल्याचे शिक्षण अत्यंत आवश्यक आहे. ही कौशल्ये उत्तम व्यावसायिक कौशल्ये आत्मसात करून यश मिळवण्यासाठी तसेच तंत्रज्ञानाच्या वेगवान जगात आपले माणूसपण टिकवण्यासाठी तितकीच गरजेची आहेत. The lack of ability of the individual to deliver his views effectively at the interview leads to rejection of even the most brilliant candidate. This is because training institutes do not make an effort to ensure that the candidates develop their skills in a wholesome manner which can contribute towards client handling and team communications skills- (Siddharth Bharwani, Vice President, Jetking Infortrain Limited Employment Solutions Company, Aspiring minds- Employability focused study.) या स्थितीमध्ये सुधारणा करण्यासाठी पूर्व कौशल्याचे शिक्षण गरजेचे आहे.

उपयोजन :

इंजिनिअरिंगचे व्यवसायिक शिक्षण घेतलेला विद्यार्थी स्वतःचे ज्ञान सुयोग्य पद्धतीने मांडू शकत नाही, अथवा त्या ज्ञानाच्या उपयोजनात तो कमी पडत आहे. हे वक्तव्य विविध माध्यमातून आपल्यासमोर आले आहे. या परिस्थिती मागील कारणांचा शोध घेतल्यास संवाद कौशल्याचा, आत्मविश्वासाचा अभाव ही अशी अनेक कारणे पुढे येतील. व्यवसाय शिक्षणातील ही परिस्थिती बदलायची असेल तर मुळात पूर्व कौशल्ये कोणती व त्याचे शिक्षण शालेय विषयातून कसे देता येईल हे समजून घेणे महत्त्वाचे आहे.

२१ व्या शतकातील कौशल्ये तसेच जीवन कौशल्ये, पूर्व कौशल्ये संकल्पना आपणांस परिचित आहेत. या सर्व संकल्पना लक्षात घेऊन पायाभूत संकल्पनांचे विभाजन पुढीलप्रमाणे करता येते:

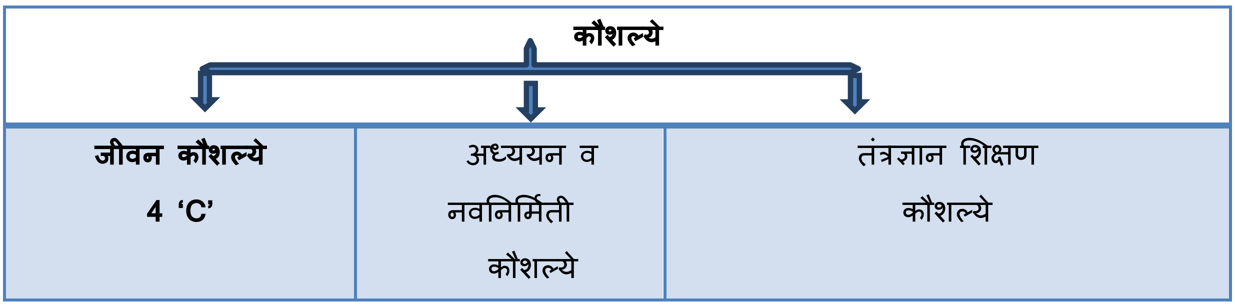

जीवन कौशल्ये **4'C'**	Communication
	Co-liberation
	Critical thinking
	Creativity

अध्ययन व नवनिर्मिती कौशल्ये	Linguistic and Numerical Skills
	Logical Reasoning
	Rational thinking

तंत्रज्ञान शिक्षण	Technology knowledge
	Use of technology
	Rational thinking

ही सर्व कौशल्ये व्यावसायिक कौशल्यांसाठी पाया तयार करण्यासाठी अत्यंत आवश्यक आहेत.आता आपण तार्किक विचार करायला शिकणार आहोत असे म्हणून हे कौशल्य पायाभूत कौशल्य म्हणून शिकविता येत नाही. ही कौशल्ये शालेय विषयांत अंतर्भूत केल्यास कौशल्याचे संस्कार अनुभवाधारित शिक्षणाच्या माध्यमातून कायमचे कोरले जाऊ शकतात. पुढील तक्त्यामध्ये शालेय विषय, एक घटक व त्या घटकातून कोणते कौशल्य कसे शिकविता येईल अथवा त्याचा संस्कार कसा करता येईल ते उदाहरणादाखल दिले आहे.

क्र.	विषय	घटक	कौशल्ये	कृती
१	भाषा	शब्द संपत्ती	संभाषण	'नदीचे वर्णन'-विद्यार्थ्यांना प्रथम 'नदी' विषयाशी संबंधित सर्व शब्दांची यादी करायला सांगावी. 'नदी' शब्द उच्चारला की, काय आठवते याची नोंद करण्यास सांगावी. जवळपासच्या परिसरात पाहिलेल्या नदीची अवस्था आठवण्यास सांगावी. वर्गासमोर या सर्व घटकांचा वापर करून वर्णन करण्यास सांगावे.

२	गणित	क्षेत्रफळ	Logical Reasoning	क्षेत्रफळ ही एक व्यापक संकल्पना आहे. पाठातील सूत्र वापरून उदाहरणे सोडवा, या पलीकडे जाऊन प्रत्यक्ष निरीक्षणातून, आपल्या आजूबाजूच्या कोणत्या घटकांना क्षेत्रफळ असू शकते व सूत्र लागू होऊ शकते की होऊ शकत नाही असे प्रश्न विचारावे.
३	विज्ञान	मृदेचे प्रकार	Critical Thinking	आपल्या शाळेतील जमिनीत बी रुजत नाही पण शाळेजवळील बंगल्यात अनेक फुलझाडे आहेत असे प्रश्न विचारून त्यातील कारणांचा अभ्यास प्रत्यक्ष अनुभवातून करण्यास सांगणे.

हीे काही प्रातिनिधिक उदाहरणे आहेत. अशी उदाहरणे अथवा प्रयोग पाठ्यपुस्तकात पहायला मिळतात. मात्र कौशल्ये आत्मसात करण्यासाठी अनुभव- सराव जसा आवश्यक आहे. त्या बरोबरीनेच त्या मागची प्रक्रिया अत्यंत गरजेची आहे. वरील उदाहरणे वर्गात केवळ उदाहरणे म्हणून सोडवून घेतली जातात. पण प्रक्रिया न केल्यामुळे कौशल्यांचे संस्कार मन पटलावर उमटत नाहीत. परिणामी मनाची व विचारांची मशागत होत नाही.

'नदीचे वर्णन' या विषयामागे एक प्रक्रिया आहे. शब्दांचा संग्रह करणे, त्या शब्दांचा योग्याक्रम लावणे, शब्दांची नदी संबंधित विषयात विभागणी करणे, वाक्यरचना करणे, वाक्यरचनेचा क्रम लावणे, नदीचे चित्र अथवा प्रत्यक्ष पाहिलेली नदी आठवणे अशी एक क्रमवारी मांडणी करून घेतल्यास एखाद्या विषयाचे वर्णन करताना विषयाची मांडणी कशी करायची ते विद्यार्थ्यांना नीट समजते. मांडणीचा अनुभव व सराव दिल्यास त्या कौशल्यावर प्रभुत्व मिळवले जाऊ शकते. विचारांची प्रक्रीया गणित व विज्ञान विषयाच्या उदाहरणासही आवश्यक आहे.

शालेय विषयातून संकल्पनेच्या उपयोजनासाठी आवश्यक उदाहरणे दिसून येतात. मात्र त्या उदाहरणातून संकल्पनेतून कोणत्या कौशल्याचे संस्कार करता येतील याचा वस्तुपाठ अभ्यासक्रमात नमूद करावा. तसेच प्रक्रीया म्हणजे काय ती कशी करता येईल, प्रक्रियेचा सराव कसा देता येईल. (उदाहरणांचा सराव नव्हे)याचे ज्ञान शिक्षकांना प्रशिक्षणातून दिले गेले पाहिजे. अशाप्रकारे विषय-घटक-कौशल्ये-कृती-प्रक्रीया-अनुभव-सराव या क्रमाने पुढे गेल्यास विद्यार्थ्यांची व्यवसाय शिक्षणाची पूर्व तयारी म्हणून पाया नक्की तयार होईल. २१ व्या शतकात भारतातील व्यावसायिक क्षेत्रातील वर नमूद केलेली नकारात्मक परिस्थिती नक्की बदलेल मात्र शंका नाही.

निष्कर्ष :

व्यावसायिक शिक्षणासाठी पायाभूत पूर्व कौशल्ये आत्मसात करणे व त्यावर प्रभुत्व मिळवणे गरजेचे आहे. प्रभुत्व मिळवण्यासाठी सराव- अनुभव याबरोबरीने त्या मागील प्रक्रियेचे संस्कार विद्यार्थ्यांवर होणे जास्त गरजेचे आहे. शालेय विषय शिकवतातच विषय शिकवण्याच्या ज्ञान व प्रशिक्षण बरोबरीने पूर्व कौशल्ये, सराव, प्रक्रीया या संकल्पनामागील भूमिकेचे प्रशिक्षण शिक्षकांना देणे गरजेचे आहे. शालेय अभ्यासक्रमाला कौशल्याचा ही एक आयाम दिल्यास भारताचे माननीय पंतप्रधान यांचे 'We need to provide a boost to entrepreneurship to India' हे स्वप्न सत्यात येऊ शकते.

नवे 'राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०' या विषयी मा. पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांचे हे वाक्य लक्षात घेऊनच अभ्यासक्रमाची दिशा ठरवणे आवश्यक आहे. "Till date, we have been focusing on what to think in our education policy. In the NEP, we're focusing on How to think."

संदर्भ ग्रंथ

1. शिक्षण विवेक - वा . ना. अभ्यंकर
2. 21 st century skills - CBSE
3. NDTV online page
4. TOI News

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www aiirjournal.com

माध्यमिक शिक्षणात व्यावसायिक शिक्षणाबरोबर आंतरवासिता

सौ.प्रांजली अजय आफळे

माध्यमिक शिक्षक

विद्याप्रबोधिनी प्रशाला,इंग्रजी माध्यम

सेंट्रल हिंदू मिलिटरी एज्युकेशन सोसायटी नाशिक , महाराष्ट्र.

pranjali.aphale@vppe.bhonsala.in

सारांश -

सद्यस्थितीमध्ये माध्यमिक शिक्षण बऱ्याचअंशी पुस्तकी ज्ञानावर आधारित आहे असे दिसते. विषयाचे प्रत्यक्ष ज्ञान देण्यासाठी शिक्षक शास्त्राचे प्रयोग , क्षेत्रभेटी , विविध सहली, अतिथी भेटी यांचे आयोजन करतात परंतु त्यांचा कायमस्वरूपी परीणाम होत नाही, त्यातून विद्यार्थ्यासाठी भविष्यातील मार्गनिश्चिती होऊ शकत नाही किंवा त्यामुळे विद्यार्थ्यामधील कला कौशल्ये जोपासली जाऊ शकत नाहीत. पुस्तकी ज्ञानामुळे मुले फक्त परीक्षार्थी बनत आहेत . गुण मिळवणे हे निश्चितच महत्वाचे आहे. कारण पुढील प्रवेशप्रक्रिया ही गुणाधिष्टीत असते. पण या गुणांकाचे प्रमाणपत्र महाविद्यालयात प्रवेश मिळण्यापुरतेच मर्यादित राहते. विद्यार्थ्यांतील खरे गुण, गुणवत्ता मात्र बाजूलाच राहते. विद्यार्थ्याला विषयाचे आकलन होत नाही, व्यवहार ज्ञान मिळत नाही, त्याच्यातील क्षमता , ऊर्जा , कौशल्ये यांचा वापर ; कुतूहल ,जिज्ञासा यांचे शमन होत नाही , पर्यायाने माध्यमिक शिक्षणानंतरचा मार्ग निवडताना द्विधा मनस्थिती निर्माण होते.

कोणतीही गोष्ट वाचनापेक्षा दृक-श्राव्य माध्यमातून जास्त समजते ; त्यापेक्षा प्रत्यक्ष हाताळण्यातून चांगल्या पद्धतीने आत्मसात होते.. अनुभवात्मक शिक्षण आकलनक्षमतेत मोलाची भर घालत असते. माध्यमिक शिक्षण म्हणजे विद्यार्थ्याच्या आयुष्यातील संवेदनशील वळण असते. या वळणावर शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांचा कल ,आवड, स्थानिक संधी लक्षात घेऊन योग्य ते क्षेत्र निवडण्यासाठी उद्युक्त केले पाहिजे ,प्रत्यक्ष ज्ञानासाठी आंतरवासिता मिळावी याचा आग्रह धरला पाहिजे.कलेमुळे जीवन सुसह्य होऊ शकेल तसेच स्थानिक, पारंपरिक व्यवसायांना चालना मिळून स्वयंरोजगार उपलब्ध होऊ शकेल. उद्योगधंद्यांमध्ये वाढ होऊन देशाच्या विकासाला हातभार लागू शकेल. सदर निबंधात 'माध्यमिक शिक्षणात व्यावसायिक शिक्षणाबरोबर आंतरवासिता ' याबद्दल चर्चा केली आहे.

सूचक शब्द - माध्यमिक आंतरवासिता परीक्षार्थी ऊर्जा क्षमता कल व्यवहार ज्ञान दृकश्राव्य माध्यम आकलन क्षमता अनुभवात्मक शिक्षण स्थानिक पारंपरिक स्वयंरोजगार

ISSN 2349-638X
www.aiirjournal.com

प्रस्तावना -

देशाचा विकास, उत्पादन क्षमता वृद्धी, राष्ट्रीय एकता आणि सामाजिक ,नैतिक , आध्यात्मिक गुणांचा विकास या तिन्ही गोष्टी शिक्षणाद्वारे घडत असतात.

पूर्वापार चालत आलेली शिक्षण पद्धती आपल्या सर्वांनाच सवयीची झालेली आहे . तिच्यात काही कमतरता , उणीवा आहेत म्हणून हे बदल होत आहेत किंवा ती शिक्षण पद्धती सदोष आहे असेही म्हणता येणार नाही.

काळानुसार प्रत्येक गोष्टीत काही बदल होणे अपेक्षित असते. ज्याप्रमाणे साचलेले पाणी हे एखाद्या डबक्याप्रमाणे असते ; ज्यामध्ये अनेक जीवाणू, विषाणू यांचा संचार होतो . त्यामुळे पाणी साचून न राहता प्रवाहीत असले पाहिजे. हेच उदाहरण जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्राबाबत देता येईल .

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानुसार शिक्षण नीती बदलण्याची कारणे पुढील प्रमाणे सांगितली गेली आहेत.

१. बदलत्या वैश्विक परिस्थितीनुसार अर्थव्यवस्थेची आवश्यकतेनुसार पूर्तता करणे

२. शिक्षणाची गुणवत्ता वाढवणे

३. वैश्विक स्तरावर भारतीय शिक्षण पद्धतीला महत्वाचे स्थान प्राप्त करून देणे.

यासाठीच नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात माध्यमिक शिक्षणात व्यावसायिक शिक्षणाबरोबर आंतरवासिता समाविष्ट केली आहे.आंतरवासिता म्हणजेच इंटर्नशिप. म्हणजे काही ठराविक कालावधीसाठी प्रत्यक्ष कामाच्या ठिकाणी जाऊन राहणे,काम करणे,उपकरणे हाताळणे. आंतरवासिता ही अनेक वर्षांपासून अनेक व्यावसायिक क्षेत्रात दिली जाते.विविध कंपन्यांमध्ये ही आंतरवासिता शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर ट्रेनिंग , अप्रेंटीसशीप या शीर्षकाखाली दिली जाते.

त्यासाठी stipend म्हणजे मानधन दिले जाते. या काळात विद्यार्थी त्या कंपनीच्या कर्मचाऱ्याप्रमाणे ; पण शिकता शिकता काम करत असतो. आणि पुढे जाऊन त्या कंपनीचा कायमस्वरूपी कर्मचारी देखील होऊ शकतो . अनुभवाप्रमाणे त्याला पदोन्नती मिळू शकते.कोठारी आयोगामध्येही व्यावसायिकतेवर भर दिला होता. औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थांमध्ये व्यावसायिक शिक्षण दिले जाते. तिथून शिकलेले विद्यार्थी कंपन्यांना सेवा देतात किंवा स्वतः देखील व्यवसाय करू शकतात.

सध्याच्या बदलत्या शैक्षणिक धोरणांमध्ये इयत्ता सहावी ते आठवी या इयत्तांच्या दरम्यान विद्यार्थ्यांना स्थानिक भागातील काही विशेष व्यवसाय , उद्योग , कला यांचा विशिष्ट अभ्यासक्रम अंतर्भूत केला आहे ज्यामध्ये शिल्पकला, वीजकाम ,धातुकाम ,माळीकाम , कशिदाकाम , कुंभारकाम यासारख्या इतरही अनेक क्षेत्रांमध्ये प्रत्यक्ष अनुभव देण्यासाठी आंतरवासिता देखील उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे.

पूर्वपीठिका-

ब्रिटिश राजवट लागू असताना 1934 मध्ये लॉर्ड मेकॉलेने जी शिक्षण पद्धती अस्तित्वात आणली होती , तिच्याद्वारे ब्रिटिश राज्यात त्यांच्या हाताखाली नोकर तयार करणे हेच शिक्षणाचे उद्दिष्ट होते असे म्हटले गेले. कारण त्या वेळी पारंपरिक शिक्षणाला फाटा देऊन इंग्रजी भाषेला सर्वात जास्त महत्त्व देण्यात आले होते.

1947 मध्ये भारत स्वतंत्र झाला त्यानंतर तीन वेळा शैक्षणिक धोरण बदलले गेले.

माध्यमिक शिक्षा आयोग म्हणजेच ' मुदलियार आयोग ' - 1952

स्वतंत्र भारताच्या नव्या समाजाचे निर्माण होताना नवीन परिस्थितीत अनुकूल असा बालकाचा विकास अपेक्षित होता . लोकशाही राज्यात शासन संवेदनशील असते ; ते टिकवण्यासाठी सत्यवादी, स्वतंत्र, निष्पक्ष विचारांचे ; उदार, राष्ट्रभक्तीने भरलेले नागरिक निर्माण करण्यासाठी विशिष्ट गुणांचा विकास होणे आवश्यक होते. त्याच वेळी देशात औद्योगिक क्रांतीही सुरू होत होती. त्यामुळे सिद्धांतांवर आधारित शिक्षणाबरोबरच कृतीयुक्त शिक्षण,व्यावहारिक शिक्षण आवश्यक होते.सर्वांगीण व्यक्तिमत्वाचा विकास, बालकामधील नेतृत्वगुण, सहकार्य व समूह भावनेचा विकास अपेक्षित होता.या सर्वांचा विचार करून अभ्यासक्रम बनवला गेला.शिक्षणात

भाषा , गणित, विज्ञान,कला या सर्वांचा विचार करतानाच विद्यार्थ्यांना हाताने बनवल्या गेलेल्या वस्तूंचे शिक्षण देण्यासाठी प्रोत्साहित केले गेले. तसेच पॉलिटेक्निक विद्यालयांची स्थापनाही याच आयोगाच्या दरम्यान झाली.

कोठारी आयोग -1964

यामध्ये त्रिभाषा सूत्र म्हणजेच मातृभाषा, राष्ट्रभाषा आणि विश्व भाषा अशा तिन्ही भाषांना समान महत्त्व दिले गेले. व्यावसायिक शिक्षणावर भर दिला गेला.

राष्ट्रीय शिक्षा नीती-1986

यामध्ये कोणत्याही वयाच्या व्यक्तीला शिक्षण घेता यावे यासाठी मुक्त विद्यापीठ, खेड्यापाड्यातील , तळागळातील प्रत्येकाला शिक्षणाचा हक्क प्राप्त व्हावा यासाठी ग्रामीण विश्वविद्यालय स्थापन केले गेले. त्यानंतर 1992 मध्ये या धोरणात मेडिकल आणि इंजीनियरिंग प्रवेशासाठी संयुक्त प्रवेश परीक्षा (JEE, AIEEE) यांचा अंतर्भाव केला गेला. आणि त्यानंतर आता 34 वर्षांनी परत एकदा राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण बदलते आहे .

परिणामांची चर्चा

नवीन शैक्षणिक धोरणातील ' माध्यमिक शिक्षणात आंतरवासिता ' खरोखरच उपयुक्त ठरणार आहे .
त्याची कारणे पुढीलप्रमाणे देता येतील.

१. माध्यमिक शिक्षण म्हणजेच ११ ते १७ वर्षे हा जीवनाचा संवेदनशील, महत्वाचा टप्पा . या वयामध्ये विद्यार्थी मोठ्या माणसांच्या किंवा तरुणांच्या तुलनेत निरागस आणि निष्पाप असतात . त्यांच्या मनात कोणताही भेदभाव नसतो. जाती ,धर्म ,पंथ याबद्दल ते निरपेक्ष असतात किंवा पैसा हाही मोठ्या माणसाप्रमाणे महत्वाचा नसतो. आजादुजाभाव त्यांच्यामध्ये नसतो ; थोडक्यात त्यांचे मन शुद्ध असते .मोठ्या माणसांप्रमाणे त्यांच्या मनात कोणताही स्वार्थ , किल्मिष नसते. समाजकारण ,राजकारण, धर्मकारण त्यांच्या डोक्यात शिरण्याआधीचा हा टप्पा असतो. अशा निरागस वयात त्यांना त्यांच्या आवडीचे विषय अभ्यासायला , प्रत्यक्ष अनुभवायला मिळाले तर ते विषय, त्याचे ज्ञान कायमस्वरूपी त्यांच्या मनावर ठसू शकते. त्या गोष्टीचा ते शुद्ध मनाने , एकाग्रतेने अभ्यास करू शकतात. ती गोष्ट त्यांच्यामध्ये पूर्णपणे रुजू शकते.आणि पुढे जाऊन त्या विषयातच हे विद्यार्थी उत्कृष्ट कामगिरी करू शकतात.

२. या वयातील मुलांना सर्वच गोष्टींचे प्रचंड कुतूहल , जिज्ञासा असते . ती शमवणे महत्वाचे असते . तसेच या वयात विद्यार्थ्यांमध्ये प्रचंड ऊर्जा असते, उत्साह असतो.म्हणूनच या टप्प्यावर शिक्षकाची भूमिका फार महत्वाची ठरते. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांचा कल,आवड जाणून घेतली पाहिजे. त्यासाठी चाचण्या घेतल्या पाहिजेत. विद्यार्थ्यांच्या आवडीनुसार शिक्षण घेण्याची त्यांना मुभा देण्यात आली , योग्य त्या क्षेत्राची निवड केली तर विद्यार्थ्यांमधील ऊर्जेचा अतिशय योग्य असा वापर करता येईल. ही उर्जा योग्य प्रकारे वापरली गेली नाही तर मुले चिडचिडी होतात. योग्य ते मार्गदर्शन मिळाले नाही तर विद्यार्थी भरकटू शकतात.

३. प्रशिक्षित प्रशिक्षक हा आंतरवासितेसाठी सर्वात महत्त्वाचा घटक आहे .त्याच्या नेतृत्वाखाली , मार्गदर्शनाखाली तयार झालेला कुशल विद्यार्थी पुढे जाऊन स्वयंरोजगाराची निर्मिती करू शकतो . त्याचबरोबर इतरांनाही रोजगार देण्यासाठी माध्यम होऊ शकतो.बेरोजगारी कमी होण्यासाठी देखील राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील ' आंतरवासिता ' हा पर्याय महत्त्वाचा ठरू शकतो.

४. या वयात आवडीचे क्षेत्र निवडून त्या क्षेत्रांमध्ये प्रत्यक्ष ज्ञान प्राप्त झाले तर त्याचा विद्यार्थ्यावर दूरगामी, सकारात्मक , प्रभावी परिणाम होऊ शकतो.

महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे विद्यार्थी लवकर स्वावलंबी होऊ शकतो. सद्यस्थिती पाहता दहावी पर्यंतची सोळा वर्षे , त्यानंतर डिग्रीची पाच वर्षे पूर्ण केल्यानंतरच विद्यार्थ्यांना नोकरीची उपलब्धता होते. अनेक तरुणांना घरच्या वाईट , आर्थिक परिस्थितीमुळे शिक्षणासाठी अडथळे आले तर मध्येच शिक्षण सोडून , नोकरी करून घराला आर्थिक हातभार लावावा लागतो. परंतु विद्यार्थी माध्यमिक शिक्षणाच्या सुरुवातीलाच एखादे कौशल्य शिकून त्यामध्ये प्रवीण झाला तर तो आपल्या पायावर लवकर उभा राहू शकतो .

५. व्यवसाय,उद्योगांचा दर्जा- अजून एक महत्त्वाचे कारण म्हणजे सध्या सर्वांचाच जगण्याचा स्तर बदलतो आहे. नवीन पिढी कष्ट करायला तयार नाही. पूर्वीच्या काळी बारा बलुतेदारी व्यवस्था असायची. हे बारा बलुतेदार म्हणजे शेती उद्योगावर आधारित व्यवसाय होते जे आजही महत्त्वाचे आहेतच आणि मुख्य म्हणजे या व्यवसायात देखील तंत्रज्ञानाचा योग्य तो वापर केला जात आहे. तरीही या व्यवसायांना जितकी प्रतिष्ठा मिळायला हवी तितकी मिळत नाही.आजच्या शिक्षणाची शोकांतिका ही आहे डॉक्टरचा मुलगा डॉक्टर होऊ इच्छितो, इंजिनिअर चा मुलगा इंजिनिअर होऊ इच्छितो परंतु सुताराचा मुलगा सुतार, कुंभाराचा मुलगा कुंभार होऊ इच्छित नाही.

पूर्वापार चालत आलेले उद्योग-व्यवसाय करण्यासाठी नवीन पिढीचे मन तयार होत नाही . सद्यस्थितीत शेतीसारख्या संपन्न व्यवसायाची बिकट परिस्थिती सर्वांनाच माहीत आहे .ज्या शेतीवर माणसाचे जीवन अवलंबून आहे ; त्या व्यवसायालादेखील आजची पिढी महत्त्व देत नाही.म्हणूनच पारंपारिक ,स्थानिक व्यवसायांचा,कलांचा माध्यमिक शिक्षणात अंतर्भाव केला आणि त्यामध्ये आंतरवासिता दिली तर श्रमप्रतिष्ठा मूल्य सर्वात जास्त जपले जाईल.हॉस्पिटल्स मध्ये प्रॅक्टिस सर्वात महत्वाची मानली जाते. त्याशिवाय कोणीही डॉक्टर हा व्यवसाय करू शकत नाही. कारण वैद्यक क्षेत्र हे प्रत्यक्ष मानवाच्या प्राणाशी, जीवनाशी संबंधित असते त्यामुळे तिथे प्रत्यक्ष ज्ञानच महत्त्वाचे ठरते.

वैद्यकक्षेत्राप्रमाणेच इतर क्षेत्रातही हे प्रत्यक्ष ज्ञान मिळू शकले तर प्रत्येक पेशा , प्रत्येक व्यवसाय , प्रत्येक उद्योग , प्रत्येक कला ही वैद्यकीय क्षेत्राप्रमाणेच प्रतिष्ठेची समजली जाईल. लहान वयातच विद्यार्थ्यांचा जीवन कौशल्य विकास होईल. जीवनाकडे पाहण्याचा एक व्यापक दृष्टिकोन तयार होईल.

६. प्राचीन काळी विद्यार्थी गुरुकुलात जाऊन विद्या प्राप्त करत असत .त्यावेळी विद्येबरोबरच स्वयंशिस्त, समायोजन ,स्वावलंबन, इत्यादी गोष्टी आपोआपच शिकल्या जात असत. त्याच प्रमाणे आंतरवासितेच्या माध्यमातून प्रत्यक्ष क्षेत्राच्या ठिकाणी काम करताना विद्यार्थी समूहकार्याचे महत्त्व, समूहाशी समायोजन कसे साधावे, त्याचप्रमाणे वर्तन कसे असावे , दृष्टिकोन काय असावा याही गोष्टी शिकू शकतो.

७. एखादी कला, कौशल्य प्राप्त करून त्यातच करियर केले नाही तरीही ती कला , कौशल्य महत्त्वाचे ठरू शकते. नोकरी व्यवसाय करून पैसा मिळू शकतो , पोट भरू शकते परंतु एखादी कला किंवा कौशल्य जर जोपासले तर त्याचा एक वेगळ्याच प्रकारचा आनंद मिळू शकतो . आयुष्य जगताना स्पर्धा धावपळ रोजच असते . वेगवेगळ्या ताणतणावांना सामोरे जावे लागते. कधी कधी नैराश्य येते.जगणे नकोसे होते. अशावेळी अशा वेळी आपल्या अंगी असलेली एखादी कला जगणे सुसह्य करते.

कार्यपद्धती - उदाहरणे

शिवाजी विद्यापीठातर्फे ' कमवा आणि शिका ' या योजने अंतर्गत विद्यार्थ्यांना शेतीतील वेगवेगळी कौशल्ये शिकवली जातात. तंत्रे शिकवली जातात, जे उत्पादन निघेल त्यातून कमाई होते. त्यातूनच विद्यार्थ्यांचा

राहण्याचा , भोजनाचा खर्च भागवला जातो.आजपर्यंत हजारो विद्यार्थी या योजनेअंतर्गत शिकून गेले आणि यशस्वी बनले आहेत.

कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी स्थापन केलेल्या रयत शिक्षण संस्थेद्वारे फाली अभ्यासक्रम (future agriculture leaders of India - FALI) माध्यमिक स्तरावर राबवला जातो. विद्यार्थ्यांना पारंपारिक, आधुनिक उपकरणाचा मेळ, शेतीचे यांत्रिकीकरण या सर्व गोष्टींचे प्रत्यक्ष शिक्षण दिले जाते.या प्रशिक्षणासाठी शाळांमध्ये शेडनेट उभारलेले आहेत त्यामधून शेतीची प्रक्रिया आधुनिक पद्धतींचा उपयोग याद्वारे विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष ज्ञान दिले जाते. फेब्रुवारी 2020 मध्ये FALI उपक्रमाच्या विद्यार्थ्यांसाठी गोदरेज कंपनीतर्फे गोदरेज इंटर्नशिप चे आयोजन केले गेले आणि इथून पुढे केले जाणार आहे .ज्या विद्यार्थ्यांकडे FALI प्रमाणपत्र आहे अशा विद्यार्थ्यांना इंटर्नशिप देण्यात येते. दोन महिन्याच्या इंटर्नशीपमध्ये विद्यार्थ्यांची राहण्याची , भोजनाची सोय आणि दरमहा पाच हजार रुपये मानधनही दिले जाते.

अतिशय दर्जेदार असा आंतरवासितेचा अनुभव प्रत्येक पारंपरिक क्षेत्रात दिला गेला तर विद्यार्थी या पारंपरिक क्षेत्रांकडे आकर्षित होतील. प्रत्यक्ष क्षेत्रावर जाऊन , उपलब्ध साधनांचा उपयोग करून , आनंद घेऊन शिकू शकतील. ज्यामुळे स्थानिक, पारंपारिक व्यवसाय जास्त चांगल्या पद्धतीने समजू शकतील ,त्यामध्ये प्राविण्य प्राप्त करू शकतील. स्वयंरोजगाराकडे वळतील.

निष्कर्ष -

शिक्षण हे नवीन पिढी घडवणारे , आणि पर्यायाने समाजाला विकासाकडे , उत्कर्षाकडे नेणारे महत्त्वाचे साधन आहे. काळानुरूप त्यामध्ये बदल होणे साहजिक आहे. वर चर्चिलेल्या मुद्द्यांच्या आधारे असे लक्षात येते की विद्यार्थ्यांचा योग्य तो कल लक्षात घेऊन माध्यमिक शिक्षणात आंतरवासिता अंतर्भूत केली तर त्यातून प्राप्त होणारे प्रत्यक्ष ज्ञान पुस्तकी ज्ञानापेक्षा प्रभावी , दूरगामी ठरू शकते . कोणतीही कला किंवा कौशल्य हे आपले जगणे सुसह्य करत असते. जीवनातील ताणतणावांना नष्ट करते. त्यासाठी शिक्षकांची भूमिका महत्त्वाची आहे शिक्षकांनी लहानपणापासूनच विद्यार्थ्यांचा कल ,आवड लक्षात घेण्यासाठी निरीक्षण केले पाहिजे, त्यानुसार विविध चाचण्या घेतल्या पाहिजेत. त्यानुसार योग्य ते क्षेत्र निवडण्यासाठी विद्यार्थ्याला प्रवृत्त केले पाहिजे. त्यानंतर त्या क्षेत्रातील आंतरवासितेमध्ये प्रशिक्षित शिक्षकांची भूमिका खूप महत्त्वाची आहे. त्यांच्याद्वारे योग्य ते प्रशिक्षण मिळू शकले तर स्थानिक, पारंपारिक व्यवसाय उद्योगांना उच्च दर्जा प्राप्त होऊ शकतो . बेरोजगारीला आळा बसून, श्रमांना प्रतिष्ठा मिळू शकते आणि पर्यायाने देशाच्या उद्योगधंद्यांमध्ये वाढ होऊन विकासासाठी उपयोग होऊ शकतो.

संदर्भ -

1. कोठारी आयोग 1968
2. मेकॉले शिक्षण पद्धती 1935
3. मुदलियार आयोग 1952
4. राष्ट्रीय शिक्षा नीति 1986
5. राष्ट्रीय शिक्षा नीति 2020
6. शिक्षण संक्रमण , मे-जून जोड अंक 2020 महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ , पुणे , डिलाईट प्रिंटर्स

शालेय शिक्षणाच्या उन्नतीसाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधिल समग्र मूल्यमापन : एक दूरदर्शी दृष्टीकोन

योगेश्वरी नागोराव इंद्राक्षे
Email: yogikallave@gmail.com

सारांश (Abstract)

शालेय शिक्षणासाठी अभिनव अभ्यासक्रम व अध्यापन शास्त्राची रचना राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - 2020 मध्ये करण्यात आलेली आहे. घोकंपट्टीद्वारे करण्यात येणारे अध्ययन कमी करून त्याऐवजी सर्वांगीण विकास आणि शोधक विचारक्षमता, सर्जनशीलता, शास्त्रीय मनन, सुसंवाद, परस्पर सहकार्य, बहुभाषिकता, समस्या निवारण, नीती तत्वे, सामाजिक बांधिलकी व अंकीय साक्षरता अशा 21 व्या शतकातील अभिनव कौशल्यावर आधारित अध्ययनाला चालना देण्यासाठी सन 2022 पर्यंत अभ्यासक्रम व अध्यापन शास्त्र मध्ये अमुलाग्र बदल करण्यात येतील अशी धोरणात्मक सूचना राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 यामध्ये दिसून येते. विद्यार्थ्यांच्या विकासाला सहाय्य होईल अशाप्रकारे मूल्यमापन यामध्ये अमुलाग्र बदल करण्याच्या दृष्टीने बोर्डाच्या परीक्षासह सर्व परीक्षा मुलांच्या मूळ संकल्पना व कौशल्य आणि त्यासोबत उच्चस्तरीय क्षमता तपासल्या जाणार आहेत . सन 2025 पर्यंत मध्यम स्तरीय व त्यावरील सर्व शालेय शिक्षणाचे मूल्यमापन अनुकूलक संगणकीय चाचणी (Adaptive Computerized Testing) पद्धतीने करण्यात येणार आहे. तसेच 2021 पासून पुढे वर्षभरात शाळांमधून विविध बुद्धिमापन चाचण्या व निरनिराळ्या विषयाच्या चाचण्या घेण्यात येणार आहेत आणि स्वायत्त राष्ट्रीय चाचणी संस्थेकडून या चाचण्यांचे प्रशासन करण्यात येणार आहे. यादृष्टीने हे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 समग्र मूल्यमापनासाठी एक वेगळे पाऊल उचलणारे धोरण म्हणून ओळखले जाईल. मूल्यमापन संदर्भात अमुलाग्र स्वरूपाचे बदल प्रस्तुत धोरणाची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी झाल्यानंतर पाहावयास मिळणार आहेत. असे असले तरी प्रत्यक्षात मूल्यमापन संदर्भात जे घटक निगडीत आहेत त्या घटकांची भूमिका काय असेल, त्यांचे कार्य कसे असेल वही समग्र मूल्यमापनाची पद्धती कशा पद्धतीने कार्य करेल याविषयीची सविस्तर चर्चा प्रस्तुत पेपर मध्ये करण्यात आलेली आहे.

प्रस्तावना :

प्राथमिक शिक्षण हे पायाभूत शिक्षण आहे. प्राथमिक शिक्षणापासूनच विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा शारीरिक, बौद्धिक, भावनिक आणि मानसिक अशा स्तरावरील क्षमता आणि कौशल्य यांचा विकास अपेक्षित असतो. हा व्यक्तिमत्वाचा विकास होत असताना मूल्यमापन ना मधून त्यांच्या अध्ययनातील त्रुटी, अडचणी वेळच्यावेळी दूर होऊन त्यांची उत्तम शैक्षणिक प्रगती व्हावी अशी अपेक्षा असते. शैक्षणिक मूल्यमापन प्रक्रिया ही अध्ययन अध्यापनावर, शिक्षण प्रक्रियेच्या दर्जावर आणि परिणामी एकंदर शैक्षणिक व्यवस्थेवर सुद्धा परिणाम करत असते. त्यामुळे शाळा, शिक्षक, विद्यार्थी, पालक आणि विविध समाज घटक मूल्यमापन पद्धतीबाबत अत्यंत संवेदनशील असतात. त्यामुळे मूल्यमापन हा शैक्षणिक व्यवस्थेचा कणा मानला गेला पाहिजे या दृष्टिकोनातून राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - 2020 मध्ये एक वेगळ्या पद्धतीने मूल्यमापन विषयक संकल्पना मांडलेली पाहायला मिळते. नवीन शैक्षणिक धोरण-1986, प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम आराखडा-

1988, डॉ. आर. एच. दवे समिती अहवाल- 1990 यांनी मूल्यमापन बदलासंदर्भात शिफारशी केल्या होत्या. मात्र या शिफारसींचा आधार हा मुख्यत्वेकरून स्मरण या घटकाशी निगडीत होता. त्यामुळे राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा 2005 मध्ये स्मरण आवर भर देण्याऐवजी नाविन्यपूर्ण मूल्यमापन प्रक्रियेचा अवलंब करण्यावर विशेष भर देण्याचे सूचित करण्यात आले. यासंदर्भात राष्ट्रीय शैक्षणिक 2020 मध्ये सखोलपणे विचार करून मूल्यमापन विषयक बदलांची दखल घेतली गेली. ही दखल म्हणजेच संपूर्ण शिक्षण प्रक्रियेच्या बदलाची नांदी होय. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये असे नमूद करण्यात आले आहे की प्रचलित परीक्षा हे साधन विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या विविध पैलूंचा विकास तपासण्यात व अधिक प्रगतीबाबत मार्गदर्शन करण्यात अपुरे ठरते. परीक्षेच्या प्रचलित पद्धतीमुळे विद्यार्थ्यां वरचा ताण वाढतो. त्यामुळे परीक्षेऐवजी अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया चा एक भाग असणारी सर्वंकष मूल्यमापन पद्धती वापरणे अत्यंत आवश्यक आहे अशी शिफारस राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये करण्यात आलेली आहे. केंद्र शासनाने बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम 2009 दिनांक 1 एप्रिल 2010 पासून लागू केला. या नियमाला विस्तारित करून सर्वंकष मूल्यमापनाची नवीन पद्धती ही शालेय स्तरावरील सर्व विद्यार्थ्यांसाठी उपयोगात आणली जाईल याबाबत राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये स्पष्ट सूचना देण्यात आलेल्या आहेत.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मधील समग्र मूल्यमापनाचे वैशिष्ट्ये :

१. हेतुपूर्वक वर्षभर करावयाचे समग्र मूल्यमापन
२. आकारिक व संकलित मूल्यमापन पद्धतीचा वापर
३. आकारिक मूल्यमापनाची आठ साधं तंत्राचा वापर
४. श्रेणी पद्धतीचा अवलंब
५. अभिप्राय यांचा मूल्यमापन यामध्ये समावेश
६. समाजमिती तंत्रचा मूल्यमापन यामध्ये समावेश
७. अभ्यासपूर्वक व अभ्यासेतर उपक्रम यांचा समग्र मूल्यमापन यामध्ये समावेश
८. मूल्यमापनात अनौपचारिक पद्धतीचा जास्तीत जास्त वापर
९. स्मरणापेक्षा आकलन व उपयोजन यावर अधिक भर
१०. सनियंत्रणावर विशेष भर

मूल्यमापन पद्धतीतील या बदलामुळे काय साध्य होईल?

१. अध्ययन सुरू असतानाच नियमितपणे विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन करणे सोयीचे होईल.
२. शिक्षण प्रक्रिया ही विद्यार्थ्यांच्या दैनंदिन जीवनाशी जोडली जाण्यास मदत होईल
३. वेळोवेळी मिळालेले मार्गदर्शन, सकारात्मक अभिप्राय यामुळे विद्यार्थ्यांना शिकण्याची प्रेरणा ही नियमित मिळत जाईल.
४. श्रेणी पद्धतीच्या वापरामुळे विद्यार्थ्यांमधील अनावश्यक तुलना कमी होण्यास मदत होईल.
५. विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीची इतरांबरोबर तुलाना न होता स्वतःच्या प्रगतीशी तुलना होत राहील.
६. शिक्षकांच्या उपक्रमशीलतेला, प्रयोगशीलतेला, नावीन्यतेला तसेच कल्पकतेला अधिक चालना मिळेल.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www.aiirjournal.com

७. समग्र मूल्यमापन प्रक्रिया ही अनौपचारिक स्वरूपात होणार असल्याने विद्यार्थ्यांवरील अनावश्यक दडपण कमी होऊन ते विद्यार्थ्यांच्या आनंददायी शिक्षणास मदत होईल.

८. वर्तमान काळातील मूल्यमापन प्रक्रियेमुळे जी विद्यार्थ्यांची गळती आणि स्थगितीची सर्वात मोठी समस्या दूर होण्यास मदत होईल.

९. विद्यार्थ्यांच्या चांगल्या बाबींची दखल वेळोवेळी घेतल्यामुळे विद्यार्थ्यांना स्वयंप्रेरणेने शिकण्यास सतत प्रोत्साहन मिळत जाईल.

१०. शिक्षकांना वेळोवेळी आपल्या अध्यापनातील त्रुटी, उनिवा लक्षात येऊन त्या वेळीच दूर करण्याची संधी प्राप्त होईल.

११. शिक्षक तसेच विद्यार्थी यांना अध्ययन अध्यापनाची विविध तंत्रे व साधने यांचा वापर केव्हा, कुठे, कसा व किती करावा याचे योग्य मार्गदर्शन मिळेल.

१२. विद्यार्थ्यांचे अध्ययन हे ज्ञानरचनावादातून होण्यास मदत होईल.

१३. मूल्यमापन ही प्रक्रिया अनौपचारिक वातावरणात होत असल्याने ह्या नवीन मूल्यमापन प्रक्रियेत वस्तुनिष्ठता येईल.

१४. अध्ययन अनुभवात विविधता येण्यास मदत होईल.

१५. अभ्यासक्रम निर्धारणाची प्रक्रिया सुलभ होण्यास मदत होईल.

१६. विद्यार्थ्यांना अभिव्यक्तीसाठी साचेबंदपणा नसल्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या सृजनशीलतेला भरपूर वाव मिळेल.

१७. समग्र मूल्यमापन पद्धती पाठ्याश व साधन तंत्राची सांगड घातल्यामुळे पाठ्याशातील बारकावे लक्षात येतात व अध्यापनाची दिशा स्पष्ट झाल्याने अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया अधिक स्पष्ट होण्यास मदत होत.

१८. विद्यार्थ्यांची समज, अभिवृत्ती, अभिरूची व अभिव्यक्ती ह्या बाबी सहज तपासता येतील.

समग्र मूल्यमापनाची नियोजन:

शैक्षणिक वर्षाच्या सुरुवातीलाच शाळा प्रमुखाने यासंदर्भात नियोजन करणे अपेक्षित आहे. इयत्ता निहाय वर्ग शिक्षकांशी चर्चा करून संबंधित इयत्तेच्या शिक्षकांनी कोणती साधनतंत्रे निवडली आहेत याविषयी चर्चा व मार्गदर्शन अपेक्षित आहे. शिक्षकांनी निवडलेल्या साधं तंत्रासाठी आवश्यक निधी, साधन सामग्री, आवश्यक मनुष्यबळ, शैक्षणिक साहित्य यांचेही नियोजन करणे गरजेचे आहे. तसेच प्रकल्पाबाबत सहविचार सभा घेऊन कृती कार्यक्रम ठरविणे हे अधिक योग्य असेल. त्याच बरोबर मूल्यमापन बाबत स्वतः प्रत्येकाने संनियंत्रण ठेवणे यामध्ये अपेक्षित आहे.

समग्र मूल्यमापनाची पद्धती: प्रस्तुत मूल्यमापनात प्रामुख्याने दोन पद्धतीचा समावेश होतो.

१. आकारिक मूल्यमापन

२. संकलित मूल्यमापन

विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्त्व आकार घेत असताना नियमित करण्याचे मूल्यमापन जे असते ते आकारिक मूल्यमापन असते. या मूल्यमापनामध्ये

१.दैनंदिन निरीक्षण २. तोंडी काम ३.प्रात्यक्षिके ४.उपक्रम / कृती

५.प्रकल्प ६.पुस्तकासह चाचणी ७.स्वाध्याय ८.गटकार्य ९.स्वयंमूल्यमापन

या साधन तंत्राने पैकी जास्तीत जास्त साधन तंत्रांचा वापर करणे अपेक्षित आहे. तसेच या व्यतिरिक्तही नाविन्यपूर्ण साधने शिक्षक वयोगटानुसार व भौगोलिक क्षेत्रानुसार उपयोगात आणू शकतात. परंतु या साधनाची उपयुक्तता ही अगोदर गटचर्चा व प्रमुखांची विचार विनिमय करून ठरविणे अपेक्षित आहे.

संकलित मूल्यमापन हे ठराविक कालावधीनंतर एकत्रित स्वरूपाचे करावयाची मूल्यमापन असते. हे मूल्यमापन लेखी, तोंडी, प्रात्यक्षिक प्रश्नांचा समावेश असणारे परंतु त्यामध्ये साचेबंदपणा असणार नाही याची दक्षता घेऊन प्रथम सत्र अखेरीस पहिले व द्वितीय सत्राच्या अखेरीस दुसरे संकलित मूल्यमापन करणे अपेक्षित आहे.

समग्र मूल्यमापन करताना संभाव्य घ्यावयाच्या दक्षता:

१. मूल्यमापन साधन विकसनाचे तंत्र शिक्षकाला अवगत असले पाहिजे अन्यथा त्याची अंमलबजावणी योग्य पद्धतीने होणार नाही.
२. विषयानुसार विविध साधने, गुणदान योजना तयार करणे हे वैयक्तिक स्वरूपाचे कार्य नसून सांघिक कार्य आहे हे लक्षात घेऊन त्या पद्धतीने इतरांचा सहभाग घेऊन त्यांच्या सूचनांचा व कल्पनांचा यामध्ये समावेश करणे अपेक्षित आहे.
३. विषयानुसार निरीक्षणे, नोंदी, तोंडी कार्याच्या नोंदी, अभिप्राय यांचे संकलन, गट कार्याचे मूल्यमापन व नोंदी या सर्व बाबतीत प्रत्येक शिक्षक हा प्राविण्य मिळवलेला असला पाहिजे तरच हे कार्य उद्दिष्टापर्यंत जाऊ शकते.
४. सद्यस्थितीतील शिक्षक-विद्यार्थी प्रमाण यानुसार हे समग्र मूल्यमापन अशक्य आहे. त्यामुळे विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण हे समग्र मूल्यमापन पद्धतीच्या यशस्वितेचे गमक असेल.
५. प्रस्तुत मूल्यमापनात औपचारिक परीक्षेला कमी महत्त्व असल्याने प्रथम ही मानसिकता विद्यार्थी व पालकात तयार करण्याचे आव्हानात्मक कार्य शिक्षकांसमोर असेल.
६. औपचारिक मूल्यमापनाला दिलेले कमी महत्त्व यातून विद्यार्थ्यांची बदललेली मानसिकता व गांभीर्याची कमतरता हा मोठा प्रश्न सुरुवातीच्या काही काळात शिक्षकांसमोर असणार आहे हेही लक्षात घ्यावे.
७. शालेय स्तरावर अनौपचारिक मूल्यमापन व उच्च माध्यमिक स्तरावर औपचारिक मूल्यमापन हा फरक जर अधिक असेल तर पुढे विद्यार्थ्यांना पारंपारिक परीक्षापद्धती लाच सामोरे जावे लागणार आहे याचा विचार धोरणात्मक स्तरावर होणे अपेक्षित आहे.
८. समग्र मूल्यमापनात पारंपारिक मूल्यमापनातील कठोरता कमी झाल्यामुळे सुरुवातीच्या काळात विद्यार्थ्यांमधील अभ्यासातील सातत्याचा अभाव निश्चित जाणवेल. यावर उपाय योजना ह्या कराव्या लागतील.
९. विद्यार्थ्यांच्या औपचारिक मूल्यमापनातील कमी झालेले गांभीर्य त्यांच्या उपस्थितीवर थेट परिणाम करणार आहे. यातून शैक्षणिक अनियमितता ही समस्या जाणवणार आहे हे शिक्षकांनी सुरुवातीच्या काळात लक्षात घेतले पाहिजे.

समग्र मूल्यमापनात शिक्षकाची भूमिका:

१. समग्र मूल्यमापनातील आकारिक व संकलित मूल्यमापन व त्यासाठी वापरावयाची विविध तंत्रे याचा सखोल अभ्यास करावा.
२. शैक्षणिक वर्षाच्या सुरुवातीलाच सहविचार सभा घेऊन समग्र मूल्यमापन बाबत सहकारी व वरिष्ठांशी चर्चा करावी.
३. अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम, शैक्षणिक उद्दिष्टे विचारात घेऊन साधनतंत्रे याविषयी चर्चा करावी.

४. उदिष्टावर आधारित अध्ययन अनुभव व मूल्यमापन प्रक्रिया राबवली जाईल याकडे सातत्याने लक्ष द्यावे.

५. निवडलेली साधन तंत्रे व भारांश यानुसार मूल्यमापन होण्यासाठी सातत्याने पाठपुरावा करावा.

६. निवडलेल्या साधं तंत्राची किंवा यातील काही भागांची बिनचूक पडताळणी करावी.

७. दैनंदिन अध्ययन अध्यापनात समग्र मूल्यमापन विषय नोंदी घेण्यासाठी सतत पाठपुरावा करावा.

८. आकारिक मूल्यमापन हे अनौपचारिक वातावरणातच होईल याकडे विशेष लक्ष द्यावे.

९. विद्यार्थी उपस्थिती व शैक्षणिक प्रगती बाबत नाविन्यपूर्ण उपक्रमाबाबत सतत प्रयोगशील राहावे.

१०. समाजमिती तंत्र यातून मूल्यमापन बाबत वैज्ञानिक दृष्टिकोनातून मांडणी करावी.

समारोप :

बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार 2009 नुसार प्राथमिक स्तरावर सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन पद्धती लागू केली आहे. याचाच पुढचा भाग म्हणून राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये समग्र मूल्यमापन पद्धतीचा आग्रह धरला आहे. शैक्षणिक विकासाच्या दृष्टीने हा बदल अमुलाग्र आणि क्रांतिकारी स्वरूपाचा आहे. यातूनच मुलांचे व्यक्तिमत्त्व आकार घेईल व ते सर्वांगांनी विकसित होण्यासाठी निश्चित मदत होईल. परंतु यासाठी शिक्षकाची भूमिका ही अत्यंत महत्वपूर्ण असणार आहे ते यासाठी की साधनांच्या व तंत्रांच्या वापराबाबत मार्गदर्शक सूचनांचे काटेकोरपणे पालन करणे गरजेचे आहे. ही समग्र मूल्यमापनाची पद्धती यशस्वी करण्यासाठी अनेक आव्हानांना तोंड द्यावे लागणार आहे. ही आव्हाने शिक्षण प्रक्रियेतील प्रत्येकाने पेलण्याची जबाबदारी स्वीकारावी लागेल. कुठल्याही एका घटकावर जबाबदारी सोपवून ही पद्धती यशस्वी करणे शक्य होणार नाही.

संदर्भ :

1. Janusz Symonides, Human Rights: New Dimensions and Challenges, UNESCO 1998.
2. Kallave, Maheshwar (2018). New Trends in Education, Nanded; Aditya Publication
3. Government of India (1986): New Education Policy, MHRD, Department of Education, New Delhi.
4. Government of India (2020): National Education Policy, MHRD, Department of Education, New Delhi.
5. Government of India (2000). National Curriculum Framework for School Education 2000, New Delhi: Ministry of Human Resource Development.
6. Government of India (2005). National Curriculum Framework for School Education 2005, New Delhi: Ministry of Human Resource Development.
7. Government of Maharashtra (2010). State Curriculum Framework, Pune: SCERT
8. Murthy, S. R. M. (1988), Introduction of comprehensive and Continuous Evaluation, Revamping the Examination System, New Delhi: Northern Book Centre.
9. Tiwari, D. (1988). Comprehensive Evaluation: Need of today, In B. Shah (ed.) Revamping the Examination System, New Delhi: Northern Book Centre.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-2020 संदर्भात विद्यार्थ्यांच्या पायाभूत साक्षरता व अंकज्ञानाच्या विकसनात शिक्षकांची भूमिका

डॉ. नितु सुनील गावंडे
वरिष्ठ अधिव्याख्याता
जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था, नागपूर
ई-मेल nitudambhare75@gmail.com

सारांश (Abstract):

कोणत्याही देशाचा सामाजिक व आर्थिक विकास हा तेथील शिक्षण प्रणाली वर व त्या देशाच्या शैक्षणिक धोरणांवर अवलंबून असतो. भारत देशाच्या प्रगतीमध्ये देखील शैक्षणिक धोरणांचे महत्वपूर्ण योगदान आहे. 1986 च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानंतर जवळपास 34 वर्षानंतर NEP -2020 च्या माध्यमातून देशाने वैविध्यपूर्ण, भविष्यवेधी, स्वयंस्पष्ट, समग्र, व लवचिक असे शैक्षणिक धोरण जाहीर केले आहे. ज्याच्या दृष्टीमध्ये पुढील 20 ते 30 वर्षामध्ये देशाचा विकास हा काळाच्या गरजेनुसार अधिक वेगाने होईल व जगामध्ये भारत एक स्वयंपुर्ण व प्रगत महासत्ता पुढे येईल याद्दष्टीने मनुष्यबळ निर्माण करण्याचे ध्येय निश्चीत करण्यात आले आहे. तसेच देशाच्या विविध शाळांमधुन शिकत असलेल्या विद्यार्थ्यांची सद्यस्थिती व संपादणुक पातळीवर प्रकाश टाकण्यात आला आहे. देशातील सुमारे पाच कोटी प्राथमिक स्तरावरील मुलांची संपादणुक पातळी खुप कमी असुन त्यांना पायाभूत साक्षरता व अंकज्ञानाची अपेक्षित क्षमता प्राप्त नसण्याच्या समस्येवर या धोरणामध्ये लक्ष केंद्रित करण्यात आले आहे. त्यासंदर्भात धोरणात आवश्यक तरतूदी देखील सुचविल्या आहेत. या संदर्भाने सन 2025 पर्यंत इयत्ता तिसरी पर्यंतच्या मुलांची प्रारंभिक भाषा व गणितीय कौशल्ये आत्मसात करण्याचे उद्दिष्ट ठरवण्यात आले आहे. सदर उद्दिष्ट प्राप्तीसाठी व इयत्ता तिसरी पर्यंतच्या प्रत्येक विद्यार्थ्यांची भाषा व गणित विषयाची आवश्यक मुलभूत कौशल्ये प्राप्त करण्यामध्ये शिक्षकांची भूमिका महत्त्वपूर्ण आहे. वर्गअध्यापनातून विद्यार्थ्यांना भाषा व गणिताच्या मूलभूत क्षमता प्राप्त व्हाव्यात यासाठी अध्ययन अनुभवांची रचना कशी असावी? विद्यार्थ्यांचा कृतीयुक्त सहभाग कसा वाढवावा? या प्रश्नांवर सविस्तर चर्चा प्रस्तुत शोधनिबंधात करण्यात आली आहे.

पायाभूत साक्षरता व अंकज्ञानाची आवश्यक कौशल्ये विकसीत करण्यासाठी शिक्षकांनी या कौशल्यांच्या विकसनाचे शास्त्रीय टप्पे समजुन घेऊन त्याप्रमाणे अध्ययन अनुभवांची रचना करणे व त्याचा वर्गातील आंतरक्रियेत कृतियुक्त सहभाग वाढवण्यासाठी जाणिवपुर्वक प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. तसेच प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या वर्गातील वर्तनाचे सातत्याने निरीक्षण करुन त्याच्या अडचणींना समजुन घेऊन त्यानुसार वैयक्तिक मार्गदर्शन करणे तितकेच महत्वपुर्ण आहे. अशा प्रकारची चर्चा या शोधनिबंधात करण्यात आली आहे.

Key words : *पायाभूत साक्षरता, अंकज्ञान, समग्र, एकात्म अनुदेशन, पूर्तता, समस्या परिहार*

प्रस्तावना (Introduction):

भारत देशाच्या शैक्षणिक वाटचालीत व प्रगतीमध्ये कोठारी शिक्षण आयोग -1964, पहिले राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -1968 आणि राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 1986 यातील शिफारसींचे महत्त्वपूर्ण योगदान आहे तसेच राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा-2005 ने शिक्षण प्रक्रियेला ज्ञानरचनावाद व वर्गातील ज्ञानाची परिसरातील

अनुभवांची सांगड घालणे हा नवीन व शास्त्रशुद्ध दृष्टिकोन दिला आहे. RTE-2009 या अधिनियमानुसार देशातील वय वर्षे ६ ते १४ या वयोगटातील प्रत्येक बालकाला मोफत व सक्तीचे तसेच गुणवत्तापूर्ण व दर्जेदार असे शिक्षण मिळावे यासाठी शिक्षणव्यवस्थेवर जबाबदारी सोपविण्यात आली आहे. परंतु राष्ट्रीय संपादणूक सर्वेक्षण व राष्ट्रीय स्तरावरील विविध संस्थांनी केलेल्या सर्वेक्षणाचा निष्कर्षावरून असे दिसून येते की इ. 3 री तील मुले भाषेतील फक्त 67% व गणितातील 63% क्षमता प्राप्त करू शकत आहेत. तसेच इ. 5 वी तील मुले भाषेतील 58% व गणितातील फक्त 53% क्षमता प्राप्त करू शकत नाही. याचाच अर्थ भाषा व गणितातील संपूर्ण १०० टक्के क्षमता ह्या विद्यार्थ्यांकडून प्राप्त करून घेतल्या जात नाहीत. अजूनही प्राथमिक शाळातील सुमारे पाच कोटी बालकांना पायाभूत साक्षरता व अज्ञान या मूलभूत क्षमता प्राप्त झालेल्या नाहीत. आज देशासमोर ही एक गंभीर समस्या आहे यावर राष्ट्राला वेळीच विचार करण्याची गरज आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -2020ने नेमके याच बाबीवर लक्ष केंद्रित करून शिक्षण व्यवस्थेला एक नवी दृष्टी दिली आहे. भारताने स्वयंस्पष्ट, समग्र, लवचिक वैविध्यपूर्ण व भविष्यवेधी अशा नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाला मंजुरी दिली आहे. या धोरणामध्ये 1986 च्या धोरणातील शिफारसी व राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा -2005 ची तत्वे यांना आधारभूत ठेवून त्या अनुषंगाने बालकाचा सर्वांगीण विकास (बौद्धिक, भावनिक, शारीरिक) करण्यावर भर देतानाच देशातील पुढील पिढी ही एकविसाव्या शतकातील कौशल्यांनी परिपूर्ण असली पाहिजे अशी अपेक्षा व्यक्त करण्यात आली आहे. आपला देश जगामध्ये एक ''Global Knowledge Superpower'' म्हणून उदयास येण्यासाठी त्या क्षमतेचे ,कुशल असे मनुष्यबळ निर्माण करणे महत्वाचे आहे. शिक्षकातून विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशीलता, चिकित्सक विचार, संशोधक वृत्ती , तर्कशक्ती या गुणांचा विकास करून एक परिपूर्ण व सक्षम नेतृत्व तयार करण्याचे उद्दीष्ट राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-2020 मध्ये ठेवण्यात आले आहे. बालकांच्या या उच्च पातळीच्या क्षमता व कौशल्यांचा विकास करण्यासाठी त्याचा भाषा व गणित या विषयांचा पाया मजबूत असणे गरजेचे आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधात राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - 2020 ची प्रत्यक्षपणे अंमलबजावणी होत असतांना प्रत्येक विद्यार्थ्यास पायाभूत साक्षरता व अंकज्ञान आत्मसात होण्यासाठी शिक्षकांना अध्यापनामध्ये काय बदल करावे लागतील? विद्यार्थ्यांना कोणत्या प्रकारचे कृतीयुक्त अध्ययन अनुभव द्यावे लागतील? शिक्षकाची भूमिका कशी असावी? या प्रश्नांच्या अनुषंगाने चर्चा करण्यात आली आहे.

पार्श्वभूमी (Background) :

भाषा व गणित दैनंदिन जीवनाचे अविभाज्य व महत्त्वपूर्ण घटक आहेत. व्यक्तिमत्व विकासाच्या दृष्टीने व उच्च शिक्षणाची पायाभरणी म्हणून प्राथमिक स्तरावरील या दोन विषयांच्या कौशल्यांचा विकास होणे महत्त्वाचे आहे. परंतु राष्ट्रीय संपादणूक सर्वेक्षणातील (NAS) निष्कर्षानुसार असे निदर्शनास आले की बऱ्याच मोठ्या संख्येने बालकांच्या इयत्तानिहाय अपेक्षित क्षमता विकसित नाही, ही गंभीर समस्या आज देशासमोर आहे. या समस्येवर वेळीच उपाययोजना केल्या नाहीत तर देशातील सुमारे दहा कोटी एवढी मुले ही अशिक्षित व अज्ञान राहील ही भीती राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये व्यक्त करण्यात आली आहे प्रस्तुत शोधनिबंधात बालकांची पायाभूत साक्षरता व अंकज्ञान क्षमता विकसित करण्यासाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मधील तरतुदी व शालेय स्तरावर करावयाचे प्रयत्न तसेच त्यासाठी शिक्षकांवर असणारी जबाबदारी व त्या अनुषंगाने त्यांची भूमिका याविषयी चर्चा करण्यात आली आहे.

प्रस्तुत शोधनिबंधाची गरज :

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -2020 मध्ये 2025 पर्यंत इयत्ता पहिली ते तिसरी पर्यंतच्या प्रत्येक विद्यार्थ्यास भाषा व गणित आत्मसात होण्यासाठी विशेष प्रयत्न करण्याबाबत सुचविले आहे सद्यस्थिती मध्ये देशातील बऱ्याच मुलांना भाषा व गणित संदर्भात इयत्तेनिहाय अपेक्षित क्षमता प्राप्त नाहीत. ही गंभीर समस्या आज देशासमोर आहे, त्यादृष्टीने शिक्षकांनी कोणते प्रयत्न करावेत याविषयी चर्चा प्रस्तुत शोधनिबंधात करण्यात आली आहे.

प्रस्तुत शोधनिबंधाचे महत्व:

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -2020 मधील सूचनेनुसार सन 2025 पर्यंत इयत्ता पहिली ते तिसरी पर्यंतच्या प्रत्येक विद्यार्थ्यास भाषा व गणित आत्मसात होण्यासाठी विशेष प्रयत्न करणे या उद्दिष्टाच्या पूर्ततेसाठी आणि विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासामध्ये भाषिक विकास व गणितीय विचार याला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे या दृष्टीने शिक्षकांची भूमिका समजून घेण्यासाठी प्रस्तुत शोधनिबंध महत्त्वपूर्ण आहे.

Methodology :

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - 2020 ची वैशिष्ट्ये :

NEP-2020 अशा शिक्षणप्रणालीची कल्पना करते जी सर्वांना उच्च दर्जाचे शिक्षण देईल. घोकंपट्टी द्वारे होणारे अध्ययन कमी करून त्या ऐवजी बालकाचा सर्वांगीण विकास करण्यावर भर देते. या शैक्षणिक धोरणामध्ये एकविसाव्या शतकातील अभिनव कौशल्ये - शोधक विचारक्षमता, सर्जनशीलता, शास्त्रीय मनन, सुसंवाद, परस्पर सहकार्य, बहुभाषिकता, समस्यानिवारण नीती तत्वे, सामाजिक बांधिलकी व अंकीय साक्षरता यावर आधारित अध्ययनाला चालना देण्याचे दिशानिर्देश देण्यात आले आहे. या धोरणात प्रारंभीक बाल्यावस्थेतील निगा व शिक्षण यांचे सबलीकरण , 100% 'Gross Enrolment Ratio' , गळती थांबवणे, RTE-2009 चा विस्तार, अभ्यासक्रम व अध्यापनशास्त्र यांमध्ये आमुलाग्र बदल, अभ्यासक्रमाची लवचिकता, शिक्षणाचा नवीन आकृतीबंध(5+3+3+4), प्राथमिक शिक्षण मातृभाषेतुन/स्थानिक भाषेतून देण्यावर भर, शालेय शिक्षणातुन व्यावसायीक क्षेत्राचा अनुभव मिळण्याची संधी, मुल्यमापन प्रकीयेत बदल, शिक्षकांचा निरंतर व्यावसायीक विकास, वंचितांच्या शिक्षणाकडे विशेष लक्ष व सहाय्य, दिव्यांग व तृतीयपंथी मुलांना शिक्षणाची समानसंधी, विविध विषय व शाखांचे एकात्मीकरण , इ. ही 2020 च्या नविन धोरणाची वैशिष्ट्ये आहेत .

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-1986 च्या शिफारसी :

सर्वांगिण विकास, वैज्ञानिक दृष्टिकोन,स्वतंत्र विचार शैली, समाजवादी, धर्मनिरपेक्ष, लोकशाही, या विचारांची रुजवणुक, मनुष्यबळ निर्मिती, संशोधन व विकासाच्या माध्यमातुन आत्मनिर्भरता. इ.

राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा - 2005 ची तत्वे :

ज्ञानाची वर्गाबाहेरील दैनंदिन जीवनाशी सांगड , घोकंपट्टी द्वारे करण्यात येणारे अध्ययन ऐवजी ज्ञानरचनावादी पद्धतीचा स्वीकार , मूल्यमापन प्रक्रिया अधिक लवचिक करुन वर्गाशी एकात्म करणे, लोकशाही तत्वांचे पालन इ..

वरील Draft शिक्षण व्यवस्थेमध्ये महान क्रांती घडवून आणण्यासाठी शिक्षणाच्या इतिहासात मैलाचे दगड म्हणून आपली भूमिका बजावतात.

पायाभूत साक्षरता :

प्रारंभिक भाषिक कौशल्ये ही भाषण व लेखनासाठी आवश्यक असतात यामध्ये त्या भाषेतील ध्वनींची ओळख, अक्षरांची ओळख आणि अक्षर व ध्वनी यातील सहसंबंध, शब्दसंपत्ती, शब्दांचे उच्चार व आकलन या बाबी समाविष्ट असतात. पायाभूत साक्षरता हा सर्व शिक्षणाचा पाया आहे. श्रवण, भाषण-संभाषण, वाचन, लेखन या भाषिक कौशल्यांचा विकास झाल्याशिवाय विद्यार्थी आपल्या शैक्षणिक प्रगतीची उंची गाठू शकत नाही. मुलांना भाषा शिकविण्याचे ऐवजी त्यांनी आत्मसात करावी असे अध्ययन अनुभव असणाऱ्या समावेशक(Eclectic) अध्यापन पद्धतीचा अवलंब शिक्षकांनी करावा. परिसर अभ्यासाची एकात्मता घडवून आणावी असे अपेक्षित आहे.

पायाभूत साक्षरता व अंकज्ञानाचे उद्दीष्ट्निहाय उपक्रम:

कौशल्य	**उद्दिष्ट्ये**	**उपक्रम**
श्रवण	❖ लक्षपूर्वक ऐकता येणे ❖ ध्वनीतील सुक्ष्मभेद ओळखता येणे ❖ ध्वनीतील साम्य ओळखता येणे ❖ जाणीवपूर्वक ऐकण्याची सवय लावणे	❖ डब्यातील विविध वस्तूंचे ध्वनी ऐकविणे व ओळखणे ❖ प्राणी-पक्षी, वाहने इत्यादीचे आवाज ऐकविणे व ओळखणे, ❖ गाणी, बडबड गीते, संवाद यांचा सराव ❖ गोष्टी, कथा, नाट्कली ऐकवणे ❖ भाषिक खेळ ❖ सूचना देऊन कृती करायला सांगणे
भाषण संभाषण	• औपचारिक अनौपचारिक गप्पा मारता येणे • कृतीचे वर्णन करणे • पूर्ण वाक्यात बोलता येणे • मुद्देसूद बोलता येणे • योग्य गतीने योग्य आरोह-अवरोहासह बोलता येणे • प्रश्न विचारता येणे • संवाद साधता येणे	• चित्र वर्णन-गप्पा-वाचन • औपचारिक व अनौपचारिक गप्पा • प्रश्न विचारणे, • घटनाक्रम सांगणे • गोष्ट सांगणे • कृतियुक्त गाण्यांचे सादरीकरण • भाषिक खेळ
वाचन	• स्वर व व्यंजन वाचता येणे • शब्द वाचता येणे, वाक्य वाचता येणे, • विरामचिन्हासह वाक्य वाचता येणे • वाक्यात वापरलेल्या विरामचिन्हांचा अर्थ समजणे • एकाच दृष्टीक्षेपात वाक्य वाचता येणे • स्वराघातासह योग्य गतीने वाचन करता येणे • वाचनाची आवड निर्माण करणे	• चित्रवाचन • सारखी चित्र जोडणी • चित्र गाडी • वेगळे, साम्यभेद ओळखणे • समान अक्षरांच्या जोड्या • अक्षरांची गाडी • शब्द चक्रावरून वाक्य • मूळाक्षर, जोडाक्षर वाचन • चित्रमय उताऱ्यांचे वाचन

		• शब्दांचा डोंगर • आदर्शवाचन (आरोह-अवरोह ,स्वराघातासह) •
अंकज्ञान	• गणन करण्याची क्षमता • संख्यांची ओळख (Number Sense) • गणितीय विचारशैली • दैनंदिन अनुभवातील / व्यवहारातील समाविष्ट गणित (Numberness) • कार्यकारण संबंध, तुलना, तर्क, अंदाज • अवकाशीय क्षमता.	❖ ELPS -तंत्र: (Experience ,Language, Pictures, Symbols)) ❖ वस्तू व चित्रांचा कृतियुक्त अनुभव ❖ भाषेच्या माध्यमातून अंकचिन्हांना अर्थ प्राप्त करणे. ❖ परिसरातील साहित्याचा (नाणी-नोटा, गोटे, चिंचोके, , स्ट्रॉ, मणी, दोरी, इ.) वापर करणे. ❖ गटकार्य ❖ शाब्दिक आंतरक्रिया

अंकज्ञान कौशल्ये:

गणितीय माहितीचा वापर करणे,अर्थ लावणे व ती माहिती संप्रेषित करणे यालाच अंकज्ञान कौशल्ये असे म्हणतात. संख्याज्ञान व संख्यावरील मुलभूत चार क्रिया (बेरीज,वजाबाकी,गुणाकार,भागाकार) या पायाभूत अंकज्ञान कौशल्यांमध्ये समाविष्ट आहेत. गणितीय कौशल्यांचा विकासातुन मनुष्य स्वावलंबी बनतो तसेच त्याच्या तर्कशक्ती, चिकित्सक विचारसरणी,निर्णयक्षमता, समस्या निवारण, इत्यादी मानसिक क्षमतांचा विकास होत असतो. यामध्ये फक्त संख्याज्ञान व त्यावरील क्रिया याचाच समावेश होत नाही तर गणितीय विचार (Mathematical thinking) ,गणितीय दृष्टीकोन तसेच तर्कशक्ती (Logical thinking) या बाबी देखील त्यामध्ये समाविष्ट असतात.

शिक्षकाची भूमिका :

प्रत्येक मुलाची पायाभूत साक्षरता व अंकज्ञान विकसित करण्यामध्ये शिक्षकांची एक सुलभक म्हणून भूमिका फार महत्वाची असते. अध्यापनापेक्षा प्रभावी व परिणामकारक अध्ययन प्रक्रिया घडून येण्यावर शिक्षकांनी भर देणे आवश्यक आहे. विद्यार्थ्यांना देण्यात येणाऱ्या अध्ययन अनुभवांची रचना करताना मुर्ताकडून अमुर्ताकडे, ज्ञाताकडून अज्ञाताकडे, विशेषाकडुन सामान्याकडे,या तत्वांचे अनुसरण करणे तसेच प्रत्यक्ष कृती,वस्तू व इतर शैक्षणिक साहित्याचा वापर, विविध उपक्रम,प्रसंग, नाट्यछटा, विविध संस्थांना भेटी, गटकार्य, गटचर्चा, वर्गचर्चा ,समस्या परिहार, भूमिका करणे,सामूहिक प्रकल्प इत्यादी माध्यमातून विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष अनुभवातून ज्ञान ग्रहण करण्याची व प्राप्त केलेल्या ज्ञानाची सांगड वर्गाबाहेरील प्रत्यक्ष जीवनाशी करून देण्यासाठी सूक्ष्म नियोजन करून त्याप्रमाणे वर्गातील आंतरक्रिया घडवून आणणे आवश्यक आहे. शिक्षकांनी वर्गामध्ये खेळीमेळीच्या व आनंददायी वातावरण निर्मिती करण्याकडे लक्ष देणे अपेक्षित असते. दैनंदिन अध्यापनातून विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढावा, सर्जनशीलतेला वाव मिळावा, विचारप्रक्रियेला चालना मिळावी, यादृष्टीने प्रयत्न असावेत. विद्यार्थी परस्पर सहकार्यातून व सुसंवादातून शिकतील, चिकित्सक विचार करतील अशी संधी त्यांना शिक्षकांनी देणे अनिवार्य आहे. विशेष गरजा असणाऱ्या मुलांच्या शिक्षणासाठी आणि विशेष प्रयत्न करणे

व अध्यापनाच्या विविध तंत्रांचा वापर करणे आवश्यक आहे यामध्ये प्रत्यक्ष वस्तूंचा स्पर्श, गंध,श्रुती, याद्वारे तसेच अधिकची चेतना , स्वअध्ययन व एकात्म अनुदेशन द्वारे या सर्व संवेदनांची अनुभूती व त्या आधारे अध्ययन घडून येईल असे प्रयत्न असावेत. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांशी नेहमी प्रेमाची व जिव्हाळ्याची वागणुक असू द्यावी.

निष्कर्ष (Conclusion) :

शैक्षणिक धोरण मधील शालेय शिक्षणासंबंधी ठरवण्यात आलेल्या उद्दिष्टानुसार प्राधान्यक्रमाने सन 2025 पर्यंत इयत्ता तिसरी पर्यंतच्या प्रत्येक मुलाला पायाभूत साक्षरता व तंत्रज्ञान कौशल्य आत्मसात करण्यावर लक्ष केंद्रित करण्यात आले आहे या दृष्टीने शिक्षकांनी सकारात्मक दृष्टीकोनातून प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. अध्यापन शैलीमध्ये नवनवीन तंत्रांचा व डिजिटल तंत्रज्ञानाचा समावेश करून ज्ञानरचनावादी, कृतीयुक्त व आनंददायी अशा अध्ययन अनुभवांची रचना करणे गरजेचे आहे. भाषा व गणित हे दोन विषय परस्पर पूरक असल्याने त्यांच्या प्रारंभिक कौशल्यांचा विकास हा स्वतंत्रपणे वेगवेगळा न होता तो एकात्मतेने होत असतो. भाषेमध्ये गणितातील संख्यांचा व संबोधाचा वापर केल्याशिवाय कोणत्याही माहितीला अर्थपूर्णता येत नाही तर गणिताला भाषेशिवाय अर्थ प्राप्त होत नाही. त्यामुळे पायाभूत साक्षरता व अंकज्ञानाचा एकाच वेळी विचार करावा लागतो. शिक्षकांनी या दृष्टीने जाणीवपूर्वक, नियोजनबद्ध प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. ज्ञानरचनावादानुसार शिक्षक हा विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनाला सहाय्य करणारा व अध्ययन प्रक्रिया सुलभ करणारा सुलभक असतो. बालकाच्या समग्र व सर्वांगीण विकासासोबतच एकविसाव्या शतकातील कौशल्ये विकसीत करुन परिपूर्ण असा व्यक्तिमत्व विकास करणे या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी त्यांचा प्रारंभिक कौशल्यांचा पाया मजबूत असणे आवश्यक आहे. नवनवीन तंत्रे, कृती, खेळ अशा नाविन्यपूर्ण उपक्रमांचा समावेश वर्गातील आंतरक्रियेत करणे व विद्यार्थ्यांचा कृतीयुक्त सहभाग वाढवणे तेवढेच महत्त्वाचे आहे.

संदर्भ :

1. Draft National Education Policy -2020, Draft National Education Policy-1986 National Curricum Framework – 2005
2. A.A.Genlott and Gronlund –(2013)," Improving litercyskills through learning reading by writing:iWTR method." Compurter's and Education ,Vol. No. 67, pages 98-104
3. Jim Cummins,"Rethinking nonlingual instructional strategies in multilingual classrooms.", Ontaro Institute for studies in Education, University of Toranto

Books:

१) दांडेकर, वा.ना.(२०००).शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र, पुणे,श्री विद्या प्रकाशन.

२) जगताप, ह. ना.(२००५). शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र, पुणे, नित्य नूतन प्रकाशन.

३) नानकर, प्र.ल.व शिरोडे, संगीता(२००५).सुबोध शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र, पुणे, नित्य नूतन प्रकाशन.

Websites:

1) www.edutopia.org
2) www.kangan.edu.au
3) www.sciencedirect.com

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील माध्यमिक शिक्षणात किशोर अवस्थेचा विचार करून कौशल्य विकसन

श्रीमती दिपाली संभाजी चौधरी
उपशिक्षिका,
कमलाबाई शंकरलाल कन्या हायस्कूल, धुळे - ४२४००१
E-mail :- dic251325@gmail.com

प्रस्तावना :

चांद्रयान - २ याच्या यशस्वी परिक्षणानंतर मंगळावर सर्वात कमी खर्चात व अत्यंत प्रभावीपणे यान पोहोचविणा-या भारतीय तरूण शास्त्रज्ञांच्या कामगिरीने जगात पुन्हा एकदा सिद्ध केले कि, भारत हा तरुणांचा, सक्षम, कौशल्याधिष्ठीत देश आहे. नालंदा आणि तक्षशीला या विद्यापीठांची गर्भश्रीमंती असणारा तसेच भारतीय शिक्षणात चरक, सुश्रुत, पाणिनी, आर्याभट्ट, भास्कराचार्य, चाणक्य, पतंजलि यासारख्या विद्वानांची धुरा समर्थपणे सांभाळून जगाला सि. व्ही. रमण, जगदीशचंद्र बोस, डॉ. हरगोविंद खुराणा, कल्पना चावला, सुनिता विल्यम्स, विक्रम साराभाई, डॉ.ए.पी.जे. अब्दुल कलाम, श्रीनिवास रामानुजन, डॉ. विजय भटकर, जयंत नारळीकर, लता मंगेशकर, सचिन तेंडूलकर, ए.आर. रहेमान, रवींद्रनाथ टागोर, महात्मा गांधी, सानिया मिर्झा यांच्यारुपाने विविध क्षेत्रातील मौल्यवान रत्ने व्यक्तीरुपने दिली.

या सा-या रत्नांना निर्माण करणारी खाण हि भारतीय शिक्षण पद्धतीच आहे. फक्त कालानुरूप त्यात बदल होणे गरजेचे आहे म्हणूनच सन १९६८ व १९८६ च्या शैक्षणिक धोरणात अमुलाग्र बदल करून नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० अस्तित्वात आले आहे यात सर्वात महत्वाचे टप्पे करण्यात आलेले आहेत ते म्हणजे (५+३+३+४) या प्रत्येक टप्प्यातून शिकून बाहेर पडणारी भारतीय पिढी जगात स्वत:च्या कर्तृत्वाचा वेगळा ठसा उमटवेल यात शंका नाही.

ही सक्षम, कौशाल्याधिष्ठीत, नैपुन्यावान पिढी घडविण्याची महत्वाची जबाबदारी जशी शिक्षणक्षेत्राची आहे तशीच त्याला समर्थपणे मार्गदर्शन करण्याची समाजाची देखील जबाबदारी आहे. या दोन चाकांनी चालणारा शिक्षणाचा महारथ पुढे जाण्यासाठी त्यावर आरूढ असणारे विद्यार्थी घडविणे हे या नविन शैक्षणिक धोरणाचे खरे उद्दिष्ट आहे. नवीन शैक्षणिक धोरणातील माध्यमिक शिक्षणाचा टप्पा उच्चमाध्यमिक शिक्षणासोबत एकत्र करून एकूण ४ वर्षाचा हा महत्वाचा पल्ला गाठण्यासाठी विद्यार्थ्यांमध्ये कौशल्य विकसित करतांना त्यांच्या मानसिक आरोग्याचा विचार अत्यंत महत्वाचा ठरणार आहे. कारण किशोर अवस्थेच्या उंबरठ्यावर असलेल्या विद्यार्थ्याच्या मेंदूत व हातात कौशल्य सोपवायची असतील तर त्यांच्या मनाचे आरोग्य उत्तम असणे गरजेचे आहे. संत तुकारामांनी म्हटले आहे, “मन करारे प्रसन्न सर्व सिद्धीचे कारण.”

इ. ९ वी ते १२ वी पर्यंतच्या माध्यमिक शिक्षणाच्या या महत्वाच्या टप्प्यात परदेशी भाषा शिकण्यासाठी देवून या विद्यार्थ्यांना जगाच्या स्पर्धेत उंच भरारी घेण्याचे पाठबळ पुरविणारे आहे. कारण प्रत्येक युवकाच्या अंतर्यामी चैतन्यरुपाने वसत असलेल्या त्या तारुण्याच्या सळसळत्या शक्तीचा योग्य वापर यातूनच शक्य आहे.

युवकांची प्रत्येक कृती पुरुषार्थी असलीच पाहिजे. बलदंड शरीर, दुर्दम्य आशावाद, भव्य स्वप्नांची ओढ आणि असामान्य धैर्य या गुणसंपदेला निरंतर परीश्रमाची जोड देवूनच या विद्यार्थ्यांमध्ये कौशल्य विकसित होतील.

माध्यमिक गटातील या विद्यार्थ्यांमध्ये वेळेचे महत्व रुजवून हीच योग्य वेळ आहे जगाच्या स्पर्धेत स्वत:ला सिद्ध करण्यासाठी कौशल्य, क्षमता विकसित करण्याची हे शिक्षकांच्या कृतीतून विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचविणे गरजेचे आहे. कारण या किशोरवयात विद्यार्थ्यांना शिक्षक हेच त्यांचे मित्र, आदर्शव्यक्ती वाटतात म्हणून याच वयात मर्मभेदी बुद्धिमत्ता व स्फटिकासारखे स्वच्छ चारित्र्य या विद्यार्थ्यांसमोर शिक्षकांनी ठेवले पाहिजे. " उठा जागे व्हा व ध्येय प्राप्त केल्या विना थांबू नका" हे त्यांच्या मनावर कोरले गेले पाहिजे. शिक्षकांशी विद्यार्थ्यांचे नाते भावनिक असते. विद्यार्थ्यांपुढे वस्तुपाठ राहावा अशाच प्रकारे शिक्षकांचे जीवन व्यतीत व्हावे या उदात्त कार्यात शिक्षक विद्यार्थ्यांना समृद्ध करण्यासाठी प्रेरणा, उर्मी, मनातलं मांडण्याच स्वातंत्र्य, मुलांना काही व्यक्तिगत सांगायची संधी, न समजणार समजून घेण्याची उत्सुकता देत असतात.

किशोर अवस्थेच्या विद्यार्थ्यांना शिक्षक अध्यापनात दर्जेदार असावे व "माणूस" म्हणून पण ग्रेट असावे. सर्वसामान्य समजल्या जाणा-या विद्यार्थ्यालाही अध्ययनात उज्ज्वल यश लाभावे यासाठी प्रयत्न करतांना त्या सामान्य विद्यार्थ्यातील कौशल्यांचा शोध घेवून ती कौशल्ये, नळकाम, सुतारकाम, लोहारकाम, शेतीकाम, विणकाम, पर्यावरण संवर्धन, गीतगायन, नृत्य, विविध वाद्य वाजवीणे, कला, क्रीडा, यापैकी कोणत्याही क्षेत्रातील असली तरी त्यांना त्याच श्रेष्ठत्वाने, नैपुण्याने शिकवून त्या प्रत्येक किशोर अवस्थेतील विद्यार्थ्याला मालक बनुन अनेकांना रोजगाराची संधी उपलब्ध करून देणारे बनण्याचे ध्येय शिक्षकांमार्फत दिले जावे. आज देशामध्ये गरज आहे समतेची आणि हि समता विद्यार्थांमध्ये किशोरवयातच रुजविली पाहिजे. सर्व विद्यार्थ्यांशी समत्वबुद्धीने वागून धर्म, जात, भाषा, संपत्ती यापैकी कुठल्याही बाबतीत भेदभाव न करता विद्यार्थ्यांप्रती माझी भक्ताची भूमिका आहे कारण माझे विद्यार्थी माझ दैवत आहे कारण इथंही आनंद आहे. शिक्षकांच्या प्रमाणिकपणाचे व सचोटीची साक्ष विद्यार्थी आयुष्यभर स्वत:सोबत ठेवतात शाळेत सर्वधर्माची प्रार्थना म्हटली जाणे, विविध धर्मस्थळांना भेटी देणे, विविध जाती धर्मातील सणवार, रीतीरिवाज पद्धती समजून घेणे.

विद्यार्थ्यांना अनुभवनिष्ठ बनवून प्रत्यक्ष अनुभव घेता येईल असे वातावरण निर्माण करावे. कृतीशील उपक्रमातून, कार्याक्रमांतून मुलांचे विश्व अधिक समृद्ध बनविण्यासाठी उपक्रम केवळ विज्ञानापुरता मर्यादित न ठेवता भाषा सामाजिकशास्त्र, दैनंदिन जीवनातील अनुभव यावर आधारित असावे व यातील निष्कर्ष विद्यार्थांना अधिक संपन्न बनवून जातील. किशोर अवस्थेतील विद्यार्थ्यांचे मानसिक आरोग्य उत्तम ठेवण्यासाठी ध्यानधारणा, योगासने, शारीरिक कवायत, व्यायाम, छात्रसेना, समाजसेवा, कार्यानुभव, स्काऊट, गाईड, यांचे स्वतंत्र तासिका व संपूर्ण विषय विद्यार्थांना शालेय अभ्यासक्रमात निवडण्याचे स्वातंत्र्य देण्यात यावे. जेणेकरून यात देखील विद्यार्थी उत्तम करिअर करू शकतात व हे त्यांच्या उत्पन्नाचा आर्थिक स्त्रोत बनेल. बारावीपर्यंत विद्यर्थी शाळेत सुमारे २५ हजार तास घालवतो शिक्षक आणि शाळेतील वातावरण यांचा त्याच्यावर पगडा असतो म्हणून शिक्षणात व शिकवण्यात रस निर्माण करणारे शिक्षक आणि नैतिक मुल्य जोपासणारे शिक्षक हवेत. रस्किन यांच्या मते शिल्पकार दगडातून मूर्ती निर्माण करीत नाही कारण मूर्ती दगडात असतेच शिल्पकार तिला मुक्तता देतो नको असलेला दगड काढून टाकतो याप्रमाणेच शिक्षकांनी विद्यार्थ्यातील कौशल्ये विकसित करतांना अयोग्य वर्तन दूर करण्याचा प्रयत्न करावा व विद्यार्थांना जास्तीत जास्त प्रोत्साहित करावे. मुलांमध्ये

बुद्धिमत्तेचे अफाट सामर्थ्य असते हि बुद्धी अष्टविद्या असते. वेगवेगळ्या पद्धतींनी विविध क्षेत्रात मुलांना जागृत ठेवणे, पोषक वातावरण, निर्माण करण्याची जबाबदारी शिक्षकांची आहे.

विद्यार्थाची किशोरअवस्था सांभाळणे हे अत्यंत अवघड असे कार्य शिक्षकच लिलया पेलू शकतात. कौशल्य विकसनात विद्यार्थ्यांच्या मनाला प्रसन्न ठेवण्याचे सर्वात मोठे आव्हान आहे हे पेलून त्यांच्यात सकारात्मकतेचे पेरणी, वेळेचे नियोजन, ज्ञानात-माहितीत अद्ययावतता, देहबोली बद्दल जागरुकता, संवादकुशालता, जीवन कौशल्य आणू शकतो.

१. संगीत माणसाचे जीवन आनंदी व सुखकर बनविते म्हणून संगीताची व विविध वाद्यांची साथ कौशल्य विकसनात घेवून संगीतातील जिवंतपणा, लयबद्ध, आधुनिक संगीतातील उच्चस्वर ह्या सा-यांच्या मदतीने मनातील अवस्थता शांत होवू शकते. संगीताच्या साधनेची सवय या किशोर वयीन मुलांना प्रोत्साहित करून त्यांच्या ध्येय निश्चितीसाठी उपयुक्त ठरेल.

२. चित्रकलेतील रंगांच्या विविधरंगी दुनियेत हे किशोर वयीन विद्यार्थी आकंठ रंगून जावेत. रंगांची जादू व त्यांचा विशिष्ठ गुणधर्म विद्यार्थी आत्मसात करावेत विविध चित्रकलेच्या स्पर्धा घेवून, चित्रांची विविध प्रदर्शने भरवून त्यातील आधुनिकता व उत्पन्नाचा स्त्रोत ह्याच वयात विद्यार्थ्यापर्यंत जर पोहोचला तर ते उत्तम चित्रकलेचे साधक बनतील व त्यांचे करिअर त्यांच्या आवडीच्या क्षेत्रात होईल.

३. किशोरवयीन विद्यार्थ्यांच्या शरीरातील अवास्तव ऊर्जा जर खेळाच्या विविध प्रकारात गुंतविली तर त्याचे रुपांतर योग्य व्यक्तीत होईल. लहानपणापासूनच जर ऑलिंपिकची पदके मिळविण्याची स्वप्ने ऊराशी बाळगून मोठे होणारे विद्यार्थी भविष्यात त्या स्वप्नांना नक्कीच गवसणी घालतील. खेळ माणसाला खिलाडू वृत्ती शिकवितो, कुठलेही यश व अपयश समान भावनेने पचविण्याची ताकद खेळामुळेच विद्यार्थ्यामध्ये येते. या खेळांसाठी विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहित करणे त्यांना खेळाचे साहित्य मिळवून देण्यात सेवाभावी संस्था व दानशूर व्यक्तींची मदत घेणे हे सर्व शिक्षक प्राधान्यक्रमाने करू शकतात. योगासने, व्यायाम, प्राणायाम यासारख्या सवयी विद्यार्थ्यांना लावून हि त्यांचा जीवनाची एक गरज बनविण्याचे कार्य शिक्षकच करू शकतात.

४. विणकाम, भरतकाम, शिवणकाम या कला शिकवून त्याला आधुनिकतेची जोड देवून या क्षेत्रातील तज्ञ व्यक्ती विद्यार्थ्यांसमोर आदर्शवत ठेवून त्यांना निपुण बनविणे हे कार्य शिक्षक करू शकतात. या कामात फॅशनडिझायनिंगची आधुनिक जोड देवून विद्यार्थ्यांना देशी व परदेशी मार्केट उपलब्ध करून त्यांची स्वप्न उंच ठेवण्याचे काम शिक्षकांनी करावे.

५. किशोर अवस्थेत सर्वात मोठी गरज असते ती भावनिक आधाराची आणि हा भावनिक आधार विद्यार्थांना शिक्षकांनी द्यावा. मानसोपचार तज्ञांची भूमिका शिक्षकांनी या काळात पार पाडली तर विद्यार्थी मानसिक गोंधळातून बाहेर पडून विविध कौशल्ये आत्मसात करतील व हीच कौशल्ये त्यांच्या जीवनाचा आधार बनून त्यांना सशक्त नैपुण्यवान नागरिक बनवतील.

६. या सा-या प्रवासात शिक्षक खंबीरपणे देवदूत म्हणून जर उभे राहिले तर समाजात पुन्हा एकदा देव, डॉक्टर व त्यानंतर शिक्षकच व्यक्तीला देवरुपात जन्मलेली व्यक्ती म्हणून स्मरणात राहतील.

७. या सा-या भूमिका पार पारपाडतांना प्रसंगी स्वतःजवळील पैसे खर्च करून विद्यार्थांना मानसिक पाठबळ द्यावे.

८. प्रामाणिक पिढी घडवितांना अनेकवेळा अडचणी येतात मात्र शिक्षक हे देवदूत आहेत ह्या सा-या अडचणींवर मात करण्याची अफाट शक्ती शिक्षक या पेशात आहे.

**"शिक्षक ना पद है ना पेशा है।, येतो गीता के मा फलेषु
कदाचन वाला कर्म है।"**

सारांश :-

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील माध्यमिक शिक्षणात किशोर अवस्थेचा (मनाचे आरोग्य) विचार कारुन जर कौशल्य विकसित केली तर हि कौशल्ये खोलवर रुजतील व ती मुलांच्या जीवनाचा आधार बनतील.

संदर्भ :-

१. रेणू दांडेकर (२०१२ व्दितीय आवृत्ती), डॉ. कलाम यांची दशसुत्री
२. विवेक घळसासी (२०११, चौथी आवृत्ती), युवा cheचेतना, स्वामी विवेकानंद.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील पुर्वप्राथमिक शिक्षणात सुचविलेले क्रांतीकारी बदल : एक चिंतन

संशोधक
श्री शिवाजी रामराव चव्हाण

मार्गदर्शक
डॉ.श्रीमती ए.आर.राऊत
प्राचार्या,शा.भु.अध्यापक विद्यालय नांदेड

३४ वर्षांनंतर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये बदल करण्यात आले असून शासनाने २९ जुलै २०२० मध्ये नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाला मंजुरी देऊन ते संपूर्ण देशात लागू केले आहे. आजमितीला हिमाचल प्रदेश या राज्याने हे धोरण स्विकारले आहे.महाराष्ट्र सरकारने यावर लोकांच्या प्रतिक्रीया हि मागविल्या आहेत.लवकरच संपूर्ण देशात हे धोरण लागू होईल.यात पुर्वप्राथमिक,शालेय आणि उच्च शिक्षणात मोठ्या प्रमाणात परिवर्तनात्मक सुधारणांना मोठा वाव देण्यात आला आहे. 21 व्या शतकातले हे पहिले शिक्षण धोरण असून 34 वर्ष जुने असलेल्या 1986 च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाची जागा हे नवे धोरण घेणार आहे.सर्वांना संधी, निःपक्षपात,दर्जा, परवडणारे आणि उत्तरदायित्व या स्तंभावर या नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाची उभारणी करण्यात आली आहे. 2030 च्या शाश्वत विकास या कार्यक्रमाशीही याची सांगड घालण्यात आली आहे. पुर्वप्राथमिक,शालेय आणि महाविद्यालयीन शिक्षण अधिक समग्र,बहू शाखीय,21 व्या शतकाच्या गरजाना अनुरूप करत भारताचे चैतन्यशील प्रज्ञावंत समाज आणि जागतिक ज्ञान महासत्ता म्हणून परिवर्तन घडवण्याचा आणि प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या आगळ्या क्षमता पुढे आणण्याचा या धोरणाचा उद्देश आहे. इस्रोचे माजी प्रमुख के. कस्तुरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखाली ९ समितीय सदस्यांनी या नव्या धोरणाचा मसुदा तयार केला आहे.त्यामुळे यात अनेक महत्वपूर्ण व उपयोगी बाबीचा समावेश केला आहे.शिक्षण हा समाजाचा कणा आहे, त्यामुळे भारतकेंद्रीत शिक्षण हा हेतू डोळ्यासमोर ठेवून राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० तयार करण्यात आले आहे. या धोरणामुळे देशातील भावी पिढी स्वावलंबी, चारित्र्यवान आणि सामर्थ्यसंपन्न होईल असे वाटते. हे धोरण आत्मनिर्भर भारताचा पाया रचणारे असल्यामुळे देशाने एकमुखाने या धोरणाचे स्वागत केलेले दिसून येते.
प्रस्तूत शोध निबंधात पुर्वप्राथमिक शिक्षणात कोणते क्रांतिकारी बदल सुचविण्यात आले आहेत यावर प्रकाश टाकला आहे.

पुर्वप्राथमिक शिक्षणाचा इतिहास :-

बाल्यावस्थेपासून किंबहुना गर्भधारणेपासूनच 'संस्कार' करण्याची सनातन परंपरा भारतात आहे. मूलभूत मूल्यसंस्कार, सामाजिक कौशल्यांचा विकास यात अभिप्रेत असतो. एकत्र कुटुंब पद्धतीत ह्या संस्कार-मूल्यांची रुजवणूक वर्षानुवर्ष होत होती. त्यासाठी वेगळ्या औपचारिक केंद्राची आवश्यकता नव्हती. मात्र विभक्त कुटुंब पध्दतीमध्ये अशा संस्कार केंद्राची सातत्याने गरज भासू लागली आहे. केंद्रशासनाने द्रष्टेपणाने या सर्वांची गरज ओळखून राज्यघटनेच्या ४५ व्या कलमात 'राज्याने सहा वर्षाचे बालक होईपर्यंत इसीसीइ सुविधा पुरविली पाहिजे,' अशी तरतूद केली आहे. शिक्षण हक्क कायद्यामध्ये ११ व्या कलमातही याचा पुनरुच्चार केला आहे. यापूर्वी राष्ट्रीय शिक्षण धोरण १९७४ मध्ये तसेच ११ व्या राष्ट्रीय नियोजनामध्ये आग्रहीपणे भूमिका मांडली आहे.

महाराष्ट्र राज्याच्या शिक्षणवेत्यांच्या मांदियाळीत गिजुबाई बधेका, ताराबाई मोडक, अनुताई वाघ, डॉ. रमेश पानसे या अलौकिक विभूतींनी स्वत:चे सर्व आयुष्य बालशिक्षणाला वाहिले आहे. या सर्वांनी बालशिक्षणाची व्याख्या, तिची नवनवी अंगे, बालशिक्षणाविषयी रुळलेला नवा दृष्टिकोन या सर्व विचारमंथनातून बाल शिक्षणाचे उभे राहिलेले नव शास्त्र, या सर्वांबद्दल जाणीव पूर्वक प्रयोग व संशोधन करीत अनेक गोष्टी घडविल्या आहेत.

पुर्वप्राथमिक शिक्षणाची सद्यस्थिती :-

प्राथमिक शिक्षणा अगोदरच्या शिक्षणास पूर्व प्राथमिक शिक्षण म्हणतात. हे प्रामुख्याने २ ते ५ वर्षा खालील बालकांना दिले जाते. भारतात हे शिक्षण देण्यासाठी अंगणवाडी व बालवाडी या सारख्या संस्थांची निर्मिती करण्यात आलेली आहे.

स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळापासून जवळजवळ २००९ पर्यंत बालशिक्षण (वयोगट ० ते ६ पर्यंत) बालकांचे गुणवत्तापूर्ण शिक्षण व्हावे हे जरी मान्य असले, तरी शासनाचे त्यावर संपूर्ण नियंत्रण नव्हते. असंख्य बालवाड्या, आंगणवाड्या, खासगी शाळांचे पूर्व प्राथमिक विभाग, खासगी प्ले स्कूल, विविध कंपन्या, कारखाने, कॉर्पोरेट बिझनेस पार्क येथील कर्मचाऱ्यांसाठी चालविली जाणारी पाळणाघरे (क्रेश) या सर्व औपचारिक-अनौपचारिक ठिकाणांना 'डे केअर' शिक्षणाची ओळख 'केअर करणारी केंद्र' म्हणून संबोधण्यात येते. महिला व बाल विकास खात्याच्या अंतर्गत केंद्रशासनाने, दि. २६ फेब्रुवारी २०१८ अन्वये राष्ट्राचे ECCE (*Early childhood care and education)* धोरण-जाहीर केले. त्यात स्पष्टपणे निर्देश केला आहे, की भारतात १५८.७ कोटी लहान बालके (० ते ६) वयोगटा दरम्यान आहेत. एकूण लोकसंख्येच्या या महत्त्वपूर्ण आसलेल्या या गटाचा सर्वकष, सातत्यपूर्व विकास घडविणे अत्यंत आवश्यक आहे.नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात या पुर्वप्राथमिक शिक्षणावर भर देऊन यात आमुलाग्र बदल सुचवले आहेत.

नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील बदल:-

नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० नुसार जुन्या ५+२+३ याऐवजी नवीन ५+३+३+४ हा आराखडा लागू करणे ज्यात-

पहिला टप्पा : पूर्व प्राथमिक ते दुसरी - पाच वर्षे

दुसरा टप्पा : तिसरी ते पाचवी- तीन वर्षे

तिसरा टप्पा : सहावी ते आठवी - तीन वर्षे

चौथा टप्पा : नववी ते बारावी- चार वर्षे

वयोगट ३ ते ८ मधील शिक्षण हे मूलभूत शिक्षण समजले जाईल आणि त्यासाठी बालसुलभ शिक्षण आणि अभ्यासक्रम विकसीत केला जाणार आहे.अंगणवाडीच्या शाळा पूर्वप्राथमिक वर्गाशी जोडल्या जातील तर शक्य असेल तेथे पूर्वप्राथमिक च्या शाळा प्राथमिक शाळेशी जोडण्यासाठी प्रयत्न केले जातील.

- ज्या ठिकाणी सध्या अस्तित्वात असलेल्या अंगणवाडी आणि पूर्वप्राथमिक शाळा नवीन अभ्यासक्रम राबविण्यात अपयशी ठरतील त्याठिकाणी सर्व सोयींनी युक्त नवीन स्वतंत्र पूर्व प्राथमिक शाळा उभारल्या जातील आणि शिक्षणाबरोबर ३ ते ६ वयोगटातील मुलाच्या बौद्धिक, मानसिक आणि शारीरिक विकासासाठी आवश्यक सुविधा निर्माण केल्या जाणार आहेत.

- ३ ते ८ या वयोगटातील मुलासाठी उपक्रमाधारित,खेळाच्या माध्यमातून आणि लवचिकता असलेले शिक्षण दिले जाईल.पूर्वप्राथमिक शिक्षण पूर्ण होईपर्यंत मुलामध्ये मुलभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञान यावे यासाठी शिक्षकामार्फत प्रयत्न करण्यात येतील.
- वयोगट ३ ते ८ मधील शिक्षण हे मूलभूत शिक्षण समजले जाईल आणि त्यासाठी बालसुलभ शिक्षण आणि अभ्यासक्रम विकसीत केला जाईल. प्रत्येक विद्यार्थ्यांकडे नीट लक्ष देता यावे यासाठी विध्यार्थी शिक्षक प्रमाण ३०:०१ असे ठेवण्यात आले आहे.

या धोरणात असलेल्या लवचिकतेतून शिक्षकांकडून पूर्व प्राथमिक शिक्षण पुर्ण होईपर्यत मुलांमध्ये मूलभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञान यावे यासाठी प्रयत्न करण्यात येतील.

शाळांमध्ये असलेल्या हुशार मुलांना अपेक्षित शिक्षण मिळावे म्हणून "राष्ट्रीय शिक्षण कार्यक्रमा" अंतर्गत दर आठवड्याला पाच तासांचे अतिरिक्त शिक्षण पुरविले जाईल तसेच अपेक्षित क्षमते पेक्षा मागे असलेल्या मुलांसाठी नियमित शाळेच्या वेळेत आणि वेळेनंतरही उपाययोजनात्मक शिक्षण पुरविण्याची जबाबदारी शिक्षकांना पूर्ण करावी लागेल.

- मुलांना स्थनिक भाषेत चांगले शिक्षण मिळावे म्हणून स्थानिक भाषेची जाण असलेल्या शिक्षकांची नियुक्ती करण्याला प्राधान्य देण्यात येणार आहे,त्यामुळे स्थानिक शिक्षक नेमले जातील.मुलांच्या आवडी,निवडी यामुळे जोपासण्यात या स्थानिक शिक्षकांची भूमिका महत्वपुर्ण ठरणार आहे.
- वाचनाला आणि त्यातुन ज्ञानवृद्धीला प्राधान्य मिळावे म्हणून संपूर्ण देशात
सार्वजनिक ठिकाणी आणि शाळांमध्ये ग्रंथालये आणि वाचनकक्ष उभारले जाणार आहेत.पुर्वप्राथमिक स्तरावर या लहान मुलांना पुस्तके चाळण्यासाठी मिळणार आहेत.
- मुलांच्या हजेरीवर आणि मानसिक स्थितीवर लक्ष ठेवून त्यात सातत्य राखण्यासाठी प्रत्येक शाळेत एक समाजसेवक आणि एका मानसशास्त्रज्ञाची नियुक्ती केली जाणार आहे, यामुळे लहान मुलांचे मानसशास्त्र समजण्यास सोपे जाणार आहे व बालकांच्या प्रगतीसाठी हि एक नांदी ठरणार आहे.

समारोप :-

एकंदरीत पूर्वप्राथमिक शिक्षनात अंगणवाडी ताई,मिस यांचे सोबत शिक्षकांचे स्थान अत्यंत महत्वपूर्ण ठरणार आहे. पुर्वप्राथमिक शिक्षण हे प्राथमिक शाळांना जोडले गेल्यामुळे एकसूत्रीपणा येणार आहे. नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात शिक्षक व बालक यांना केंद्रबिंदू मानून बाल शिक्षणावर भर दिलेला दिसून येतो. एकंदरीत या नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातुन सक्षम व सजग नागरिक घडून लवकरच भारत महासत्ता बनेल यात शंका नाही.

संदर्भ ग्रंथ :-

1) भारतीय शिक्षण आयोग 1966 (कोठारी आयोग)
2) 1986 चे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण
3) 2001 चे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण
4) २०२० चा राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाचा मसुदा
5) भारतीय राज्यघटना.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील बहुविषयक शिक्षा व संकल्पना अंमलबजावणीची उपयुक्तता : एक अभ्यास

डॉ. सौ. स्वाती किशोर केला,
मुख्य संयोजिका,
सहकार विद्या मंदिर संकुल,
कौस्तुभ नगर, बऱ्हाणपूर रोड,
जळगांव जामोद,
जिल्हा- बुलडाणा ४४३४०२
E-mail- drswatikkela@gmail.com

सारांश -

शिक्षण हे कालानुरूप बदलत असावे लागते. घोकंपट्टी द्वारे करण्यात येणारे अध्ययन कमी करून त्याऐवजी सर्वांगीण विकास व शोधक विचारक्षमता, सर्जनशीलता, शास्त्रीय मनन, सुसंवाद, परस्पर सहकार्य, बहुभाषिकता, बहुविषयक शिक्षा, समस्या निवारण, नीतीतत्वे, सामाजिक बांधिलकी व अंकीय साक्षरता अश्या २१ व्या शतकातील अभिनव कौशल्यावर आधारित अध्ययनाला चालना देण्याचे नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात निश्चित केले गेले आहे.

मुलांना शिकवून घ्यायला फारसे आवडत नसले तरी शिकायला आवडते. मात्र त्यात नवेपणा व नवीन प्रश्नांची आव्हाने मिळावी लागतात. याचा उपयोग कृतीशील उपक्रमात करता येऊ शकतो. त्याचप्रमाणे मुलांना मातीत खेळणे देखील आवडते. पण आजकाल त्यांना मातीत खेळण्यास मज्जाव केला जातो. पण त्यांच्या याच इच्छेचा व आवडीचा शिकण्यासाठी उपयोग करून घेतला. इयत्ता ३री व ४थी च्या विद्यार्थ्यांकडून 'शेती-परसबाग प्रयोग' करून घेतला गेला. हा प्रयोग करत असतानाच विविध विषय -- विज्ञान, गणित, भूगोल, भाषा, कला, नागरीकशास्त्र अश्या बहुविषयांचा अभ्यास ही कसा झाला याबद्दल प्रस्तुत शोध निबंधात विश्लेषण व चर्चा केली गेली आहे. नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील बहुविषयक शिक्षा व संकल्पनेवर अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

Key Words : *नवीन शैक्षणिक धोरण, बहुविषयक अभ्यास, सर्वांगीण विकास, कृतीशील उपक्रम .*

प्रस्तावना :

शिकणारे मूल स्वयंप्रेरणेने, आपणहून शिकते. अनुभवातून, कृतीतून, स्वतः च्या कलाने, आवडीनुसार, निसर्गदत्त अश्या स्वतंत्र शैलीने शिकते. या शिकण्याच्या नैसर्गिक प्रक्रियांना साथ देत पोषक अशी वातावरण निर्मिती करून त्याचे/तिचे शिक्षण होऊ देणे म्हणजे विकासयोग्य शिक्षण होय. हेच मेंदू आधारीत किंवा मेंदूपूरक शिक्षण असते. मूल जन्माला येते तेंव्हाच खूप काही क्षमता घेऊन येते. त्या क्षमतांचा विकास विविध अनुभवांच्या आधारे मूल आपले आपण करीत जाते. म्हणूनच मुलांच्या शिकण्यासाठी पोषक वातावरण व अनुभवांच्या विविध संधी आणि पुरेसा वाव देणे जरुरी असते. या 'बालमानसशास्त्र' ला लक्षात घेऊन या **'शेती-परसबाग प्रयोगाची'** कल्पना आली. तेंव्हा यावर चर्चा करून इयत्ता ३री व ४थी असे दोन वर्ग निवडले गेले. तेंव्हा स्वसंकल्पना व स्वपरीश्रमातून मुलांनी परसबाग फुलवली व त्यासोबतच "**विविध विषयांचा अभ्यासही**" केला. असे अध्ययन तणावमुक्त व आनंददायी झाले.

संशोधनाची गरज :

सध्याचे शिक्षण हे परीक्षार्थी व मार्कार्थी झाले आहे. घोकंपट्टी वर आधारीत अशीच शिक्षण पद्धती प्रचलित आहे. यामध्ये मुलांच्या उपजत चिकित्सक बुद्धीचा, कार्यप्रवृत्तिचा, तर्कबुद्धीचा, विषयाचे सखोल ज्ञान मिळवण्याचा वापर केला जात नाही. तसेच खडू-फळा-डस्टर व तासिकांच्या साच्यात मुले जखडलेली आहेत. त्याऐवजी मुलांना मुक्तपणे स्वयं अध्ययन करू दिले व शिक्षकांनी सुलभकाची भूमिका ठेवली तर अनुभवावर आधारीत शिक्षणाने मुले लवकर शिकतील. एकाचवेळी विविध विषयांचे ज्ञान देणे-मिळवणे शक्य होऊ शकेल.

संशोधनाचे महत्व :

- स्वयं निर्मितीचा आनंद मिळतो.
- आत्मविश्वास वाढतो.
- कल्पनाशक्तीला वाव मिळून सृजनशीलता वाढते. शोधक वृतीला प्रोत्साहन मिळते.
- चंचलता कमी होऊन एकाग्रता वाढते.
- स्नायूंची लवचिकता वाढते व कार्यशक्ती वाढते. मनावरचा ताण हलका होतो.
- श्रमाचे व सहकार्याचे महत्व समजते.
- कमी वेळात पायाभूत सखोल ज्ञान मिळते .
- भविष्यात कोणत्याही समस्येने/ संकटांनी घाबरून न जाता त्याचा सामना करण्याची ताकद येते.

संशोधनाची व्याप्ती :

- प्रस्तुत संशोधनात केला आणि छोरीया सहकार विद्या मंदिर, जळगांव जामोद, जिल्हा-बुलडाणा येथील इयत्ता ३ री व ४ थी तील पटावरील सर्व विद्यार्थी- विद्यार्थिनी चा सहभाग यात आहे.
- बहुविषयक उपक्रमात ज्ञानरचनावादी उपक्रमांचा वापर केला आहे.

संशोधनाची मर्यादा:

* प्रस्तुत संशोधन केला आणि छोरीया सहकार विद्या मंदिर, जळगांव जामोद येथील इ. ३ री तील ८४ व इ. ४ थी तील ६६ विद्यार्थी व विद्यार्थिनी पुरताच मर्यादित आहे.
* एका प्रयोगातून विविध विषयांच्या अध्ययना पुरतेच मर्यादित आहे.
* प्रस्तुत संशोधन हे २०१९- २०२० ह्या शैक्षणिक वर्षातील जुलै ते ऑक्टोबर या चार महिन्यांपुरतेच मर्यादित आहे.

संशोधनाची कार्यपद्धती : प्रायोगिक पद्धती.

संशोधनाची प्रत्यक्ष कार्यवाही :

१. प्रथम इयत्ता ३ री व ४ थी च्या विद्यार्थी-विद्यार्थीनीना एकत्र करून त्यांना या प्रयोगाबद्दल माहिती दिली.
२. त्यांनी शिक्षकांशी व आपापसात चर्चा करून कामाचे नियोजन केले.
३. ठरलेल्या जमिनीवरील गवत काढून माती मोकळी केली. थोडक्यात नांगरणी केली.
४. शाळेने उपलब्ध करून दिलेली शेणखत मिश्रित माती त्या जमिनीवर पसरवली.
५. शिक्षकांशी चर्चा करून जरुरीनुसार वाफे बनवले.
६. गुलाब व वांगी यांची रोपे, मिरचीच्या बिया, कोथिंबीर लागवडीसाठी धणे, मेथी साठी दाणामेथी, कापसासाठी सरकी, मूंग व सूर्यफुलाच्या बिया, बटाटे आणले.
७. ह्या सर्वांचे निरीक्षण करून त्याच्या नोंदी घेतल्या.

इथपर्यंतचे कार्य हे शालेय पूर्ण वेळाचा उपयोग करून पूर्ण केले. त्यानंतर मात्र पाळीपाळीने एकेका गटाने खालील कार्य केले. शाळेच्या वेळात, मधली सुट्टीचा उपयोग यासाठी केला.

८. रोज पाणी देणे.

९. पेरलेल्या बियांचे व रोपांचे रोज निरीक्षण करून नोंदी ठेवणे.

१०.अंकुर फुटण्याची वाट पाहत तिथेच रेंगाळणे.

११.पहिला अंकुर, पहिले पान, पहिले फूल-फळ पाहताना व अनुभवतांना मुले खूप आनंदित झाली आणि प्रत्येकाशी ह्याच विषयावर बोलू लागली.

१२. त्याच बरोबर ज्या बियांना अंकुर फुटले नाहीत, पाने पिवळी पडली त्यामुळे नाराजही झाली. पण असे का झाले ह्याचे कारण ही जाणून घेण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला व त्याची नोंद घेतली.

१३.तयार झाल्यावर मुगाच्या शेंगा तोडल्या, कोथिंबीर, मेथी, मिरची तोडली . कापूस वेचला. जमिनीतून बटाटे उकरून काढले.

१४.सामुहिक रित्या भाज्या बनवल्या व त्या सर्वांना वाटून खाल्या.

परिणाम व चर्चा [Results & Discussion] :

अशा तऱ्हेने चार महिने हा प्रयोग करत असताना मुलांना अनेक शंका आल्या, प्रश्न पडले. त्यासाठी त्यांनी त्याचा पाठपुरावाही केला, प्रसंगी संगणकाची व इंटरनेटची मदतही घेतली. शिवाय कृषिविज्ञान केंद्रातील तज्ञांनां शाळेत बोलवून त्यांचे मार्गदर्शनही दिले गेले. ह्यातच त्यांना विविध विषय शिकता-शिकवता आले. ते खालीलप्रमाणे --

१. भूगोल ---

* जमिनीचे प्रकार - जसे मुरमाड जमीन, काळी कसदार जमीन.
* मातीचे प्रकार - जसे काळी माती , चिकन माती, वाळू
* मातीची पाणी धारण क्षमता किती व कशी असते, ह्याबद्दल अभ्यास केला गेला.
* पाण्याचे प्रकार, उत्पातीस्थाने व उपयोग याची माहिती शोधली.
* कोणत्या पिकाला कशी जमीन, माती, पाणी लागते ह्याचाही अभ्यास केला गेला.
* कमी पाण्यात जास्त उत्पादन कसे केले जाऊ शकते ह्यासाठी ठिबक सिंचनाची माहिती मिळवली. आणि त्याचबरोबर रासायनिक खते व कीटकनाशके न वापरताही सेंद्रिय शेती पद्धतीने देखील चांगले उत्पादन घेता येवू शकते याबद्दल माहिती मिळवली.

२. विज्ञान ---

* वेगवेगळ्या बियांचे प्रकार, आकार, रंग, रूप, स्पर्श यांची माहिती घेतली गेली.
* कोणत्या बिया लागवडी योग्य आहेत याचे परीक्षण कसे करावे याची माहिती घेतली.
* फुलझाडे, फळझाडे, वृक्ष, बटाट्या सारखी जमिनीत वाढणारी, अश्या विविध प्रकारांची ओळख झाली.
* वनस्पतीचे अवयव व त्यांची कार्ये, त्यांच्या वाढीचा वेग समजला.
* प्रकाश संश्लेषण क्रिया म्हणजे काय, कशी होते, त्याचे महत्व काय याबद्दल माहिती मिळाली.
* वनस्पती स्वतःचे अन्न स्वतः तयार करतात हा मनुष्य प्राणी व वनस्पतीतील मुख्य फरक मुलांना पहिल्यांदाच समाजला. बाकी फरक मुलांनी शोधून काढले.

* झाडांना जीव असतो म्हणजे ते सजीव. अश्या तऱ्हेने सजीव -निर्जीव संकल्पना व फरक समजला.

* प्रत्येक वनस्पतीच्या मुलांचे/खोडाचे /पानाचे/फुलांचे/फळांचे रंग रूप/आकार/स्पर्श यांची विविधता अनुभवता आली.

* वनस्पतींवर येणारे पोपट, फुलपाखरू व इतर कीटक यांच्या मार्फत होणाऱ्या परागीभवनाची माहिती मिळवली.

* कापसामध्ये सरकी म्हणजे बी असते. ती वेगळी करून त्याचे गठ्ठे बनवून मग त्यापासून सुत काढून मग त्यापासून कपडे बनतात, ह्याबद्दल जेंव्हा त्यांना माहिती दिली गेली तेंव्हा त्यांना प्रत्यक्ष बघण्याची जिज्ञासा निर्माण झाली. म्हणून त्यांना जिनिंग प्रेसिंग कारखाना, सूतगिरणी व सरकी पासून तेल काढण्याची ऑईल मील यांची क्षेत्रभेट करवली गेली. तिथे तेला बरोबरच जनावरांचे खाद्य असलेली अशी पेंड/ ढेप ही त्यांनी बघितली व समजली. तिथे तज्ञांनी मार्गदर्शन केले.

३. गणित -

* बेरीज, वजाबाकी, गुणाकार, भागाकार ह्या मूळ गणिती क्रिया त्यांना मोठ्या संख्यांच्या व जलद रीतीने करण्याचा सराव झाला. त्यासाठी पाढ्यांचे महत्व लक्षात आल्याने त्यांनी स्वतः हून पाढे पाठ केले.

* लांबी, रुंदी, अंतर, परिमिती, क्षेत्रफळ , अपूर्णांक अशा गणिती संकल्पना स्पष्ट झाल्या. त्यांचा व्यवहारातील उपयोग ही त्यांच्या लक्षात आला.

* आतापर्यंत सेंटी मीटर, इंच हे माहिती होते. पण आता मीटर, किलोमीटर, फूट, एकर, हेक्टर ह्या मापानांची ओळख झाली. त्यांचे रूपांतरण कसे केले जाते हेही ते शिकले.

* भाज्या, कापूस अश्या गोष्टींच्या मापनाने ग्रॅम, किलोग्रॅम ह्या संकल्पना स्पष्ट झाल्या.

४. भाषा -

* जमिनीची नांगरणी करतांना उत्स्फुर्तपणे त्यांनी सगळ्या कविता, गाणी, देशभक्तीपर गीते, स्तोत्र असे जे जे येत होते ते ते म्हणतच काम केले. त्यामुळे आपोआप सगळ्या कविता पाठ झाल्या.

* वृक्षारोपण, पर्यावरण दिनाबद्दल माहिती मिळवली, त्यावर निबंध संवाद लिहून काढले.

* पानेफुले/वनस्पती/पक्षी/निसर्ग/ फुलपाखरे/पाऊस यावर कविता/गोष्टी रचल्या. निबंध लिहिले. ऐकलेली गाणी गोष्टी एकमेकांना सांगितल्या. ह्या सगळ्यांची माहिती इतरांना आनंदाने सांगू लागल्याने व्यक्त होण्याची संधी त्यांना मिळाली.

* सुविचार जसे झाडे लावा झाडे जगवा....

समानार्थी विरुद्धार्थी शब्द जसे ओला-सुका, चल-अचल....

वाक्प्रचार जसे उधळणे, गट्टी जमणे, मोहर येणे....

म्हणी जसे पळसाला पाने तीनच , पेरावे तसे उगवते, थेंबे थेंबे तळे साचे, प्रयत्नांती परमेश्वर....

जोडशब्द जसे भाजी-पाला , शेती-भाती....

रंग विशेषणे जसे हिरवे हिरवे शेत, पिवळे तांबूस ऊन....

अश्या पद्धतीने त्यांच्या शब्द संग्रहात खूप भर पडली व त्याची गोडी त्यांना लागली.

५. कला -

* पाने/फुले/झाडे/पक्षी/पाणी टाकणे अश्या विविध प्रकारची चित्रे त्यांनी काढली.

* मातीच्या वस्तू बनवल्या. जसे गणपती, बैल, खेळभांडी....

६. सामाजिक जाणीव-

* झाडे मलूल दिसली तर त्यांना वाईट वाटे . आता त्याचप्रमाणे मित्र मलूल दिसला तर ते समजू लागले.

* परस्पर सहकार्याचे महत्व त्यांना समजले. त्यामुळे भांडणे कमी झाली.

* पाळीपाळीने काम केल्याने शिस्ताशिरपणा अंगी आला.
* शाळेतील उपस्थिती वाढली.
* नवनिर्मितीचा आनंद मिळाल्यामुळे सतत काहीतरी वेगळे, नवीन, करण्याची इच्छा होत राहिली व त्यामुळे मोबईल व दूरदर्शन चे वेड कमी झाले.

ह्या चार महिन्यात अश्या प्रकारे विद्यार्थ्यांनी ज्ञान संपादन केल्याने त्यांच्या अनेक क्षमतांचा विकास झाला. कमी वेळात जास्त अध्ययन झाले.

निष्कर्ष :

अश्या तऱ्हेने हसत खेळत, स्वतंत्रपणे, स्वयंस्फुर्तीने, स्वयंशिस्तीने, स्वयं अध्ययन करू दिले तर खालील फायदे होऊ शकतात.

१. छोट्या छोट्या प्रयोगातून विविध विषयांचे अध्ययन सोपे होते आणि लवकर आत्मसात होते.
२. स्वानुभव व कृतीतून शिकल्याने विषय व संकल्पना पक्की लक्षात राहते.त्यासाठी घोकंपट्टी करण्याची गरज भासत नाही.
३. सामुहिक कामाचे व सहकार्याचे महत्व समजल्याने भविष्यात काम करणे सोपे जाते.
४. नेतृत्व गुण, सुप्त गुण वाढीस लागतात.
५. दुसऱ्यांच्या भावभावना शी जवळीक साधता येऊ लागते, स्वयं केंद्रितता कमी होते. मदतीची भावना जागृत होते.
६. जिज्ञासुवृतीची वाढ होते.

यामध्ये अजूनही बऱ्याच छोट्या छोट्या प्रयोगातून विद्यार्थ्यांना अनेक नवीन गोष्टी आत्मसात करता येवू शकतील. अभ्यासक्रमाच्या कल्पक व लवचिक रचनेमुळे अभ्यासाच्या विविध शाखांचे व विषयांचे कल्पक मिश्रण निर्माण करणे शक्य होईल. म्हणूनच नवीन राष्ट्रीय धोरण अवलंबिले गेले तर खरोखर हा उद्याचा नागरिक सर्वार्थाने सक्षम बनेल.

संदर्भ :

१. नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ मसुदा सारांश.
२. नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०.
३. ज्ञानरचनावादी शिक्षणपद्धती.
४. रजनी दाते -जुलै २०१५ -बालशिक्षण गाथा -पुणे-स्नेहल प्रकाशन.
५. रमेश पानसे -१९ नोव्हेंबर २०१२ -बालशिक्षणाची नवी दिशा-बालशिक्षणाची ज्ञानगंगा पुस्तक २१ वाई- बालशिक्षण संशोधन व विकास केंद्र , महाराष्ट्र बालशिक्षण परिषद.
६. संपादक -विनोदिनी पिटके-काळगी- १०जून २०१५- सहज शिक्षणाची प्रयोगशाळा -नाशिक-आनंद निकेतन.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात कौशल्य विकास शिक्षणाचे स्थान : एक दृष्टीक्षेप

संशोधक
श्री.विजय माणिकराव माने
Email ID- vijaymmane1@gmail.com

मार्गदर्शक
डॉ.महेश्वर गंगाधर कळलावे
सहाय्यक प्राध्यापक
शिक्षणशास्त्र विभाग
डॉ.बा.आं.म.विद्यापीठ उपपरिसर उस्मानाबाद.

प्रस्तावना -

२१ व्या शतकात केवळ एखाद्या औद्योगिक व्यवसायाचे किंवा प्रक्रियेचे शिक्षण देणे, एवढाच कौशल्य विकास शिक्षणाचा उद्देश असून चालणार नाही. जुन्या सवयी, पूर्वग्रह व जुनाट प्रथा टाकून देऊन नव्या बदलत्या परिस्थितीशी मिळते जुळते घेण्याची कला व मनोवृत्ती कौशल्य विकास शिक्षणाने विद्यार्थ्यांना हस्तगत करता आली पाहिजे.ज्याप्रमाणे कौशल्य विकास शिक्षणाने मानवाला यंत्राचा गुलाम बनविता कामा नये, त्याचप्रमाणे बौद्धिक शिक्षणाने केवळ पांढरपेशा व्यवसाय करू इच्छिणारे नागरिक निर्माण करूनही राष्ट्रहित साधता येणार नाही. कौशल्य विकास शिक्षणाने केवळ विशेषज्ञ निर्माण न करता बुद्धी, ज्ञान व अनुभव यांचा योग्य उपयोग करून आपली कार्यशक्ती लवचिकपणे औद्योगिक प्रक्रियांसाठी वापरण्यास समर्थ असणारे नागरिक तयार करावे लागतात.आपल्या विशिष्ट विषयाचा इतरही संलग्न विषयांशी काय संबंध आहे, याची जाणीव कौशल्य विकास शिक्षणाने विद्यार्थ्यांना झाली पाहिजे. हे उद्दिष्ट यशस्वीपणे गाठण्यासाठी प्रत्येक व्यक्तीला कोणत्या प्रकारचे कौशल्य विकास शिक्षण द्यावयाचे ते ओळखून शिक्षणानंतर ती व्यक्ती कोणत्या उद्योगधंद्यात सामावली जाऊ शकेल, ह्याचाही शोध घेणे जरूरीचे असते.याकरिताच औद्योगिक समाजव्यवस्थेत समाजातील तरूणवर्ग, व्यवस्थापकवर्ग, कामगारवर्ग व शिक्षणवेत्ते ह्या सर्वांचे सहकार्य अटळ असते. ऑस्ट्रेलिया, अमेरिका व ग्रेटब्रिटन यांसारख्या देशांत असे सहकार्य उपलब्ध असल्यामुळे तेथील औद्योगिक शिक्षणाचे कार्यक्रम बऱ्यांचअशी यशस्वी झाले आहेत.

पूर्व इतिहास -

कौशल्य विकास शिक्षणाचा इतिहास हा संस्कृतींच्या इतिहासाइतकाच प्राचीन आहे. आदिम समाजांमध्ये युवकांना समुदायांचे व टोळ्यांचे जीवन सुरळीत चालेल, अशा तऱ्हेचे व्यवसाय शिकविले जात. सबंध मध्ययुगात ज्यांना निरनिराळ्या उद्योगधंद्यांत काम करावयाचे होते, त्यांना उमेदवारी पद्धतीने सर्वसामान्य व औद्योगिक शिक्षण दिले जाई. कारखानदारीचा उदय व शक्ति चलित यंत्रांचा वापर होईपर्यंतच्या काळात उमेदवारी ही औद्योगिक शिक्षणाचाच एक प्रकार म्हणून मान्यता पावली. काही कुशल व्यवसायांत ती अजूनही प्रचलित आहे. कारखानदारीचा उदय झाल्यावर व आधुनिक यंत्रयुग सुरू झाल्यानंतर उमेदवारी पद्धती योग्य तऱ्हेचे औद्योगिक शिक्षण देण्यास पुरेशी समर्थ ठरली नाही. म्हणूनच कौशल्य विकास शिक्षणाचे नवीन कार्यक्रम शोधून काढणे व त्यांकरिता शाळेत स्वतंत्र विषय शिकविण्याची समाजाला गरज भासूलागली. पहिल्या नेपोलियनच्या कारकीर्दीतच

(१८०२ – १८१५) फ्रान्समध्ये सैनिकी व तांत्रिक शिक्षणाच्या शाळा स्थापन करण्यात आल्या. त्याच पुढे यूरोपीय राष्ट्रांना व अमेरिकेलाही आदर्श .१८७० नंतर उदयास आलेल्या जर्मन साम्राज्यामुळे तसेच संघटित जर्मनीने केलेल्या औद्योगिक प्रगतीमुळे त्या देशात कामगारांना कुशल काम शिकविणाऱ्या शाळांच्या स्थापनेस फार महत्त्व प्राप्त झाले. ग्रेटब्रिटनमध्ये स्थापलेली कामगारांची महाविद्यालये, तसेच अमेरिकेतील यंत्र विशारदांकरिता उभारलेल्या शाळा म्हणजे त्या देशांनी औद्योगिक कामगारांना प्रशिक्षण देण्याच्या कामी केलेल्या प्रयत्नांची प्रतीकेच होत.रशियानेही सात वर्षांचा शालेय अभ्यासक्रम पूर्ण केलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी चार वर्षांचे तांत्रिक शिक्षणदेणाऱ्या व दहा वर्षांच्या शालेय शिक्षणानंतर दोन वर्षांचे तांत्रिक शिक्षण देणाऱ्या संस्था काढून औद्योगिक शिक्षणाची सोय केली आहे.

ब्रिटिश राजवटीत भारतामध्ये जी शिक्षणपद्धती रूढ झाली, तीमध्ये परीक्षांना वाजवीपेक्षा जास्त महत्त्व दिले गेले व परीक्षा पास होऊन एखादी दर्जेदार व पांढरपेक्षा व्यवसायातील नोकरी मिळविणे हेच शिक्षणाचे उद्दिष्ट समजले गेले. साहजिकच जीवनोपयोगी व व्यवसायप्रधान अशा औद्योगिक शिक्षणाकडे दुर्लक्ष करण्यात आले. ही परिस्थिती केवळ विद्यापीठीय शिक्षणासंबंधीच होती असे नव्हे, तर तिचे प्रतिबिंब शालेय शिक्षणातही उमटले.प्राथमिक शाळांचे उद्दिष्ट विद्यार्थ्यांनी परीक्षा पास होऊन माध्यमिक शाळांत प्रवेश मिळवावा हे ठरले, तर माध्यमिक शाळांचे धोरण विद्यार्थ्यांनी शालांत परीक्षा पास होऊन महाविद्यालयांत प्रवेश मिळवावा, असे आखले गेले. साहजिकच शालेय शिक्षण व विद्यापीठीय शिक्षण केवळ बौद्धिक स्वरूपाचे बनले.

स्वातंत्र्योत्तर काळातील कौशल्य शिक्षणातील उणीवा -

ज्याप्रमाणे इग्रजांनी भारतात कारकुनी शिक्षणाचा पायंडा घातला. त्याचा परिणाम आजही दिसतो आहे. स्वातंत्र्योत्तर काळात तांत्रिक शिक्षणाच्या, व्यवसाय शिक्षणाच्या व कामगार प्रशिक्षणाच्या काही सोयी जरी नव्याने उपलब्ध झाल्या असल्या, तरी एकंदर शिक्षण-यंत्रणेत व शिक्षणाच्याधोरणात कौशल्य शिक्षणाच्या दिशेने विशेष प्रगती अद्यापही झालेली नाही. कौशल्य शिक्षणाच्या महत्त्वाची जाणीव बऱ्याच शिक्षणविषयक अहवालांनी करून दिली आहे. तसेच शिक्षण आयोग (१९६६),नवीन शैक्षणिक धोरण १९८६,राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५ यामध्येही कार्यानुभवसह कौशल्याभिमुख शिक्षणाची तरतूद करण्यात आली आहे. राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा (२००५) मध्ये ज्ञानरचनावादाचा पुरस्कार केला आहे. अभ्यासक्रम बनवण्यासाठीच्या मार्गदर्शक तत्त्वांमध्ये १) शाळेतील ज्ञानाचा प्रत्यक्ष जीवनाशी संबंध असावा. २) शिकणे हेघोकंपट्टी नसेल ३) अभ्यासक्रम हा पाठय़पुस्तकांपर्यंत मर्यादित नसेल असे सुचवलेआहे. प्रत्यक्ष कामातील सहभागातून विद्यार्थी ज्ञानाचे रूपांतर अनुभवात करू शकतील.त्यातून त्यांच्यात विविध मूल्ये, व्यवहारज्ञान, सृजनशीलता विकसित होतील व त्यासाठी प्राथमिक स्तरापासूनच ‘कामातून’ शिक्षण देण्याचे सुचवले आहे. माध्यमिक स्तरावर शाळेत व समाजातील उत्पादन होत असलेल्या ठिकाणी विद्यार्थ्यांना शिक्षण मिळावे असे अपेक्षिले आहे. मात्र प्रत्यक्ष कृती करण्याबाबत सर्व पातळीवर शांतता आहे.शाळांमध्ये शास्त्र विषयात जे प्रकल्प केले जातात ते बऱ्याच वेळी विद्यार्थी व पालकांनी घरीच करायचे असतात. प्रकल्पांचे स्वरूप बऱ्याच वेळा सर्व्हेक्षण किंवा वहीत फोटो चिटकवणे इ.पुरते मर्यादित राहते, असा अनुभव आहे. विद्यार्थ्यांना शाळेत हाताने काम करायची संधी’ द्यायला आपण कमी पडत आहोत. थोडक्यात, जे शैक्षणिकदृष्टय़ा महत्त्वाचे व जीवनावर आधारलेले आहे ते सर्व अवांतर किंवा शाळाबाह्य़ उपक्रमाअंतर्गत अशी आजची परिस्थिती आहे.

शालेय शिक्षणाची जी १५ उद्दिष्टे राज्य अभ्यासक्रम आराखडय़ात दिली आहेत त्यापैकी ७ उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी व प्राथमिक शिक्षणाच्या १८ पैकी नऊ उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी विद्यार्थ्यांनी हाताने काम करणे आवश्यक आहे. मात्र कार्यानुभव विषयाला केवळ चार शालेय तासिका दिल्या आहे. त्यातील ५० टक्के वेळ हा माहिती तंत्रज्ञान विषयाला दिला आहे. म्हणजेच आठवडय़ाला केवळ दोन तासिका हा हाताने काम करण्यास दिला आहे. या विषयासाठी असलेला अपुरा वेळ, साधनाची कमतरता यामुळे या विषयाअंतर्गत काही ठोस होत नाही. काही शाळांमध्ये संगणक हा विषय कार्यानुभवाला पर्याय म्हणून दिला आहे. संगणक हे साधन आहे, त्याचा वापर येणे आवश्यक आहे; पण त्यासाठी विद्यार्थ्यांमधील बुद्धिमत्ता विकासासाठी आवश्यक असे विविध कार्यानुभव देणे ही शिक्षण व्यवस्थेची जबाबदारी आहे. शिक्षण हक्क कायद्यात अर्धवेळ कार्यानुभव शिक्षकाची तरतूद केली आहे. काही प्राथमिक शाळांमध्येगावातील कुशल व्यक्तींना या विषयासाठी मानद शिक्षक म्हणून बोलावणे सुरू झाले आहे. मात्र हे खूप तोकडे असून अजून खूप करण्याची गरज आहे.

शालेय विद्यार्थ्यांच्या सर्वसामान्य शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमातही प्रगत राष्ट्रे औद्योगिक शिक्षणाची सोय करतात. उदा., अमेरिकेतील शाळांतून तंत्रशास्त्रासंबंधी सामान्य ज्ञान विद्यार्थ्यांना देण्यात येते. भारतातही वस्तुनिर्माण,दळणवळण, बांधकाम इ. क्षेत्रांतील प्रक्रियांची विद्यार्थ्यांना ओळख करून दिली जाते. प्राथमिक शाळांतून कौशल्य शिक्षणाद्वारे विद्यार्थ्यांचे इतर विषयांचे शिक्षण अधिक जीवनोपयोगी करण्याचा प्रयत्न केला जातो. माध्यमिक शाळांतील विद्यार्थ्यांना मातीकाम, प्लॅस्टिक, इलेक्ट्रॉनिकी, आरेख्यक-कला, धातुकाम,लाकूडकाम, तांत्रिक रेखन इ. विषयांचे शिक्षण दिले जाते. त्याचबरोबर विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष काही वस्तू बनविण्याचीही संधी मिळते. या शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांना निरनिराळ्या व्यवसायांची ओळख होते, निर्मित वस्तूंच्या गुणवत्तेची पारख करता येते व उद्योगधंदे आणि तंत्रविद्या यांची महिती व कार्ये यांविषयी ज्ञानमिळते. औद्योगिक शिक्षणाचीच एक शाखा म्हणजे व्यवसाय शिक्षण होय. नोकरी मिळविण्यासाठी व नोकरीत यशस्वी होण्यासाठी आवश्यक असणारी गुणवत्ता देणारे जे शिक्षण, ते व्यवसाय शिक्षण. हेच शिक्षण प्रचलित शिक्षणात प्राधान्याने अपेक्षित केले गेले.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील कौशल्य विकास शिक्षण -

भारत सरकारने नव्यानेच आपले नवीन शैक्षणिक धोरण लागू केले.त्यात काही वैशिष्ट्ये प्रकर्षाने जाणवतात. बऱ्याच वर्षांनी राष्ट्रीय, शैक्षणिक धोरणात काही महत्त्वाचे व मूलभूत बदल करण्यात आले आहेत. या निमित्ताने

१. शैक्षणिक धोरणाची आखणी-नियोजन करण्यासाठी १९६६ साली नेमलेल्या कोठारी आयोगाच्या मुख्य शिफारशीची अंमलबजावणी होणार आहे. याशिवाय नव्या शैक्षणिक धोरणात बदलत्या काळानुरूप व विद्यार्थी-युवकांच्या रोजगार विषयक वाढत्या गरजा लक्षात घेऊन त्यानुसार शालेय शिक्षणालाच कौशल्य विकासाची जोड दिली जाणार आहे.
२. विद्यार्थ्यांमध्ये शिक्षणासोबतच कौशल्य विकास व त्याद्वारा त्यांच्या रोजगाराला चालना मिळावी, या उद्देशाने शैक्षणिक धोरणात प्राथमिक शिक्षणापासूनच विशेष भर दिलेला दिसून येतो. यासाठी शैक्षणिक संस्थांच्या माध्यमातून विद्यार्थी-उमेदवार आणि औद्योगिक क्षेत्रात सक्रिय समन्वय साधता येणार आहे.
३. शैक्षणिक अभ्यासक्रमात शैक्षणिक कालावधीत उद्योग-व्यवसायाच्या गरजांनुरूप जोड देणे, शिक्षणाचाच एक भाग म्हणून उमेदवारी-प्रशिक्षणाची जोड दिली जाणार आहे. परिणामी, विद्यार्थ्यांना त्यांच्या शिक्षणक्रमा

दरम्यान त्यांच्याशी निगडित कौशल्य विकासासाठी प्राथमिक स्वरूपात का होईना; पण प्रत्यक्ष सराव, संधी उपलब्ध होणार आहे. त्याच दरम्यान, औद्योगिक आस्थापनांना त्यांच्या प्रचलित वप्रस्तावित गरजांनुरूप विद्यार्थ्यांना उमेदवारी स्तरावर कौशल्य प्रशिक्षण दिल्यामुळे कुशल कर्मचारी या योजनेद्वारा मिळू शकतील, हे यासंदर्भात उल्लेखनीय आहे.

४. नव्या शैक्षणिक पद्धतीत धोरणात्मक स्वरूपात उद्योगांसाठी आवश्यक अशा मूलभूत सुविधा ज्ञान, तंत्रज्ञान, संसाधन इत्यादीची जोड दिली जाणार आहे. हा बदल केवळ शैक्षणिक संदर्भातच नव्हे, तर गुणात्मक संदर्भात महत्त्वाचा ठरणार आहे.यामध्ये विद्यार्थ्यांचा खऱ्या अर्थाने विकास साधण्यासाठी शैक्षणिक संस्थांच्या वास्तू, इमारती, प्रयोगशाळा, ग्रंथालय, शिक्षक, प्राध्यापकांचे विशेष प्रशिक्षण,विद्यार्थ्यांचे विविध प्रकारे मार्गदर्शन-प्रबोधन, संस्था स्तरावर अद्ययावत व संगणकीय पद्धतीची साथ, व्यवसायपर व क्रीडा-कौशल्यांचा समावेश करण्यात येणार आहे.

५. राष्ट्रीय स्तरावर संस्थात्मक स्वरूपात पाहता, आज देशातील अधिकांश म्हणजे ६६टक्के लोकसंख्या ही २५ वर्षे वा आसपासच्या वयोगटातील आहे. पंचविशीतील विद्यार्थ्यांची ही युवा पिढी पदवी-पदव्युत्तर वा संशोधनपर असे विशेष शिक्षण घेतअसल्याने त्यांना त्यांच्या प्रगत शिक्षणाच्या जोडीला कौशल्याची व प्रत्यक्ष प्रशिक्षणाची व मार्गदर्शनाची जोड मिळण्याचा लाभ होणार आहे. याद्वारा अशाउमेदवारांच्या रोजगारालाही चालना मिळेल.

६. तंत्रज्ञान विविधस्तरीय अंमलबजावणी व त्यासाठी कर्मचाऱ्यांची गरज आगामीकाळात लागणार आहेच. त्यामुळे विशेषतः नव्याने पात्रताधारक असणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना मोठी मागणी असेल. तेव्हा, शिक्षणासह असणाऱ्या कौशल्यांचा सध्याच्या आणि नव्या पिढीला नक्कीच फायदा होईल, यात शंका नाही.

७. 'एमएसएमई' म्हणजेच सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांना ज्या गतीने व ज्यापद्धतीने चालना मिळत आहे, ते पाहता प्रक्रिया-प्रकल्प उद्योगांपासून, स्टार्टअप क्षेत्रापर्यंत विस्तारलेल्या व विस्तारणाऱ्या या क्षेत्रात कौशल्याची मागणी राहणारआहे. मुख्य म्हणजे, ही मागणी पदवी-पदविका वा व्यावसायिक अभ्यासक्रमाच्या विद्यार्थ्यांना त्यांच्या नव्या शैक्षणिक अभ्यासक्रमाने होऊ शकेल. विशेषतः नवागत विद्यार्थ्यांना त्यांच्या विषयाशी संबंधित क्षेत्रात लाभ होऊ शकतो, हे या संदर्भात उल्लेखनीय आहे.

८. नव्याने उमेदवारांची निवड-नेमणूक करताना संस्था-कंपन्यांना त्यांच्या नव्यास्वरूपातील व बदललेल्या कामकाज विषयक गरजांनुरूप त्यांच्या कामाचे स्वरूप व निवडीचे निकष यामध्ये बदल करावे लागतील. यामध्ये परंपरागत पद्धतीला प्रसंगीव गरजांनुरूप बाजूला सारले जाणे अपरिहार्य आहे. विकसित तंत्रज्ञान, कार्यपद्धती,कौशल्यबांधणी इत्यादीवर आधारित अशा या नव्या पद्धतीचे बहुविध स्वरूपात फायदे नजीकच्या भविष्यात मिळू शकतात.

९. याशिवाय, 'नव्या शैक्षणिक धोरण'अंतर्गत प्रस्तावित व आवश्यक असे शैक्षणिक बदल, नव्या अभ्यासक्रमाचे प्रारूप,त्यानुसार विकसित करावयाची शिक्षण पद्धती, या रचनेनुरूप विद्यार्थी-शिक्षक,संस्था-चालकांना मार्गदर्शन-प्रशिक्षण देणाऱ्या अनुभवी व तज्ज्ञ या उभय प्रकाराच्या व्यक्तींची गरज निश्चितच भासणार आहे. याद्वारा नव्या स्वरूपात नव्या संधी सर्वांसाठीच उपलब्ध होणार आहेत.

१०. या नव्या शैक्षणिक धोरणाचे सामाजिक व समानतेच्या संदर्भातील एक प्रमुख वैशिष्ट्य म्हणजे, या नव्या धोरणात दिव्यांग विद्यार्थ्यांना अधिकाधिक न्याय देण्यासाठी धोरणात्मक भूमिका घेण्यात आली आहे. दिव्यांग विद्यार्थ्यांशी संबंधित अशा या धोरणाची अंमलबजावणी करताना समान स्वरूपात भर दिला जाणार आहे. परिणामी, दिव्यांग उमेदवारांच्या संदर्भात त्यांना शिक्षण घेताना अथवा त्यांच्या विविध स्तरावरील

शैक्षणिक कौशल्यविकास विषयक अभ्यासक्रमात प्रवेश देताना कसल्याही स्वरूपातील भेदभाव शासकीयदृष्ट्या व धोरणात्मक स्वरूपात पाळला जाणार नाही.

११. नव्या शैक्षणिक धोरणाला पुरेशा आर्थिक व धोरणात्मक पाठबळासह कालबद्ध स्वरूपात त्याच्या अंमलबजावणीची तरतूद स्पष्टपणे केली आहे. त्यामुळे नजीकच्या भविष्यात विद्यार्थ्यांना त्यांच्या शैक्षणिक अभ्यासक्रम व पात्रतेला कौशल्यविकासाची जोड देता येईल.

१२. त्याशिवाय नव्या स्वरूपात उद्योग-व्यवसायाच्याबदलत्या कौशल्यांची सांगड आता प्रामुख्याने घालण्यात येईल. त्यामुळे या नव्या शैक्षणिक धोरणाचा फायदा विद्यार्थी, शैक्षणिक संस्था व उद्योग-आस्थापना यासर्वांनाच होऊ शकणार आहे.

समारोप -

एकंदर कौशल्य विकास शिक्षणाचे आधुनिक काळातील गरज व महत्त्व लक्षात घेता अतिशय नियोजनपूर्वक त्याचा समावेश नवीन शैक्षणिक धोरणात करण्यात आला आहे. त्यामुळे येणाऱ्या काळातील कौशल्य विकास शिक्षणात सकारात्मक बदल होणार यात शंका वाटत नाही. म्हणून नवीन शैक्षणिक धोरणात कौशल्य विकासाचे शिक्षण हे भविष्यकालीन समस्यांचा आणि गरजांचा वेध घेणारे ठरणार आहे.

संदर्भ -

१. Bandger,A.B.Man in Empolyment,London,1966.
२. भारतीय शिक्षण आयोग (१९६४-६६)
३. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६
४. राष्ट्रीय शैक्षणिक आराखडा २००५
५. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण मसुदा -२०२०.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www aiirjournal.com

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील शिशुशिक्षण रचना : एक अलौकिक बदल

श्रीमती सुलभा गजानान देशमाने
मुख्याध्यापक , आर्य चाणक्य प्राथमिक
विद्यालय, धाराशिव
तालुका जिल्हा उस्मानाबाद (धाराशिव)
email - sulabhadeshmane@gmail.com

सारांश :-

आज आपण पाहतो दहावी, बारावीची परीक्षा संपली की, मुलं ती पुस्तक, वह्या अशा प्रकारे बाजूला करतात की, ती पुन्हा नजरेसमोर नको. खूप मोठ ओझ हलक झाल्यासारखं वाटतं मुलांना. आणि हीच मुलं मनोरंजनासाठी दूरदर्शन, रेडिओ, चित्रपट अशा गोष्टींचा आधार घेतात. शाळेतून गृहपाठ दिला गेला नाही तर मुलं स्वतःहून अभ्यास करत नाहीत. खरं पाहता अगदी शिशुवाटिकेत आल्यापासून ही मुलं अभ्यासच करत असतात मग तरीही मुलांना अभ्यास आवडत नाही हे आजच वास्तव चित्र कारण ते जे करतात तो लादलेला अभ्यास असतो. खरं पाहता अभ्यास हा मुलांच्या आवडीचा विषय झाला पाहिजे पण तसं होत नाही आणि हीच एक समाजातील व शिक्षणक्षेत्रातील गंभीर समस्या आहे आणि यासाठी प्रबोधनाची गरज आहे प्रबोधन हे पालक, शिक्षक व समाजघटकांचे होणे अत्यंत आवश्यक आहे.

आणि म्हणूनच नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ मध्ये दूरदृष्टी अशी ठेवण्यात आली आहे की, "राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ भारताला केंद्रस्थानी मानून अशा शिक्षण प्रणालीची कल्पना करते जी सर्वांना उच्च दर्जाचे शिक्षण प्रदान करून आपल्या राष्ट्राला सातत्याने न्याय्य व चैतन्यमय ज्ञानी समाजामध्ये परिवर्तित करण्यात थेट योगदान देते."

पूर्वीच्या व नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणांमधील आकृतिबंध फरक

पूर्वीच्या शिक्षणाचा आकृतिबंध ३+४+६+२ व उच्च शिक्षण असा होता. तर नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ नुसार शिक्षणाचा आकृतिबंध ५+३+३+४ व उच्च शिक्षण असा आहे. पूर्वी वय वर्ष ३ ते ६ बालवाडी स्वतंत्र त्यानंतर वय वर्ष ६ ते १० प्राथमिक म्हणजे इयत्ता १ ली ते ४ थी वय वर्ष ११ ते १७ माध्यमिक शिक्षण म्हणजे ५ वि ते १० वी वय वर्ष १८ ते १९ उच्च माध्यमिक व पुढे उच्च शिक्षण पण नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार शिशुशिक्षण 3 वर्ष व सोबत इयत्ता १ली २री नंतर इयत्ता ३री ते ५वी ,६वी ते ८वी व ९ वी ते १२वी आतापर्यंतच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणा मधील हे पहिलेच राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण आहे यामध्ये प्राामुख्याने E.C.C.E.-Early Childhood Care and Education अंतर्गत प्रामुख्याने भर देण्यात आला आहे. यामध्ये शिशुशिक्षण इयत्ता पहिली व दुसरी या गटांना जोडण्यात आले आहे.

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात पालक प्रबोधनाची भुमिका

वरवर पाहता आपल्याला जरी असे वाटत असेल की, पालक प्रबोधनाची गरज काय? पण खरोखरच पालक प्रबोधनाची गरज आहे कारण अनेक पालकांना वाटतं की मुलं जन्माला आल्यानंतर वेगवेगळ्या गोष्टी शिकतं तर काहींना वाटतं मुलं शाळेत गेल्यावर शिकतं पण शास्त्रज्ञांच्या मते गर्भावस्थेमध्ये म्हणजेच नऊ महिने पूर्ण होईपर्यंत त्या बाळाचे संपूर्ण शरीर बनते व जन्माच्या वेळी त्या बाळाचे अन्नमय

कोषापासून ते आनंदमय कोषापर्यंत पूर्ण व्यक्तित्व तयार झालेले असते. मग यामध्ये पालक प्रबोधन कसे करता येईल तर त्यांना समजवावे लागेल की गर्भावस्थेत आई खूप औषध घेत असेल, दूरदर्शन वरील हिंसापूर्ण, स्थिरता कमी करणाऱ्या मालिका पाहत असेल तर या आणि अशा अनेक गोष्टींचा परिणाम त्या बालकावर होतो. मुल जन्मल्यानंतर देखील त्याच्या ज्ञानेंद्रियांना चांगले अनुभव मिळावेत ज्यामुळे त्याच्यावर योग्य ते संस्कार घडतील. मुल ३ वर्षाचे होईपर्यंत त्याचे खाणे, झोप याकडे व्यवस्थित लक्ष द्यावे. त्याचे कपडे, खेळणी व त्याच्या उपयोगी वस्तू संस्कारक्षम असाव्यात याकडे पालकांनी लक्ष द्यावे. शीतपेय, पाव, बिस्किटे, चॉकलेट या सर्व गोष्टींच्या चवी मुलांना सुरुवातीला माहीत नसतात आपणच या वस्तू मुलांना देतो त्यामुळे त्यांना व्यवस्थित जेवण जात नाही दूध, भाज्या, डाळी इत्यादी पौष्टिक खाण्यासही ही मुलं नकार देतात. व मुलांचे पोषण योग्य पद्धतीने होतो नाही म्हणून नेहमी आईने घरी स्वतः बनवलेले जेवण किती आवश्यक आहे याबाबतीतही प्रबोधन होणे आवश्यक वाटते. पालकांना मुलांचे आरोग्य, संस्कार व आहार यासंबंधी सविस्तर प्रबोधन होणे गरजेचे आहे. मुल मोठं होत असताना अनेक गोष्टींचं निरीक्षण करत याबाबतीत त्याची जिज्ञासा वाढते त्यामध्ये त्याला फक्त माहिती सांगुन उपयोग नाही तर अनुभव ही अत्यंत महत्वाची गोष्ट हे पालकांनी समजून घ्यावे. त्यातूनच मुलांच्या स्मरण शक्तीचा विकास होतो. त्यामध्ये त्यांना आनंद मिळतो.

पालकांनी हेही लक्षात घेणे गरजेचे आहे की मुल अनुकरणप्रिय असते जसे आपण बोलतो, राहतो, आपल्या स्वभावातील अनेक गोष्टी निरीक्षण करून त्याचं अनुकरण मुलं करत असतात बऱ्याच वेळी एखाद्या व्यक्तीचे उच्चार अस्पष्ट असतील तर मुलं बोबड बोलतात व ती त्यांची सवय होऊन जाते. यासर्व गोष्टींचे काटेकोरपणे पालन झालं तर मुलं ३ वर्षापर्यंत आपल्याला योग्य संस्कारासह मोठ होताना दिसेल म्हणून पालकप्रबोधनाची गरज आहे.

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात शिक्षक प्रबोधनाची भुमिका

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानुसार ५+३ हा जो गट आहे यामध्ये शिशु शिक्षण वय वर्ष ३ ते ६ व इयत्ता १ ली व २ री तसेच पुढील 3 मध्ये तिसरी ते पाचवी हा गट यामध्ये E.C.C.E.-Early Childhood Care and Education अंतर्गत शिशु शिक्षण अत्यंत महत्वाचे मानले आहे. ३ वर्ष पूर्ण होताच शिशु वर्गात प्रवेशित केले जावे असे निर्देश दिले आहेत मग यामध्ये शिक्षक प्रबोधन करणे गरजेचे का? असा प्रश्न मनात येतो तर याची आवश्यकता आहे कारण पूर्वीच्या शिक्षण धोरणानुसार वय वर्ष ३ ते ६ या या वयोगटातील मुलं अंगणवाडी/ बालवाडी यामध्ये प्रवेशित होत असत किंवा खाजगी संस्थेत Jr .Kg, Sr.Kg मध्ये प्रवेशित होत असत . शासनमान्य ज्या अंगणवाड्या/ बालवाड्या होत्या त्यामध्ये NCERT ने संशोधन केल्यावर असे लक्षात आले की या मुलांना खाऊ पौष्टिक मिळत आहे त्यामुळे या मुलांचं आरोग्य चांगल होत आहे मात्र या मुलांचा बोधात्मक विकास हा योग्य प्रकारे झालेला नाही मुलांना खाऊ खायला मिळतो त्याच बरोबर नवीन प्रवेशित मुलांना ती अंगणवाडी ताई पहिल्याच दिवशी 'अ' अ अननसाचा हे शिकवते यापेक्षा भयानक चित्र खाजगी इंग्रजी माध्यमांच्या शाळांमध्ये दिसून येते ते असे की या मुलांना मातृभाषेऐवजी इतर भाषिक शिक्षणावर अधिक भर दिला जातो. आणि या सर्वाबरोबर वेगवेगळ्या विषयांचा अभ्यास मुलांवर शिशु

वर्गापासून 'लादला' जातो आणि याचा परिणाम पुढे पुढे वर्ग वाढतो मात्र मुलांना अभ्यास नकोसा वाटायला लागतो.

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानुसार मुलांचा बोधात्मक विकास महत्त्वाचा मानला आहे व याचसाठी शिक्षक प्रशिक्षण/ प्रबोधन आवश्यक आहे यासाठी शिक्षकांनी हे समजून घेतले पाहिजे की मेंदूशास्त्र व बालसंगोपन शास्त्र असं सांगत की, मुलांच्या बुद्धीचा ८५% विकास वय वर्ष ० ते ६ या वयामध्ये होतो तर राहिलेली १५% बुद्धी ही मुलं मोठी होत असताना होतो. शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये शिक्षकांना हेच सांगण्यात याव मुलांच्या बोधात्मक विकासासाठी तोंडी माहिती सांगण्याऐवजी प्रत्यक्ष प्रतिकृती/ शैक्षणिक साधन वापरावी मुलांना क्रमवारीत, चित्रांमधील फरक ओळखणे, प्राण्यांना घराचा रस्ता शोधून देणे, कोडी, रंगांमधील फरक ओळखणे, मुलभूत गणित अशा स्वरूपाचं शिक्षण देण्यासाठी म्हणून शिक्षक प्रशिक्षणाची गरज आहे. केवळ शिक्षकांनी तोंडी माहितीचा मुलांवर भडिमार न करता मुलांना अभिव्यक्तीसाठी वेळ देणे आवश्यक आहे. यातूनच मुलांच अभिव्यक्ती कौशल्य विकसित होईल. शिशुवर्ग पूर्ण करून इयत्ता पहिलीत प्रवेशित होत असताना मुलाकडे ४५०० एवढ्या शब्दांची शब्द संपत्ती असेल याची काळजी घेण्यात यावी. एखादी वस्तू/ विचार यावर मुलांशी चर्चा करण त्यांची त्याबद्दलची सकारात्मक, नकारात्मक बाजू ऐकून घेणे यातूनच त्यांचा बोधात्मक विकास शक्य होतो यासाठी शिक्षक प्रशिक्षण आवश्यक आहे व नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणांमध्ये शिक्षक शिक्षणाचा स्वतंत्रपणे अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे. तसेच आपल्याकडे विद्यार्थी शिक्षक प्रमाण ३०: १ याप्रमाणे आहे मात्र परिसरातील एखादी सुशिक्षित महिला असेल तर तिला प्रशिक्षण देऊन तिचीही मदत शिशु शिक्षणात घेता येईल. शिशुवर्गात सर्वत्र एक सारखा अभ्यासक्रम असेल वय वर्ष ३ ते ६ वयोगटातील मुलांची परीक्षा पूर्णपणे अनौपचारिक असणार आहे. या विषयीदेखील शिक्षक प्रशिक्षण होणे गरजेचे आहे.

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात समाज प्रबोधनाची भुमिका

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ हा मसुदा तयार करण्यापूर्वी २५०००० बैठका या ग्रामपंचायत स्तरावर ६६०० जिल्हास्तर, १०० बैठका क्षेत्र स्तरावर १२ बैठका राष्ट्र स्तरावरती झालेल्या आहेत. यावरून असे लक्षात येते की, हे धोरण तयार करताना समाज सहभाग म्हणजे शिक्षणतज्ञ, पालक, स्थानिक प्रतिनिधी, संस्थाचालक यांचा सहभाग घेतलेला दिसतो त्या अनुषंगाने स्वभाषा, स्वदेश, स्वसंस्कृती, अनौपचारिकता अशा मजबूत खांबावर आराखडा पेललेल्या आहे.

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात समाज घटक/संस्थाचालक प्रबोधनाची भुमिका

समाज घटक/ संस्थाचालक यांना प्रशिक्षणाची / प्रबोधनाची गरज का? तर या माध्यमातून स्वभाषा स्वदेश स्वसंस्कृती व अनौपचारिकता यांची गरज लक्षात येईल जसे एखादे मुल जन्मल्यानंतर जी भाषा ऐकून मोठं होतं त्याच भाषेत त्याचा बोधात्मक विकास योग्य प्रकारे होतो कारण मुलांची विचार करण्याची व अभिव्यक्तीची प्रक्रिया अधिक गतीने होत असते मुल मोठं होईल तसं विचारांमध्ये परिपक्वता येते व त्याची जिज्ञासू वृत्ती वाढीस लागते त्यामुळे स्वतंत्र विचार करण्यास स्वातंत्र्य द्यावे. यापुढील काळात मुलांना व्यक्त होण्यास संधी नाही मिळाली तर त्यांचे विचार थोपवून ठेवले जातील व पालक तसेच समाजात त्याचे विपरीत परिणाम दिसू लागतील. ज्याप्रमाणे स्वभाषा आवश्यक आहे त्याचप्रमाणे स्वदेश म्हणजेच मुलांच्या मनामध्ये

स्वतःच्या देशाबद्दल अभिमान असला पाहिजे यासाठी बालवर्गापासून अशा साहसपर, बोधपर गोष्टी मुलांना सांगितल्या पाहिजेत व बऱ्याच वेळा असे आढळून येते की आपल्या देशातील मुले आपल्या देशात पूर्ण शिक्षण घेतात मात्र नोकरी दुसऱ्या देशात करतात अशावेळी आपल्या देशातील बुद्धिमत्ता इतर देशाच्या विकासाच्या कामी येते म्हणून मुलांमध्ये स्वदेशाभिमान जागृत ठेवणे गरजेचे आहे तसेच स्वसंस्कृती जोपासणे आवश्यक आहे. आपल्या भारतीय संस्कृतीमध्ये अनेक सण, उत्सव हे आपण साजरे करतो त्यामागील विज्ञान आपण मुलांना समजून सांगणे आवश्यक आहे जेणेकरून मुले आपला संस्कृती वारसा संवर्धित करतील शिक्षणामध्ये अनौपचारिकता या महत्वाच्या घटकाचा उल्लेख आलेला आहे म्हणजेच वय वर्ष ३ ते ८ या वयामध्ये कोणत्याही स्वरूपाची लेखी परीक्षा लेखी गुणांकन न करता दैनंदिन निरीक्षणावर आधारित नोंदी असणार आहेत. दैनंदिन निरीक्षण शब्दबद्ध करून श्रेणी स्वरूपामध्ये परीक्षेचा निकाल दिला जाणार आहे याबाबत प्रबोधनाची गरज आज आहे कारण ज्या खाजगी संस्था आहेत यामध्ये अभ्यासक्रम वेगळा अभ्यासक्रम शिकवण्याच्या भाषा वेगळ्या व त्यांच्या इच्छेप्रमाणे बोर्ड परीक्षेचे बोर्ड निवडण्याचे स्वातंत्र्य यामुळे मुलांमध्ये परीक्षेबाबत भीती, अघोरी स्पर्धा व मुलांचे मानसिक खच्चीकरण तसेच अभ्यासाबाबत अनास्था निर्माण होत होती ती या नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामुळे रोखली जाईल म्हणून विद्यालय प्रमुखांनी भारतीय ६४ कला व १४ विद्या एवढं व्यापक शिक्षण मुलांना देऊ शकतो याचा विचार करायला हवा.

- प्रशालेमध्ये पालक सभेच्या वेळी काही कुटुंबातील माता पिता पालक आले होते तर काही कुटुंबातील बालकांच्या आई व आजी आलेल्या होत्या या सर्वांशी चर्चा सुरू असतानाच एक मुद्दा समोर आला तो म्हणजे मुलं आमचं ऐकत नाहीत. तेव्हा प्रशालेकडून काही प्रश्न सहज विचारले गेले त्यांची पालकांकडून आलेली उत्तरे.

1) मुलं रात्री किती वाजता झोपतात व सकाळी किती वाजता उठतात ?

उत्तर- रात्री ११ वाजता झोपतात व सकाळी ८ वाजता उठतात .

2) मुलं झोपण्यापूर्वी काय करतात?

उत्तर- दूरदर्शन वरील वेगवेगळे कार्यक्रम पाहतात.

3) घरात आईने बनवलेली भाजी पोळी खायला आवडते की इतर काही?

उत्तर- नूडल्स, बिस्किट, चॉकलेट इत्यादी

4) मुलांना कपडे कोण आणत?

उत्तर- मुलांच्या पसंतीने कपडे घेतो.

5) मुलं घरातील सर्वांसोबत जेवण करतात का?

उत्तर- मुलं दूरदर्शन संचासमोर बसून जेवण करतात.

6) घरात मुलांना गोष्टी कोण सांगत?

उत्तर- मुलं मोबाईल वरती गोष्टी पाहतात.

7) मुलं जेवणातील पदार्थ सोडून इतर कोण कोणते पदार्थ खातात?

उत्तर- पालक वेगवेगळ्या फळांची नाव सांगत असताना त्यातच एका चिंतित मातेने हळू आवाजात सांगितलं सुपारी. मुलाचे आजोबा सुपारी खातात तेव्हा तो पण आजोबांना सुपारी मागतो आजोबाही त्याला देतात त्यामुळे त्याला सुपारी खाण्याची सवय लागली आहे.

चर्चेनंतर असं लक्षात आलं की केवळ आई-बाबांचं प्रबोधन करून चालेल का? तर विषय कुटुंब प्रबोधनाचा आहे मुलांना वाढवत असताना कुटुंबातील प्रत्येक व्यक्तीने मुलांवर होणाऱ्या संस्कारांचा विचार करणं आवश्यक आहे कुटुंबातील प्रत्येकाचे एकमेकांशी असणारे संबंध, खाण्यापिण्याच्या सवयी याबाबत योग्य ती काळजी घेतली गेली पाहिजे कारण या वयात संस्कार व अनुकरण ग्रहण करण्याची क्षमता सर्वाधिक असते. दूरदर्शन वरील दृश्य, ध्वनि तसेच जाहिराती पाहून अनावश्यक गोष्टींचा हट्ट करणं या गोष्टीकडे मुलांचा कल वाढतो आहे. मुलांच्या आवडीचे कपडे घेतले आणि ते पुरेसे अंग झाकणारे नसतील तर त्वचेचे वेगवेगळे आजार उद्भवतात तसेच त्वचेची संवेदनशीलता देखील कमी होते. घरात मोठ्या व्यक्तींनी मुलांना गोष्टी सांगणं त्यावर त्यांची मतं जाणून घेणे अशा प्रकारच्या संवादातून मुलांच्या आवडी त्यांचा कल, योग्य-अयोग्य विचार करण्याची क्षमता संवाद कौशल्य पालक वाढवू शकतील. मोबाईल हातात देऊन मुलांची विचार करण्याची समता खुंटली जाते सहसंवेदना जागृत राहत नाहीत तसेच मुलांसाठी खेळणीची निवड करताना देखील अति वेगाची खेळणी घेऊ नयेत अन्यथा मुलं चंचल स्वभावाची बनतात. या व अशा अनेक कारणांसाठी कुटुंब प्रबोधनाची आवश्यकता वाटते.

संदर्भ -

1. सुश्री इंदुमती काटदरे(2009) लालयेत पञ्च वर्षाणि शिशु शिक्षण : दिशा आणि स्वरुप विद्याभारती,पश्चिम महाराष्ट्र प्रांत
2. नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण मसुदा -2020 शिक्षण मंत्रालय ,भारत सरकार
3. सुश्री इंदुमती काटदरे (2007) शिशु वाटिका :तत्व आणि व्यवहार पुणे, विद्याभारती,पश्चिम महाराष्ट्र प्रांत
4. श्री.सदाशिव (भाईजी) उपाले -विद्याभारती महाराष्ट्र व गोवा राज्य शिशुवाटिका प्रमुख - समाज प्रबोधन (youtube program)

राष्ट्र विकासाला प्रोत्साहन देणारे गुणवत्तापूर्ण शिक्षण: बाल्यावस्थेतील निगा आणि शिक्षण हीच आधारशिला

कल्पना नारानराव कांबळे
Assistant teacher
Late Nana Palkar Primary School,
Nanded Tq. Dist Nanded
Email: drpremedke@gmail.com

सारांश:-

शिक्षण हे मानवी जीवनाला सर्वार्थाने समृद्ध करणारे साधन आहे. त्यात बालशिक्षणाचा वाटा पायाभूत स्वरूपाचा आहे.पण दुर्देवाने असे समाजाच्या दृष्टीने बालशिक्षण अजूनही दुर्लक्षित असे कार्यक्षेत्र आहे. खरे तर बालकाच्या सर्व मूलभूत क्षमता ह्याच काळात विकसित होतात. आपल्या देशात स्वातंत्र्यानंतर शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाच्या प्रयत्नात शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर तितकेसे प्रयत्न झाले नाहीत.१९८६ त्याचबरोबर १९९२ राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात शालेय शिक्षणाच्या वयाचा विचार केला तो प्रामुख्याने वयवर्ष सहा पासून पुढे आणि त्याचा परिणाम अडा झाला की, बालशिक्षणा हा विषय दुर्लक्षित आणि ऐच्छिक झाला. बालशिक्षणासाठी वापरल्या जाणाऱ्या 'पूर्व-प्राथमिक' या शब्दामुळे आशयासंबंधीचा दृष्टीकोनच सीमित झाला. वाचन , लेखन, गणन अशी औपचारिक शिक्षणाची पूर्वतयारी करून घेणे, असा बालशिक्षणाचा चुकीचा अर्थ लावला गेला आणि बालकाच्या समग्र विकासाकडे पुर्णतः दुर्लक्ष झाले.

बालशिक्षण केवळ शहरी भागांपुरते मर्यादित झाले. त्यातही आर्थिक परिस्थितीवरून शिक्षण मिळू लागले. प्रत्येक बालवाडी, बालवाटीकेतील शिशुशिक्षणाचा आशय ही प्रत्येकाच्या मनाप्रमाणे ठरला. मानसशास्त्राचा विचार केला तर या वयात मुल पहिल्यांदाच आपल्या आईपासून, कुटुंबापासून काही तास दूर जाणार असते तेंव्हा त्याची शाळेबद्दलची भीती कमी होणे, शाळेची गोडी लागणे आणि त्यातुन बालकाच्या सर्वांगीण विकासाचे धोरण असले पाहिजे पण वर सांगितल्याप्रमाणे बालशिक्षणाचा आशय समजून घेण्यातच नेमकी गल्लत झाल्यामुळे प्रत्यक्ष शालेय शिक्षण सुरू झाले की, मुल शाळेत रमत नाही त्याला कंटाळा यायला लागतो हळूहळू औपचारिक शिक्षणातील रस कमी होऊन गळती/ स्थगितीचे आणि वरच्या वर्गात अनुतीर्णतेचे प्रमाण वाढायला लागले आहे एवढेच नाही तर समाजात बालमजुरी आणि बालगुन्हेगारीचे प्रमाणही लक्षणीय वाढले आहे. आजपर्यंत शिक्षणाची स्थिती सुधारावी गळतीचे प्रमाण कमी व्हावे यासाठी अनेक सुधारणा सुचविल्या गेल्या त्या अनुषंगाने अनेक समित्या गठित केल्या गेल्या परंतु अपेक्षित परिणाम साध्य करता आला नाही याचे नेमके आणि एकमेव कारण म्हणजे बालशिक्षणाकडे गांभीर्याने पाहिले गेले नाही. उच्च शिक्षणाला जितके महत्व दिले तेवढे बालशिक्षणाला देणे अपेक्षित आहे. व्यक्ती मोठेपणी कशी वागते हे त्याच्या बालपणातच ठरलेले असते अर्थात व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्वाचे मुळे ही त्याच्या बालपणातच रुजलेली असतात. अलीकडे व्यक्तिविकासात भारतीयत्व आढळत नाही ही समस्या आहे कारणबालशिक्षणात भारतीय शिक्षणाच्या सर्व पैलूंवर प्रकाश टाकलेला नाही. या सर्व कारणांमुळे 'राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०' नुसार बालशिक्षणावर सर्वाधिक लक्ष दिले तर खऱ्या अर्थाने गुणवत्तापुर्ण शिक्षणाचे लक्ष्य नक्कीच प्राप्त होईल.

***Key Words** :-राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, बालशिक्षण क्षेत्र, क्षमता, वाढ, विकास, अनुभव, समग्र विकास, सहजता आणि संस्कार इत्यादी.*

प्रस्तावना:-

बालशिक्षणाचे क्षेत्र हे मानवी क्षमतांना फुलविण्याचे व व्यक्तिविकासाचा पाया घालणारे क्षेत्र आहे. सांप्रत परिस्थितीचा विचार करता सर्वच देश जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत गुरफटत चालले आहेत. जागतिकीकरण, उदारीकरण ह्या झंझावातातुन टिकाव लागायचा असेल तर मानवी साधनसंपत्तीचा विकास बालपणापासून शास्त्रोक्त पद्धतीने करावयास हवा परंतु आजही शिक्षण हे समग्र अर्थकारणात एकूणच दुर्लक्षित क्षेत्र राहिले आहे. सार्वजनिक शिक्षणावरील

खर्च हा आपल्या देशात देशांतर्गत ऐकूण उत्पादनाच्या केवळ **३.२%** इतका आहे. अन्य देशाच्या तुलनेत हे प्रमाण खूप कमी आहे. (ज्या देशाची ओळख जागतिक पातळीवर सर्वाधिक लोकसंख्येचा आणि तरुणांचा देश म्हणून आहे तिथेच मानवी साधनसंपत्तीच्या विकासाला प्राधान्यक्रम दिला जात नाही) प्रत्येक बालकाची पहिली सहा वर्षे मेंदूच्या निश्चित विकासासाठी आणि शारीरिक वाढीसाठी महत्त्वपूर्ण मानली जातात. मुलाच्या मेंदूचा **८५%** विकास हा सहा वर्षांपूर्वीच होतो आणि याच कारणाने वयाच्या सहा वर्षांपर्यंत जर मेंदू विकासाला चालना दिली,योग्य काळजी घेतली तर आपण मुलांचा योग्य बौद्धिक विकास करू शकतो.याउलट या काळात बालकांच्या सर्वांगीण विकासाकडे दुर्लक्ष झाल्यास पुढील सर्व शिक्षणाचा पाया कच्चा राहतो हे अनेक उदाहरणातून सिद्ध झाले आहे. लहान बालकात स्वयं शिक्षणाची प्रेरणा उपजतच असते.त्यामुळे बाल शाळेतील शिक्षणात प्रेम, आनंद, सौंदर्य ,स्वतंत्रता, सहजता याचाच अंतर्भाव केला आणि मुलांच्या संवेदनशील मनाला जपणारे वातावरण असणारी प्रत्यक्ष बालवाडी साकारली की समाज घडणीतील आदर्श नागरिकांची पूर्तता खऱ्या अर्थाने होईल.

आजही कित्येक छोट्या खेड्यांना, वाड्यांना, वस्त्यांना, बालशिक्षणाचा स्पर्शही झालेला नाही. आणि याचाच परिणाम समाजात आर्थिक दरी, सामाजिक विषमता, शोषण, गळती,आणि गुन्हेगारीचे प्रमाण वाढले आहे. अनेक सरकारी, खाजगी सर्वेक्षणातून हेच सिद्ध झाले आहे की, सांप्रत काळात शिक्षण शिकणे ही एक गंभीर समस्या निर्माण झाली आहे. **१९८६-१९९२** च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानुसार वय वर्षे सहा नंतर जेव्हा शालेय शिक्षणाची सुरुवात होते तीच मुळात पाठीवर दप्तराचं ओझं आणि मनावर निराशेचे मळभ घेऊन पाठीचा कणा वाकवत लिहिता-वाचता येणे म्हणजे शिक्षण? याचाच अर्थ कोणाचेही लक्ष त्याच्या अंतर्गत विकासाकडे नाही त्याच्या वातावरणात येणाऱ्या वस्तू, प्रसंग, घटना, व्यक्ती यांच्याकडे लक्ष असणे आवश्यक आहे. त्यांच्या ज्ञानेंद्रिये, कर्मेंद्रिये यांच्या सक्षमीकरणाकडे/बळकटीकरणकडे योग्य लक्ष पुरवून काळजी घेतली तर प्राथमिक शाळेत प्रवेश घेणारे बालक कोमेजणार नाही त्यांचं मानसिक कुपोषणही होणार नाही.

बाल्यावस्थेतील निगा आणि शिक्षण गरज व महत्त्व:-

भविष्याच्या दृष्टीने जवळ जवळ जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात चिंतेचे वातावरण जसे आहे तसे ते बालविश्वातही जाणवत आहे. राष्ट्राचे-संस्कृतीचे भावी आधारस्तंभ म्हणून ज्यांच्याकडे पहावं ती बालक आज ज्या परिस्थितीतून भविष्याकडे वाटचाल करीत आहेत त्या परिस्थिती-वातावरणाचे पुनर्चिंतन करण्याची वेळ आली आहे असे अनेक सर्वेक्षणातून सिद्ध झाले आहे. जवळ जवळ सर्वच बालशिक्षणतज्ञ व मानसशास्त्रज्ञानी सखोल अभ्यास चिंतानाअंती वयोगट सहापर्यंतचा काळ हा त्यांचा ज्ञानेंद्रिये-कर्मेंद्रिये विकास आणि शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक, सामाजिक विकासाकरिता मान्य केला आहे. संपूर्ण मानवी जीवनातील८०% विकास याच कालावधीत होत असतो असं सिद्ध झाले आहे. या विचाराच्या अनुषंगाने केवळ चिंतनच नव्हे तर प्रत्यक्ष प्रयोगही केले आहेत, हा विकास पालकांच्या दृष्टीने प्रत्यक्ष दिसणारा नसतो. तर तो निसर्ग क्रमानुसार अदृश्य अशा स्वरूपात होत असतो. त्यासाठी आपण फक्त योग्य वातावरण निर्मिती करून विकास मार्गावरील वाटचालीसाठी मदत करायची असते.पाश्च्यात्य बाल मानसशास्त्रज्ञ पियाजे यांच्या मते भोवतालची परिस्थिती आणि लहान मुलं यांच्यातल्या परस्पर संबंधावर आणि इंटरॅक्शन्स वर त्या मुलांची वाढ अवलंबून असते. (कदाचित त्याला विकास म्हणायचे असेल). भोवतालच्या परिस्थितीप्रमाणे लहान मुलं बदलतात त्याचं आकलनही बदलत.

मुलांना शिकवलं नाही तर मुलांच्या वाढीवर काय परिणाम होतो हे शोधण्याचा प्रयत्न **1932** साली न्यूयॉर्कमध्ये मिर्टल मॅकगॉ या संशोधकांनी एका जुळयावर यावर प्रयोग केला. त्यातला जॉनीला रोज आठ तास आठवड्यातले पाच

दिवस खूप चांगलं बोलायला, चालायला वगैरे नेहमीप्रमाणे शिकवलं. दुसऱ्या जिमीला मात्र काहीच शिकवलं नाही. जॉनी अल्पावधीतच अनेक बाबी उत्तमरीत्या करायला लागला. जीमी ह्या गोष्टी भरून काढतो का हे बघण्यासाठी त्याला नंतर खूप शिकवलं. जिमी मध्ये नक्कीच सुधारणा झाली पण त्यांना जॉनी इतकी प्रगती कधीच केली नाही. हा प्रयोग पुढे अनैतिक ठरला असला तरी त्यातून बरच काही शिकण्यासारखं आहे.

आपल्या देशात एक काळ असा होता की,भु-छत्राचे पेव फुटल्यागत शिशुमंदिरे,बालवाड्या आपल्या देशात नव्हत्या कारण भक्कम परिवार संस्था (कुटुंब व्यवस्था) असल्याने बालविकास घरातूनच योग्य प्रकारात होत होता. तीन ते सहा वयापर्यंतच्या बौद्धिक, मानसिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक या सर्व दृष्टीने विकासाचे क्षेत्र घर परिवार हेच होते.परिवार संकल्पना संकुचित झाली. तंत्रज्ञान प्रगत झाले.व्यक्ती सहवास मर्यादित झाला.मोकळे वातावरण मिळेनासे झाले.परब्रम्हस्वरुप मातृसहवास पाहिजे तेवढा मिळेनासा झाला.त्यामुळे बालकांची घुसमट सुरू झाली, योग्य मार्गदर्शनाचा अभाव निर्माण झाला.आणि म्हणून या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात वय वर्षे तीन पासूनच विचार करण्यात आला आहे ती आता समाजाची गरज आहे.

लहानपणीचे बालकाचे शाळेविषयीचे मत कलुषीत असेल तर पुढे अनेक पदव्या मिळवुन सुध्दा बुद्धीजन्य आनंदाचा तो अस्वाद घेऊ शकत नाही.तेव्हा मनूष्याच्या संपुर्ण जीवनाशी संबंधित अशा महत्वपूर्ण बाबींचा आपण विचार करायला हवा ना? जर खऱ्या अर्थाने आपण बालकाच्या कल्याणाची इच्छा करत असू आणि त्याच बालकांपासून बनलेला पंचवीस वर्षांनंतरचा समाज कसा तयार होईल? त्या स्थितीचा गांभीर्याने विचार करण्याचे ठरविले तर यासमस्येवर उपाय शोधून काढणे हे आपले कर्तव्य आहे.

अलीकडे जबाबदार पालकत्व ही संकल्पनाच नष्ट झाली. व्याष्टि, समष्टि, सृष्टि, परमेष्टि या क्रमानुसार विकासाचे टप्पे पार करण्यात अडथळे निर्माण झाले आहेत. समष्टि म्हणजे सामाजिक मूल्य जतनाचा भाग असतो. तसेच सृष्टीशी आणि मातीशी ही नाती जोडायची असतात. या नात्यात चांदोमामा, मनी मावशी, चिऊताई, कावळेदादा हे सगळेच आप्तस्वकीय असतात त्यामुळे त्यांचा देखील वाटा असतो. हीच नाती आता नष्ट होत आहेत. जीवनमूल्ये, सामाजिक मूल्ये, यांचा ऱ्हास होताना दिसतो आहे, प्रेरणादायी प्राचीन इतिहासाचा विसर पडत आहे. भारतीय टिकवायचे असेल तर या सर्व समस्यांना प्रभावीपणे समोरे जाणे आवश्यक आहे.त्यासाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण **2020** मधील बाल्यावस्था निगा आणि शिक्षण यात पालकांबरोबर शिशु मंदिरे व बालवाटिका यातून समान कार्यक्रम आखला गेला पाहिजे.

बाल विकास क्षेत्रात आतापर्यंत अनेक पाश्चात्य, भारतीय विचारवंतांनी चिंतन, अभ्यास व प्रयोग केलेले आहेत त्यात प्लेटो, त्याचा शिष्य ॲरिस्टोटल, जॉन कोमेनीअस, रुसो, पेस्टालोझी, फ्रेडरिक फ्रोबेल, मादाम मॉटेसरी, जीन पियाजे,ताराबाई मोडक (कोसबाड) अनुताई वाघ (कोसबाड), गिजुभाई बधेका (गुजरात), मायादेवी भालचंद्र (विदर्भ), यांची प्रयोगशीलता मूलगामी ठरली आहे मांन्टेसरी,केजी, नर्सरी या पद्धतीत आपल्याकडे मात्र याचा विचार सर्रासपणे व्यावहारिक दृष्टीने केला गेला आहे.आर्थिक फायद्यासाठी शिशू मंदिरात मोठ्या प्रमाणात संख्या घेतली जाते.वास्तविक पंधरा किंवा वीस बालकांसाठी एक शिक्षिका असायला हवी.त्यामूळे ही अमानुषता आहे हेच या समाजाला कळत नाहीये त्यात शिशू शिक्षण संस्कार प्रक्रिया आहे शिक्षण प्रक्रिया नाही हे ही लक्षात घेतले पाहिजे.त्यासाठी शिशू शिक्षण पढिलप्रमाणे असले पाहिजे.

अ) शिशु शिक्षण अनौपचारिक,अनुभवावर आधारित, क्रिया आधारित असायला हवे.

ब) शिशु शिक्षण पाटी, पेन्सिल, गृह पाठ, परिक्षा विरहित असावे.

क) प्रेम, सुरक्षा,लालन-पालन, इच्छापुर्ती वगैरे.शिशुच्या मुलभूत गरजा आहेत हे लक्षात घेणारी शिशु शिक्षिका मातृह्रदयी असणे आवश्यक आहे.

परिणाम-

आज पर्यंत बालशिक्षणाकडे गांभीर्याने लक्ष न दिल्याने गेल्या अनेक वर्षांत आपले मानवी जीवन अधिकांश रूपाने अपयशी ठरत आहे.अनेक जीवनविषयक समस्या दिवसेंदिवस वाढत आहेत.कामाबद्दल तळमळ,निष्टा नसणं, सातत्य, परिश्रम या बाबींचाही अभाव जाणवत आहे.

अनुमान-

'लालयेत पञ्च वर्षाणी' या न्यायाने बालकांचे शिक्षण आणि योग्य निगा याची काळजी घेतली आणि भारतीय मानसशास्त्राच्या आधारावर शिशु शिक्षण हा काही मनोरंजनाचा विषय नाही तसेच तो औपचारिक शिक्षणाचाही विषय नाही तर ते संस्काराच क्षेत्र आहे. हा जीवन विकासाचा पाया आहे तेव्हा तो अधिक समृद्ध आणि योग्य पद्धतीनेच घडला पाहिजे हेच अधोरेखित होते.

संदर्भ -

१) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण मसुदा- २०२० शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार

२) बालसंगोपन आणि रंजन शिक्षण अभ्यासक्रम, बाल विकासाची मूलतत्वे, बाल विकास व बालमानसशास्त्र, नाशिक, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ

३) श्री गोडबोले अच्युत (२०१२) मनात, पुणे मनोविकास प्रकाशन.

४) काटदरे इंदुमती (२००७) शिशु वाटिका तत्व आणि व्यवहार पुणे. विद्याभारती पश्चिम महाराष्ट्र प्रांत.

५) राजे मीरा (२०१२) बाल विकास भाग-१ चिखली. खेकाळे प्रकाशन

६) डॉक्टर हरकरे अनुराधा (२०२१) psychology Sundays (YouTube program).

नविन शैक्षणिक धोरण व पंचकोष विकास यातील साम्य

सौ.किर्ती दिवाकर देशपांडे
मुख्याध्यापिका
ओंकार बालवाडी, बालशिक्षण व बालसंशोधन प्रकल्प
सातारा परिसर, औरंगाबाद .
ईमेल: kirtideshpande715s@gmail.com

गोषवारा :

भारतात शासनाने नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण सुरू केले आहे ज्याचा मुख्य उद्देश एक समग्र विकास होणे तसेच व्यक्तिमत्वाचे सर्व पैलू विकसित होणे ज्यात सज्ञात्मक ते सामाजिक,भावनिक ,सर्जनशील आणि शारीरिक विकास हे पैलू येतात. आणि पंचकोशात्मक विकास ही याच पैलुवार विचार करतो या दोन्ही तिल साम्य की आहे आणि सर्व दूर या धोरणाची गरज व महत्व या शोध निबंधात सांगितले आहे . त्या बरोबरच संशोधकाने जे प्रयोग केले त्याचा आढावाही घेतला आहे कारण आपल्या भारतीय संस्कृतीत शिशु शिक्षणाची वेगळी व्यवस्था नसतांना की करता येऊ शकते हीही मांडण्याचा अभ्यासपूर्ण प्रयत्न केला आहे.

प्रस्तावना :

भारताच्या समाज जीवनात बालशिक्षणाची स्वतंत्र गरज मानली गेली नाही त्यामुळे शिशुशिक्षणाची वेगळी व्यवस्था बनवली गेली नाही कारण भारतीय संस्कृती प्रमाणे जास्तीत जास्त बालके ही एकत्र कुटुंबातून मोठी होत होती त्या मुळे अनुकरणातून मूल शिकत असे. परंतु वाढत्या रोजगाराच्या समस्यामुळे व शहरीकरणाची ओढ लागल्यामुळे किंवा गरजेमुळे कुटुंब छोटी झाली व बालशिक्षणाची गरज निर्माण होऊन बालशिक्षणाच्या शाळा सुरू झाल्या. आज भारतात जी शिशुशिक्षणाची व्यवस्था आहे ती पाश्चिमात्य देशाकडून आयात केलेली व्यवस्था आहे. आपण मॉन्टेसरी, किंडर गार्डन हि नावे स्वीकारतो परंतु नावांसोबत असलेली खरी शिक्षण पद्धत मात्र स्वीकारलेली नाही.

सध्याच्या स्थितीत आपण अडीच ते तीन वर्षापासून मुलांचे प्राथमिक शिक्षण सुरू करतो आणि या वायतील मुलांना दफ्तर ,गृहपाठ ,परीक्षा, स्पर्धा याचे ओझे लादतो. याचा अनिष्ट परिणाम म्हणजे बालकाच्या सर्वांगीण विकास प्रक्रियेमध्ये गडबड झालेली दिसून येते. अनावश्यक ताणतणाव ,शाळेविषयी भीती ,अभ्यासात रुचि नसणे, स्वतविषयीचा न्यूनगंड, आत्मविश्वासाचा अभाव, सामाजिक कौशल्यात उणेपणा या सारख्या समस्या बालकात दिसून येतात. मूल आपल्याच घरात आई वडिलांकडून दुर्लक्षित होतात. आणि हे सर्वच अस्वाभाविक म्हणजेच कळत नकळत घडत असते. यामुळेच मुलांच्या जीवनाचा वैकासिक पाया अनेक अर्थाने कच्चा राहतो.

जीवनाचा पाया कच्चा राहू नये व बालकाचा सर्वांगीण विकास कसा होईल याचा विचार या शोध निबंधात केला आहे. आजच्या समाज जीवनाची गरज या संदर्भात भारतात बालशिक्षणाच्या शाळा चालू राहणारच यासाठी शिशु शिक्षणाची व्यवस्था भारतीय चिंतानाचा संदर्भ व भारतीय मानस शास्त्राच्या आधारे करावी लागेल.

भारतीय विचारानुसार आपल्या शास्त्रात पूर्व जीवन तीन भागात विभागले गेले आहे . पहिला भाग गर्भ अवस्था ते पाच वर्ष ,दूसरा भाग सहा वर्ष ते पंधरा वर्ष आणि तिसरा भाग सोळा वर्ष ते जीवनाच्या अंतापर्यंत. जीवनाचे हे तीन भाग मानसशास्त्रावर आधारित आहे गर्भ आवस्थे पासून पाच वर्षा पर्यन्त संस्कार,ग्रहण,क्षमता सर्वात जास्त असते या विधानाशी पाश्चिमात्य व भारतीय मानसशास्त्र सहमत आहे. म्हणून पाच वर्षा पर्यंत विकासाचे माध्यम संस्कार असावे जे कुटुंबात मिळतात . आणि दुसरे माध्यम असते वातावरण बालकाच्या आजूबाजूला जे दृश्य,रंग ,ध्वनि,गंध ,स्पर्श इ. ज्ञानेंद्रियांचे अनुभव हेही संस्कार माध्यम बनते . तसेच बालकाच्या विकास प्रक्रियेत गाणी, खेळ, गोष्टी, मोठ्यांचा प्रेमळसहवास, अनुकरण, प्रेम, सुरक्षितता, कौतुक, सन्मान याचाही फार मोठा वाटा आहे. म्हणून लालयेत पंचवर्षाणी असे भारतीय मानस शास्त्रात म्हटले आहे.

पार्श्वभूमी :

भारतात शिशुशिक्षण पूर्णपणे कुटुंबातील विषय होता . भारतात याची सुरवात इंग्रजांच्या काळात सुरू झाली. या पाश्चिमात्य पद्धतीऐवजी शुद्ध भारतीय पद्धती विकसित करण्याची आज गरज आहे. या पद्धतीत शिशुशिक्षणाचे मूल सिद्धांत, त्यांचे व्यावहारिक रूप, तत्वज्ञान, मानसशास्त्र, व्यवस्था, वातावरण,पद्धती इ. सर्व बाबीचा विचार भारतीय जीवन दर्शन आणि भारतीय संस्कृतीच्या आधारावर केला आहे. आणि नॅशनल पॉलिसी ऑफ एज्यूकेशन २०२० ने भारतीय शालेय शिक्षणातील ७४ वर्ष जुन्या अंतराची पोकळी भरून काढली आहे. मुलांच्या मेंदूच्या विकासासाठी ३ ते ८ वयोगट अतिशय महत्वाचा असतो. म्हणून या वयोगटात शाळेत अनौपचारिक शिक्षणाची सुरवात करणे गरजेचे आहे .

बऱ्याच वार्षिक शिक्षण सर्वेक्षण आणि अभ्यासानुसार असे निष्पन्न झाले आहे की भारतीय शाळांमध्ये शिक्षण संकट वाटते . आणि म्हणूनच मूलभूत साक्षरता आणि अंकांची कौशल्य शिकत नाहीत आणि आकलन पातळी खूप कमी असते. संशोधन सांगते की मानवी मेंदूचा ८५% विकास सह वर्षा पर्यन्त होतो ज्यात भाषा, बोधात्मक विकास, सामाजिक व भावनिक विकास हे प्रामुख्याने विकसित होतात.बालपणात या महत्वपूर्ण विकासाच्या टप्प्याकडे दुर्लक्ष केल्यामुळे संबधित कौशल्य सुटली व त्याचा विपरीत परिणाम शैक्षणिक कामगिरीवर झाला.

ECCE (Early childhood care education)च्या दृष्टिनी बघितल्यास शिशुशिक्षण हे लवचिक,बहुमुखी,बहूस्तरिय,खेळ-आधारित,क्रियाकलाप आधारीत आणि शोध आधारित असावे . उदा. वर्णमाला,भाषा,संख्या,मोजणी ,रंग,आकार घरातील आणि मैदानी खेळ ,कोडी आणि तर्कशुद्ध विचार, समस्याचे निराकरण,चित्रकला ,हस्तकला,नाटक आणि कठपुतळी,संगीत आणि हालचाल असे असावे .

लवचिक शिक्षण -

नविन शैक्षणिक धोरणानुसार विद्यार्थ्यांना त्यांच्या बुद्धिमतेनुसार, योग्यतेनुसार, कौशल्यानुसार आणि आवडीनुसार शिकण्याचे स्वातंत्र हवे त्यामुळे मूल वेगाने शिकते.या शिक्षणाला लवचिक शिक्षण म्हंटले आहे.

बहुमूखी शिक्षण -

बालकाच्या व्यक्तिमत्व विकासाला पूरक ठरते. २१ व्या शतकातील आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी ई सी सी ई २१ व्या शतकाची कौशल्य विकसित करण्यावर लक्ष केंद्रित करते यात ५ सी ला खूप महत्व आहे संप्रेषण कौशल्य, समालोचनात्मक विचार, सर्जनशीलता,सहयोग आणि चरित्र निर्माण यातून आनंदी, संतुलित आणि तणावमुक्त जीवन जगण्यास बालक तयार होईल.

खेळावर आधारित शिक्षण -

नविन शैक्षणिक धोरणात खेळावर आधारित शिक्षणालाही महत्व दिले आहे शिक्षण एक मजेदार प्रक्रिया आहे याचा आनंद मुलांना घेता यावा हा उद्देश या शिक्षणाचा आहे. वाचन,लेखन आणि संख्येवरील क्रिया, बैठे-मैदानीखेळ ,चित्र काढणे ,रंगरंगोटी ,गायन आणि नृत्य या सगळ्या गोष्टींचा समावेश खेळ आधारित शिक्षणात असावा. ज्यामुळे मूल शिक्षणाचा आनंद घेतील.

क्रियाकलाप आधारित शिक्षण -

या शिक्षण संकल्पनेत शिकणे हे अनुभवात्मक आहे आणि सतत चालणारे आहे हे सुनिश्चित केले आहे. साहित्य आणि वस्तूच्या हाताळण्यातून अनुभवात्मक शिकण्याची संधी मुलांना मिळते .

शोध आधारित शिक्षण -

निविन शैक्षणिक धोरण असे म्हणते की बालकांना त्यांच्या आधीचे ज्ञान आणि अनुभव नविन संकल्पने विषयी जाणून घेण्यास प्रोत्साहित करते. आणि शिकणाऱ्याने नवीन ज्ञान मिळवण्यासाठी सर्जनशीलतेचा वापर करावा. म्हणून शोद आधारित शिक्षण पण महत्वाचे आहे .

मातृभाषा आणि बहुभाषिक शिक्षण -

शिकण्याच्या प्रक्रिये मध्ये मातृभाषेतून शिक्षण असणे फार महत्वाचे आहे . कारण मातृभाषा शिक्षणाचे माध्यम असते. तेव्हा भाषा सहजपणे शिकण्यास आणि एक परिभाषित वैयक्तिक ,सामाजिक आणि सांस्कृतिक ओळख विकसित करण्यास मदत करते. तसेच संशोधनात असे दिसून आले आहे की मातृभाषेतून शिकण्यामुळे केवळ अभ्यासक्रमाची माहीत समजणे सुलभ होत नाही तर त्याच बरोबर इतर भाषा आणि विषयाचा एक भाग म्हणून मुलांना पुन्हा ते कौशल्य आणि संकल्पना शिकण्याची गरज पडत नाही . इतके चांगले विचार व संप्रेषण कौशल्य विकसित होते .

एन ई पी शिक्षकांना सुद्धा वर्गात मुलांचे घर आणि स्थानिक भाषा वापरुन द्विभाषिक होण्यास प्रोत्साहित करते. मूल एकाच वेळी अनेक भाषा शिकण्यास सक्षम असतात. म्हणून संशोधनाच्या निष्कर्षावर सुरवातीच्या काळात अनेक भाषांची ओळख करून देण्याची शिफारस एन ई पी करते. शाळांमधील सध्याच्या शैक्षणिक संकटाकडे दुर्लक्ष करून एन ई पी ने पायाभूत आणि तयारीच्या टप्प्यात मुलांना मूलभूत भाषा आणि संख्या कौशल्य प्रभावीपणे शिकवले जाणे आवश्यक आहे यावर प्रकाश टाकला आहे. मूलभूत साक्षरता आणि संख्याशास्त्र यशस्वी आयुष्य आणि करियरसाठी अत्यावश्यक आहे म्हणूनच नाटक आणि क्रियाकलाप आधारित शिकण्याच्या अनुभवांनी मुलांचे वाचन, लेखन, बोलणे,मोजणे ,अंकगणित आणि गणिताचे कौशल्य विकसित करण्यावर भर दिला पाहिजे असे एन ई पी ला वाटते.

थोडक्यात काय तर औपचारिक शालेय प्रणालीमध्ये 'पायाभूत टप्पा' जोडून एन ई पी २०२० ने संपूर्ण प्रारंभीक विद्यार्थ्यांसाठी मजेदार, ताणमुक्त, एकसमान, बालकेंद्रीत शिक्षणाचा पाया घातला आहे. या महत्वपूर्ण शैक्षणिक सुधारणेचा परिणाम येत्या दशकात नक्कीच दिसेल. परंतु संशोधकाला सांगण्यास नक्कीच आनंद होतो की ओंकार बालवाडीतील बालशिक्षण व बाल संशोधन प्रकल्प हे काम ११९६ पासून करत आहे व देशासाठी विकसित व्यक्तिमत्व घडवण्याचे कार्य करत आहे. एव्हढेच नाहीतर शिक्षक,पालक याच्यात जागृती निर्माण करण्यासाठी अनेक उपक्रम व प्रशिक्षण घेत असते.

संशोधकाच्या दृष्टीकोणातून :

ओंकार बालवाडीत मुलांना लवचिक शिक्षण देत असतांना मुलांच्या वयाप्रमाणे क्रियाकलाप ठरवले जातात तसेच अभ्यासाचे नियोजन हे शिक्षकांसाठी असते मुलांसाठी नाही. एखादी कृती करतांना मुलं कंटाळली असे वाटले तर त्यांच्या आवडीने कृती करण्याचे स्वातंत्र्य मुलाला दिले जाते. तसेच साहित्य व खेळ निवडण्याचेही स्वातंत्र्य मुलांना आहे. ज्यामुळे मुले आवडीने व स्वयंस्फूर्तीने, स्वकल्पनेने क्रियाकलापात भाग घेतो .

मुलांना एकअंगी शिक्षण न देता त्यांचा सर्वांगपूर्ण विकास कसा होईल हेही पहिले जाते. ज्यात प्रामुख्याने संभाषण कौशल्य येण्यासाठी विविध उपक्रम व खेळ घेतले जातात. सांकृतिक सण,राष्ट्रीय सण साजरे करणे यातून संस्कृति चा परिचय होतो, देशभक्तिपर गीते म्हणणे, घोषणा देणे, ऐतिहासिक, साहसी, थोर व्यक्तींच्या गोष्टी सांगून चरित्र निर्माणावर भर दिला जातो.मुलांमध्ये सहयोगी वृत्ती जोपासण्यासाठी गटागटात काम दिले जाते.

खेळ हा मुलांची स्वाभाविक(सहज) प्रवृत्ती आहे हे लक्षात घेऊन विविध खेळाद्वारे वाचन, लेखन, संख्येवरील क्रियात रुचि निर्माण केली जाते. उदा.अंक अक्षरावर बिया ठेवणे ,वस्तूवर लिहिलेले नाव वाचणे, कोयी, चिंचोके मोजणे ते सारखे वाटणे, कमी करणे, वस्तूवरून पाढा तयार करणे.

ई सी सी ई मुलांचा सर्वांग विकास हवा आहे आणि पंचकोशात्मक विकास पण सर्वांग पूर्ण आहे आणि हेच यातील साम्य आहे हे सांगतांना संशोधक सांगतो की बालकाचा संपूर्ण विकास हा तीन टप्प्यात विभागला गेला आहे. जीवनाचा दंत परिचय यात पंचमहाभूतांचा अनुभव मुलांना दिल जातो आपले पाच ज्ञानेद्रीय पंचमहाभूतांशी जोडलेला आहे आणि पदार्थांच्या गुणधर्माचा परिचय ज्ञानेद्रीयांना अनुभव देऊन दिला जातो. त्यासाठी वेगवेगळे क्रिया कलाप असतात जसे पाण्याचे गुणधर्म समजून घेणे ,वेगाने पळत जाऊन हवेचा अनुभव घेणे ,उन्हात ,शेकोटीजवळ जाऊन उष्णतेचा अनुभव घेणे. पदार्थांचे वास,स्पर्श,चव अनुभवणे . शाळेत मुलांना संगीत ,नृत्य,वादन,चित्रकला ,हस्तकला यांचा अनुभव घेण्याचे स्वातंत्र आहे .ज्यामुळे कलेचा अनुभव मुले घेतात गोग्रास काढणे ,पक्ष्यांना पाणी ठेवणे ,झाडाला पाणी टाकणे यातून संजीव सृष्टीशी त्याचा जीव्हाळ्याचा संबंध निर्माण होतो .

माणसाचे व्यक्तिमत्व पंचकोशात्मक आहे म्हणजे विविध क्षमतांचा विकास शारीरिक क्षमतांचा विकास म्हणजे अन्नमंय कोशाचा विकास यासाठी पकडणे ,गाठी मारणे,उडी मारणे चढणे ओरडणे,बोलणे ,आरोह ,अवरोह

यासारखे क्रियाकलाप करून घेतले जातात. थोडक्यात गती,कौशल्य व लयबद्धता या क्षमता विकसित केल्या जातात.

प्राणमय कोश म्हणजे प्राणिक क्षमता प्राणांची एकाग्रता यासाठी वंदना ,ओंकार,धुन घेतले जाते . मनोमय कोश म्हणजे मानसिक क्षमता यासाठी मैत्री,दान,सेवा ,रक्षण या भावना जागृत केल्या जातात .

विज्ञानमय कोश म्हणजे निरक्षण क्षमतेचा विकास ,बुद्धीचा विकास यासाठी अनेक अनुभव मुलांना दिले जातात ,उपक्रम,खेळ घेतले जातात ज्यातून विचार करणे, परस्पर पूरक संबंध जोडणे,तर्क करणे,समस्या सोडवणे कोंडी ,सोडवणे ,वस्तूंचा परिचय होऊन अंकावरील क्रिया मुलांना समजतात ,अक्षरांची ओळख वाचन,लिखाण हे सोपे होते व शिक्षण शाळा ही आंददायी आहे हे मुलांच्या मनावर ठसते . आणि हेच अपेक्षित आहे नविन शैक्षणिक धोरणाला म्हणून असे शिकण देणे हे शिक्षकांची जबाबदारी आहे त्यासाठी पालकांचे सहकार्यही आवश्यक आहे . पालकांना ह्या गोष्टी पचणी पडण्या साठी पालक प्रबोध ,प्रशिक्षण देखील अपेक्षित आहे . तेव्हाच मुलांना जीवनात खऱ्या अर्थाने उपयोगी पडणारे शिक्षण मिळेल .

कार्यपद्धती:

संशोधकाने संशोधनासाठी परिणामकारक पद्धती वापरली आहे जी अनौपचरीक, अनुभवजन्य, आनंददायी, निसर्गनिगडीत, बालकेंद्री व स्वभाषा, स्वदेश, स्वसंस्कृती या संकल्पनेवर आधारित आहे. परिणाम दर्शविण्यासाठी निरीक्षणात्मक नोंदी व मूल्यमापनाच्या पद्धतीचा उपयोग केला आहे.प्रस्तुत विषयाचा अभ्यास ओंकार बालवाडी, बालशिक्षण व बालसंशोधन प्रकल्प, औरंगाबाद. येथे करण्यात आला. १९९६ पासून या संकल्पनावर आधारित बालशिक्षण ओंकार बालवाडीत दिले जाते.

निकाल :

बालवयातील शिक्षण संस्कारनिष्ठ आणि अनौपचारिक असते. यामध्ये पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, गृहपाठ, परीक्षा इ. अनौपचारिक गोष्टी नसतात. आनंदादायी क्रियाकलापातून अनौपचारिक माध्यमांच्या सहाय्याने संस्कारवर आधारित शिक्षण होते. बालकाच्या शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक, आत्मिक क्षमतांचा विकास होवून समग्र विकास होतो आणि एक संस्कारी विकसित व्यक्तिमत्व निर्माण होते.

निष्कर्ष :

नविन शैक्षणिक धोरण व पंचकोशात्मक विकास यात बरेच साम्य असल्यामुळे भारतात सगळीकडे शिक्षण ही प्रक्रिया नसून संस्कार प्रक्रिया मानली तर बालकाचा सर्वांगीण विकास होईल. २१ व्या शतकातील आव्हाने पेलण्यास एक सक्षम पिढी तयार होईल .

संदर्भ :

1. एन ई पी ड्राफ्ट
2. ओंकार बालवाडी ,बालशिक्षण व संशोधन प्रकल्प
3. काटधरे इंदुमती ,१९ एप्रिल २००७ ,तत्व आणि व्यवहार,विदयाभरती पश्चिम महाराष्ट्र प्रांत
4. सोशल मीडिया

2020 च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाने माध्यमिक शिक्षणात होणारे परिवर्तन

डॉ. प्रतिमा प्रकाशराव पाटील
श्री. समर्थ कनिष्ठ महाविद्यालय,
येवती ता.जि. उस्मानाबाद
ईमेल : patilpratima101@gmail.com

सारांश (Abstract)

आत्मनिर्भर भारतासाठी पुढची पिढी तयार करताना नवनिर्माणसाठी सज्ज होण्याच्या दिशेने टाकलेले महत्वाचे पाऊल म्हणजे माध्यमिक शिक्षणात केलेले महत्वपूर्ण बदल होय. मानवी जीवनात शिक्षणाचे महत्व अनन्य साधारण आहे. शिक्षणातून केवळ ज्ञानप्राप्तीच होते. असे नाही तर शिक्षणाच्या संस्कारातून माणुस घडतो हे कार्य माध्यमिक शिक्षण व्यवस्थेतून केले जाते. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील बदलाने 10 वी, 12 वीच्या बोर्ड परीक्षेची विद्यार्थ्यांच्या मनामध्ये असलेली भिती दूर होईल. पालकांच्या पाल्यांवर असलेल्या अपेक्षांचे ओझे कमी होईल, चाकोरीबद्ध शिक्षणाची जागा सर्वांगीण शिक्षण घेईल. क्रमीक शिक्षणाबरोबरच विद्यार्थी व्यावसायिक व आवडीचे शिक्षण घेवू शकेल, शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमातून शिक्षकांना आपले ज्ञान अद्ययावत करता येईल. इतर क्षेत्राप्रमाणे शिक्षकांनाही बढतीच्या संधी मिळतील. एकंदर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 म्हणजे भारताला आणि भारतीय जनतेला बदलण्याची मिळालेली ही एक सुवर्ण संधी आहे. या संधीचे खऱ्या अर्थाने सोने करावयाचे असेल तर प्रत्येकाने सज्ज होणे गरजेचे आहे.

भारतात शिक्षण आहे शिक्षणात भारत नाही हे आपल्या शिक्षणाचे वर्णन केले जात होते. कोणत्याही देशाची प्रगती, भविष्य व वैभव हे त्या देशाच्या शिक्षण प्रणालीवर अवलंबुन असते. शिक्षण व्यवस्था जेवढी सुदृढ असते तेवढं राष्ट्र मजबुत बनतं. कालमान परिस्थितीनुसार शिक्षण व्यवस्था बदलली नाही तर राष्ट्र पुढे जाणार नाही. प्रदिर्घ काळ आपल्याही देशात प्रगतीचा प्रवाह थांबला, सुदैवाने 34 वर्षानंतर 19 जुलै 2020 ला राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण जाहिर झाले.

शिक्षकाप्रमाणेच विद्यार्थ्यांची सक्रियता वाढली पाहिजे या हेतुने अनुभवातून शिक्षण, अंतरक्रियामधून शिक्षण, शोध, बोध, वेध, चर्चा, विश्लेषण, मुलांनी प्रश्न उपस्थित करणे अशा विविध पध्दतीचा वापर करण्याव अधिक भर या शैक्षणिक धोरणात दिला आहे.

आगामी शतक हे 21 वे शतक आहे. त्यातील गरजा आणि आव्हाने आजच्या शिक्षण व्यस्थेपुढे होती ती पूर्ण करणारी आणि संभाव्य आव्हाने पेलणारी चारित्र्यसंपन्न युवापीढी निर्माण करणे हे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाचे मुख्य उद्दिष्ट आहे.

आत्मनिर्भर भारतासाठी पुढची पिढी तयार करताना नवनिर्माणसाठी सज्ज होण्याच्या दिशेने टाकलेले महत्वाचे पाऊल म्हणजे माध्यमिक शिक्षणात केलेले महत्वपूर्ण बदल होय. मानवी जीवनात शिक्षणाचे महत्व अनन्य साधारण आहे. शिक्षणातून केवळ ज्ञानप्राप्तीच होते. असे नाही तर शिक्षणाच्या संस्कारातून माणुस घडतो हे कार्य माध्यमिक शिक्षण व्यवस्थेतून केले जाते. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील बदलाने 10 वी, 12 वीच्या बोर्ड परीक्षेची विद्यार्थ्यांच्या मनामध्ये असलेली भिती दूर होईल. पालकांच्या पाल्यांवर असलेल्या अपेक्षांचे ओझे कमी होईल, चाकोरीबद्ध शिक्षणाची जागा सर्वांगीण शिक्षण घेईल. क्रमीक शिक्षणाबरोबरच विद्यार्थी व्यावसायिक व आवडीचे शिक्षण घेवू शकेल, शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमातून शिक्षकांना आपले ज्ञान अद्ययावत करता येईल. इतर क्षेत्राप्रमाणे शिक्षकांनाही बढतीच्या संधी मिळतील. एकंदर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 म्हणजे भारताला आणि भारतीय जनतेला बदलण्याची मिळालेली ही एक सुवर्ण संधी आहे. या संधीचे खऱ्या अर्थाने सोने करावयाचे असेल तर प्रत्येकाने सज्ज होणे गरजेचे आहे.

प्रस्तावना

भारतात शिक्षण आहे शिक्षणात भारत नाही हे आपल्या शिक्षणाचे वर्णन केले जात होते. कोणत्याही देशाची प्रगती, भविष्य व वैभव हे त्या देशाच्या शिक्षण प्रणालीवर अवलंबुन असते. शिक्षण व्यवस्था जेवढी सुदृढ असते तेवढं राष्ट्र मजबुत बनतं. कालमान परिस्थितीनुसार शिक्षण व्यवस्था बदलली नाही तर राष्ट्र पुढे जाणार नाही. प्रदिर्घ काळ आपल्याही देशात प्रगतीचा प्रवाह थांबला, सुदैवाने 34 वर्षानंतर 19 जुलै 2020 ला राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण जाहिर झाले.

शिक्षकाप्रमाणेच विद्यार्थ्यांची सक्रियता वाढली पाहिजे या हेतुने अनुभवातून शिक्षण, अंतरक्रियामधून शिक्षण, शोध, बोध, वेध, चर्चा, विश्लेषण, मुलांनी प्रश्न उपस्थित करणे अशा विविध पध्दतीचा वापर करण्याव अधिक भर या शैक्षणिक धोरणात दिला आहे. सुदृढ असते तेवढ राष्ट्र मजबुत बनतं. कालमान परिस्थितीनुसार शिक्षण व्यवस्था बदलली नाही तर राष्ट्र पुढे जाणार नाही. प्रदिर्घ काळ आपल्याही देशात प्रगतीचा प्रवाह थांबला, सुदैवाने 34 वर्षानंतर 19 जुलै 2020 ला राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण जाहिर झाले.

शिक्षकाप्रमाणेच विद्यार्थ्यांची सक्रियता वाढली पाहिजे या हेतुने अनुभवातून शिक्षण, अंतरक्रियामधून शिक्षण, शोध, बोध, वेध, चर्चा, विश्लेषण, मुलांनी प्रश्न उपस्थित करणे अशा विविध पध्दतीचा वापर करण्यावर अधिक भर वा शैक्षणिक धोरणात दिला आहे. 1986 च्या शैक्षणिक धोरणानुसार माध्यमिक व उच्च माध्यमिक अशी माध्यमिक शिक्षणाची व्यवस्था केलेली होती. 10 वी नंतर शाखा निवडण्याचे स्वातंत्र दिलेले होते शिवाय निवडलेल्या शाखेतच आपले शिक्षण त्यांना पूर्ण करावे लागत होते. आपआपल्या आवडीनुसार इतर पुरक शिक्षण विद्यार्थ्यांना घेणे शक्य नव्हते. 2020 च्या शैक्षणिक धोरणानुसार मात्र इ. 9 वीलाच विद्यार्थी आपली शाखा निवडू शकतो 12 वी पर्यंत शिकताना आपल्या आवडीनुसार दुसऱ्या शाखेतील विषय निवडून त्याचे अध्ययन करु शकतो. उदा : आर्टस मध्ये शिकणारा विद्यार्थी गणिताचेही अध्ययन करु शकतो म्हणजेच राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानुसार विद्यार्थ्यांना विषय निवडण्याचे स्वातंत्र दिलेले आहे.

आज माध्यमिक शिक्षणात विद्यार्थ्यांला बहुभाषिक पर्याय उपलब्ध करुन दिलेले आहेत. शिवाय 10 वी, 12 वीच्या बोर्ड परिक्षेचे महत्व कमी होवून गुण व जीवनकौशल्य या दोन्हीचा फायदा भावी आयुष्यात होणार आहे.

आपली शाळा अध्यापन करणारी (अध्यापन केंद्रीत) की, अध्ययन करायला प्रोत्याहन देणारी (अध्ययन केंद्रीत) असावी हा प्रश्न अनेकांना संभ्रमात टाकत होता. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाने याचे स्पष्ट उत्तर मिळाले की, शाळा ही अध्ययन केंद्रीत असली पाहिजे. 21 व्या शतकासाठी आवश्यक असणारी कौशल्य आत्मसात करुन विद्यार्थी बाहेर पडावा पुर्वानुभव, वर्तमान आव्हाने आणि भविष्यातील गरजा लक्षात घेवून हे धोरण आखले गेले. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 म्हणजे माध्यमिक शिक्षणाला आलेली मरगळ कमी करुन त्यामध्ये नवसंजिवनी आणण्याचे कार्य खालील बदलांनी केलेले आहे.

पायाभुत सुविधांचा विस्तार

गेल्या काही वर्षात शिक्षणाचे खाजगीकरण झाले पर्यायाने शिक्षणाचे बाजारीकरण झाले असे म्हटले तरी ते वावगे ठरणार नाही. खाजगी संस्थांच्या भव्य इमारती आणि पायाभूत सुविधांची सुसज्ज शाळा हे शासनापुढचे व सर्वसामान्यां पुढचे आव्हानं आता भेडसावणार नाही कारण पुर्वी सकल राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या 4 टक्केच रक्कम

शिक्षणावर खर्च होत होती. नविन धोरणानं हे प्रमाण 6 टक्के पर्यंत वाढणार आहे. त्यामुळे खाजगीकरणा सारख्याच सुसज्ज सर्व सुविधांनीयुक्त इमारती, वस्तीगृहे, ग्रंथालय, प्रयोगशाळा उभारणे ग्रामीण व छोठया शैक्षणिक संस्थांनाही शक्य होणार आहे अशा पुरक सोयी ग्रामीण भागात निर्माण करुन दिल्या तर छोटया शिक्षणसंस्था स्वावलंबी युवा शक्ती निर्माण करतील.

अभ्यासक्रमातील बदल

9 वीतच विद्यार्थ्यांला आपल्या आवडीची शाखा निवडून दुसऱ्या शाखेतील आवडीचा विषयही शिकता येणार आहे. 9 वी ते 12 वी पर्यंत एकूण 40 आवडीचे विषय विद्यार्थ्यांना शिकता येणे शक्य होणार आहे. शालेय शिक्षणाबरोबरच व्यवसायिक अभ्यासक्रमानांही प्रवेश घेता येणार आहे. ई- कोर्सेस प्रादेशिक भाषामधून विकसित केले जातील व्हर्च्युअल लॅब विकसीत केली जाईल. माध्यमिक शिक्षण स्तरावर विविध विदेशी भाषांचा पर्याय दिला जाणार आहे. शिक्षण विभागाद्वारे पाली, पार्शियन, प्राकृत भाषांसाठी एक राष्ट्रीय संस्था उभारली जाणार आहे.

विद्यार्थ्यांना आर्थिक मदत

एस.सी., एस.टी., ओ.बी.सी. तसेच सामाजिक व आर्थिक दृष्टया मागास विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्तेस प्रोत्साहन देण्याचा प्रयत्न या धोरणाअंतर्गत केला जाईल. राष्ट्रीय शिष्यवृत्ती पोर्टलचा विस्तार करुन शिष्यवृत्ती प्राप्त विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचा मागोवा घेतला जाईल खाजगी संस्थांना शिष्यवृत्ती देण्यासाठी प्रोत्साहन दिले जाईल.

परिक्षांचे बदलते स्वरुप

10 वी, 12 वी बोर्ड परीक्षा वर्षातून एकदा घेतल्या जात होत्या मात्र धोरणानुसार एकूण 8 परीक्षा शालेय अर्ध वर्षामध्ये घेतल्या जाणार आहेत. त्यामुळे बोर्ड परीक्षेच्या दरम्यान विद्यार्थ्यांच्या मनावर येणारा मानसिक तान निश्चितच कमी होईल शिवाय या परीक्षांना दिल्या जाणाऱ्या अवाजवी महत्त्वामुळे कोचिंग क्लासेस वाले पालकांची आर्थिक पिळवणुक करत होते. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील बदलामुळे ही पिळवणूक थांबेल, गुणांसाठी असणारी जीवघेणी चढाओढ थांबेल व सार्वत्रिक गुणवत्तेचा विकास होईल.

शालेय रिपोर्ट कार्ड बदलणार

आत्तापर्यंत 10 वी, 12 वी बोर्ड कडून दिल्या जाणाऱ्या गुणपत्रकाला अधिक महत्व होते. आता प्रत्येक सेमीस्टर नंतर एक रिपोर्ट कार्ड मिळेल ज्यामध्ये गुणां बरोबरच विद्यार्थी, वर्गमित्र आणि शिक्षक यांचा शेरा असेल. 12 वी नंतर 12 वर्षाचे निकालपत्रक देण्यात येईल ज्यामध्ये जीवन कौशल्य जोडले जाईल.

सन 2030 साली शालेय शिक्षणातून बाहेर पडल्यानंतर प्रत्येक मुलाकडे जीवन कौशल्य असेल ज्यामुळे तो कोणत्याही क्षेत्रात काम करण्यास सक्षम होईल.

मार्गदर्शक मोहिम

महाविद्यालयातील अभ्यासक्रम व अभ्यासेत्त्र उपक्रम राबविताना त्यामध्ये उत्तरोत्त्र सुधारणा व्हाव्यात यासाठी एका मार्गदर्शक मोहिमेची स्थापना करण्यात येईल. या मोहिमेत उत्कृष्ट कामगिरी बजाविलेल्या निवृत्त अध्यापकांचा तसेच भारतीय भाषा शिकवणाऱ्या शिक्षकांचा समावेश असेल जे महाविद्यालयातील उपक्रम कशा प्रकारे अंमलात आणावे यासाठी शिक्षकांना मदत व मार्गदर्शन करतील.

स्वतंत्र विषयाचे प्रकल्पाधारीत मंडळ (क्लब)

सध्याच्या शिक्षण व्यवस्थेत सर्व सामान्य मध्यम बुध्दी व प्रतिभावंत विद्यार्थी यांना एक सारखेच शैक्षणिक कार्य दिले जाते यात प्रतिभावंत विद्यार्थ्यांच्या बुध्दीमत्तेचा विकास व उपयोग होत नाही. त्यांना दिले जाणारे शैक्षणिक कार्य त्यांच्या कुवतीपेक्षा कमी असते मग ते खोडया करण्यात आपली युक्ती व शक्ती खर्च करतात अशा असामान्य बुध्दिमत्तेचा मुलांसाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात स्वतंत्र विषयाचे प्रकल्पाधारीत मंडळ स्थापन केले जाणार आहे, ज्या मंडळाच्या माध्यमातून प्रतिभेच्या बळावर हि मुले समाज व राष्ट्र उन्नतीमध्ये आपले योगदान देवू शकतात ही संधी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाने मिळणार आहे.

लोकविद्या उपक्रम

खेडया पाडयातून, वाडयावस्तामधून आज अनेक लोककला, लोकसंगीत, नृत्य, नाटक, विविध परंपरा व संस्कृती यांचे जतन होताना दिसून येते. पारंपारिक वनऔषधी, घरगुती उपचार पध्दती, वनसंवर्धन, चिरंतन कृषि इत्यांदीचा परिचय सर्व भारतीयांना व्हावा. पुस्तक व शाळा या बाहेरही अफाट ज्ञानसंपदा आहे जी अस्ताकडे जात आहे हे ज्ञान लोकविद्या उपक्रमाच्या माध्यमातून पुढच्या पिढीकडे पोहचण्याचा मानस राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात आहे.

शिक्षक विद्यार्थी प्रमाणात सुधारणा

आज वास्तव परिस्थितीत 80 ते 100 विद्यार्थी एक शिक्षक हे चित्र शहरी भागातील नामांकित महाविद्यालयात दिसून येते. तर 15 ते 20 विद्यार्थी एक शिक्षक हे चित्र ग्रामीण भागात पहायला मिळते. कारण या अगोदरच्या शैक्षणिक धोरणात विद्यार्थी शिक्षक प्रमाण ठरवले गेलेले नव्हते.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात मात्र महाविद्यालयात विद्यार्थी शिक्षक प्रमाण 30:1 पेक्षा कमी असावे तसेच सामाजिक व आर्थिकदृष्टया वंचित विद्यार्थ्यांचे प्रमाण अधिक असणाऱ्या क्षेत्रात हे प्रमाण 25 : 1 असे असावे हे धोरणात नमूद करण्यात आले आहे.

महाविद्यालयांचे श्रेणीकरण

आत्तापर्यंत उच्च शिक्षण देणाऱ्या संस्थांच्या श्रेणीकरणालाच महत्त्व दिले जात होते. या धोरणानुसार महाविद्यालयांना श्रेणी देण्यासाठी उच्च शिक्षण नियामक ही संस्था स्थापन केली जाणार आहे. या श्रेणी कारणामुळे प्रत्येक महाविद्यालय आपल्या कामगिरीमध्ये सर्वोत्म दर्जाच्या सुधारणा करण्याला प्राधान्य देईल व त्यातून माध्यमिक शिक्षणाची गुणवत्ता वाढीस लागेल.

अनियंत्रित फी व नियंत्रण

पुर्वी शिक्षणाचे खाजगीकरण झालेले होते मात्र या खाजगी शिक्षण संस्थांवर शासनाचे कोणतेही नियंत्रण नसल्याने या संस्था अवाजवी फिस आकारत होत्या. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात मात्र खाजगी शाळांना अनियंत्रित फिस वाढविण्यापासून रोखण्याची शिफारस करण्यात आलेली असल्याने खर्चीक माध्यमिक शिक्षण आता खर्चिक न राहिल्याने ते गरीब व सर्वसामान्यांच्या मुलांना मिळणे शक्य होणार आहे.

मुलींच्या शिक्षणाची तरतूद :

मुलींना त्यांचे शिक्षण सुरु ठेवता यावे यासाठी समाजाने व विशेषत: शैक्षणिक संस्थांनी भावनीक दृष्टया सुरक्षित वातावरण प्रदान करावे. कस्तुरबा गांधी गर्ल्स स्कूलचा विस्तार 12 वी पर्यंत करण्याचा प्रस्ताव नविन

शैक्षणिक धोरण 2019 च्या मसुद्यात करण्यात आला आहे.

व्यवयासिक शिक्षणाचे प्रमाण वाढविले

क्रमीक शिक्षणाची संधी न मिळणारा विद्यार्थी व्यावसायिक शिक्षण घेतो अशी काहीशी विचित्रा मानसिकता समाजामध्ये निर्माण झालेली होती. “आत्मनिर्भर भारत निर्माण” हे स्वप्न बघणाऱ्या शासनाने बदलत्या काळाची गरज ओळखून 6 वी पासूनच व्यावसायिक अभ्यासक्रमाला महत्त्व दिले. तसेच 9 वी ते 12 वी शिक्षण घेत असतानाच पुरक व्यावसायिक अभ्यासक्रमांना प्रवेश घेवूनच एकाच वेळेला दोन्ही शिकण्याची संधी या धोरणाने विद्यार्थ्यांना प्राप्त करुन दिली. जगाच्या रहाटगाडग्यात उभे राहण्याचे वळ देणारे व्यावसायिक शिक्षण हा हक्क या धोरणाने प्रत्येक विद्यार्थ्याला दिला म्हणजेच कारकुनांची पिढी निर्माण करणाऱ्या शिक्षण व्यवस्थेची जागा स्वयंपूर्ण युवा शक्ती निर्माण करणाऱ्या धोरणाने घेतली.

बढतीची संधी शिक्षकांनाही मिळणार

पूर्वीच्या शिक्षण व्यवस्थेत शिक्षक गटातून एकालाच बढतीची संधी मिळत होती म्हणजेच ते मुख्याध्यापक किंवा प्राचार्य होवू शकत होते. नविन शैक्षणिक धोरणाने अध्यापनावर लक्ष केंद्रीत करुन बढतीची संधी शिक्षकांना मिळवता येणार आहे. सर्व शैक्षणिक प्रशासकीय पदे केवळ उत्तम शिक्षक असणाऱ्या व प्रशासनात रुची असणाऱ्या उमेदवारांसाठीच राखीव ठेवली जाणार आहेत. त्यामुळे विस्तार अधिकारी, गट शिक्षणाधिकारी या पदांवर जाण्याचा मार्ग शिक्षकांना मोकळा होणार आहे.

निष्कर्ष

- 21 व्या शतकात विज्ञान तंत्रज्ञानाला महत्व प्राप्त झाले असले तरी नैतिक अधिष्ठान असलेल्या शिक्षकांचे स्थान निश्चितच महत्वाचे आहे.
- गतिशील बदलाचा प्रतिनिधी म्हणून काम करताना शिक्षकास सतत अध्ययन प्रक्रियेत दक्ष रहावे लागेल सेवांतर्गत प्रशिक्षणामधून स्वत:मध्ये अदययावत सक्षमता असल्याचे सतत सिध्द करावे लागेल.
- स्त्री शिक्षण वाढविण्यासाठी, सुरक्षित वातावरण, निर्मितीसाठी प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणात मुल्यशिक्षणाचा समावेश गरजेचा आहे.
- सकल राष्ट्रीय उत्पन्नापैकी 6 टक्के खर्च प्रत्यक्ष शिक्षण प्रक्रियेवर झाला तरच राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाची उदिदष्टे पूर्ण होतील.

संदर्भ सूची

1. पन्नालाल सुराणा भारत राष्ट्राची जडणघडण 2002 सुगामा प्रकाशन, पुणे
2. डॉ. अरविंद दुनाखे शिक्षण प्रशिक्षण -2009 नित्यनुतन प्रकाशन, पुणे.
3. मीनल नरवणे भारतातील शैक्षणिक आयोग व समित्या 2008 नित्यनुतन प्रकाशन, पुणे.
4. https://marathivishwakosh.org -20/03/2021
5. https://m.Lokmat.com manthan - 06/12/2015
6. https://maharashratimes.com - 09/085/2020
7. https://www.esakal.com challenge - 31/07/2020
8. https://mr.vikaspedia.in.education
9. https://pib.gov.in press Release Detail

मराठी काव्य निर्मितीतील काव्य प्रतिमा

(एकूण कविता भाग-1 भिजकी वही व चित्रलिपी काव्यसंग्रह संदर्भीत)

दयानंद मनोहरराव राठोड
मुख्याध्यापक
वसंत प्राथमिक आश्रम शाळा, विद्यानगर (बावी)
ता.उस्मानाबाद.
ईमेलः rathoddayanand@gmail.com

मराठी साहित्य निर्मितीत सर्वात प्रसिद्ध काव्य प्रकार म्हणजे काव्य होय. कविता हा वाङ्मय प्रकार प्राचीन असून आजपर्यंत या साहित्य प्रकाराने कोणत्या ना कोणत्या वैशिष्ट्यांनी प्रभावित केले आहे. वेद, उपनिषद, रामायण, महाभारत यांच्यातील सरस कथा व रचना काव्य रुपाने लोकांना परिचित आहेत. बाराव्या शतकातील वारकरी संप्रदाय व महानुभव संप्रदायातील काव्य प्रकाराने लोकांना प्रभावित केले आहे. अभंग, वीराणी इत्यादी प्रकारांचा आजही प्रभाव जाणवतो. मध्ययुगीन काळात पंडित कवीच्या अभ्यासू वृत्तीने मराठी काव्य प्रकारात आशय व विषयात अमुलाग्र बदल झाले. श्लोक, आर्या, केकावली इत्यादी काव्य प्रकाराने मराठी कविता आशय व तंत्रात नवीन वाटली. याचेही श्रेय पंडिती काव्याला देणे गरजेचे वाटते. पंडिती काव्य नंतर आधुनिक कवितेचा जन्म झाला. शाहिरी काव्य, पोवाडे, लावणी, प्रकाराने सर्वांना प्रभावित केले आहे. संत-पंत-तंत या विविध प्रवाहातील कवितेत एक महत्त्वाचा धागा म्हणजे **'काव्य प्रतिमा'** होय. आधुनिक कवितेत तसेच न व कवितेतही काव्य प्रतिमा प्रभावीपणे दिसून येतात.

इ.स. 1945 पासून मराठी कवितेतील नवकवितेच्या निर्मितीला प्रारंभ झाला. बा. सी. मर्ढेकर, शरद्चंद्र मुक्तिबोध, सदानंद रेगे, कवी अनिल, मंगेश पाडगावकर, वसंत बापट, विंदा करंदीकर, नामदेव ढसाळ, भालचंद्र नेमाडे, चंद्रकांत पाटील इत्यादी कवींनी मराठी कवितेचा चेहरा वाचकांसमोर ठेवला. भारताला मिळालेले स्वातंत्र्य, स्वतंत्र भारताची जडण-घडण फ्राईडचा मनोविश्लेषणवाद डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, महात्मा गांधी दुसऱ्या महायुद्धाच्या भीषण परिणामातून मराठी नवकवितेत अमुलाग्र बदल झाला. दिलीप चित्रे, अरुण कोलटक,र वसंत आबाजी डहाके यांच्या कवितेने मराठी वाचकांची बौद्धिक भूक भागवली. विशेषतः दिलीप चित्रे - एकूण कविता भाग -1, अरुण कोलटकर - भिजली वही, वसंत डहाके - चित्रलिपी, या कविता संग्रहाने मराठी मनावर अधिराज्य गाजवले.

'दिलीप चित्रे' हे मराठी नवकाव्यातील महत्त्वाचे प्रयोगशील कवी होय. कवी, समीक्षक, चित्रकार, चित्रपट, दिग्दर्शक, पत्रकार म्हणून ते मराठी साहित्याला परिचित होते. त्यांच्या 'पुन्हा तुकाराम' या काव्यसंग्रहाने वेगळीच जाणीव रसिक वाचकांना करून दिली. त्यांच्या एकूण काव्यसंग्रहात चार भाग असून पहिल्या भागात कोणतेही नाव दिले नाही. विविध विषयावरील 60 कविता आहेत. दुसऱ्या भागास 'बर्फाचे दिवस' असे नाव देण्यात आले असून युरोप व अमेरिकेतील काही घटना विषयी 85 कविता यात लिहिल्या आहेत. तिसऱ्या

भागास 'देवी' असे नाव देण्यात आले असून या भागात 26 कविता लिहिल्या आहेत तर शेवटच्या भागात 'मॅजिक मुहल्ला' असे नाव देण्यात आले असून यात 25 कविता आहेत. दिलीप चित्रे यांच्या कवितेतील अनुभव पाहता ते अनुभवाचे गारुड शब्दावर नेहमीच स्वार झाल्याचे वाटते. म्हणून चित्रे यांची कविता दुर्बोध वाटते. कवितेच्या दुर्बोधते विषयी प्रा. गो. वी. करंदीकर म्हणतात, "वाचकांच्या अपेक्षांना, कल्पनांना मोठ्या प्रमाणात छेद देणारी, धक्के देणारी म्हणजेच कवितेच्या परिचित संकेतव्युह धुडकावून लावणारी अशी एखादी कविता समोर येते ही कविता त्या दृष्टीने कविताच नसते किंवा दुर्बोध असते." प्रा. गो. वी. करंदीकर यांचा विचार दिलीप चित्रे यांच्या कवितेतील आशय, विषय व अभिव्यक्ती यांचे मूल्यमापन करतांना दिसतो.

दिलीप चित्रे यांच्या एकुण कवितेतील अनुभव वेगळा असून अनुभवातून प्रतिमा अधिक आकाराला येतात. प्रतिमांचे रूप - स्वरूप निश्चित सांगता येत नाहीत. त्यांच्या एकूण कवितेतील प्रतिमा अनुभवाला लाजवेल अशा आहेत. आमचे हात करून जातात आमच्या जोड्याचा अनुवाद, (पृ.3), इतिहास वाहतो रक्त शतकांच्या पेटीतून, मी वाऱ्यावर कोणते एका घारीचे पीस, (पृ.11), माधबाक, गिरगाव, मुंबई, भायखाळा, गोलपीठा (पृ.46), स्वप्नातल्या धुळींना वास नसतो (पृ.102), मी विठ्ठलाचा प्रकाश कधीच पाहिला नाही (पृ.112), वारा घुसतो विचारांच्या फाटलेल्या पडद्या मधून (पृ.50), रोम, कास्तील, पुणे, सातारा, अलिबाग (पृ.113), पाऊस विठ्ठल चिखल विठ्ठल चाकात रुतला विठ्ठल विठ्ठल (पृ.62), शार्दुल विक्रिडीत मंदाक्रांता, आर्या, मात्रावृत्त (पृ.103), इत्यादी प्रतिमांचा व वैविध्यपूर्ण वावर असल्यांने यांची कविता नवकाव्यातील प्रयोगशील कविता वाटते. यांच्या कविते विषयी कवी नामदेव ढसाळ म्हणतात, "दिलीप चित्रे यांची कविता प्रत्येक भाषेत नांगर पेरत जाते. देशी माणसाचे रंग, रूप, पेहराव, भाषा, प्रार्थना, वलये, घराणेशाही, प्रेशित, सण, बायबल, वेद- उपनिषद, तत्त्वज्ञान, शेक्सपियर इत्यादी घटक कवितेचा भाग बनतात." नामदेव ढसाळ यांनी केलेले विश्लेषण, कवितेचा अनुभव व प्रतिमांचा आवाका दर्शविते. दिलीप चित्रे यांच्या एकुण कवितेतील प्रतिमांनी मराठी वाचकांना प्रभावित केले.

विंदा करंदीकर व दिलीप चित्रे यांच्या नंतरचे महत्त्वाचे प्रयोगशील कवी म्हणजे अरुण कोलटकर होय. मराठी व इंग्रजी भाषेत काव्य लेखन करणारे दिलीप चित्रे यांच्या सोबतचे महत्त्वाचे कवी होय. त्यांच्या चिरीमेरी, द्रोण, जेजुरी काव्यसंग्राहने मराठी व इंग्रजी भाषेतील कवितेत नाविन्य आणले. याच काळात मराठीत वामन निंबाळकर, अर्जुन डांगळे, नामदेव ढसाळ इत्यादी दलित कवितांचा प्रवाह निर्माण झाला होता. अरुण कोलटकरांनी नवकाव्यात मुशाफ़ेरी केली. त्यांच्या कवितेच्या स्वरूपावरून कवितेतील प्रतिमा पहावयास मिळतात. प्रा. निशिकांत ठकार कवितेविषयी म्हणतात," प्रस्थापित काव्यमुल्यांना न जुमाननारी भावात्मेकतेच्या पलीकडची एक यथार्त जीवनाचा अंतर्वेध घेणारी कविता अरुण कोलटकरांनी लिहली." आधीच्या सारखी कविता कोलटकरांची दिसत नाही. त्यांचा भिजकी वही हा महत्त्वाचा काव्यसंग्रह असून 2005 चा साहित्य अकादमी पुरस्कार मिळाला आहे. त्यांनी या काव्यसंग्रहात कथांची विविध सुरेल गुंफण केली आहे. अश्रू, त्रिमेरी, लैला, अपाला, हाडम्मा, कीम, कसांड्रा इत्यादी सारख्या विविध भागात कथात्मक कवितेची गुंफण केली आहे. भिजकी वही मध्ये विविध प्रतिमा आढळतात त्या पुढील प्रमाणे. हा डिंक स्त्रवतोय तुझ्या डोळ्यातून (पृ.20), आपल्या दोघांचं आंतर पेरायला सुरुवात झाली (पृ.26), कधीकधी कॅल्शियमच्या कार्बोनेटच्या पुलाखाली अंधुक होत जाताना (पृ.28), पांघरून सावरून ठेवावं तेवढ्या सहजतेने अंगावेगळा केलं मरण (पृ.34), मरण नावाच्या एका रांडेच्या मिठीत

अख्खी रात्र घालवली त्याने (पृ.35), काळाच्या कातळातून व विस्मृतीच्या भोगातून मार्ग काढत काढत (पृ.82), वाटाणे फाटाफुटीचे, वाटाणे आत्महत्येचे (पृ.89), विपाशा, थिऑन, सायनेशियम, अथेन्स, प्लेटो, ॲरीसटॉटल (पृ.156), केळीच्या नाजूक कोवळ्या पानांची नाजूक ढाळ (पृ.214), इत्यादी विविध विचार करायला लावणाऱ्या कवितेतील प्रतिमा पुढच्या पिढीमधल्या फार कमी कवींच्या कवितेत दिसतात.

नवकवी व प्रयोगशील चिंतनशील कवी मध्ये महत्त्वाचे कवी म्हणजे वसंत डहाके होय. साहित्य निर्मिती, कोष निर्मिती, कविता मराठी व इंग्रजी भाषेत लेखन करणारे प्रयोगशील कवी होत. आधुनिक युगातील माणूस, उत्क्रांती, शहरीकरण, वर्तमान, भूत-भविष्य चा घेतलेला वेध हा वसंत डहाके यांच्या कवितेचा चिंतनाचा विषय होय. कवितेविषयी, योगभ्रष्ट, शुनःशेप, चित्रलिपी, शुभवर्तमान इत्यादी महत्त्वाचे काव्यसंग्रह असून चित्रलिपी काव्यसंग्रहाला 2009 चा साहित्य अकादमी पुरस्कार मिळाला आहे. बंडखोर वृत्ती, तटस्थ पणा व चिंतनशीलता हे त्यांच्या काव्य लेखनाचे वैशिष्ट्य. सर्व मांडून मला काही मांडता आले नाही याचे शल्य स्वतः कवी चित्रलीपीत व्यक्त करतात. त्यांच्या चित्रलिपीतील काव्य प्रतिभा पुढील प्रमाणे. वात, पित्त, कप या त्रिदोदोषांमुळे सर्व प्रश्न निर्माण होतात (पृ.5), येणारी रात्र म्हणजे कापणीचा हंगाम (पृ.7), माझ्या पोटात दहा असतो बारा गावच्या कुरूप इच्छांचा (पृ.10), गव्हाणीतल्या कुत्र्याप्रमाणे वागणारा काळ (पृ.12), वरची माणसे देश मेल्यागत सुतकात बसली आहेत (पृ.20), माझी जीभ धजत नाही प्रतीक प्रतिमा अलंकाराची छेड काढायला (पृ.34), आरशात बंड, दंगा, उपद्रव, ऊठाव यांचं प्रतिबिंब उमटतं (पृ.35), इत्यादी प्रकारच्या प्रतिमा चित्र लिपीत असून भाषा उग्र वास्तवदर्शी आहेत.

बा. सी. मर्ढेकर यांच्यापासून नवकवितेचे सुरू झालेले वारे अधिक तीव्रपणे ठेवत दिलीप चित्रे, अरुण कोलटकर, वसंत डहाके यांच्या कवितेने अधिक प्रभावीपणे कविता पुढे आली. प्रतिमांचा अधिक हव्यास न धरता अनुभव संपन्नतेतून प्रतिमा निर्माण झाल्या. कवीनेही विविधांगी अनुभव घेऊन नवनवीन प्रतिमा रसीक वाचकांना निर्माण करून द्यायला हव्यात.

निष्कर्ष :

1. एक कवी दिलीप चित्रे अरुण कोलटकर वसंत डहाके यांची कविता प्रयोगशील आहे.
2. एकूण कविता भाग 1 भिजकी वही चित्रलिपी या कवितेतील कवीचा अनुभव संपन्न असून विषयात विविधता दिसते.
3. कवीच्या अनुभव संपन्न तेवर कवितेतील प्रतिमा कवितेत अवतरतात.
4. परदेशातील शहरे, तत्वज्ञान, पुराणकथा विचार प्रक्रियेमुळे प्रतिमेचे स्वरूप वेगळे आहे.
5. एकूण कविता भाग 1, - 1994 भिजकी वही -2005 चित्रलिपी -2009 चा साहित्य अकादमी पुरस्कार मिळाला आहे.

संदर्भसूची :

1. एक प्रा. गो. वि. करंदीकर - कविता आरती दिवाळी अंक 2011 (पृ.103)
2. नामदेव ढसाळ - एकूण दिलीप चित्रे (संपादक संदेश भंडारे) वस्तादांचे वस्ताद हा लेख (पृ.29),

3. प्रा. निशिकांत ठकार - मराठी कविता स्वरूप व विवेचन (पृ.364),
4. दिलीप चित्रे - एकूण कविता भाग-1, पॉप्युलर प्रकाशन मुंबई.
5. अरुण कोलटकर - भिजकी वही, प्रास प्रशासन मुंबई.
6. वसंत डहाके - चित्रलिपी लोकवाड्मय गृह प्रकाशन मुंबई.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

अंबाडी वनस्पती : एक वन-संजीवनी - एक अभ्यास

संशोधक : चि. प्रणव प्रमोद रोहिले
इयत्ता ७ वी, जि.प. प्राथमिक शाळा,
मेडसिंगा, ता. जि. उस्मानाबाद, महाराष्ट्र

मार्गदर्शक : श्रीमती एन.व्ही. देवकते
सह-शिक्षिका, जि.प. प्राथमिक शाळा,
मेडसिंगा, ता.जि.उस्मानाबाद, (M.S.)

सारांश (Abstract)

अंबाडी जिचे लॅटीन नाव Hibiscus Sabdariffa ही मुळची आफ्रीका खंडातील वनस्पती आहे. ही वनस्पती भारतासह नेपाळ, बांगलादेश, थायलंड, पाकिस्तान पश्चिम बंगाल, आन्ध्रप्रदेश इत्यादी देशात आढळणारी एक औषधी वनस्पती आहे. तीचे इंग्रजी नाव Rosella तसेच संकृत मध्ये 'अन्वष्टा' आणि हिंदी मध्ये 'मोइआ' असे संबोधले जाते. या वनस्पतीची पानं, पुष्पमुकुट, बिया, फुलं, तसेच झुडूप यांमध्ये औषधी गुणधर्म आढळतात आणि ते उपयोगी आहेत. बियांपासून या झुडूपाची अभिवृद्धी होते. तिची वाढ साधारणत: ९० ते १५० से.मी. पर्यंत होते. ऑगस्ट ते नोव्हेंबर दरम्यान या वनस्पतीला फुले येतात. फुलांना पुष्प-मुकुट ही असतात. बिया करड्या किंवा काळ्या रंगाच्या असतात. नोव्हेंबर महिन्यात फळे येतात आणि ती झुडूपावरच वाळू देतात. पाने हि गडद्द रंगाची असतात. ही वनस्पती भारतात सर्वत्र आढळते. अंबाडीच्या पानांमध्ये अनेक पोषक तत्व असतात त्यामुळे या वनस्पतीची भाजी मानवी आरोग्यास पोषक आणि रोगप्रतिकारशक्ती वाढवणारी आहे असे या अभ्यासाअंती दिसून आले आहे. व्हिटामिन 'सी', 'बी', 'ए' तसेच आयर्न, 'कॅलशियम' आणि 'झिंक' या सारख्या पोषक घटकांचे मिळून तयार झालेले हे नैसर्गिक रसायन आहे.

सध्याच्या कोरोन-१९ च्या पार्श्वभूमीवर या वनास्पतीचे भाजीच्या रुपात सेवन केल्यास आपली रोगप्रतिकारक क्षमता वाढतेच शिवाय विविध व्हिटॅमिन ची मानवी शरीराची गरज पूर्ण होते. शरीर निरोगी आणि निरामय होण्यास मदत होते.

प्रस्तावना :

संस्कृत मध्ये एक सुभाषित आहे,

'अमंत्रम अक्षरं नास्ति, नास्ति मुलं अनौषधं ।
अयोग्य: पुरुषो नास्ति, योजकस्तत्र दुर्लभ: ॥

अर्थात, असे कोणतेही अक्षर नाही की जे 'मंत्र' होऊ शकत नाही, अशी कोणतीही वनस्पती नाही की जी 'औषध' म्हणून वापरली जात नाही, अशी कोणतीही व्यक्ती नाही जी उपयोगी नाही, कमतरता आहे ती फक्त योजना करणाऱ्या 'योजकाची' !

वरील उक्ती प्रमाणे संशोधकाने महारष्ट्रात सर्वत्र आढळणाऱ्या आणि सहज उपलब्ध होणा-या भाजी प्रकारातील एक वनस्पती 'अंबाडी' या वनस्पतीच्या औषधी गुणधर्मांची माहिती संशोधकाने या संशोधनात घेतली आहे.

अंबाडी, जिचे लॅटीन नाव Hibiscus Sabdariffa ही मुळची आफ्रीका खंडातील वनस्पती आहे. ही वनस्पती भारतासह नेपाळ, बांगलादेश, थायलंड, पाकिस्तान पश्चिम बंगाल, आन्ध्रप्रदेश इत्यादी देशात आढळणारी एक औषधी वनस्पती आहे. तीचे इंग्रजी नाव Rosella तसेच संकृत मध्ये 'अन्वष्टा' आणि हिंदी मध्ये 'मोइआ' असे संबोधले जाते. या वनस्पतीची पानं, पुष्पमुकुट, बिया, फुलं, तसेच झुडूप यांमध्ये औषधी गुणधर्म आढळतात आणि ते उपयोगी आहेत. बियांपासून या झुडूपाची अभिवृद्धी होते. तिची वाढ साधारणत:

९० ते १५० से.मी. पर्यंत होते. ऑगस्ट ते नोव्हेंबर दरम्यान या वनस्पतीला फुले येतात. फुलांना पुष्प-मुकुट ही असतात. बिया करड्या किंवा काळ्या रंगाच्या असतात. नोव्हेंबर महिन्यात फळे येतात आणि ती झुडूपावरच वाळू देतात. पाने हि गडद्द रंगाची असतात. ही वनस्पती भारतात सर्वत्र आढळते. अंबाडीच्या पानांमध्ये अनेक पोषक तत्व असतात त्यामुळे या वनस्पतीची भाजी मानवी आरोग्यास पोषक आणि रोगप्रतिकारशक्ती वाढवणारी आहे असे या अभ्यासाअंती दिसून आले आहे. या वनस्पतीची वैशिष्ट असे की, व्हिटामिन 'सी', 'बी', 'ए' तसेच आयर्न, 'कॅलशियम' आणि 'झिंक' या सारख्या पोषक घटकांचे मिळून तयार झालेले हे नैसर्गिक रसायन आहे.

शरीरातील रोगप्रतिकारशक्ती वाढवून कोरोना सारख्या अनेक महाभयंकर आजारावरही गुणकारी ठरणारी ही औषधी वनस्पती आहे असे संशोधकाने आपल्या या निष्कर्षात मांडले आहे.

संशोधनाची गरज :

'अंबाडी' वनस्पती मधील गुणधर्म जाणून घेऊन त्याचे आपल्या आहारात नियमित सेवन करण्याची गरज समाजासमोर मांडण्याच्या हेतूने हे संशोधन गरजेचे आहे. वर्तमान काळामध्ये आरोग्याच्या दृष्टीने माणसाची रोगप्रतिकारक शक्ती वाढविणे अत्यंत गरजेचे बनलेले आहे. प्रस्तुत संशोधन अशा अनेक बाबीवर प्रकाश टाकणारे आहे हे विशेष आहे.

संशोधनाचे महत्व :

प्रस्तूत संशोधानानंतर 'अंबाडी' या वनस्पतीचे औषधी आणि विज्ञानाच्या दृष्टीने महत्व समजेल आणि आपली रोग-प्रतिकारक शक्ती वाढविण्यासाठी मानवाकडून या वनस्पतीचा दैनंदिन आहारात उपयोग करण्याचे प्रमाण वाढेल. एकूणच समाजिक आरोग्य चांगले राहण्यासाठी हे संशोधन महत्वाचे आहे. वर्तमान करोना काळातील व्यक्तींना आंतरिक रोगप्रतिकारक शक्ती वाढविण्यासाठी अशा प्रकारच्या संशोधनाचा भविष्य काळासाठी उपयोग होणार आहे.

संशोधन शीर्षक :

अंबाडी वनस्पती : एक वन-संजीवनी - एक अभ्यास

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

१. 'अंबाडी' या उपयोगी आणि दुर्लक्षित वनस्पतीची समाजाला माहिती देणे.
२. 'अंबाडी' ही वनस्पती रोगप्रतिकार शक्ती वाढविणारी असल्याने कोरोना-१९या महामारीच्या काळात या वनस्पतीच्या सेवनाचे महत्व विषद करणे.
३. 'अंबाडी' या वनस्पतीच्या लागवडीसाठी शेतकरी वर्गास प्रोत्साहन देणे.
४. समाजिक आरोग्य आबाधित ठेवण्यासाठी 'अंबाडी' वनस्पतीचे महत्व पटवून देणे.

गृहीतके :

१. 'अंबाडी' ही एक दुर्लक्षित वनस्पती आहे.
२. 'अंबाडी' ची भाजी मानवी आहारात क्वचित वापरली जाते.
३. 'अंबाडी' मध्ये विविध प्रकारचे व्हीटॅमीन आणि इतर पोषक घटक आहेत
४. 'अंबाडी' या वनस्पतीच्या सेवनाने आरोग्य प्रतिकार शक्ती वाढते.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधनाच्या विविध पद्धती पैकी 'ऐतिहासिक' आणि 'सर्वेक्षण पद्धती' या दोन संशोधन पद्धतीने मिश्र स्वरुपात अवलंब करून संशोधन केलेले आहे.

यामध्ये ऐतिहासिक पद्धतीनुसार प्राचीन आणि विज्ञानावर आधारित माहितीचे संकलन करून या वनस्पतीचे गुणधर्म आणि वैशिष्ट्ये जाणून घेण्यात आलेली आहेत. तसेच सर्वेक्षण पद्धतीनुसार विविध गावातील शिक्षित व अशिक्षित अशा दोन्ही गटातील व्यक्तींची आहार सेवन या दृष्टीने सर्वेक्षण करून माहिती संकलित केलीली आहे. माहिती संकलनासाठी 'मुलखात' या तंत्राचा अवलंब करून मेडसिंगा गावातील १०० कुटुंबामध्ये जाऊन त्यांच्या कुटुंब प्रमुखांच्या मुलाखती घेऊन माहितीचे संकलन केले.

मेडसिंगा गाव आणि या गावातील सुमारे ५०० कुटुंबापैकी १०० कुटुंबाची नमुना म्हणून संशोधकाने निवड केली आहे.

प्राप्त माहितीच्या आधारे आशय विश्लेषण व गुणात्मक विश्लेषण करून प्रमुख निष्कर्ष काढलेले आहेत.

निष्कर्ष :

१. 'अंबाडी' या वनस्पती मध्ये मानवी शरीरास आवश्यक असणारे व्हिटामिन 'सी', 'बी', 'ए' तसेच आयर्न, 'कॅलशियम' आणि 'झिंक' हे पोषक घटक आहेत.
२. 'अंबाडी' च्या बियांमध्ये ओमेगा-३ हा पोषक घटक आहे.
३. 'अंबाडी' ची भाजी मानवी शरीरात रोग-प्रतिकारशक्ती वाढवते.
४. 'अंबाडी' चे खोड शेतकरी 'वाक' तयार कारणासाठी वापरतात.
५. अंबाडी ची भाजी आहारात क्वचितच वापरली जाते.
६. अंबाडीचा भाजी म्हणून नियमित उपयोग करणे आवश्यक आहे.
७. 'अंबाडी' वनस्पतीची लागवड शेतकऱ्यांनी केली पाहिजे.
८. कोविड-१९ सारख्या महामारीच्या काळात रोगप्रतिकारशक्ती वाढविण्यासाठी 'अंबाडी' चा उपयोग आहारात करावा.
९. अनेक दुर्धर आजारावर 'अंबाडी' वनस्पतीचे औषधी उपयोग आहेत मात्र वैद्यकीय सल्ल्याने 'अंबाडी' चा औषध म्हणून उपयोग करावा.
१०. अंबाडी हि एक वन-संजीवनी आहे.

समारोप :

उपरोक्त संशोधन हे कालमर्यादित स्वरुपाचे आहे. कोरोना-१९ च्या पार्श्वभूमीवर मानवी रोगप्रतिकारशक्ती वाढविण्याच्या दृष्टीने हे संशोधन करण्यात आले. आपल्या परिसरात असणा-या अनेक वनस्पतीचा आभ्यास आपणास करण्याची प्रेरणा विद्यार्थ्यांना मिळावी आणि आपले जीवन नोरोगी आणि निरामय व्हावे यासाठी या संशोधनाचा उपयोग निश्चित होईल असा विश्वास आहे.

संदर्भ सूची :

१. पदे शास्त्री शंकर दाजी (१८९९)'औषधी-गुणदोष' मुंबई, श्री गोवर्धन मुद्रालय
२. देशमुख नरेंद्र (२०१९) मराठी विश्वकोश /वनस्पती //www.marathivishwkosh.org//

३. कुमार विश्वकोश / वनस्पती : लेखक - नरेंद्र देशमुख

४. फेसबुक वरील 'आरोग्य दूत' उपक्रम दिनांक १६ मार्च २०१३

५. लोकसत्ता दि. १५ जुलै २०१५

६. इ-सकाळ दैनिकातील 'अॅग्रोवान' इ-पेपर, प्रशांत रॉय, दि. ६ मी २०१८

७. 'होय आम्ही शेतकरी' वर्धा येथील अभियंता विनोद राजगुरे यांचा लेख

८. 'मराठी विश्वकोश' - लेखक : य.स. कुलकर्णी

(माहितीस्त्रोत - सुधाकर काशिनाथ बाविस्कर दि. २२.५.२०२०)

९. विकिपीडिया वेब-साईट //www.mr.m.wikipedia.org//

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

प्रचलित माध्यमिक शिक्षणातील समस्या व नवीन शैक्षणिक धोरण : एक अभ्यास

डॉ. कैलास सर्जेराव मोटे
प्राचार्य
एसएसजेपी बी.एड/एम.एड. कॉलेज, आळणी ता. उस्मानाबाद

सारांश :

सद्याच्या प्रचलित माध्यमिक शिक्षणाची अंमलबजावणी ही 1986 च्या शैक्षणिक धोरणानुसार होत आहे. काळानुसार या धोरणामध्ये बदल करण्यात आले. नवीन संकल्पना व नविन विषयांचा समावेश करण्यात आला. प्रचलित पध्दतीमध्ये मूल्यशिक्षण, समानतेसाठी शिक्षण, सर्वासाठी शिक्षण त्रिभाषासूत्र, माध्यमिक शिक्षणात संगणकाचा वापर, विज्ञान व तंत्रज्ञान व 6 ते 14 वर्ष वयोगटातील मुलांना मोफत व सक्तीचे शिक्षण इत्यादी संकल्पनांचा व विषयांचा समावेश करण्यात आला होता. यामध्ये विद्यार्थ्यांच्या पाठांतर क्षमतेला जास्त महत्त्व दिलेले होते. विद्यार्थ्यांच्या मानसिक क्षमतांच्या विचाराबरोबर शारीरिक विकासालाही महत्त्व दिलेले होते. 1986 च्या धोरणाची प्रत्यक्ष अमंलबजावणी प्रभावी होऊ शकली नाही. कारण शिक्षणावर ज्या प्रमाणात खर्च होणे आपेक्षीत होते त्या प्रमाणात झाला नाही. त्यामुळे अपेक्षित उदिदष्टये गाठता आली नाहीत.

नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये कौशल्याधारीत शिक्षणाला माध्यमिक स्तरावर अधिक महत्व दिलेले आहे. त्यामुळे व्यावसाय वृध्दिसाठी याची मदत होणार आहे. या धोरणामध्ये पाठांतर पध्दतीला वाव दिलेला नाही. तर मुलांच्या कौशल्य व सृजनशिलतेला अधिक वाव असणार आहे. तसेच मुलांना या स्तरावर विषय निवडीचे स्वातंत्र्य दिलेले आह. विद्यार्थ्यांना हवा तो विषय निवडण्याची संधी देण्यात आलेली आहे. तसेच माध्यमिक स्तरावरील शिक्षक भरती करतांना स्पर्धा परीक्षेच्या म्हणजे टीईटीच्या माध्यमातूनच शिक्षकांची भरती होणार असल्याने गुणवत्तापूर्ण, संशोधक व कल्पक शिक्षकांना संधी मिळणार आहे.

नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये करण्यात आलेल्या शिफारशीची अंमलबजावणी करतांना अनेक अडचणी असणार आहेत. तसेच प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करण्यात माध्यमिक स्तरावर विद्यार्थ्यांच्या बौध्दीक व मानसिक क्षमतेचा विचार करावा लागणार आहे. नवीन शैक्षणिक धोरणाची प्रभावी अंमलबजावणीसाठी पुरेशा खर्चाची तरतूद करणे आवश्यक आहे. सद्याची आर्थिक परिस्थिती पाहता शिक्षणावर होणारा खर्च यावरही नविन शैक्षणिक धोरणाचे यश अपयश अवलंबून आहे. व्यावसायिक शिक्षणाबरोबरच मूल्यशिक्षणाला अभ्यासक्रमात महत्त्वाचे स्थान देण्यात यावे, उत्पादन क्षमतेला चालना देणारे शिक्षण माध्यमिक स्तरावर दिल्यास बेकारीचा प्रश्न सुटण्यास मदत होईल. याचा विचार करूनच नविन शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी करणे गरजेचे आहे. तरच ठरवलेली उदिदष्टे साध्य होतील.

प्रस्तावना :

जगातील विकसित देशांचा विकास शिक्षणाच्या माध्यमातूनच झालेला आहे. मानवी विकासासाठी शिक्षण हे महत्त्वाचे साधन आहे. उत्कृष्ट नागरिक हा शिक्षणाच्या माध्यमातून घडवता येतो. भावी सक्षम नागरिक घडवण्यास शिक्षणच मदत करत असते. शिक्षणाचा पाया म्हणजे प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण होय. बालकाचे प्राथमिक शिक्षण हे खऱ्या अर्थाने त्याच्या कुटुंबातच होत असते. कुटूंबात मिळणारे शिक्षण हेच बालकाच्या यशस्वी जीवनाचा पाया मजबूत करण्यास मदत करते. तर प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण पुढील दिशा ठरवण्यास मदत करते. वाढत्या लोकसंख्येचा परिणाम किंवा वाढती स्पर्धा यामुळे शिक्षणाला एका ठरावीक साचामध्ये बांधले गेले आहे. शिक्षणाची संकल्पना ही पालक, शिक्षक, शिक्षण यंत्रणा व समाज यांच्यादृष्टीने परीक्षेत जास्त मार्क मिळविणे म्हणजे शिक्षण, डिगऱ्या मिळवणे म्हणजे शिक्षण, नौकरी प्राप्त करण्यासाठी जे घेतले जाते ते शिक्षण असे शिक्षणाचे अर्थ मार्काच्या भोवती फिरतांना दिसत आहेत. आज 10 वी व 12 वी च्या परीक्षेत अधिक गुण घेण्यासाठी जीवघेणी स्पर्धा होतांना दिसत आहे. या

स्पर्धेत बहुतांश मुलांना मानसिक तणावाने आपला जीव गमवावा लागत आहे. इंजिनिअर व मेडीकल या भोवतीच शिक्षण प्रक्रीया फिरतांना दिसत आहे. इंजिनिअरींग व मेडीकलला इतर व्यावसायिक पर्याय निर्माण होणे गरजेचे आहे.

शिक्षणाचा विचार माणूस बनण्याच्या अर्थाने होणे अपेक्षीत होते. परंतू याकडे लक्ष दिले जात नाही. शिक्षणाने सुसंस्कृत माणूस घडवणे गरजेचे आहे. शिक्षणाने मानसाला स्वावलंबी, सुसंस्कृत, कार्यक्षम, कौशल्याभिमूख, कार्यकुशल, क्षमताधिष्ठीत, राष्ट्राभिमानी, समता, न्याय इत्यादीच्या भूमिकेतून एक सर्वगुण संपन्न नागरिक घडवणाऱ्या शिक्षणाची आज गरज आहे.

शिक्षणाच्या संकल्पना :

1. शिक्षण म्हणजे बालकाच्या शरीर, मन, बुध्दी, कार्यक्षमता या सुप्त शक्तींचा सर्वांगिन विकास म्हणजे शिक्षण.
2. अनुभवाचे पुनः संघटन म्हणजे शिक्षण होय., ज्ञान म्हणजे प्रत्यक्ष अनुभव होय.

शिक्षणाच्या वरील संकल्पनांचा आपण प्रकर्षाणे विचार केला तर आपणाला असे लक्षात येते की, शिक्षणाच्या माध्यमातून बालकास सर्वगुणसंपन्न, उद्योन्मुख नागरीक बणवणे हाच प्रमुख अर्थ प्रतीत होतो. प्रत्यक्षात शिक्षणाचे स्वरूप वेगळे असल्याचे चित्र आहे. विद्यार्थ्यांचा सर्वांगिण विकास करावा यासाठी नवीन उपक्रमांची आखणी करावी अशा प्रकारची भाष्य केली जातात पण प्रत्यक्षात त्याप्रमाणे नव संकल्पनांचा वापर करतांना शिक्षक व शिक्षण यंत्रणा दिसत नाही. किंवा त्याची अमलंबजावणी होतांना दिसत नाही.

वेगवेगळया आयोगांनी माध्यमिक शिक्षणासंदर्भात केलेल्या शिफारशी :

स्वातंत्र्यपूर्व काळातील मुलोद्योगी शिक्षण पध्दतीमध्ये माध्यमिक स्तरावर शारीरिक व मानसिक विकासावर भर दिलेला दिसून येतो. 1937 च्या वर्धा शिक्षण योजनेमध्ये मुलोद्योगांना महत्त्व दिलेले आपणास दिसून येते. या शिक्षण योजनेत स्वावलंबी शिक्षण, विद्यार्थी केंद्री शिक्षण, स्वाश्रयी शिक्षण, हस्तव्यवसाय, मातृभाषेतून शिक्षण या विषयांना महत्त्व दिलेले दिसते. मुलांच्या आयुष्याला दिशा देणारी ही मुलोद्योगी शिक्षण योजना होती. मात्र या योजनेच्या प्रभावी अंबलबजावणीकडे विशेष असे लक्ष दिले गेले नाही. आयोगाच्या शिफारशी कागदावरच राहिल्या.

1952–53 मध्ये स्थापन करण्यात आलेल्या मुदलियार आयोगाने बहुउद्देशीय शाळा, मातृभाषेतून शिक्षण अशा शिफारशी केल्या. याची अंमलबजावणी झाली. पण ज्या पध्दतीने अंमलबजावणी होणे अपेक्षीत होते त्या प्रमाणात होऊ शकली नाही. 1964–66 मध्ये कोठारी आयोगाची स्थापना करण्यात आली. या आयोगाने शैक्षणिक विस्तार व गुणवत्ता यावर भर दिलेला होता. देशाचे भवितव्य वर्गावर्गातून घडत असतं. शिक्षणाच्या माध्यमातून देशाचा विकास साधला जावा ही त्यांची भूमिका होती. कोठारी आयोगाने त्रिभाषा सूत्राचा विचार केला. शालेय शिक्षणाचे माध्यम मातृभाषा असावे, आश्रम शाळांची स्थापना करणे, स्त्री शिक्षण, सर्व स्तरावर विज्ञान विषयाला महत्त्व इत्यादी शिफारशी केल्या. कोठारी आयोगाने 10 + 2 + 3 हा आकृतिबंध सूचवला होता.

पहिले राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 1968 :

कोठारी आयोगाच्या शिफारशी नुसार 1968 ला पहिले राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण जाहिर करण्यात आले होते. या धोरणामध्ये मूल्यमापनात सूधारणा, प्राथमिक शाळांची गळती कमी करणे, नापासाचे प्रमाण कमी करणे, माध्यमिक शाळांना पाचवी ते आठवीचे वर्ग जोडणे, कार्यानुभव विषयावर भर देण्यात आला. शिक्षणावर ज्याप्रमाणवर खर्च होणे अपेक्षीत होते तेवढयाप्रमाणात न झाल्याने कोठारी आयोगाने सूचविलेल्या शिफारशींची प्रभावी अंमलबजावणी होऊ शकली नाही.उत्पादन व कौशल्याधारित शिक्षणाकडे दूर्लक्ष झालेले दिसून येते.

उच्च माध्यमिक स्तरावर व्यावसायिक शिक्षणाच्या प्रश्नाचा अभ्यास करण्यासाठी 1977 साली माल्कम आदिशेषय्या यांच्या अध्यक्षतेखाली समिती स्थापन केली होती. या समितीने शेती, ग्रामीण उद्योग, व्यवस्थापन यावर भर दिला होता. तर व्यवसायिक शिक्षण व सर्वसाधारण शिक्षण हे दोन पर्याय विद्यार्थ्यासमोर उपलब्ध असावेत राष्ट्रीय व राज्य स्तरावर व्यावसायिक शिक्षण परिषद असावी हे सूचवले होते. परंतू समितीने सूचविलेल्या शिफारशीकडे शासन यंत्रणेने लक्ष दिलेले नसल्याने आयोगाच्या शिफारशी कागदावरच राहिल्याचे लक्षात येते.

दूसरे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 1986 :

दुसरे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण हे राजीव गांधी यांच्या अध्यक्षतेखाली जाहिर करण्यात आले होते. या धोरणामध्ये नवोदय विद्यालयाची स्थापना, उच्च शिक्षणात सर्वांना समानसंधी, शिक्षणाचा गुणात्मक विकास, मुक्त विद्यापीठीय शिक्षण, प्रौढ व निरंतर कार्यक्रमावर भर, स्त्री शिक्षण, खडूफळा मोहिम, शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण, शाळेतील गळतीचे प्रमाण कमी करणे., मोफत व सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाची सोय, व्यावसायिक शिक्षणावर भर, प्रौढ साक्षरतेवर भर, त्रिभाषासूत्राचा वापर, विज्ञान व तंत्रानाला महत्त्व, माध्यमिक शिक्षणात संगणकाचा समावेश या गोष्टींचा विचार या शैक्षणिक धोरणाने केलेला आहे. 1986 च्या धोरणाची प्रभावी अंमलबजावणी करण्याचे दृष्टीने शासनाने प्रयत्न केले. शिफारशीत केलेल्या सूचनाप्रमाणे त्याची अंमलबजावणी झाली. परंतू संख्यात्मक विस्ताराला अधिक महत्त्व दिले गेले. बहुतांश शाळामध्ये भौतिक व मानवी सुविधा आजही पुरेशा उपलब्ध नाहीत.

वरील आयोगांच्या शिफारशींचा विचार केला तर असे लक्षात येते की, काळानुसार व परिस्थितीनुसार प्रत्येक आयोगाने शिक्षण पध्दतीतील बदलासंदर्भात शिफारशी केलेल्या आहेत. त्या त्या काळातील समस्या व आव्हाणे याचा विचार करून शिक्षण पध्दतीमध्ये बदल सूचवले हे बदल सूचवतांना वाढत्या लोकसंख्येचा, उत्पादन क्षमता व गुणवत्तेचा विचार करणे गरजेचे होते. तसेच भारतीय अर्थव्यवस्थेला चालना देणाऱ्या शिक्षणाची व्यवस्था करणे आवश्यक होते. बेकारी कमी करण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न होणे गरजेचे होते.

सद्या शिक्षणाचा 10 + 2 + 3 चा आकृतिबंध लागू आहे. 1986 च्या धोरणानुसार शिक्षणावर एकूण राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या 6 टक्के खर्च करण्याचे ठरले होते. परंतू ते साध्य झाले नाही. भारतीय राज्यघटनेमध्ये सन 2000 मध्ये 86 वी घटना दूरूस्ती करण्यात आली. घटनेच्या भाग तीन व कलम 21 मध्ये दूरूस्ती करण्यात आली. या दूरूस्ती नुसार 6 ते 14 वयोगटातील सर्व बालकांना मोफत व सक्तीचे शिक्षण पुरवण्याचे जाहिर करण्यात आले. विद्यार्थ्यांना शिक्षणाची दारे खुली झाली खरी परंतू शाळेमध्ये शिकवण्यासाठी शिक्षकांची कमतरता, खाजगी शाळांची वाढती संख्या, भौतिक सुविधांचा अभाव, समाज सहभागाचा अभाव इत्यादी बाबींचा अभाव दिसून येत आहे.

प्रचलित माध्यमिक शिक्षणातील समस्या –

सद्या प्रचलित असलेला अभ्याक्रम हा सर्वांसाठी शिक्षण या तत्वांचा विचार करून त्याची अंमलबजावणी होत आहे. परंतू या शिक्षणात राष्ट्रीय उत्पन्न वाढीसाठी किंवा रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देण्याच्या दृष्टीचे विशेष योजना आखलेल्या दिसत नाहीत. भारताच्या वाढत्या लोकसंख्येला अनुसरून लोंकांच्या गरजाभिमुख शिक्षणाची आज गरज आहे.

1. पुरेशा भौतिक सुविधांचा अभाव.
2. अंमलबजावणीतील उणिवा.
3. शिक्षकांची कमतरता तसेच प्रशिक्षित व तज्ज्ञ शिक्षकांचा अभाव.
4. नवनिर्मीतीचा अभाव, विद्यार्थ्यांच्या कल्पना शक्तीला वाव देणाऱ्या शिक्षणाचा अभाव.
5. पाठांतर तसेच घोकम पट्टीला अधिक महत्त्व.

6. मार्काधिष्ठात शिक्षण पध्दती.
7. अभ्यासक्रमातील तोच तोपणा. प्रयोगशिल अभ्यासक्रमाचा अभाव.
8. अभ्यासक्रमात नवीन तंत्रज्ञानाच्या वापराचा अभाव.
9. खाजगी शिक्षण संस्थांची वाढती संख्या यामुळे गुणवत्तेचा अभाव.
10. गुणात्मक गुणवत्तेच्या अभावा बरोबरच कौशल्याधारीत शिक्षणाचा अभाव.
11. वस्तूनिष्ठ मूल्यमापनाचा अभाव संख्यात्मक मूल्यमापनाला महत्त्व.
12. व्यावसायिक शिक्षणाचा अभाव.
13. इंग्रजी शाळामुळे पालक व विद्यार्थी गुणवत्तेच्या संभ्रमात.
14. विज्ञान प्रयोग शाळांचा अभाव तसेच प्रयोगशिल शिक्षकांचा अभाव.
15. संगण प्रयोग शाळांचा अभाव असल्याने विद्यार्थ्यांना संगणकाचे प्रत्यक्ष ज्ञान प्राप्त होऊ शकत नाही.

नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये माध्यमिक शिक्षणासाठी करण्यात आलेल्या तरतूदी :

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाला 29 जुलै 2020 मध्ये केंद्र शासनाने मंजूरी दिली. इस्त्रोचे माजी प्रमुख के. कस्तूरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखाली धोरण तयार करण्यासाठी समीतीची स्थापना करण्यात आली होती. या समितीने शालेय शिक्षणाचा आकृतिबंध 5+3+3+4 असा तयार केलेला आहे. समितीने पहिली 5 वर्षे पूर्व प्राथमिक व 2 वर्षे पहिली व दूसरी पुढील तीन वर्ष तीसरी ते पाचवी असणार आहेत. त्यानंतरची पुढील 3 वर्षे सहावी ते आठवी असणार आहेत. त्यानंतरचे 4 वर्षे नववी ते बारावी असे असणार आहेत. या पूर्वी 3 ते 6 वयोगटातील मुलांचा शालेय अभ्यासक्रमांतर्गत समावेश करण्यात आलेला नव्हता. तो या शैक्षणिक धोरणात समावेश करण्यात आलेला आहे.

1. या धोरणात संशोधनावर जास्त भर देण्यात आलेला आहे.
2. नविन शैक्षणिक धोरणामध्ये माध्यमिक स्तरावर कौशल्य विकासाला महत्त्व दिले आहे.
3. विद्यार्थ्यांच्या गुणात्मक गुणवत्ता वाढीवर जास्त भर देण्यात आलेला आहे.
4. विद्यार्थ्यांच्या आर्थिक विकासाला महत्त्व देण्यासंदर्भात तरतूद करण्यात आलेली आहे.
5. नविन शैक्षणिक धोरणाचा आकृतिबंद हा पूर्वीच्या उच्च माध्यमिक स्तरापर्यंतचा असल्याने 12 वी पर्यंत शिक्षणाची समान संधी यावर भर देण्यात आलेला आहे.
6. कोणत्याही विद्यार्थ्यावर कोणतीही भाषा लादली जाणार नाही तर मातृभाषेतून शिक्षणाला प्राधान्य असणार आहे.
7. माध्यमिक स्तरावर विविध विदेशी भाषांचा पर्याय दिला जाणार आहे. सुमारे 8 भारतीय भाषामध्ये ई – कोर्सेस उपलब्ध होणार आहेत.
8. सरकारी व खाजगी शाळेतील शिक्षणात समानता आणण्याची योजना या धोरणात करण्यात आलेली आहे.
9. प्राथमिक पासून ते माध्यमिक पर्यंत विद्यार्थ्यांच्या जीवनकौशल्यावर भर देण्यात आलेला आहे.
10. 8 वी ते 12 पर्यंतच्या परीक्षा सेमीस्टर पध्दतीने घेण्याची तरतूद करण्यात आलेली आहे एकूण 8 सेमिस्ट ची तरतूद या धोरणात करण्यात आलेली आहे.
11. इयत्ता 6 वी पासून कौशल्याधारीत शिक्षणावर भर देण्यात आलेला आहे.
12. उपयोजनात्मक शिक्षणाला महत्त्वाचे स्थान देण्यात आले आहे.
13. पूर्व प्राथमिक शिक्षणाला प्राथमिक शिक्षणात स्थान देण्यात आले आहे.

नवीन शैक्षणिक धोरणांच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी उपाय :

1. आत्मचिंतन व आत्मनिर्भरपर शिक्षणावर भर देणे गरजेच आहे.
2. सहकार्ययुक्त शिक्षण तसेच समुह शिक्षणाची व्यवस्था करणे काळाची गरज आहे.
3. उत्पादन व विक्री अशा दोन्ही पध्दतीच्या व्यावहारीक दृष्टीकोणातून अभ्यासक्रमात समावेश करणे अपेक्षित आहे.
4. खेळाच्या व प्रत्यक्ष कृतीच्या माध्यमातून व्यावसायिक शिक्षणाची विद्यार्थ्यांमध्ये आवड निर्माण करणे.
5. प्राथमिक व माध्यमिक स्तरावर कौशाल्याधारित शिक्षणाला चालना देणाऱ्या शिक्षणाची तरतूद करावी.
6. कृषी शिक्षणाला व कृषी संबंधित तंत्रानाच्या शिक्षणाचा अभ्यासक्रमात समावेश करणे काळाची गरज आहे.
7. प्राथमिक शिक्षणात मातृभाषेला महत्त्व, प्राथमिक ते उच्च शिक्षण हे मातृभाषेतून दिल्यास शिक्षणाला बळकटी मिळण्यास मदत होऊ शकते तसेच संशोधन वृत्तीला ही चालणा मिळू शकते.
8. क्रीडा शिक्षणासाठी पूरेशी व्यवस्था करणे गरजेचे आहे. गाव तेथे शाळा तसे गाव तेथे क्रीडांगणाची सोय करणे आवश्यक आहे. तरच ग्रामिण भागातील मुलांच्या क्रीडा कौशल्याचा विकास होऊ शकतो.
9. प्रशिक्षित क्रीडा शिक्षकाची नेमनूक करणे आवश्यक आहे
10. शाळांचे वेळोवेळी मूल्यांकण होणे गरजेचे आहे. तसेच शिक्षकांना तंत्रज्ञानाचे प्रशिक्षण देणे गरजेचे आहे.
11. मुक्त व्यावसाय शिक्षणाची सोय करणे. तसेच अनुभवात्मक शिक्षणाचा पुरस्कार करणे.
12. माध्यमिक स्तरावर कला शिक्षणाची सोय करणे व त्याच्या विकासासाठी विशेष प्रयत्न करणे
13. आरोग्य व तंत्रज्ञान विषयक शिक्षणाची माध्यमिक स्तरापासूनच व्यवस्था करणे. व प्रत्यक्ष अनुभव देणे.
14. माध्यमिक स्तरावर हस्तकला, विनकाम, पाककला, भरतकाम, ड्रेस डिझाईन, चित्रकला, व्यवस्थापन, संरक्षण, export – import खरेदी – विक्री इत्यादीचे शिक्षण देणे किंवा व्यापार विषय शिक्षणाला चालणा देणे
15. सर्वासाठी सर्व माध्यमांचे प्राथमिक ते माध्यमिक स्तरापर्यंतचे शिक्षण मोफत देण्यात यावे
16. खाजगी शिक्षण संस्थावर पूर्णपणे शाकिय नियंत्रण असणे आवश्यक.
17. मागणी तसा पूरवठा या तत्त्वाचा विचार करून शिक्षणाच्या माध्यमिक व पदवी प्रवेशाच्या जागांचे प्रमाण निश्चित करावे.
18. धर्माच्या आधारे चालवल्या जाणा–या शिक्षण संस्थांना परवाणगी देण्याचे व त्यांना अनुदान देण्याचे टाळावे.
19. ज्या मुलांना औपचारिक शिक्षणाची आवड नाही अशा मुलांसाठी अनौपचारिक शिक्षणाची सोय उपलब्ध करून देणे गरजेचे आहे.
20. गतीमंद मुलांसाठी विशेष अशी शिक्षणाची रचना करून त्यांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणणे तसेच त्यांना स्वावलंबी बनवण्यासाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे.
21. समाज सहभाग घेणे गरजेचे आहे तरच मोठया लोकसंख्येच्या भारत देशाला शिक्षणाच्या गुणवत्तेला चालणा देणे शक्य होईल.
22. शिक्षणावर भरीव अशी आर्थिक तरतूद करणे आवश्यक आहे. अशी तरतूद झाल्यासच या धोरणाची प्रभावी अंमलबजावणी होऊ शकते.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

1. www. mkharara.blogspot.com – संपूर्ण नवीन शैक्षणिक धोरण.
2. www.saamana.com – नविन शैक्षणिक धोरण अपेक्षा अणि वास्तव.
3. www. mr.wikipedia.org – महाराष्ट्रातील शिक्षण व्यवस्था.
4. www. Sites.gogle.com – भारतातील शैक्षणिक आयोग.

प्राथमिक शिक्षणात पंचकोष विकसनाची उपयुक्तता

श्रीमती सूषमा सूर्यकांतराव मोरगांवकर
पद :- मुख्याध्यापक
श्री चिंतेश्वर प्राथमिक विदयालय, गेवराई
sushmaborde7489@gmail.com

सारांश

प्राथमिक शिक्षणात असे लक्षात येते की, विद्यार्थी तनावामध्ये शिक्षण घेतात. त्यांना उन्हात बसले की चक्कर येते, पावसात भिजले की सर्दी होते. चिडचिडे होतात. चर्चेत सहभागी होत नाही. आत्मविश्वासाचा अभाव असतो. हिमोग्लोबीन, कॅल्शीयमची कमतरता असते. या सर्व समस्या लक्षात घेता बालकांवर मूल्यसंस्काराची रुजवणूक करुन त्याला सर्वार्थाने परिपूर्ण करुन राष्ट्रभक्तीने प्रेरीत झालेला, मनाने भक्कम असलेला, आव्हानांना पेलवणारा,मनाने शांत असलेला, आंनदी, निरोगी नागरीक देशाला द्यावयाचा असेल तर बालवयातच त्याच्या पंचकोशाचा विकास होणे गरजेचे व अत्यंत महत्वाचे आहे. ते कसे याचे संशोधन संशोधकाने

या संशोधानात केलेले आहे. प्रत्येक मुलांमध्ये क्षमता असते. विकसित करण्याचे आपल्याला शिक्षक म्हणून करावयाचे आहे. अव्यक्तत्याला व्यक्त होण्यापर्यंत घडवणे हेच प्राथमिक शिक्षकाचे काम असते. उदाहरणार्थ आपण जमिनीत बी पेरले व त्याकडे लक्ष दिले नाही, त्याला खत पाणी दिले नाही, तर त्या बिजाचे वृक्षात रूपांतर होणार नाही. त्याचप्रमाणे प्रत्येक मुलांमध्ये असलेल्या क्षमतेचा विकास करण्यासाठी त्याला काही गोष्टींची, कृतींची योग्य संस्कारांची गरज असते. ती गरज पूर्ण करून त्या बालकाला त्याच्या ध्येयापर्यंत पोहोचण्यासाठी मदत करणे हाच उद्देश लक्षात घेऊन मानवी शरीराचा विकास साधणाऱ्याया पाच स्तरांचा म्हणजेच अन्नमय, प्राणमय, विज्ञानमय, मनोमय व आनंदमय कोशांचा बालवयात विकसित करण्याच्या या पद्धती व त्यातून मिळणारी फलश्रुती याचा अभ्यास संशोधकांनी या संशोधनात केला आहे.

Keyword - पंचकोश - अन्नमय, प्राणमय, विज्ञानमय, मनोमय व आनंदमय

प्रास्ताविक

29 जुलै 2020 रोजी डॉक्टर के. कस्तुरे रंगन यांनी तयार केलेला शैक्षणिक धोरणाचा मसुदा मंत्रिमंडळाने मान्य केला. तेव्हापासून या विषयावर सर्व स्तरावर चर्चा सुरू झाल्या. भारताचे शाश्वत व संपूर्ण परिवर्तन करून ज्ञानवान समाज निर्माण करणे हा त्या नवीन शैक्षणिक धोरणाचा दृष्टिकोन आहे. शिक्षण नीतीचे चार टप्प्यात हे विभाजन केले आहे ते म्हणजे 5+3+3+4. त्यामधील सर्वात महत्त्वाचा टप्पा म्हणजे प्राथमिक शिक्षण या टप्प्यामध्ये विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास होणे अत्यंत आवश्यक आहे. म्हणजेच शरीर, मन, आत्मा, बुद्धी व भावनांक विकास होण्याची गरज असते. तो विकास करण्यासाठी संशोधकाला पंचकोशयांची उपयुक्तता महत्वाची वाटते. याचा अभ्यास या संशोधनामध्ये केला आहे.

बालमानसशास्त्र असं सांगते की 85% बुद्धीमत्तेचा विकास आठ वर्षापर्यंत होतो व त्यानंतर 15 टक्के वाढ नंतरच्या टप्प्यात होत असते म्हणून या वयात मानवी शरीराचा विकास साधणाऱ्या इतरांचा विकास होणे आवश्यक असते. त्याचा अभ्यास खालील पाच घटकांमध्ये केला आहे.

1) अन्नमय कोश :- शरीर संवर्धनात अन्न म्हणजेच आहार. हा अतिशय महत्त्वाचा आहे म्हणूनच म्हणतात अन्न तारी, अन्न मारी, अन्न नाना विकारी. सकस आहार सेवन आजचे विद्यार्थ्यांना योग्य ते मार्गदर्शन योग्य वयात करावेच लागतील, कारण आजच्या जंकफुड व फास्टफूड संकल्पनेने आपला भारतीय आहार संस्कार विस्कळीत झाला असून तो योग्य प्रकारे रुजविण्यासाठी त्याला शाकाहार, सकस आहार याचे महत्त्व समजावून सांगण्यासाठी विद्यार्थ्यांच्या अन्नमय कोश जागृत करणे गरजेचे आहे असा संशोधकाचा ठाम विश्वास आहे.

2) प्राणमय कोश :- सूक्ष्म व व्यापक प्राण जो आपल्या शरीरामध्ये आहे सुक्ष्मा पासून दिव्यत्वाची ओळख विद्यार्थ्यांना करून द्यायची आहे. हे करण्यासाठी त्याला पुरेसा ऑक्सिजन मिळावा यासाठी योग्य शिक्षका तर्फे प्राणायाम सूर्यनमस्कार शिकवण्याची व करून घेण्याची गरज आहे. त्याच्यातील स्वत्वाची ओळख होणे गरजेचे आहे. त्यासाठी आपल्या पूर्वापार पद्धतीने सांगितलेल्या पद्धतीने त्याचा स्वीकार व अवलंब संपूर्ण जगाने मान्य केला आहे. तसा प्राणायाम कोश विद्यार्थी दशेतच जागृत करणे गरजेचे आहे. असे संशोधकांचे मत आहे.

3) मनोमय कोश :- प्राथमिक शिक्षणात कार्य करत असताना बाल मनांचा अभ्यास करणे गरजेचे आहे. कारण मन पाण्याहून चंचल व वाऱ्यापरी चपळ आहे. बाल वय म्हणजे अगदी निरागस प्रसन्न सुंदर पहाटे सारखे असते त्यावेळी योग्य संस्कार वेळीच झाले तर नराचा नारायण होतो व भलतेच झाले तर आत्मघातकी रावनही होऊ शकतो. तेव्हा विद्यार्थ्यांचा मनोमय कोश जागृत करून त्याला प्रार्थना म्हणावयास लावून सतसंगीत ऐकावयास लावून अशा विविध माध्यमांद्वारे विद्यार्थ्यांच्या मनाला वळण लावणे ते प्रफुल्लित करणे संशोधकास उपयुक्त वाटते.

4) विज्ञानमय कोश :- हा विद्यार्थ्यांच्या बुद्धीला चालना देणारा त्याला स्वतःला विचार करून निर्णय घेण्यास सक्षम करणारा तर आहेच, यामध्ये विद्यार्थ्याने दुसऱ्यावर अवलंबून न राहता संदर्भित माहितीच्या आधारे त्यातील उपयुक्तता लक्षात घेऊन आकलन करून घ्यावे व त्यातून उपयोजनात्मक कार्यवाही करावी. यासाठी शिक्षकाने त्याचे माध्यम न होता सहाय्यक म्हणून भूमिका निभवावी. त्यासाठी त्यांच्यासमोर आव्हानात्मक छोटे छोटे प्रसंग निर्माण करावे ज्यामुळे देशांचा भावी नागरिक हा सक्षम आव्हानांना पेलवणारा असा याकडे बघण्याचा संशोधकाचा दृष्टिकोण आहे.

5) आनंदमय कोश :- बालवयात असणाऱ्या छोट्या छोट्या गोष्टीतील आनंद जसे वय वाढत जाते, ज्ञान वृद्धिंगत होत जाते, तसे तसे आनंद कमी होताना दिसतो .सर्व संपन्न व्यक्ती ही त्या नावांमध्ये असतात हल्ली तर लहान मुले हे मला खूप टेन्शन आले आहे असे म्हणताना दिसतात. त्यामुळे त्याचा परिणाम मन व शरीर या दोन्हींवरही विपरीत परिणाम होताना जाणवतो. हे होऊ नये मुले सदैव आनंदी रहावी, जन्मापासून मिळणारे आनंदाची भावना कायम राहावी यासाठी विद्यार्थ्यांचा आनंदमय कोश जागृत करणे अत्यावश्यक असल्याचे संशोधकाला उपयुक्त वाटते.

या पंचकोशांचा विकास होऊन हे एकत्रित आले तर सर्व कोशातून उत्तम असे रेशीमच बाहेर येईल व त्या रेशमी वस्त्राने समाजाचा पर्यायाने भारत देशाचा सन्मानच वाढेल असे संशोधकास वाटते.

तुलना

❖ **1986 चे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण व 2020 चे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण:-**

1986 चे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानुसार विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकासात अनेक समस्या होत्या. त्यामध्ये विद्यार्थी फक्त परीक्षेपुरता, गुणांपुरतेच शिक्षण दिले. त्याचा व्यक्तिमत्त्व विकासाला स्थानच फार कमी होते. त्या शैक्षणिक धोरणात अनेक बदल करून तब्बल 35 वर्षानंतर हे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 तयार करण्यात आले. या शैक्षणिक धोरणाची गरज व महत्त्व काय आहे याचा अभ्यास संशोधकाने खालील प्रकारे केलेला आहे.

❖**गरज:-**

आजचा बालक हा भारत देशाचा भावी आधारस्तंभ आहे. तो सक्षम कर्तव्यदक्ष आत्मविश्वासाने परिपूर्ण होण्यासाठी त्याच्या सर्व अंगांचा म्हणजे शरीर, मन, आत्मा व बुद्धी असा परिपूर्ण विकास होणे गरजेचे आहे. त्या करतात नवीन शैक्षणिक धोरणात बालकांचा पंचकोश विकासनाला खूप महत्त्व देऊन अनेक बदल केलेले आहेत. हे बदल होणे अत्यंत गरजेचे आहे. लहान वयातच मुलांच्या पाचही कोशांचा विकास झाला पाहिजे. त्यामुळे बालकांची पाठांतर न करता साठवण क्षमता वाढवली जाते. त्यांच्या सृजनशीलतेला वाव देण्यात आलेला आहे. निरीक्षण क्षमता वाढवली जाते. सध्याचा विद्यार्थी हा हुशार आहे. पण आरोग्याने कीडा आहे. थोडा वेळ पुन्हा थांबला तर लगेच चक्कर येते. पावसात भिजला तर सर्दी होते. हे कशामुळे होते तर त्याला सकस आहार भेटत नाही. योग प्राणायाम शिकवले जात नाही. सूर्य नमस्कार करत नाही. तणावा मध्ये शिक्षण घेतो. त्यामुळे तो आनंदी राहू शकत नाही. मन स्थिर राहत नाही त्यामुळे तो चिडचिडा होतो. यावर उपाय म्हणून त्याचा पंच कोशाचा म्हणजेच त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास करून घेणे ही काळाची गरज आहे. हे ओळखून प्राथमिक शिक्षणात पंचकोश विकासाला महत्त्व देणे गरजेचे आहे असे संशोधकास वाटते.

❖**महत्व:-**

शिक्षण प्रक्रियेतील प्राथमिक शिक्षण हा महत्त्वाचा गाभा आहे. या वयात विद्यार्थ्यांचा पाया पक्का असेल तर तो उद्याचा सक्षम नागरिक घडेल. याकरिता त्याच्या पंच कोशांचा विकास होणे महत्वाचे आहे.

आज आपण पाहतो की अनेक विद्यार्थी पास होऊन पुढच्या वर्गात जातात परंतु त्यांच्या क्षमतांचा विकास झालेला नसतो. आत्ताच्या शिक्षण पद्धती घरची भाषा ही मराठी असते व शाळेतील भाषा इंग्रजी असावी असा पालकांचा आग्रह असतो. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना विषयाचे आकलन होत नाही. त्याचा अभ्यास करण्यास स्वारस्य वाटत नाही. आत्मविश्वासाचा अभाव असतो. त्याच्या मनात सतत भय असते. अभ्यासात लक्ष लागत नाही. ही पुढच्या वर्गात फक्त ढकलल्या जातो शिक्षण पूर्ण होते. परंतु तो जीवनात यशस्वी होऊ शकत नाही., ना त्याला रोजगार मिळू शकतो, ना स्वतःचा धंदा सुरू करू शकतो यावर उपाय म्हणून व आपल्याला भारताचा भावी नागरिक सुदृढ बनावयाचा असेल तर बालकाच्या विकासाकडे घरी आई-वडिलांनी व शाळेतील शिक्षकांनी लक्ष देऊन त्याच्या पाचही कोशांचा विकास कसा होईल यावर विशेष भर द्यावा म्हणजे भारतीय संस्कृती टिकून राहील व उद्याचा भावी नागरिक हा खऱ्या अर्थाने आरोग्याने परिपूर्ण योगासनाने बलदंड शरीर असलेला आत्मविश्वास पूर्ण व स्थिर असल्या असल्याने आनंदी असणारा व्यक्ती आपण या राष्ट्राला देऊ शकू

1) अन्नमय कोश :- आजचा विद्यार्थी याचे निरीक्षण करत असताना असे लक्षात येते की, तो बुद्धीने तल्लख आहे पण आरोग्य उत्तम नाही. त्यामुळे उत्साही नाही. याचे महत्त्वाचे कारण सकस अन्न न खाता जंकफूड व फास्ट फूडचे आकर्षण हे कमी करून त्यांना समतोल आहाराचे महत्त्व सांगणे व त्यांना सकस आहार खावयास लावणे हा महत्त्वाचा बदल आधी मातांना व शिक्षकांना करावा लागेल. एकत्रित भोजनाची सवय लावावी लागेल भोजन करताना भोजन मंत्र म्हणावयास लावल्यामुळे मन संस्कारित होते. डब्यामध्ये भाजी आवडती नसेल व राग आला असेल तर भोजन मंत्र म्हणण्याच्या सहा सेकंदात रागाचे क्षमन होते. शाळेत प्रत्येक वर्गात खेळाचा एक तास असायलाच हवा. शाळेत शिक्षण घेत असताना मुले जांभया देत असतील तर शिक्षकाला निरीक्षण करण्याची गरज आहे की मुलाची झोप व्यवस्थित झाली आहे की नाही त्याचे जेवण जास्त झाले की कमी झाले.

ज्या मुलांचा अन्नमय कोश विकसित झाला आहे त्याचे प्रमाणबद्ध शरीर असते. तो आजारी पडत नाही. त्याचे शरीर लवचिक असते. तो सहनशील असतो. त्यामुळे प्राथमिक शिक्षणात विद्यार्थ्यांचा अन्नमय कोश विकसित करणे गरजेचे आहे असे संशोधकाला वाटते.

2) प्राणमय कोश :- प्राणाला हवेची गरज असते. प्राणमय कोष विकसित करण्यासाठी प्राथमिक शिक्षणात प्रशिक्षित योग शिक्षका द्वारे मुलांना योगाचे शिक्षण देणे गरजेचे आहे. ओमकार ध्वनीने प्राणधारणा उत्तम होते. एकाग्रता वाढते. त्यामुळे शाळेत मुलांकडून एकवीस वेळा ओंकार म्हणून घ्यावा प्राणायामामुळे बुद्धी तल्लख होते. सूर्यनमस्कारामुळे प्राणमय कोष बलवान होतो. मनातील भीती कमी होते. संगीताची साधना प्राणाला सक्षम बनवते.

प्राणायाम कोश विकसित असलेले विद्यार्थी उत्साही असतात अपयश आले तरी न डगमगता त्यास धैर्याने सामोरे जातात. त्यातून मार्ग काढण्यास यशस्वी होतात तंत्रज्ञानाचा संतुलित वापर करतात.

3) विज्ञानमय कोश :- विज्ञानमय कोशाच्या विकासनाच्या प्राथमिक शिक्षणात पाच पायऱ्या आहे. करण धारण ग्रहण स्मरण व क्षेपण या पाच पायांचा विकास म्हणजेच विज्ञानमय कोशाचा विकास. ज्यांचा विज्ञानमय कोश विकसित आहे ती वेळ पाळणारे असतात. कठीण गोष्ट सहजतेने सोडवणारी असतात. त्याच त्याच चुका परत न करणारी असतात. मोठे मोठे संकल्प सहज पार पाडणारे असतात. अंधश्रद्धा व श्रद्धा यातील फरक जाणतात कोणताही निर्णय ठामपणे स्वीकारतात.

4) मनोमय कोश :- मन हे द्वंद्व युक्त वेगवान आहे. मनाची शक्ती वापरण्यासाठी मनाला खीर करण्याची गरज असते. प्रार्थनेमुळे मन शांत होते. त्यामुळे घरी व शाळेत दोन्हीकडे प्रार्थना म्हणावी. सतसंगीत ऐकण्यास लावावे धर्म ग्रंथातील कथा सांगाव्यात. वंदनेमुळे सहभोजनमुळे लहान-लहान छंद जोपासल्या, सतसंगीत ऐकल्याने मनोमय कोश विकसित होतो.

ज्या विद्यार्थ्यांचा मनोमय कोश विकसित झाला आहे ते मितभाषी व मनमिळावू असतात. भांडण करण्याची त्यांची वृत्ती नसते नवनवीन कल्पना शोधतात. खेळांमध्ये नियमांचे पालन करतात. चर्चेमध्ये सहभागी होतात व आपले मत व्यक्त करतात. नैसर्गिक संपदा यांचे रक्षण करतात. सहसंवेदनशील असतात मुलांच्या घोळक्यात राहणाऱ्या मुलांचा मनोमय कोश विकसित असतो ही मुले संवेदनशील असतात.

5) आनंदमय कोष :- संगीत मृत्य किर्तन भजन या सर्वांमधून मनाबरोबर आत्म्यालाही आनंद होतो लहानपणापासून आनंदी राहण्याची सवय असल्यामुळे मोठे झाल्यास कोणत्याही गोष्टीचा ताण येत नाही ज्यावेळेस अहंकार निघून जातो. त्यावेळेस आनंदमय कोशाचा विकास होतो. गुरुकुल पद्धती मध्ये शिष्य हा गुरूला समर्पित असतो. गुरु ज्ञानाला समर्पित असतो. छोट्या छोट्या गोष्टीतून मुलांना आनंद द्यावयास हवा ज्यांचा आनंदमय कोश विकसित झाला आहे ते चिडचिड करत नाही.

त्यामुळे या पाचही कोशांचा विकास प्राथमिक शिक्षणातच पूर्ण होणे गरजेचे आहे असे संशोधकास वाटते.

निष्कर्ष

या संशोधकाच्या संशोधनावरून असे ज्ञात होते की, काही मुले जन्मजात प्राविण्य घेऊन आलेले असतात. त्या मुलांच्या सुप्त क्षमता ओळखून त्यांना मार्गदर्शन करण्याची भूमिका शिक्षकांची असावी.

पूर्वीच्या काळी ऋषिमुनींनी तपश्चर्या करून मानवासाठी काही नियम तयार केले व त्यास सणांची जोड दिली. त्यामुळे आपली हिंदू संस्कृती टिकवून आहे व ती टिकवून पुढील पिढीकडे वृद्धिंगत करणे हे प्राथमिक शिक्षकाचे काम आहे तसे संशोधकाला या संशोधनात वाटले.

संदर्भ

1) **डॉ श्री मधुश्री सावजी,**यांचे पंच्कोष विकासनावरील व्याख्यान
2) **डॉ महेश्वर कळलावे,** यांची शोधनिबंधाची कार्यशाळा व चित्रफित
3) **श्रीमती मनीषा प्रभाकर देशपांडे,** यांचा कृती संशोधन प्रबंध

भारतीय शिक्षण पद्धतीत संस्काराचे महत्व

हर्षदा पंकज पाटील,
मुख्याध्यापिका
सरस्वती विद्या मंदिर, शहादा,
ता. शहादा जि. नंदुरबार, महाराष्ट्र.
E-mail- harshada043@gmail.com

प्रस्तावना:

हजारो वर्षाची शिक्षण परंपरा असलेल्या भारतात पाच वर्षाखालील बालकांसाठी शाळेची व्यवस्था नव्हती. भारतीय शिक्षण पद्धती जगात सर्वश्रेष्ठ राहिली आहे. ते आज स्वतंत्र बाल शिक्षणाच्या व्यवस्थेची गरज भासली नाही. म्हणूनच शिक्षणाची व्यवस्था बनवली गेली नव्हती.

पश्चिमात्य अनुकरणाने बाल शिक्षणासाठी व्यवस्था करण्याची मागणी होऊ लागली. आज भारतात पश्चिमात्य देशाकडून आयात केलेली बाल शिक्षण व्यवस्था आहे. आज पद्धती शिक्षणात संस्कार शास्त्र शिकवले जात नाही किंवा त्याच्या आधारे घेतला जात नाही. त्याचा अनिष्ट परिणाम म्हणजे बालकांच्या जीवन विकासाचा पाया अनेक अर्थाने कच्चा राहिला. मुलं संस्कार ग्रहण करील अशा प्रकारचे वातावरण निर्माण केले पाहिजे. आज विद्याभारतीच्या शिशुमंदिर आत योग्य आचरण करून संस्कार केले जातात.

प्रस्तुत शोधनिबंधात संस्कारचे महत्व

संदर्भ: शिशु वाटिका तत्व आणि व्यवहार यातील संस्कार आणि संस्कार प्रक्रिया.

आशय:

आजचे शिक्षण पश्चिमात्य तत्वज्ञानावर अवलंबून आहे प्रत्येक राष्ट्राचे आपल्या स्वत:चे असे एक जीवन विषयक तत्वज्ञान असते. पश्चिमात्य बाल शिक्षणविषयीचे तत्वज्ञान व्यवहारिक व फायदेशीर आहे. परंतु ते पश्चिमात्य देशासाठी.

भारताचे स्वत:चे असे तत्वज्ञान आहे. हजारो वर्षाची शिक्षण परंपरा असलेल्या भारतात पाच वर्षाखालील बालकांसाठी शाळेची व्यवस्था नव्हती. भारतीय शिक्षण पद्धती जगात सर्वश्रेष्ठ राहिली आहे.

'लालयेत पंचवर्षांनी' पाच वर्षापर्यंत बालकांचे पालन गोडकौतुकाने करावे. म्हणून शिशु शिक्षणाची कोणतीही औपचारिक व्यवस्था भारतात नव्हती. पाच वर्षापर्यंत बालकाच्या विकासाचे माध्यम संस्कार आहे. हे संस्काराचे क्षेत्र आहे. छान जीवन विकासाचा पाया आहे. म्हणावे तर जीवनातील हा महत्वाचा कालखंड आहे.

बालक शारीरिक, मानसिक व बौद्धिक पातळीवरील सर्व गोष्टी वातावरणामध्ये अनुभवतो. शिशु अनुकरणशील असतो अनुकरण करतो. भारतीय तत्वज्ञानानुसार 'आई' ही बाळाची पहिली गुरु आहे. त्याचे घर कुटुंब हीच त्याची शाळा आहे आहे. म्हणूनच नव्हती पाच, सहा वर्षापर्यंत अनौपचारिक पद्धतीने शिक्षण व्हायचे.

कुटुंबातील संबध प्रेमाचे व आपुलकीचे असतात. प्रेमपूर्व वातावरणात बालक दुसऱ्याचा विचार करणे, दुसऱ्यासाठी कष्ट करणे, त्या करणे, दुसऱ्यांची सेवा करणे इत्यादी. संस्कार त्यांना कुटुंबातच मिळतात. प्रेम त्याग, सेवा व कष्ट यांचे साक्षात प्रतिमाच त्याची आहे असते आणि शिशु अनुकरणशील असतो यामुळे तो दोनेही शिकतो. या वयात झालेल्या हे संस्कार त्याच्या चरित्र निर्माणचे आधार बनतात. एका व्यक्तीवर दुसऱ्याकडून संस्कार केले जातात. हे संस्काराचे वैशिष्ट आहे. संस्कार ग्रहण करण्याच्या स्थितीमध्ये बालक असतो यात क्रिया व विचार स्वत:ता करते व अनुभव घेत असते. अशा सर्व माध्यमातून बालकांवर संस्कार होत असतात. म्हणून घर हेच सर्वोत्तम केंद्र आहे. संस्कार घरीच होतात. कारण दिवसभरात ज्या ज्या गोष्टी घडतात त्या द्वारेच संस्कार होतात.

आज पश्चिमात्य अनुकरणची काळाची गरज म्हणून बालवाडीची गरज भासू लागली. भारतीय स्वरुपात बालवाडी अंगणवाडी चाललेल्या दिसत असल्या तरी तत्व पाश्च्यात्य आहे. त्याचा अनिष्ट परिणाम म्हणजे बालक आपल्याच घरात आई-वडीलांकडून दुर्लक्षित होत गेले आहे. आज ज्ञान आणि भान खंडीत झालेले दिसते. पुष्कळसे शिक्षित लोक संस्कार शास्त्र ठिकाणी अस्वभाविक दिसते. अन या व्यवस्थेमुळे जीवन विकासाचा पाया अनेक अर्थाने कच्चा राहिला. ही समस्या सोडवण्यासाठी संस्कार प्रक्रिया महत्वाची आहे. त्यासाठी संस्कार शास्त्र शिक्षणाच्या माध्यमातून प्रचारित व प्रसारित करणे आवश्यक आहे. कोणत्याही व्यक्तीमधील दोष दूर करणे आणि गुण निर्माण करणे म्हणजेच संस्कार होय.

संस्काराचे महत्व

१) वर्तमान शिक्षणात संस्कार महत्वाचे व गरजेचे आहे.
२) शिशु शिक्षणातील वर्तमान स्थिती संस्काराच्या माध्यमातून बदल करता येईल.
३) योग्य संस्कार दिल्याने आभ्यासात आवड निर्माण होईल.
४) शिशु शिक्षणाचे स्वरूप अनौपचारिक करून संस्कार प्रधान बनण्यास मदत होईल.
५) व्यक्तीच्या जीवनात ज्ञानापेक्षा संस्कारयुक्त ज्ञानालाअधिक महत्व आहे.
६) बालवाडी पासूनच संस्कारयुक्त शिक्षण दिले पाहिजे.
७) संस्कारयुक्त शिक्षण हे समाज, राष्ट्र आणि विश्वाला उपयुक्त ठरेल.

भारतीय शिशु शिक्षणात संस्कार हे एक शास्त्र आहे.

बालक अनुकरणशील असते

१) बालकाला चांगले अनुभव देवून चांगले संस्कार करता येतील.
२) त्याचे कपडे, खेळणी व अन्य उपयोगी वस्तू संस्कारक्षम असणे आवश्यक आहे. त्यातून संस्कार मिळत असतात.
३) संपूर्ण विकासाच्या वेगवेगळ्या क्षेत्रासाठी वातावरण व कृती समूह हे संस्कार देण्यास मदत करतात.
उदा. गाणे, गोष्टी यातून देशभक्तीला योग्य अशा कृती शिकवल्याने देशभक्तीचे संस्कार रुजवता येतील

खेळातून संघवृत्ती व खेळाडूवृत्ती ही विकसित होते यातून अनुभवही मिळतो व संस्कार ही होतो.

सारांश :

वर्तमान भारतीय शिशु शिक्षण पद्धती ही पाश्चिमात्य राष्ट्रातून आयात केली आहे. शिक्षण पद्धती श्रेष्ठ असली तरी ती आपल्या देशाला पोषक नाही. पाश्चिमात्य अनुकरण म्हणा की काळाची गरज भारतात शिशु शिक्षणासाठी बालवाडी, अंगणवाडी सुरु झाल्या. शिक्षणाचे स्वरूप भारतीय दिसत असले तरी तत्व पाश्चिमात्य आहे. त्याचा परिणाम म्हणजे शिशु आपल्याच घरात आई-वडीलांकडून दुर्लक्षित होत गेले त्यामुळे बालकांच्या जीवन विकासाचा पाया अनेक अर्थाने कच्चा राहिला. संस्काराची पक्रिया कमी झाली. संस्काराचे शिक्षण देणे अत्यंत गरजेचे आहे.

भारतीय शिक्षण पद्धती जगात सर्वश्रेष्ठ राहिली आहे त्यात स्वतंत्र बालशिक्षणाची व्यवस्था गरज भासली नाही. भारतीय तत्वज्ञानाना नुसार 'लालयेत पंचवर्षांनी' वयाच्या पाच वर्षापर्यंत अनौपचारीक शिक्षण दिली पाहिजे दोषापनयनम गुणाधानमं च संस्कार: घर हेच संस्कार केंद्र आहे. पहिली गुरु आईच आहे. बालकाच्या विकासाचे माध्यम संस्कार आहे. जीवनातील महत्वाच्या हा कालखंड आहे. शारीरिक, मानसिक व बौद्धिक पातळी वरील सर्व गोष्टी कौटुंबिक वातावरणात अनुभवतो. संस्कार घडत असतात. शिक्षणात आणि समाजात संस्काराचे शास्त्र शिकवले जावे.

संदर्भ :

1. खंड १- पर्व २- संस्काराचा परिणाम
2. वैयक्तिक संकट का निराकरण भारतीय शिक्षा खंड-२ पर्व -३
3. वैयक्तिक संघटन का निराकरण भारतीय शिक्षा खंड -३ पर्व -२ विद्यार्थी, शिक्षक, विद्यालय, परिवार.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - २०२०
व्यक्तीनिर्माण ते राष्ट्रनिर्माण आणि जगतकल्याण

श्रुती दिनकरराव देशपांडे
Assistant teacher
Late Nana Palkar Primary School,
Nanded.Tq. Dist Nanded
Email : shrutid210@gmail.com

सारांश -

शिक्षणाने माणूस शहाणा होतो माणूस म्हणून जगण्यातले समृध्दपण शिक्षणाने साध्य व्हावे ही अपेक्षा असते शिक्षणाने संवेदशीलता मानवी मूल्ये रुजवायला हवीत शिक्षणाचे यश हे केवळ साक्षरतेचे प्रमाण किती वाढले यावर न मोजता समाजातील संवेदनशीलतेची पातळी किती वाढली यावर मोजणे आवश्यक असते शिक्षणातून मधल्या काळात केवळ आत्मकेंद्री फक्त स्वतःच्या स्वार्थाचा, स्वतःच्या विकासाचाच विचार एवढेच अपेक्षित नाही तर स्वीकारलेल्या शिक्षणाचा पाया, साचा हा अधिक मानवीय अधिक संवदेनशील कसा करावा हेच आजच्या शिक्षण-व्यवस्थेच्या समोर आव्हान आहे. शिक्षण घेऊन केवळ प्रतिष्ठित बनण्यासाठी धडपड करणे हे उथळ मनाचे लक्षण आहे कोणीतरी व्हावेसे वाटणे हे वरवरचे आहे.

निसर्गातील स्पंदनांना जोडून होणारा मातीशी नाळ घट्ट असणारा इतरांच्या दुःखाविषयी हळुवार असणारा स्वतःच्या मनोव्यापरांविषयी सजग असणारा विवेकी नागरिक शिक्षणातून निर्माण व्हावा अशी मांडणी शिक्षण व्यवस्थेतील सर्व घटकांची असणे आवश्यक आहे.

स्वातंत्र्योत्तर कालखंडाचा विचार केला तर काही अंशी शिक्षणाने अनेकांचा आर्थिक स्तर उंचावला आहे हातात पैसाआला पैशाने राहणीमान सुधारले, पण या व्यक्तीची आपण एक नागरिक म्हणून किंवा माणूस म्हणून चाचपणी करतो तेंव्हा लक्षात येते की, ही माणसे फक्त एका साच्यातून तयार झाली आहेत ही माणसे फक्त गर्दीतील समुहाचा भाग आहेत. त्यांना स्वतःचा चेहरा नाही, चमक नाही. केवळ पैशाचा वापर करून भौतिक सुखाचा स्वतःवर मारा करून एक आभासी आनंद मिळवण्याचा प्रयत्न करत आहेत. मुळात आपल्या विकासाच्या कल्पनाही एकाच घाण्याच्या म्हणजे विकासाच्या भोवती फिरत आहेत याचा प्रत्यय नेहमी येतो.

मुलांच्या डोक्यात फक्त माहिती कोंबणे म्हणजे शिक्षण आणि शिक्षक म्हणजे रिंगमास्टर झाले आहेत.आजचे शिक्षण हे 'how to think' शिकवत नाही तर what to think हेच शिकवते. म्हणूनच या सर्व पार्श्वभूमीवर नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील तत्वे धोरण हे अधिक महत्वपूर्ण वाटतात व्यक्ती विकासातून समाजाचा विकास हा भारतीयत्वाचा वसा येणाच्या पिढीच्या हातात सक्षमपणे सोपवणार नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण व्यक्तीनिर्माणातून राष्ट्रनिर्माण आणि राष्ट्रनिर्माणातून जगद्कल्याण यादृष्टीने महत्वाचे आहे.

Key words :-राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, बालशिक्षण,जागतिक नागरिकत्व,जगतकल्याण,राष्ट्रनिर्माण कौशल्य, व्यक्तिनिर्माण.

प्रस्तावना :-

मानवी जीवनाचा प्रवाह मानवतेच्या मार्गावर सर्वात्मकतेचे उदिष्ट गाठण्यासाठीच निरंतर होत रहावा याकरीता प्रत्येक मनुष्याची शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक क्षमता विकसित होऊन त्या क्षमतांना कर्तव्यबोध व सामाजिक बांधिलकीची दिशा भक्कमपणे मिळणे आवश्यक आहे. क्षमतांचा विकास आयुष्यभर होत राहतो पण त्यासाठी आवश्यक असलेली दृष्टी व जीवन योग्य दिशेला घेऊन जाणारा दृढस्वभाव मात्र बाल्यावस्थेतचं मुलांना मिळवून द्यावा लागतो. या दृष्टीने बालकांचे शिक्षण हा आधुनिक काळात अत्यंत महत्वाचा विषय

आहे.एकविसाव्या शतकातील पहिले शैक्षणिक धोरण असणाऱ्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० याचा उद्देश हा आपल्या देशाच्या विकासासाठी अनिवार्य असणाऱ्या आवश्यक गोष्टींची पूर्तता करणे हा आहे हे धोरण भारताच्या परंपरा आणि सांस्कृतिक मूल्यांवर आधारित असून शाश्वत विकासाचे ध्येय याचा समावेश असणाऱ्या एकविसाव्या शतकातील शिक्षणाचे एक महत्त्वकांक्षी ध्येय, त्याच्याशी अनुरूप शिक्षण व्यवस्था या दृष्टीने महत्त्वाचे आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण हे प्रत्येक व्यक्तीच्या सृजनात्मक क्षमतांच्या विकासावर विशेष भर देते. नैतिक, सामाजिक, भावनिक क्षमता आणि प्रवृत्ती या स्तरावरील व्यक्तीचा विकास देखील झाला पाहिजे या तत्वांवर हे धोरण आधारित आहे. प्राचीन आणि शाश्वत भारतीय ज्ञान व विचारांच्या समृद्ध परंपरेच्या मार्गदर्शक छत्राखाली हे धोरण तयार करण्यात आले आहे. प्राचीन भारतातील शिक्षणाचा उद्देश केवळ लौकिक जीवन किंवा शालेय शिक्षणानंतर असे गृहस्थ जीवन याची तयारी म्हणून ज्ञान संपादन असा नव्हता तर पूर्ण आत्मज्ञान आणि मुक्ती मानला गेला होता. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण हे भारतीय संस्कृतीच्या गुणवैशिष्ट्य मध्ये रुजलेल्या शिक्षण प्रणालीची कल्पना करते जी भारताला अर्थात प्रकाशमान राष्ट्राला ज्याद्वारे राष्ट्र हे जागतिक ज्ञानाची महासत्ता बनेल असे उच्च दर्जाचे शिक्षण सर्वांना देऊन एक समन्यायी व चैतन्यमय "ज्ञानी" समाजामध्ये परावर्तित करण्यामध्ये थेट योगदान देईल. विद्यार्थ्यांमध्ये केवळ विचारात नव्हें तर अंतर्मन, बुध्दी आणि कृती यांमध्ये भारतीय असल्याचा खोलवर रुजवलेला अभिमान विकसित करणे हा या धोरणाचा दृष्टिकोन आहे. ज्ञान,कौशल्य, मूल्ये आणि स्वभाव यांचा विकास कारणे ज्यायोगे मानवी हक्कासाठी जबाबदारीच्या प्रतिबद्धतेचे समर्थन शाश्वत विकास आणि जीवन तसेच जागतिक नागरिकत्व प्रतिबिंबित होणारे जगत्कल्याण हा ही दृष्टीकोन महत्त्वाचा आहे.

गरज आण महत्त्व :-

जे आत्मकेंद्री असतात ते स्वतःचाच विचार करतात जे बहिर्मुख असतात ते जगात रमतात आणि स्वतःला विसरून हरवून बसतात. माणसाने विचार कोणता करावा? स्वतःचा की जगाचा? या प्रश्नाच्या उत्तराचा शोध घेताना एक गोष्ट लक्षात घ्यावी लागते ती म्हणजे आपण तर जगत असतो पण विचारांचं उगमस्थान तर आपल्याच ठायी असते.

विचार ही माणसाची शक्ती असते आपण जगाकडे ते आपल्या डोळ्यांनी जग जाणतो ते आपल्या बुध्दीनी, व्यक्ती जगावर आणि जग व्यक्तीवर अवलंबून असते. माणूस आणि जग हे संयुक्त आहेत. हे रसायान आहे जे व्यक्तीच्या अस्तित्वाची दोन अंगे असतात आपले जन्मजात रूप आणि आपले सामाजिक रूप जन्मजात रूपाच्या ओळखीपासून व्यक्तीचा पिंड घडवण्याचे कार्य शिक्षणातून होत असते.

सांप्रत काळाचा विचार केला तर पुस्तकी शिक्षणाला अतोनात महत्त्व येऊन पदवीधरांची आवाळ होणारे शिक्षण दिले जात होते. जगण्याशी संबंधित असणारी एखादी विधायक क्रिया करता येणे हे कर्म कौशल्य अंगी असल्या शिवाय केवळ पदवी ला अर्थ नाही. जयप्रकाश नारायण एकदा असं म्हणाले होते,"काही काळ आपली महाविद्यालय बंद ठेवून अनुत्पादक जीवनाच्या कोंडीतून मुले बाहेर काढली पाहिजेत." विद्यार्थ्यांची उद्योगमग्नता व निर्माण क्षमता वाढीस लागावी व जबाबदार नागरिक म्हणून त्यांना स्वावलंबी जीवन इतमानाने जगता यावे यांचा विचार राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात झाला आहे.पदवीला महत्त्व प्राप्त होणे पण

कर्तृत्वाला प्रतिष्ठा नसणे, विद्वत्तेचे आकर्षण वाढणे पण निर्माणक्षमतेचे विस्मरण घडणे हे समाजाने स्वतःवर ओढवून घेतलेले संकट आहे. हा धोका ओळखून शिक्षणाचा पूर्ण विचार होणे आवश्यक होते. जीवन आणि शिक्षण याचा काळानुरूप विचार करून व्यक्तीविकास आणि व्यक्तीच्या विकासातून राष्ट्रविकास ही आपले राष्ट्र समृद्ध बनवून आत्मनिर्भर भारताचे स्वप्न सत्यात साकारून त्याद्वारे विश्वकल्याणाची प्रार्थना सत्यात साकारण्याची भूमिका राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण अपेक्षित करते हे महत्वाचे आहे.

पुढील दशकात भारत हा जागतिक लोकसंख्येच्या ७५% जगात सर्वात तरुण लोकसंख्येचा देश असेल आणि या तरूणांना उच्च दर्जाच्या शैक्षणिक संधी उपलब्ध देण्यावरच भारताचे भविष्य अवलंबून असेल.म्हणूनच या शैक्षणिक धोरणांद्वारे राष्ट्रीय विकासाला प्रोत्साहन देण्यासाठी अत्यावश्यक आहे गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण हे आर्थिक विकास, सामाजिकन्याय आणि समानता, वैज्ञानिक प्रगती, राष्ट्रीय एकात्मता आणि सांस्कृतिक जोपासना या बाबतीत भारताची सतत होणारी प्रगती आणि जागतिक व्यासपीठावरील नेतृत्व यांची गुरुकिल्ली आहे सार्वत्रिक उच्च दर्जाचे शिक्षण हे व्यक्ती,समाज, राष्ट्र आणि जगाच्या कल्याणासाठी आपल्या देशाचे समृद्ध बुध्दीवैभव आणि संशोधने यांचा विकास आणि वृद्धी होण्यासाठी सर्वोत्तम मार्ग आहे.

परिणाम :-

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण क्रियांवयाद्वारे एक सक्षम, कुशल, जीवनानुकुल पिढी निर्माण करणे याद्वारे व्यक्ती ते समली विकास साधने व संपन्न राष्ट्राकडून जगदकल्याणाचा मार्ग गुंडाळणे हेच या शैक्षणिक धोरणाचे उद्दिष्ट आहे.

या जगात कोण कोणाचे? या प्रश्नाचे उत्तर एकच आहे- सर्वच जण सर्वांचे आहेत पण हे संयुक्त सत्य आत्मसात करण्यापूर्वी त्याच्या दिशेने नेणाऱ्या प्रारंभीच्या पायऱ्या चुकवू नयेत, व्यक्तीने प्रथम स्वतःसाठी मग घरासाठी नंतर समाजासाठी जगावे-त्यापुढे राष्ट्र यावे. राष्ट्रामागोमाग जग यावे. स्वधर्म,समानधर्म,राष्ट्रधर्म, विश्वधर्म या अनुक्रमांकाचे स्मरण रहावे. राजाराममोहन रॉय, रविंद्रनाथ टागोर असे काही विचारवंत म्हणतात - 'आम्ही भारताचे-भारत जगाचा व जग सर्वांचे आहे' ही भावना येणाऱ्या काळात अधिक दृढ करण्याचे कार्य शैक्षणिक धोरण २०२० द्वारे करता येईल. विद्यार्थ्यांना माध्यमिक स्तरावर अध्ययनासाठी अधिक लवचिकपणा आणि विषय निवडण्याचे अधिक पर्याय उपलब्ध करून दिल्याने विद्यार्थी अध्ययनाचा व जीवनाचा मार्ग स्वतः तयार करू शकतील.

अनुमान :-

भारतीय तत्वज्ञान, योग, अध्यात्म आणि शून्य या जगाला भारताने दिलेल्या चार देणग्या आहेत. याचं विचारधारेच्या पूनपरिशीलनातून एका सदृढ शिक्षण प्रणालीद्वारे नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाच्या अंमलबजावणीतून व्यक्तीनिर्माणातून राष्ट्रनिर्माण व राष्ट्रनिर्माणातून जगदकल्याणाचे स्वप्न साध्य करता येईल.

संदर्भ :-

१) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण मसुदा - २०२० शिक्षण मंत्रालय भारत सरकार
२) प्राचार्य भोसले शिवाजीराव (२०१२) जागरखंड - २
३) कुलकर्णी हेरंब (२०१५) जे. कृष्णमुर्ती आणि कृष्णमुर्ती स्किल्स

आदर्श समाज निर्मितीसाठी बाल शिक्षणात भावनेच्या विकासाला प्राधान्य

सौ. एस. डी. सोनटक्के

कै. नाना पालकर प्राथमिक विद्यालय, नांदेड

ई-मेल : sontakkeshubhangi34@gmail.com

सारांश :

सदर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 हे एकविसाव्या शतकातील पहिले शैक्षणिक धोरण असून त्याचा उद्देश्य आपल्या देशाच्या विकासासाठी अनिवार्य आवश्यक गोष्टीची पूर्तता करणे हा आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण हे प्रत्येक व्यक्तीच्या सृजनात्मक क्षमतेच्या विकासावर विशेष भर देते. मूलभूत क्षमता बरोबर चिकित्सक विचार आणि समस्या निराकरण, बौद्धिक क्षमतांचा विकास तसेच नैतिक, सामाजिक, भावनिक क्षमता आणि प्रवृत्ती या स्तरावरील व्यक्तीचा विकास झाला पाहिजे या तत्वावर हे धोरण आधारित आहे. प्रारंभिक बाल अवस्थेतील निगा आणि शिक्षण यात प्रामुख्याने भावनिक विकासाचे सबलीकरण हे शिशु शिक्षणातून साध्य केलं जाऊ शकतं. भावना म्हणजे मनाची व शरीराची प्रक्षुब्ध किंवा उत्तेजित स्थिती होय. एखादी घटना घडते तेंव्हा मनाची हालचाल सुरू होते काही भावना सुखकारक तर काही भावना दुःख कारक असतात, समोर घडणाऱ्या प्रसंगानुरूप व परिस्थिती वरून उद्भवत असतात. प्रेम, वात्सल्य, आनंद, समाधान या सुखवणार्या भावना आहेत तर राग, मत्सर, द्वेष, लोभ, स्वार्थ, भीती या दुखावणार्या भावना आहेत. बाल अवस्थेपासूनच निर्माण होणाऱ्या मन, बुद्धी, शरीर यांच्याशी जोडल्या जाणाऱ्या व जडणघडण करणाऱ्या या भावनांचा योग्य समतोल बालकांमध्ये साध्य करता आलं तर अपेक्षित व्यक्तिमत्व घडू शकतं, परंतु हे अपेक्षित वर्तन साध्या करण्यासाठी कुटुंब, शाळा, समाज यांच्याकडून मुलांना योग्य परिस्थिती मिळायला हवी, आयुष्य जगताना आपण पाहतो की, सतत होणारा भावनांचा गुंता सोडवता न आल्यामुळे येणारा निरुत्साह व सुखकर जीवन जगता न येणे यावर बाल वयातच जर योग्य पद्धतीने पाया रचला गेला तर व्यक्तीसामर्थ्य आणि समाधानी जीवन घडू शकते, मुलांची वृत्ती समतोल राहील, मुलांचे आरोग्य चांगले राहील अर्थात सर्वांगीण विकास साधता येईल, भावनेवर नियंत्रण राखणे ही काळाची गरज लक्षात घेता बाल शिक्षणावर याबाबतीत या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानुसार भावनांचा विकास करून आपल्याला राष्ट्रासाठी सशक्त नागरिक तयार करता येतील.

प्रस्तावना:-

बाल शिक्षणातून भावनांचा विकास करणे हे यशस्वी जीवनाची वाटचाल आहे, आपले शास्त्रकार आपल्याला सांगतात की, माणसाची ज्ञानेंद्रिये बाहेरील जग पाहतात पण आतील जग पाहू शकत नाहीत, आतील जग मनाला लगाम घालून आणि त्याच्या सर्व वृतींचा विरोध करून पाहता येऊ शकते, सर्व ज्ञान, सर्वोच्च आनंद आणि सर्वोच्च सुख आपल्या आताच आहे असे शास्त्रकाराचे मत आहे. भावना अनुभने व व्यक्त करणे हा मनाचा गुणधर्म आहे. मानवी जीवनात भावनेला महत्वाचे स्थान आहे, अन्यथा मानवी जीवन रटाळ व यंत्रवत झाले असते, संगणक आणि मानव यांच्यातील महत्वाचा फरक म्हणजे भावना.

बाल अवस्थेपासून मुलांना इतकच काय, जन्मल्यापासून तो स्वतः च्या भावना व्यक्त करत असतो, भावना आणि शरीर परस्परांवर अवलंबून आहेत. कधी भावना उद्धभवते मग शारीरिक बदल उद्धभवतात तर शारीरिक बदल घडतात व त्याची जाणीव भावनेचा अनुभव घडवते. एकोणीसाव्या शतकात शेवटपर्यंत असे

समजले जायचे की, ज्यांचा बुद्यांक (IQ)जास्त आहे ती सर्वात उत्तम व्यक्ती असते ती जीवनात कुठल्याही क्षेत्रात यशस्वी होऊ शकते नंतर असे लक्षात आले की हे पूर्णपणे सत्य नाही, बुद्धिमत्तेने सामान्य असूनही जीवनात असामान्य कामगिरी करणारे ही व्यक्ती आहेत, याउलट कुशाग्र बुद्धि असूनही लौकिक जीवनात अपयशी ठरलेले ही उदाहरणे कमी नाहीत यावर बरेच संशोधन झाले असता त्याचा निष्कर्ष असा आहे की, आपल्या भावना बद्दलची जागरूकता, त्याबद्दलची सजकता व त्या नियंत्रित करण्याचे कसब ज्यांच्याकडे उत्तमप्रकारे आहे अशी व्यक्ती लौकिक जीवनात यशवंत होईल असे अनुमान काढता येईल याला भावनांक (EQ) संभोधले गेले, यात महत्वाचे असे की, हे कसब जाणीवपूर्वक विकसित करता येते म्हणून बाल वयापासूनच भावनांचा विकास केला पाहिजे. बालकांच्या भावनेबाबत अनेक समस्या आहेत, *अभिव्यक्त भावना व मनातील भावना* या एकच असतील असे नाही दाखवायला आनंद पण मनात राग, द्वेष असतो, बालकांना विचार व भावना या वर्तनात त्यांचा समतोल ठेवता येत नाही, बालकांचा असणारा प्रतिसाद हा त्यांच्या भावनेवर अवलंबून असतो, भावनामुळे मानवी जीवन समृद्ध होऊन बालकांना जीवनातील विविध प्रसंगानुरूप योग्य भावनात्मक वर्तन करण्याचे समजते.

बालक इतरांशी संवाद साधताना भावना व्यक्त करतात ज्या मित्राबद्दल प्रेम वाटते त्यांच्या सोबत निर्भयपणे वावरतात, समवयस्क मुलांचे गट करून भावना उत्कटपणे व्यक्त करतात, राग आला तर वस्तू फेकणे, आरडाओरडा करने अशी कृती करतात, क्षणात एखाद्या व्यक्तीवर रागवणारी मुले दुसऱ्या क्षणाला त्यांच्याशी प्रेमाने वागतात, म्हणजे त्यांच्या भावना क्षणभंगुर असतात. या अवस्थेत बालक शक्यतो आपल्या भावना दडपवत नाहीत म्हणून या काळात भावनांचा विकास करून सर्वांगीण विकास साधता येतो.

Key words:- राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, भावात्मक विकास, भावनिक बुध्यांक

भावनिक विकासाची गरज आणि महत्त्व

काळाच्या कुठल्याही टप्प्यावर विचार केला तरी जगण्यासाठी भावनेची गरज असते. मुलांच्या सामाजिक जाणिवा, संवेदना, सद्वर्तन, सौजन्य, मूल्य, संघभावना वाढवणे, मुलांमधील शारीरिक विकास, कारक कौशल्य विकास, बौद्धिक विकास, भावनिक विकास साधणे हे या धोरणाचे ध्येय आहे. बालकांमध्ये योग्य वर्तन व त्यांची योग्य जडणघडण आवश्यक आहे. आजचा बालक उद्याचा सुजाण नागरिक घडवण्याच्या दृष्टीने बाल वयामध्ये भीती, राग, प्रेम, चिंता, मत्सर, काळजी, आनंद अशा विविध भावनांची सकारात्मक जोपासना करून प्रतिकूल भावना कशा कमी करता येतील याबाबत विचार करणे आवश्यक आहे. विशेषतः मुलांचे वर्तन नकारात्मक भावना निर्माण होण्याची कारणे शोधून त्या कमी करण्यासाठी पालक व शिक्षकांनी विविध उपाययोजना करण्याकडे अधिक लक्ष दिले पाहिजे. असुरक्षिततेच्या भावनेतून भीती निर्माण होते तसेच सुरक्षित भावनेतून आनंद निर्माण होतो यावर सखोल चिंतन करून मुलांच्या जडणघडणीत अधिक जागरूकतेने विचार केला पाहिजे.

बालकांचा भावनिक विकास कसा साध्य करता येईल हे आपल्याला पुढील उदाहरणावरून लक्षात येईल, बालवाडीतील मंजू फारच चिडचिड करत होती, सगळ्यांशी भांडत होती, रागवत होती, ताईंना कळेना. एरवी मंजू एवढी आनंदी, खेळकर, आजकाल अशी का झाली? ताईंनी घरी जाऊन तिची चौकशी केली असता कळले की,

'मंजुच्या बाबांची बदली झाली आहे आणि तिचे बाबा एकटेच तिकडे जाणार आहेत' आणि हे मंजुला सहन होत नव्हतं, पण कळतही नव्हतं काय करावं? तिला बाबा दूर जाणार या विचाराने काळजी वाटत होती, दुःख होत होतं, पण काही कळत नव्हतं. मुलांना आपल्या भावना कळत नाहीत त्या व्यक्त कशा कराव्यात म्हणून मुलांच्या भावना समजून घेणं आणि त्यांना त्या समाजमान्य पद्धतीने व्यक्त करायला शिकवणं गरजेचं आहे.

बाालकांच्या भावना क्षणभंगुर, थोडा वेळ टिकणारे असतात तशाच त्या तीव्र असतात राग आला तरी खुप येतो आणि आनंद झाला तरी खूप होतो. प्रत्येक बालक आपल्या भावना वेगवेगळ्या पद्धतीने व्यक्त करते, मुलांच्या वर्तनावरून त्यांच्या भावना ओळखता येतात. भावनांची तीव्रता बदलत राहते, मुले आपल्या भावना शारीरिक कृतीतून व्यक्त करतात. एकाच प्रसंगातून प्रत्येक बालक वेगवेगळ्या पद्धतीने आपल्या भावना व्यक्त करतात, जसे-जसे मूल वाढत जाते तस तसे सर्वांगाने त्यांचा विकास होत असतो शारीरिक, भावनिक, बौद्धिक, सामाजिक प्रत्येक अंगाच्या अवस्थेचे स्वरूप वेगळे असते. प्रेम,राग, भीती इत्यादी भावनांचा बालकांच्या व्यक्तिमत्वावर फार परिणाम होत असतो, कारण भावना या मुलांच्या आंतरिक, शारीरिक व मानसिक दृष्ट्या परिस्थितीशी जुळवून घेण्याची निगडित असतात व त्या बाहय वर्तनात दिसून येतात बालकांवर प्रेम केले तर त्यांचा आक्रमकपणा कमी होतो, त्यांची समज वाढते, सकारात्मक भावना वाढीस लागतात या भावना विकासात पालक व शिक्षक यांची भूमिका महत्वाची असते.

सकारात्मक भावनांचा विकास कसा स्पष्ट होईल हे आपल्याला पुढील आशयवरून लक्षात येईल थॉमस अल्वा एडिसन बद्दल त्याच्या शाळेतून त्याच्याबद्दल त्याच्या आईला एक पत्र त्या पत्रात त्याच्याबद्दल लिहीलेली नकारात्मकता पण त्या नकारात्मक ते वर त्याच्या आईने थॉमस ला सांगितलेली सकारात्मक प्रतिक्रिया सांगून एका कमजोर बुद्धिमत्तेच्या व्यक्तीला महान वैज्ञानिक बनवले. यातून असे लक्षात येईल की,**प्रेरणा आणि प्रोत्साहन असे काही शब्द माणसाचे पूर्ण जीवन बदलू शकतात.**

बालकांच्या भावना नीट समजून घेऊन बालकाला आनंद वाटेल असे अनुभव त्याला द्यावेत, त्यांच्या स्वभावणा समजून घेऊन त्याला मदत करावी, चांगले वर्तन, उत्तम संवाद यादवारे बालकांशी संवाद साधावा. विविध उपक्रमाच्या माध्यमातून भावनांना अभिव्यक्तीची संधी द्यावी, प्रेम देऊन त्याला भीती पासून दूर ठेवावे, छोट्या गोष्टीवरून त्याला न रागावता समजून घ्यावे व प्रोत्साहन द्यावे, त्यांच्या भावनांचा सन्मान करावा इत्यादी गोष्टी जाणीवपूर्वक बालकांसोबत घडवून आणाव्यात. आपण बालकांच्या भावनेचा आनंदाने स्वीकार करतो हे मुलांना जाणवेल व त्यामुळे त्यांचा विकास चांगला होतो, आपण जबाबदार बालक आहोत याची जाणीव होताच त्यांचा आत्मविश्वास वाढतो व नेतृत्व गुणांचा विकास होतो. असे बालक देशाचे उज्ज्वल भविष्य घडवतात. भावनेचा केंद्रबिंदू लक्षात घेऊन कार्य केले तर नैराश्य येणार नाही. बालशिक्षणाचे व भावनिक विकासाच्या कार्यात शिक्षणावर अनेक पाश्चात्य व भारतीय विचारवंत यांनी अभ्यासपूर्वक प्रयत्न केले आहेत. ज्यामध्ये रुसो, पेस्टोलॉजी, फ्रोबेल, मादाम मारिया, मॉटेसरी तर भारतातील गिजुभाई बधेका, श्रीमती ताराबाई मोडक, अनुताई वाघ यांचेही कार्य मुलांच्या भावनिक विकासावर आधारित आहेत. **लॅझरसच्या सिद्धांतानुसार** बोधात्मक बाबीवर भर दिला आहे. त्यानुसार व्यक्ती परिस्थितीचा अर्थ कसा लावते यावर तिच्या भावनेचे स्वरूप अवलंबून असते.

घरातील वातावरणातून आलेलं मूल जेव्हा शाळेत येतं तेव्हा ते आक्रोश करु लागतो, तुम्हाला सांगायचं खऱ्या अर्थानं ती बावरलेली असतात कारण तुम्ही त्यांना तसंच वाढवता व वागवता,ती तुम्हाला झाली तेव्हा आनंदाने फुलून गेला होतात, तुमचं घर एका गोजिरवाण्या हास्याने दरवळले होतं पण तुम्ही तेव्हा फक्त आई बाप झाला. पालक झालात का? जन्मदाते झालात, पण प्रेम दाते झालात का?

एक इवलेसे रोप आपल्याला फुलवायचं, त्याच्या सर्व शक्यतासह याची जाणीव अंतर्यामी कधी दाटून आली का? त्या झाडाचं स्वतःचं काही म्हणण होतं ते कधी ऐकलं का? तुमच्या महत्वकांक्षा पूर्ण करून घेण्यासाठी ती जन्माला आली आहेत असं समजून बसला तुम्ही. तुमची स्वप्न तुम्ही त्यांच्यावर लादत गेलात. त्यांच्या भावनेचा कसलाही विचार न करता माणसाच्या स्वर्ग सुखाच्या यादीत ज्याप्रमाणे त्यांच्या अपूर्ण मनोकामना सापडतील त्याचप्रमाणे मुलांना मोठं करायचं या कल्पनेने तुम्ही त्यांना घडू लागतात. बालकांचा स्वतःचा आकार, स्वतःचा सूर हरवून जातो, मुल केवळ शाळेची फी, कपडेलत्ते आणि अन्न-पाण्यावर जगत नसतात त्यांना योग्य ते महत्त्व द्यावं लागतं. त्यांच्या अस्तित्वाची दखल घ्यावी लागते त्यांच्या भावनांचा स्वीकार करावा.

आजची कुटुंब व्यवस्था पाहताना मुलांच्या भावनांवर, आरोग्यावर अनेक परिणाम होत असल्याचे पहावयास मिळते. कुटुंबातील विभक्ती याला महत्वाचे कारण आहे पालक म्हणून घरातून मुलांची योग्य जडणघडण करायला पालकांना वेळ नाही. नोकरी कामातील वाढत्या जबाबदाऱ्या पाहताना पुरेसा हवा तेवढा वेळ मुलांना देऊ शकत नाहीत त्यामुळे मुले एकलकोंडे, अबोल, शांत होताना पाहावयास मिळतात सोबतच हट्टी, चिडचिडे व आक्रमक होताना दिसतात याचे कारण त्यांच्या बालमनावर भावनांचा होणारा आघात असे पहावयास मिळते. मुले घरापासून कुटुंबापासून दूर गेले तर ते घडणार नाहीत उलट आत्मकेंद्री बनून राहतात, मुलांची होणारी घुसमट, मानसिक त्रास त्यामुळे त्यांच्या वर्तनात योग्य परिणाम होताना दिसत नाही. बालकांचे वर्तन व मुलांची वागणूक व त्यांच्या मनातील संभ्रम जाणून घेणे हे फार महत्त्वाचे आहे. मी एक शिक्षिका आहे माझ्या निरीक्षणातून मुलांच्या मनावर, त्यांच्या भावनेवर काय परिणाम होतो हे मला जाणवले. गंगोत्री नावाची मुलगी दिसायला सुंदर, नीटनेटकी ती शाळेत यायची आणि नुसतं गप्प बसायची, कोणत्याही कृतीमध्ये सहभागी व्हायची नाही आणि तशीच शाळेतून जायची, हा तिचा नित्य क्रम जवळपास आठ दिवस मी निरीक्षण करत होते, मला कळेना की नेमकं तिची अडचण काय आहे? सतत कसल्या तरी तणावाखाली राहत होती, तिला शाळेत मैत्रिणी नको होत्या, ना हसायची, ना रमायची..! मला अस वाटलं नवीन शाळा, नवीन वातावरण सामावून घ्यायला वेळ लागेल म्हणून मी तिला वेळ द्यायचं ठरवलं, पण तिचं कोडं काही सुटत नव्हतं, नंतर तिच्या पालकांना बोलावून तिची माहिती घेतली असता तेव्हा कळलं की ती तिच्या आजी-आजोबांना कडे राहत असते, वडील हयात नव्हते आणि आई चे दुसरे लग्न झाले ती मात्र इतक्या लहान वयात एकटी पडली, ज्या वयात सगळ्यात जास्त गरज मुलांना आई-वडिलांचे असते त्या वयात ती मात्र स्वतःला दोष देत विचार ग्रस्त, सतत तणावात राहत होती, असे अनेक ज्यांचे भावविश्व उद्ध्वस्त होताना पाहायला मिळतं, प्रत्येकांच्या समस्या वेगवेगळ्या असतात, मुलं स्वमग्न होऊ नये, त्यांच्या भावनांचा विकास व्हावा यासाठी या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात भावात्मक विकासाला महत्व दिलं गेलं आहे, आतापर्यंत आपण मुलांना परीक्षार्थी बनवतं होतो, मुलांच्या भावनांचा विचार न करता त्यांच्यावर अभ्यासाचा भडीमार करणे, गुण किती यावर भर दिला जात होता,

पालकांकडून मुलांना बालवयातच खाजगी शिकवणीवर भर दिला जात होता. खरे शिक्षण हे भावनिक विकासाला महत्त्व देणारे शिक्षण हे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये आलं ही खूप स्वागतार्ह गोष्ट आहे आणि याची या काळाला खूप गरज होती, नव्याने आपल्याला या गोष्टीकडे पाहावे लागेल कदाचित याआधी हे पाहण्याची गरज नव्हती, कारण या आधीची एकत्र कुटुंब व्यवस्था सक्षम होती, घरात अनेक लोक एकत्रित राहत होती त्यामुळे मुलांचा भावनिक विकासाची जडणघडण चांगल्या पद्धतीने होत होती, तसे पाहता आजच्या विभक्त कुटुंब पद्धतीमध्ये आई-वडिलांचा विसंवाद, त्यांच्यातील विनाकारण भांडणे, अपमान, एकमेकांचा उद्धटपणा, हळूहळू त्या बालमनावर मनावर बिंबत असतो आणि असंच जगायचं असतं याची नोंद त्यांच्या संवेदन मनावर होऊ लागते. ती लहान आहेत याचा अर्थ तुम्ही काय बोलत आहात, कसे वागत आहात ते त्यांना कळत नाही हा आपला भ्रम आहे, हे आपलं अज्ञान आहे,**त्यांना मायेन अपंग बनू नका पण वात्सल्याच्या स्पर्शाने स्वतंत्र निर्णय घेण्या इतकं सक्षम बनवा**.

येणाऱ्या काळात दृष्टीचा वेध घेताना अत्यंत आवश्यक आणि जाणीवपूर्वक भावना विकासावर सर्वतोपरी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. बालकांचा भावनिक विकासाचा स्तर लक्षात घेऊन शिक्षण असावे आनंददायी, सुरक्षित, निर्भय असे असावे घरात आई आणि शाळेत बाई यांच्यात साम्यता आहे असे जाणवणारे शिक्षण मिळाले तर त्यांच्या बाल भावनेचा विकास अधिक दृढ होईल.

परिणाम :-

आज पर्यंत बालशिक्षणात मुलांना कळत नाही म्हणून गांभीर्याने न घेता दुर्लक्षित बालक होते, त्यांचे अस्तित्व न जाणवणारे होते म्हणून कित्येक पिढ्या यात चुकीच्या मार्गाने जाऊन अपयशी जीवन जगत आहेत, नैराश्य, निर्णय क्षमता नसणे, परिणामाची भीती म्हणून चुकीचे कार्य, चुकीचे निर्णय घेत आहेत. भावना विकास सक्षम न झाल्याने निगरगट्ट किंवा अतिभावनाशील (भित्रा) असे वर्तन करणारे वाढत आहेत. यातून वाईट कृती करणे, एकमेकांना शत्रू समजले, मारणे किंवा मरणे या टोकाच्या भूमिका उद्भवताना दिसत आहेत. वाढता तनाव यात कुटुंब उध्वस्त होत असून घटस्फोट व आत्महत्या यांचे परिणाम तीव्रतेने पाहायला मिळत आहेत. ही सद्य स्तिथी पाहता तरुण पिढी व्यसनाधीनतेकडे वाहत जाताना दिसतेय. मुलांच्या सर्वांगीण विकासाबरोबर भावनिक विकास हा महत्त्वाचा घटक, मुलांमध्ये सकारात्मक पद्धतीने पहावयास हवा, लहान मुलांच्या प्रश्नांची उत्तरे देताना त्यांना पटेल किंवा त्याच समाधान होईपर्यंत आपण त्याला समजवलं पाहिजे, मुलांना प्रश्न पडला की लगेच वयाने मोठे असणारे सगळे त्याला तुला काय कळतंय, तू लहान आहेस, गप्प बस इत्यादी गोष्टी सुनावून त्याला दुर्लक्षित करतात, असे न करता त्यांच्या मनात चाललेल्या प्रश्नांचा गोंधळ किंवा जिज्ञासा याचे योग्य पद्धतीने निराकरण केले तर त्याची योग्य जडणघडण होते, बालकांच्या भावनिक गरजांकडे जर दुर्लक्ष झाले तर मुलांचे वर्तन बिघडते, त्यांची वागणूक समाजमान्य होत नाही त्यामुळे त्यांची उपेक्षा होते, त्यांची मस्करी होते व मूल अधिकच समस्या निर्माण करते यातूनच पुढे समस्याग्रस्त मुलं निर्माण होतात.

अनुमान :-

सर्वांगीण विकासासाठी बालकांचा योग्य विकास साधण्यासाठी बालसंगोपन आणि रंजन शिक्षण, बालकांचा भावनिक व सामाजिक विकास या मूलभूत टप्प्याच्या साहयाने मुलांची जडणघडण केली पाहिजे व शिक्षण हे मनोरंजनात्मक नसून जीवन विकासाचा महत्त्वाचा गाभा आहे म्हणून तो अधिक प्रगल्भ व्हायला

पाहिजे असे यातून निश्चित होते. बालकांच्या भावनिक विकासाच्या पद्धती लक्षात घेतल्या तर येणारी पिढी ही भावनिक दृष्ट्या सक्षम होईल. योग्य वयामध्ये भावनांक वाढला पाहिजे, बुद्यांकापेक्षा भावनांकाला प्राधान्य दिले तर कदाचित येणाऱ्या काळातील आपल्याला अपेक्षित असं उद्दिष्ट पूर्ण होईल, राष्ट्राच्या भविष्याचा विचार करता 2020 चे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण यामध्ये भावनिक विकासावर भर दिला गेला आहे. त्या अनुषंगाने शिक्षकांच्या भूमिकेतून मोठ्या प्रमाणात भावनिक विकसाकडे अधिक लक्ष दिले पाहिजे, बालवयात मुलांचा बौद्धिक विकास कमी प्रमाणात झाला तरी परंतु भावात्मक विकासाकडे प्रत्येक शिक्षकाने मातृहृदय असे असले पाहिजे त्यामुळे शिक्षक, पालक व बालकांमध्ये अधिक विश्वास निर्माण होईल, त्यांच्या मध्ये आपुलकीच नात निर्माण होईल, सुजाण नागरिक तयार होऊन समाज तथा राष्ट्र सशक्त बनेल.

संदर्भ :-

1) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण मसुदा 2020,शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार
2) बालसंगोपन आणि रंजन शिक्षण अभ्यासक्रम, बालविकासाची मूलतत्त्वे, बालविकास व बालमानसशास्त्र,यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र, मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
3) डॉ. संजीव सावजी (मनोविकारतज्ज्ञ),मन(सर्व शक्तीचे आगार)
4) प्रवीण दवणे, दिलखुलास, नवचैतन्य प्रकाशन

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www.aiirjournal.com

उस्मानाबाद जिल्ह्यातील कोरोना काळातील प्राथमिक शिक्षणाचे स्थान व महत्त्व

संशोधक

श्री दिलीप विश्वनाथ चौधरी

(एम .ए .एम. एड.)

प्राथमिक पदवीधर शिक्षक

जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळा कोंबडवाडी

तालुका जिल्हा उस्मानाबाद

मार्गदर्शक

प्रा.डॉ.रत्नाकर बाजीराव मस्के

विभाग प्रमुख स्वामी विवेकानंद शिक्षण महाविद्यालय

उस्मानाबाद

प्रास्ताविक

सन 2019 पर्यंत प्रत्यक्ष पद्धतीने प्राथमिक शिक्षणात अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया सुरळीत चालू होती प्राथमिक शिक्षण हे शिक्षण प्रक्रियेचा सुरुवातीचा आणि महत्त्वाचा टप्पा आहे याशिवाय शैक्षणिक विकास पूर्ण होत नाही परंतु 2020 मधील मार्च महिन्यात जागतिक बामारी म्हणजेच कोरोना सारख्या महाभयंकर रोगांनी डोके वर काढले आणि जग हादरून गेले प्राथमिक शिक्षणातील छोटे बाल गोपाळ सुट्टी मिळाली म्हणून आनंदित परंतु जसजसे दिवस संपू लागले तस तशी मुले सुट्टीला वैतागली त्याचा प्रत्यक्ष परिणाम त्यांच्या अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया वर होऊ लागला शिक्षक शाळा आणि विद्यार्थी यांच्यात खूप मोठी दरी निर्माण झाली दूरस्थ शिक्षण म्हणजेच ऑनलाईन पद्धतीने प्राथमिक शिक्षण सुरू झाले परंतु प्राथमिक च्या विद्यार्थ्यांना ते प्राथमिकच्या विदयार्थ्यांना होईनासे झाले गरिबी आंतरजाल चा का भाव आणि पालकांचे दुर्लक्ष या गोष्टीमुळे 100% विद्यार्थ्यांपर्यंत ऑनलाइन शिक्षण पोहोचू शकले नाही प्रत्येक शिक्षकांना जसे जमेल तसे ऑनलाईन शिक्षण विद्यार्थ्यांना मिळू लागले काही शिक्षकांनी जिवाचा आटापिटा करून विद्यार्थ्यांपर्यंत शिक्षणाचे भांडार उघडून दिले परंतु याला मर्यादा होत्याच अशाप्रकारे कोरोना काळामध्ये प्राथमिक शिक्षण अत्यावश्यक असताना कमी प्रमाणात मिळाले आणि त्याचा प्रत्यक्ष परिणाम सर्वच विद्यार्थी वयोगट गटावर झाला.

22 मार्च 2020 च्या कोरोना महामारी नंतर महाराष्ट्र शासनाने सर्व शाळा बंद केल्या आणि ऑनलाईन शिक्षण सुरू केले यामध्ये गरीब विद्यार्थी भरडला गेला होती सधन पालकाकडे आवश्यक साधन सामग्री होती परंतु ती सर्वांना पुरेशी नव्हती त्यामुळे त्या विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाची काय होईल त्यांच्यापर्यंत ऑनलाइन पद्धतीचे शिक्षण पोहोचेल किंवा नाही याची चिंता वाटू लागली शिक्षक आणि विद्यार्थी अनेक समस्यांना सामोरे जाऊ लागले ग्रामीण भागातील विद्यार्थी शेतात पालकांबरोबर जाऊ लागले त्यांच्याकडे सदरील भ्रमणध्वनी नसल्याने त्यांचे शिक्षण बंद झाले काही ठिकाणी इंटरनेट सुविधा नसल्याने ऑनलाईन शिक्षण घेणे जिकरीचे वाटू लागले मुलांचे अभ्यासावरील लक्ष उडाले आणि पालकांची पुरती तारांबळ उडाली शिक्षकांना काय करावे कळेना यातून मार्ग काढण्यासाठी संशोधकाला वाटले की यावर संशोधन करावे म्हणजे यातून इतरांना ही मदत होईल. माझी स्वतःची शाळा संपूर्ण बंद असल्याने यापासून संपूर्ण वंचित राहिले यामुळेच माझ्यासह संपूर्ण शिक्षक वर्ग या आपत्कालीन परिस्थितीत विद्यार्थ्या पर्यंत कसे पोहोचायचे यावर मार्ग काढत राहिले कोरोना हा

विषाणूजन्य आणि संसर्गजन्य रोग असल्याने संपर्क ठेवता येत नव्हता त्यामुळेच यावर मार्ग काढणे अत्यावश्यक होते नाही तर पर्याय नाही शिक्षण प्रक्रिया बंद राहण्याची भीती वाटत होती पालकांना वर्ष वाया जाईल याची चिंता लागली होती विद्यार्थ्यांना आपला अभ्यास बुडतोय म्हणून चिंतातूर दिसत होते शिक्षकांनासुद्धा घरी करमेना आपला नेमून दिलेला अभ्यास या प्राप्त परिस्थितीत आपल्या लाडक्या विद्यार्थ्यांपर्यंत कोणत्या मार्गाने पोचवावा यासाठी प्रत्येक जण झटत होते कधीकधी गावात नेटवर्कचा प्रॉब्लेम होता त्यामुळे संपर्क साधता येत नव्हता पर्यायाने इतर विद्यार्थ्यांकडे जाऊन संपर्क साधण्यासाठी सांगण्यात येत होते महामारी भयंकर असल्याने समाजातला प्रत्येक घटक काळजीत होता परंतु शिक्षकाला आपले कर्तव्य बजावणे अत्यावश्यक होते त्यामुळे ते अतिशय तळमळत होते त्यामुळे सदरील संशोधन घेण्याचे संशोधकांच्या मनात विचार आले सदरील संशोधनामुळे नक्कीच इतरांना याचा फायदा होणार आहे

कोरोना पूर्वकालीन प्राथमिक शिक्षण

जगामध्ये कोरोना सारखा महाभयंकर रोग येण्याअगोदर प्राथमिक शिक्षण सुरळीत सुरू होते मूलभूत क्रिया आणि त्यावरील सराव निरंतर चालू होते शिक्षक प्रत्यक्ष वर्गात अध्ययन-अध्यापन आणि त्या वरील उद्दिष्टे साध्य करत होते शैक्षणिक साधने तंत्रज्ञान आणि निरंतर सराव यांच्या माध्यमातून शैक्षणिक प्रक्रिया सुलभ होत होती पालक आणि समाज यांच्यापासून शैक्षणिक प्रक्रियेला गती मिळत होती सर्व सुरळीत सुरु होते शिक्षक अध्यापन आणि विद्यार्थी अध्ययन कार्य अगदी मनमोकळेपणाने करत होते

प्राथमिक शाळा यांचा विचार करता विद्यार्थी अतिशय कोवळ्या मनाची असतात शिक्षकाने सांगितलेले वाक्य शब्द जसेच्या तसे त्यांच्या कोऱ्या पाठीवर उमटतात त्यामुळे माझ्यासह प्राथमिक शिक्षक अतिशय तनमनधनाने अध्ययन कार्यात स्वतःला झोकून देतात स्वतः आनंद घेतात इतरांना आनंद देतात आणि 6 ते 14 वयोगटातील बालकांना परिपूर्ण प्राथमिक शिक्षण स्वतःच्या पूर्ण क्षमतेने देण्यासाठी कटिबद्ध राहतात त्यामुळेच अगोदरची परिस्थिती होती त्यामुळे शिक्षण प्रक्रिया अतिशय वेगाने गती घेत होती शाळा आणि शाळेतील वातावरण आणि शाळा परिसर अतिशय सुंदर नीटनेटका असल्यामुळे विद्यार्थी प्रसन्न वातावरणात मूल्य शिक्षणाचा आनंद घेत होते कला कार्यानुभव आणि शारीरिक शिक्षण यासारखे विषय विद्यार्थ्यांच्या गळी उतरवताना प्रत्यक्ष संपर्क असल्यामुळे प्रात्यक्षिक स्वरूपात अध्ययन अनुभव देताना शिक्षकांना कोणतीही अडचण येत नव्हती पर्यायाने शिक्षकाचे समाधान होत होते पालक आणि समाज बिनधास्त होता करिष्मा एकदा विद्यार्थी शाळेत गेल्यावर दैनंदिन प्रक्रियेतून शिक्षक शिक्षणाची संपूर्ण प्रक्रिया राबवत होते गृहकार्य प्रात्यक्षिक कार्य आणि वर्ग कार्य यातून सुरेख मेळ घालत विद्यार्थी घडत होते शिक्षक विद्यार्थ्यांतील कलागुणांना वाव देण्यासाठी त्यांच्यातील गुणांचा शोध घेत होते हे सर्व प्रत्यक्ष स्वरुपात असल्याने घडत होते मूल्यमापन प्रक्रिया ही अतिशय पारदर्शकपणे घडत होती दैनंदिन निरीक्षण हा सारखे महत्त्वाचे साधन तंत्रे वापरून या सर्व गोष्टी होत होत्या अनुभव परिसरातील वस्तू आणि ठिकाणे यातून देता येत होते डोळे आणि कान यातील अंतर शून्य राहिल्याने त्यांच्या गळी उतरवण्यात शिक्षक 100% समाधानी होते एखाद्या गोष्टीची उकल प्रत्यक्ष स्वरूपात करून दिल्यामुळे ज्ञानाचे विकेंद्रीकरण होतो ते ज्ञान दिल्याने वाढते या गोष्टीचा अनुभव विद्यार्थी पदोपदी घेत होते

या काळातील वैशिष्ट्ये पुढील प्रमाणे सांगता येतील.

१. अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया प्रत्यक्ष स्वरूपात होत होती.

२. शिक्षक विद्यार्थी आंतरक्रिया सुलभपणे घडत होती .

३. विद्यार्थ्यांचा वेळ सार्थकी लागत होता.

४. वेळेचे नियोजन करता येत होते.

५. तंत्रज्ञानाची खूप कमी प्रमाणात गरज लागत होती.

६. शैक्षणिक उद्दिष्टे साध्य करताना प्रत्यक्ष स्वरूपात असल्यामुळे परिणाम दिसत होते.

७. मूल्यमापन प्रक्रिया सहज राबवता येत होती.

८. आनंददायी पद्धतीने शैक्षणिक प्रक्रिया घडत होती.

९. अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेवर परिणाम करणारे घटक विद्यार्थी पालक आणि शिक्षक यांचा मेळ घालता येत होता.

१०. सर्वंकष सातत्यपूर्ण मूल्यमापन प्रक्रिया यशस्वी पुणे राबविता येत होती.

वरील सर्व वैशिष्ट्यामुळे प्रत्यक्ष स्वरूपात दिलेत राहणारे प्राथमिक शिक्षण प्रभावी होते मूलभूत क्रिया व त्यावरील इतर परिणाम करणारे घटक याबद्दल वस्तुनिष्ठ माहिती देता येत होती विद्यार्थी शिक्षक आंतरक्रिया सहज रीतीने घडत होती शाळेमध्ये शैक्षणिक वातावरण आनंददायी पद्धतीने होते परिणामी गुणवत्ता साधता येत होती प्रत्यक्ष मूल्यमापन करता येत होते मूल्यमापन आतील अडचणी स्पष्ट दिसत होत्या कमजोर घटकावर लक्ष देता येत होते.

कोरोना काळातील प्राथमिक शिक्षण व त्याचे महत्त्व

कधी नव्हे ते शाळा बंद झाल्या आणि शिक्षण थांबते की काय असे वाटू लागले 22 मार्च 2020 रोजी भारतात संपूर्ण लोक डाऊन झाले सर्व शाळा बंद झाल्या त्यातच आजही प्राथमिक शाळा बंद आहेत पहिली ते चौथीचे वर्ग आज रोजी च्या तारखेपर्यंत एकही दिवस उघडलेले नाहीत त्यामुळे त्यांच्या शिक्षणाची गांभीर्यता आता सर्वांच्या लक्षात येत आहे मानवाच्या जीवनात प्राथमिक शिक्षण किती महत्त्वाचे आहे हे थोर विचारवंतांनी सांगितलेले आहेच

प्राप्त परिस्थितीत विद्यार्थी संपर्क करणे अतिशय कठीण झाले होते त्यामुळे दूरस्थ शिक्षण देताना खूप अडचणी येत होत्या परंतु हे सर्व पार पाडणे अतिशय आवश्यक होते शिक्षक म्हणून कर्तव्य बजावताना आपले कार्य विद्यार्थ्या पर्यंत पोहोचवावे यासाठी प्रयत्नांची शिकस्त सुरू झाली मोबाईल असणाऱ्या विद्यार्थ्यांचा शोध घेणे आणि मोबाईल नसणाऱ्या विद्यार्थ्या पर्यंत पोहोचणे असा दुहेरी सामना शिक्षकांना करावा लागत होता परंतु हार मानतील ते शिक्षक कसले माझ्यासह तमाम प्राथमिक शिक्षक ऑनलाइन आणि जिथे शक्य आहे तिथे सामाजिक अंतर ठेवून आणि मास्तर चा वापर करून विद्यार्थ्यांपर्यंत आपला विषय प्रत्येक जण आपल्या परीने मांडत होते विद्यार्थिनींची मानसिक स्थिती वेगळीच झाली होती शिक्षका पासून मिळणारे ज्ञान मिळणारे शैक्षणिक अनुभव आपल्या न कसे मिळणार याबद्दल साशंक होते काही शिक्षकांनी ऑनलाईन मीटिंग घेऊन त्याद्वारे अध्यापन केले मीही त्या माध्यमातून गुगल मीट व झूम मिटींग च्या माध्यमातून आपला अभ्यासक्रम पूर्ण केला परंतु या ठिकाणी विद्यार्थी किती प्रमाणात झाले त्याचे उपयोजन झाले का विद्यार्थ्यांना आकलन किती झाले त्यांनी किती प्रमाणात कौशल्य प्राप्त केली या गोष्टी समजत नव्हत्या परंतु थोडेफार तरी विद्यार्थ्यांच्या पदरात पडते या भावनेनं माझ्यासह सर्व शिक्षक सहभागी होऊन अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया हाकत होते

त्याच बरोबर सध्याच्या विद्यार्थ्यावर झालेले बदल या ठिकाणी नमूद करतो प्राथमिक शिक्षण कसे बदलले कोरोना पूर्वकालीन शिक्षण आणि सध्याची शिक्षण पद्धती यातील तफावत आपल्याला आपोआप लक्षात येईल

सध्याच्या शिक्षणात जाणवत असलेले बदल

१. प्रत्यक्ष शाळा बंद असल्याने विद्यार्थी शिक्षक संपर्क 100% तुटलेला आहे त्यामुळे विद्यार्थी सुट्टी आहे अशा पद्धतीने वागत आहेत

२. ऑनलाइन पद्धतीने भ्रमणध्वनी किंवा इतर तंत्रज्ञानाच्या मदतीने विद्यार्थ्यांना अध्ययन-अध्यापन दिले जाते परिणामी विद्यार्थी भ्रमणध्वनीच्या अति जवळ आलेला आहे

३. भविष्यात डोकेदुखी डोळ्याचे आजार आणि शारीरिक कमजोरी होण्याची दाट शक्यता आहे

४. ऑनलाइन पद्धतीने शिक्षण देताना खूपच मर्यादा येत आहेत उदाहरणार्थ मूल्य शिक्षण शिकवणे,कला कार्यानुभव आणि शारीरिक शिक्षण हे विषय तर शिकवणे खूपच अवघड झालेले आहे

५. विद्यार्थी घराबाहेर पडू शकत नाहीत त्यामुळे त्याला खेळ नसण्याने वजन वाढत आहे शारीरिक कमजोरी येत आहे

६. अवघड संकल्पना लक्षात येत नाहीत

७. अंतरजाल कलेक्शन नसणे आणि गरिबी ही कारणे प्रामुख्याने शैक्षणिक प्रगतीत अडचण ठरत आहेत

८. 100% विद्यार्थ्यांकडे अंतरजाल कनेक्शन असणारे मोबाईल नाहीत

९. विद्यार्थी स्वयंअध्ययन खूपच कमी प्रमाणात करताना दिसून येत आहेत.

१०. भ्रमणध्वनीचा पालकांना आर्थिक भुर्दंड पडत आहे

११. मूल्यमापन प्रक्रिया राबवताना अडचणी येत आहेत

१२. विद्यार्थी शिक्षक आंतरक्रिया जरी घडत असेल तरी ती परिपूर्ण नाही आणि शंभर टक्के विद्यार्थ्यांकडे लक्ष देता येत नाही

१३. काही विद्यार्थी शिक्षण प्रक्रियेच्या दूर फेकले गेलेले आहेत

१४. शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण या प्रक्रियेने शंभर टक्के होईल असे वाटत नाही

१५. सर्व विद्यार्थ्यांना आणि सर्व विषयांना समान न्याय देता येत नाही .

समारोप

कोरोना कालीन परिस्थितीमध्ये प्राथमिक शिक्षण आणि त्याचे महत्त्व विषद करताना कोरोना पूर्वकालीन शिक्षण कसे होते यावर सविस्तर चर्चा झालेली आहे त्या काळातील अनुभव प्राप्त परिस्थिती आणि अध्यापनाची साधने यामुळे अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया निसंकोचपणे पार पडत होती त्याचे फायदे आपण पाहिलेले आहेत त्यामुळे विद्यार्थी शिक्षक आंतरक्रिया विद्यार्थी-पालक आंतरक्रिया शिक्षक-पालक आंतरक्रिया आणि शिक्षक समाज आंतरक्रिया या एकमेकाला पूरक असणाऱ्या गोष्टी शैक्षणिक प्रक्रिया ला गती देण्यास कारणीभूत ठरत होत्या त्यामुळे त्या ठिकाणचे वातावरण आणि शैक्षणिक विकास अतिशय वेगाने होत असलेला आपल्याला दिसून येते त्यामुळे कोरोना पूर्व कालीन परिस्थितीमध्ये प्राथमिक शिक्षण प्रक्रिया समाधानकारक रीत्या पार पडत होती.

परंतु सध्या कोरोना कालीन परिस्थितीमध्ये शाळा 100% बंद असल्याने प्रत्यक्ष विद्यार्थी शिक्षक आंतरक्रिया होत नाही शिक्षक-पालक आंतरक्रिया होत नाही शिक्षक समाज आंतरक्रिया होत नाही फक्त भ्रमणध्वनी लॅपटॉप आणि संगणक यांच्या माध्यमातूनच शिक्षण देता येत आहे त्यामुळे शिक्षक अध्यापन करतात परंतु विद्यार्थ्यांनी किती प्रमाणात रसग्रहण केलेले आहे याचा अंदाज येत नाही विद्यार्थ्यांची आकलनशक्ती मिळालेल्या ज्ञानाचे उपयोजन कसे झाले आहे विद्यार्थ्यांनी शिकवलेला घटक किती प्रमाणात स्वतःच्या दैनंदिन जीवनात वापरात आलेला आहे याचा अंदाज येत नाही विद्यार्थ्यांना कौशल्य किती प्राप्त झाले आहेत हे समजत नाही गृहकार्य पाहता येत नाही पर्यायाने शैक्षणिक उद्दिष्टे किती प्रमाणात झाली हे समजत नाही.

एकंदरीत प्राथमिक शिक्षणात सध्याच्या कोरोना कालीन परिस्थितीमध्ये दूरस्थ शिक्षण म्हणजेच ऑनलाईन पद्धतीने दिले जाणारे शिक्षण कुचकामी ठरत आहे त्यासाठी शक्य तिथे ऑफलाइन पद्धतीने म्हणजे प्रत्यक्ष सामाजिक अंतर ठेवून मास्कचा वापर करून अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया राबविल्यास विद्यार्थ्यांचे प्राथमिक शिक्षण चांगल्या प्रकारे होईल यात वाद नाही परंतु सध्याची परिस्थिती पाहता आपणाला ऑनलाईन व ऑफलाईन यांचा योग्य मेळ घालण्याचे ताळतंत्र शिक्षक पालक समाज आणि विद्यार्थी यांना घालने अतिशय सयुक्तिक ठरणार आहे .

अशाप्रकारे सर्वांकडून सुंदर नियोजन झाल्यास प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण आणि शैक्षणिक विकास जोमाने घडेल असे मला नक्की वाटते .

संदर्भ :

1. के .सागर (2011 -12) संपूर्ण शिक्षणाधिकारी पुणे : के सागर प्रकाशन
2. भिंताडे ,वि .रा. (1994) .शैक्षणिक संशोधन पद्धती पुणे : नूतन प्रकाशन
3. Online teaching in corona condition: NCERT
4. महाराष्ट्र शासनाने कोरोना कालीन परिस्थितीमध्ये शिक्षणविषयक काढलेले वेगवेगळे शासन निर्णय
5. दिनांक 28 4 2020 covid-19 मुळे संचार बंदी च्या काळात अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया लर्निंग फ्रॉम होम संकल्पना राबविणे बाबत: शिक्षण विभाग महाराष्ट्र शासन
6. दिनांक 31/05/2020 ऑनलाईन शिक्षणावर शासनाचा भर- शासन निर्णय
7. दिनांक 05/06/ 2020 शिक्षकांना कोरोना कालीन परिस्थितीमध्ये व्हाट्सअप व ई-मेलच्या वापराबाबत शाळेमध्ये परवानगी देणेबाबत .
8. दिनांक 22 जुलै 2020 ग्रामीण भागात ऑनलाइन शिक्षणावर जास्तीचा भर - शासन निर्णय
9. दिनांक 04/08/2021 Online Education : ऑनलाईन शिक्षण एक तर्फी

प्राथमिक स्तरावर शिक्षणाची गुणवत्ता विकसित करण्यासाठी शिक्षकांची भूमिका

श्रीमती.सुकेशनी मच्छिंद्र गव्हाणे.
साहाय्यक प्राध्यापक,
श्री साई जनविकास प्रतिष्ठान संचलित,
अध्यापक महाविद्यालय आळणी—गडपाटी
उस्मानाबाद.
Email: sukeshaneegavhane2000@gmail.com

सारांश:

प्राथमिक शिक्षण हा उच्च शिक्षणाचा पाया आहे हा पाया मजबूत करण्यासाठी प्राथमिक स्तरावर शिक्षकाची भूमिका अत्यंत महत्वाची आहे. विद्यार्थ्यांचा सर्वागिण विकास साधायचा असेल तर प्राथमिक स्तरावर विद्यार्थ्यांना मिळणारे शिक्षण हे दर्जेदार असले पाहीजे भविष्यकाळात येणाऱ्या समस्यांना खंबीरपणे तोंड देण्याचे सामर्थ्य शिक्षणात आहे. येणाऱ्या काळात शिक्षकाची भूमिका निश्चितच बदलणारी आहे. पारंपारिक अध्यापनासोबतच नवनविन तंत्रज्ञानाचा, मुल्यमानाच्या नवनवीन पद्धती तसेच शिक्षण क्षेत्रातील नविन बदल हे सर्व शिक्षकांनी जाणून घेणे ही अतिशय महत्वाची बाब आहे प्राथमिक स्तरावर शिक्षणाची गुणवत्ता विकसित करण्यासाठी शिक्षक हा स्वतः गुणवत्तापूर्ण असायला हवा.

नवोपक्रमशिलता, उत्साह, व्यवस्थापकीय कौशल्य, तंत्रज्ञान वापराची जाण, अध्यापन कौशल्य, विषयावर प्रभूत्व, नियोजन क्षमता, नेतृत्वक्षमता, उपक्रमशिलता, व्यासंग, बालमानसशास्त्राची जाण, श्रमप्रतिष्ठा, प्रयोगशिलता, इ. गुणवैशिष्टये असणारा शिक्षकच विद्यार्थ्यांमध्ये खऱ्या अर्थाने सर्वागीण विकास घडवून आणू शकतो.

भविष्यकाळात शिक्षक हा ‘Teacher’ असण्यापेक्षा ‘Mentor’ असेल.

प्रस्तावना:

RTE Act 2009 कलम २५ नुसार प्राथमिक शिक्षण हा प्रत्येक मुलाचा अधिकार आहे. ६ ते १४ वयोगटातील मुलांना प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे करण्यात आले आहे.

प्राथमिक स्तरावर शिक्षण देण्यासाठी विविध खाजगी, अनुदानित, जिल्हा परीषद, नगरपालिकेच्या तसेच, स्वयंअर्थसाहाय्यीत शाळा पहायला मिळतात. प्रत्येक शाळेची गुणवत्ता ही तिथे काम करणाऱ्या मुख्याध्यापक, शिक्षक व इतर कर्मचाऱ्यांवर अवलंबून असते. जितके दर्जेदार शिक्षक मिळतील तितके विद्यार्थी अधिक गुणसंपन्न तयार होतील.

प्राथमिक स्तरावर शिक्षणाची गुणवत्ता विकसीत करताना शिक्षक, विद्यार्थी, पालक यांना अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागत आहे.

प्राथमिक स्तरावर शिक्षणाची गुणवत्ता विकसित करायची असेल तर, शिक्षक प्रशिक्षणाचा, शिक्षण—शिक्षणाचा दर्जाही सुधारणे अत्यंत आवश्यक आहे. ज्यांना वाटते की शिक्षणातूनच खरा राष्ट्राचा विकास शक्य आहे आणि शिक्षणाशिवाय दूसरे माध्यम नाही अशा व्यक्तिंसाठी शिक्षकी पेशा ही एक संधी आहे. अन्यथा राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण२०२०नुसार होऊ घातलेले बदल हे राष्ट्रप्रगतीसाठी असुनही ते काही शिक्षकांना आव्हानच वाटत आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०ची अंमलबजावणी होणेही तितकेच आवश्यक आहे. प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकांना गुणवत्ताविकासासाठी मिळालेली ही एक संधी आहे.

प्राथमिक शिक्षकांच्या भूमिका

- अभ्यासक्रम व पाठयक्रमाकडे पाहण्याची भूमिका
- मार्गदर्शन आणि समुपदेशनाविषयी भूमिका

- व्यवस्थापनविषयक भूमिका
- समाजाविषयी भूमिका
- माहिती प्रक्रियाकरणातील भूमिका
- निर्णय घेण्यासंबंधी भूमिका
- मदतनिसाची भूमिका
- ज्ञानाचा स्त्रोतक
- सामाजिक अभियंत्याची भूमिका
- शैक्षणिक तंत्रज्ञानविषयक भूमिका

वरील भूमिका समर्थपणे पार पाडण्यासाठी शिक्षकाकडे पूढील क्षमता असाव्यात. शिक्षकाची बोधात्मक, भावात्मक, क्रियात्मक क्षेत्रातील गुणवैशिष्टये:

बोधात्मक क्षमता

- विषयज्ञान क्षमता
- अध्यापनावर प्रभूत्व
- मूल्यमापनाचे ज्ञान
- मानसशास्त्राचे ज्ञान
- व्यांसग
- नियोजनक्षमता

भावात्मक क्षमता

- सहानुभूती
- उत्साह
- श्रमप्रतिष्ठा
- समाजाभिमूखता
- मार्गदर्शक
- व्यावसायिक दृष्टिकोन

क्रियात्मक क्षमता

- न्यायप्रियता
- प्रयोगशिलता
- वर्गनियंत्रण
- नियोजन
- नेतृत्व
- उपक्रमशिलता

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

प्राथमिक शिक्षणातील आजच्या समस्या आणि त्यावर उपाय

प्राथमिक शिक्षणातील आजच्या समस्या	प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकाची भविष्यकाळातील भूमिका:— (उपाय)
खाजगी शाळेत प्रमाणापेक्षा जास्त विद्यार्थीसंख्या शिक्षकांना अतिरिक्त कामाचा ताण	विद्यार्थी शिक्षक प्रमाण हे २०:१असावे
काही जिल्हा परिषद शाळेत प्रमाणापेक्षा कमी विद्यार्थीसंख्या—शिक्षकांची उदासीनता	जिल्हा परीषद शाळेत विद्यार्थीसंख्या वाढवण्यासाठी वेगवेगळे उपक्रम आखावेत. गुणवत्ता सुधारणे आवश्यक.
नवोपक्रमशीलतेचा अभाव	नवनवीन उपक्रम आखावेत व गुणवत्ता कशी सुधारता येईल याकडे लक्ष दयावे. गरज पडल्यास पालकांचाही सहभाग घेण्यात यावा.
इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेचा पालकांचा अट्टाहास	सगळे विषय इंग्रजीतून शिकवण्यापेक्षा इंग्रजी हा विषय प्राथमिक स्तरावरच इतका पक्का व्हावा की विद्यार्थी इंग्रजीत अडणार नाही. इयत्ता १ली ते ५वी मातृभाषा हेच माध्यम असावे.
मूल्यमापन पद्धतीतील दोष	परीक्षा पद्धतीतील दोष कमी करणे आवश्यक सातत्यपूर्ण व सर्वंकष मूल्यमापन व्हावे विद्यार्थ्यासाठी **Portfolio** चा वापर करावा.
पायाभूत सुविधांचा अभाव	➢ शासनाने प्राथमिक स्तरावर विशेष लक्ष देऊन पायाभूत सुविधा उपलब्ध करून दयाव्यात. ➢ **CSR** च्या माध्यमातून आर्थिक उणीव भरून काढण्यासाठी समाजाचा सहभाग वाढवावा.
आधुनिकतेचा अस्वीकार	➢ विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीसाठी नाविण्यपूर्ण गोष्टी स्वीकाराव्यात.
विद्यार्थ्यांना गुणवंत बनवण्यापेक्षा मार्कवंत बनवण्याकडे कल	➢ सर्वांगीण विकास महत्त्वाचा आहे. मार्कांना अवास्तव महत्व देणे टाळावे.
शिक्षणावर आर्थिक उत्पन्नाच्या तुलनेने होणारा खर्च कमी	➢ राष्ट्राच्या एकूण उत्पन्नाच्या किमान ६% खर्च हा शिक्षणावर व्हावा.
काही प्राथमिक शिक्षकांनी नाईलाज म्हणून स्वीकारलेला व्यवसाय किंवा पेशा	➢ भविष्यकाळात नाईलाज म्हणून नाही तर आवड म्हणून हा पेशा स्वीकारणाऱ्यांचा विचार व्हावा. ➢ यासाठी विशेष चाचण्या घेऊनच शिक्षक भरती व्हावी.
सेमी माध्यमातून विद्यार्थ्यांना धड मराठी ना धड इंग्रजी ही अवस्था होताना दिसतेय.	➢ इयत्ता १ली ते ५वी मातृभाषा हेच माध्यम सक्तीचे असावे.
CBSE च्या नावाखाली कोणत्याही खाजगी शाळा भरमसाठ फीस घेऊन पाहिजे तसा शिक्षणाचा दर्जा राखत नाहीत.	➢ गुणवत्तेचे सर्व निकष पूर्ण न करणाऱ्या शाळांची मान्यता रद्द करावी.
काही शाळेत क्रीडा स्पर्धा, सहल, पर्यटन इ, गोष्टींकडे दूर्लक्ष	➢ अभ्यासपूरक व अभ्यासेत्तर उपक्रम राबविणाऱ्या शाळांचा विशेष गौरव व्हावा.
प्राथमिक स्तरावर शिक्षणात अध्ययन	➢ गणित, मराठी, इंग्रजी, सामान्य विज्ञान या

निष्पत्तीची खात्री व योग्य वाचनकौशल्यांची विद्यार्थ्यांना ओळख होताना दिसून येत नाही.	विषयातील किमान अध्ययन क्षमता विकसित करण्यात याव्यात.
विद्यार्थ्यांच्या गैरहजेरीमुळे शिक्षणात अडथळा निर्माण होतो	➢ विद्यार्थी शाळेत नियमित कसा राहील यासाठी उपाय करावेत.
परीक्षा पद्धती रद्द केल्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या संपादणूकीवर परिणाम झालेला दिसून येतोय.	➢ परीक्षा पद्धतीतून विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन होते अवास्तव महत्व न देता परीक्षा घेऊन विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक क्षेत्राचे वेळोवेळी मूल्यमापन व्हावे.
विज्ञान प्रयोगशाळेसाठी पुरेसा निधी उपलब्ध नाही.	➢ विज्ञान प्रयोगशाळेसाठी पुरेसा निधी शासनाने उपलब्ध करून दयावा.
संगणक प्रयोगशाळा उपलब्धतेचे प्रमाण कमी आहे.	➢ Teaching & Learning साठी संगणक तसेच इतर साधनांची उपलब्धता आवश्यक आहे यासाठी निधी उपलब्ध व्हावा.
काम केल तरी पगार मिळणारच आहे आणि नाही केल तरी तो मिळणारच आहे ही भूमिका	➢ गुणवत्ता टिकवायची असेल तर काम करणाऱ्या शिक्षकांनाच फक्त शिक्षणक्षेत्रात सवलती मिळाव्यात. ➢ कामचूकार शिक्षकाला कधीही सेवेतून काढून टाकण्याची तरतूद असावी.
शाळा आणि विद्यार्थ्यांचे घर यामध्ये जास्त अंतर असल्यास विद्यार्थ्यांना अडचणी येतात.	➢ जिथे वस्ती आहे अशा प्रत्येक २ कि.मी. अंतरावर प्राथमिक शाळा असावी. ➢ यासाठी शासनाने अनुदान दयावे.
ताण तणावाचे व्यवस्थापन ही एक गंभीर समस्या बनत आहे.	➢ तणावमुक्तीसाठी प्राथमिक स्तरावर शारीरिक शिक्षणाला विशेष महत्व दयावे. ➢ फक्त नावापूरताच वेळापत्रकात विषय न ठेवता खरोखरच त्याची अंमलबजावणी होणे आवश्यक आहे.

प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकाची भविष्यकाळातील बदलती भूमिका:

प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकाची भविष्यकाळातील भूमिका ही अत्यंत जबाबदारीची असून शिक्षकाला पालक, शिक्षक, व विद्यार्थ्यांचा मित्र म्हणून काम करावे लागेल.शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा वापर करणे ही आज काळाची गरज बनली आहे म्हणून प्रत्येक शिक्षकाने तंत्रज्ञानाच्या आधूनिक साधनांचा वापर करण्याचे कौशल्य प्राप्त करणे आवश्यक आहे. जसा बाळ तसा काळ या उक्तीप्रमाणे येणाऱ्या काळात शिक्षकाने आवश्यकतेनुसार बदल करणे गरजेचे आहे.

संदर्भ:

1. डॉ. चंद्रकांत मोरे, डॉ. सदानंद भिलेगावकर(२००८)शिक्षक शिक्षण—पुणे:नित्यनूतन प्रकाशन.
2. डॉ. मीनल नरवणे(२००६) भारतातील आयोग आणि समित्या—पुणे:नित्यनूतन प्रकाशन
3. डॉ. अरविंद दुनाखे(२००९) शिक्षक प्रशिक्षण—पुणे:नित्यनूतन प्रकाशन
4. NEP2020
5. You tube Channel-Lets Learn. video on Changes in school & teacher recruitment system|New education Policy-2020 by Himanshi Singh.

गुणवत्तापुर्ण शिक्षणात पायाभूत स्तर विदयार्थी जीवनातील एक दिपस्तंभ : एक विश्लेषणात्मक चिंतन

संशोधक
माधव पंढरीनाथ कदम
(सहशिक्षक)
श्री समर्थ प्राथमिक आश्रमशाळा येवती
ता.जि.उस्मानाबाद
Email: kadammadhav191981@gmail.com

सारांश :

मानवी जीवनामध्ये शिक्षण ही सतत चालणारी प्रक्रिया आहे. शिक्षण ही प्रक्रिया वयानुरूप बदलत असते. कोणत्या गुणधर्माचे प्रक्रटीकरण कोणत्या वयोगटात होऊ शकते हे कळले तरच ती विकासप्रक्रिया घडविणे सोपे होते. लहान बालकाचे शिक्षण हा शिक्षणाचा पाया आहे. संशोधकाला असे वाटते की पायाभूत शिक्षण समजुण घेतल्या शिवाय शिक्षणाचा पाया मजबुत होणार नाही. संशोधकाच्या लहानपणी प्रत्येक घरी मडक्यांची उतरंड होती. उतरंडीमध्ये खालचे मडके मजबुत व मोठे असायचे तसेच लहान बालकांच्या शिक्षणाचे सुक्ष्मपणे विचार करून शिक्षण ही प्रक्रिया गुणवत्तापुर्ण करता येते.

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० मध्ये शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमाचा आराखडा ५+३+३+४ मांडणीनुसार बनविला गेला आहे. सुरूवातीची बालकाची पाच वर्ष म्हणजेच वयाची ३ ते ८ वर्ष हा पायाभुत स्तर शिक्षणाचा पहिला टप्पा आहे. या वयातील अभ्यासक्रम हा खेळ व शोधणावर आधारीत असेल.

पायाभूत स्तर गुणवत्तापुर्ण करण्यासाठी मातृभाषेतून शिक्षण, पायाभूत साक्षारता व अंकज्ञान आत्मसात करणे हे या राष्ट्रीय शिक्षण धोरणाचे विशेष वैशिष्टये आहे. संशोधकाला याची जाणीव आहे की बालकाचे घर हेच मुलाचे विश्व् विदयापीठ असते. बालकाचा जन्म् झाल्यापासून शारिरीक, मानसिक, भावनिक विकास प्रक्रियांचा एक क्रम असतो.
उदा: शारिरीक विकास क्रम: पोटावर पालथे होणे, रांगणे, बसणे व उभारणे, चालणे, धावणे त्यानंतर लंगडी घालणे...या क्रमानेच होत असतात.

वयाच्या १० व्या वर्षापर्यंत मेंदुची वाढ ९८ टक्कयांपर्यंत पुर्ण होते. बालकाची शारिरीक वाढ सुध्दा तीव्र गतीने होत असते. बाल वयातच विचारशक्तीचे अलौकिक सामर्थ्य प्राप्त होत असते. लहानपणी मिळालेले अनुभव, संस्कार व तयार झालेला स्वभाव हा जन्मभर टिकत असतो. भारतीय महापुरूष शास्त्रज्ञ, संत, महात्माच्या जीवनाची योग्य जडणघडण ही बालवयातच झालेली दिसून येते. म्हणून संशोधकाला गुणवत्तापुर्ण शिक्षणात बालशिक्षण म्हणजेच विदयार्थी जीवनातील महत्वाचा कालावधी वाटतो.

प्रस्तावना:

शिक्षण हे माणसाच्या विकासाचे प्रभावी साधन मानले जाते. भारतीय शास्त्रानूसार आईच्या गर्भात असताना मनुष्याची शिकण्याची प्रक्रिया चालू होते. मुल जन्मल्यापासून ते मृत्यूपर्यंत कोणत्या स्वरूपात त्याचे शिक्षण चालूच असते. ते सहज असो अथवा औपचारिक, अनौपचरीक असते. शाळामध्ये मिळणारे शिक्षण हे औपचारिक असते. प्राचीन भारतीय शिक्षणपद्धती गुरूकूल पद्धती होती. भारताची अध्यात्मिक संस्कृती ही माणूस घडविणाऱ्या मूळ सिध्दांतावर आधारीत असल्यामुळे या देशामध्ये समृध्द् व उत्तुंग व्यक्तीमत्वाची माणसे

घडलेली आहेत. परंतू लार्ड मेकॉलेच्या शिक्षण विचारांनी १८३५ मध्ये परीक्षा केंद्रीत शिक्षण प्रणाली भारतात आणली. व शिक्षणामध्ये अवदशा निर्माण झाले. भारतीय स्वातंत्र्यांनंतर शिक्षणामध्ये अनेक बदल करण्याचे प्रयोग झाले. परीक्षाकेंद्रीत अध्ययन अध्यापनामुळे शिक्षणामध्ये स्पर्धा वाढली. राष्ट्रीय शिक्षण आयोग १९६८ व १९८६ मध्ये शिक्षणाचे सार्वत्रकीकरण करण्यावर भर देण्यात आला. मार्गदर्शक तत्वाच्या कलम ४५ नुसार राज्य् हे ६ ते १४ वयोगटातील सर्व मूलांना सक्तीचे व मोफत शिक्षण देईल असे नमुद केले आहे. तसेच २००२ मध्ये ८६ व्या घटनादुरूस्तीमध्ये कलम २१ अ नव्याने अंर्तभूत करून त्या अन्वये ६ ते १४ वर्ष वयोगटातील बालकांना शिक्षणाचा मुलभूत अधिकार देण्यात आला.

शासनाने २६/0८/२००९ मध्ये ६ ते १४ वयोगटातील बालकांस बालकांचा मोफत व सक्तिच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम २००९ या बाबींचा सविस्त्र अभ्यास केल्यानंतर आपल्या लक्षात येईल की या ठिकाणी फक्त ६ ते १४ वयोगटातील मुलांचाच विचार केलेला दिसून येतो. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये बालकांच्या वयाच्या ३ वर्षापासून शिक्षणामध्ये विचार केला गेला. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमाचा आराखडा ५+३+३+४ मांडणीनूसार बनवला गेला.

वय	स्तर
३-८ वर्षे	पायाभूत स्तर
८-११ वर्षे	तयारीचा स्तर
११-१४ वर्षे	मधील स्तर
१४-१८ वर्षे	दुसरा स्तर

विदयार्थी वयातील वय ३ ते ८ वर्षे हा पाच वर्षाचा कालावधी पायाभूत स्तराचा कालावधी आहे. विदयार्थ्यांची सर्वांगीण विकासाची सुरूवात पायाभूत स्तरापासून होते म्हणून संशोधकाला या स्तराचे चिंतन करणे महत्वाचे वाटते.

बाळपणीच शिक्षण होई | वयझालीया त्रास जाई |
वळवि ल्याहि न वळती काही | इंद्रिये त्यांची ||३८||

(ग्रामगीता पान क्र. २०५)

एखादया इमारतीचा पाया मजबूत असेल तर वर कितीही मजले इमारत उभारली जाऊ शकते. मातीचा गोळा चाकावर असतानाच त्याला हवा तसा आकार देता येतो. मडके भाजल्यानंतर त्याला आकार देता येत नाही. सर्व साधारणपणे वयाच्या ७व्या वर्षी घडलेल्या घटना व प्रसंग अधिक परिणामकारक असल्याने त्याच्या प्रतिमा माणसाच्या डोळयासमोर उभा राहतात.

संशोधनाची गरज:

१. बालकांचा सर्वांगीण विकास म्हणजे बौद्धीक, भावनिक, मानसिक, सामाजिक व अध्यात्मिक या कार्यक्षेत्रातील विकास होय.
२. शिक्षण प्रक्रिया ही मुल जन्मल्यापासून सुरू होते. पायाभूत स्त्र हा शिक्षणाचा पाया आहे.
३. ३ ते ८ वर्षामधील बालकांचे वैचारिक, बौद्धिक व शारिरीक विकासाची गती तीव्र असते.

४. शिक्षणातून माणूस घडवणे हे शिक्षणाचे प्रमुख ध्येय होत नसेल तर शिक्षणाची दिशा चुकीचे आहे हे सरळ व स्पष्ट् आहे.

संशोधनाचे महत्व्:

१. मुलांच्या पायाभुत स्तराचे चिंतन केल्याशिवाय शिक्षणाची दिशा लक्षात येणार नाही.
२. मुलांच्या भावविश्वात प्रवेश केल्याशिवाय विकासाचे रहस्य कळणार नाही.
३. शिक्षक पालक यांनी मुलांशी वागताना कोणती काळजी घ्यावी या संशोधनामुळे होईल.
४. भारताला केंद्रास्थानी मानून अशी बालशिक्षण प्रणाली विकसित झाली पाहिजे की, प्रत्येक बालकाला उच्च् दर्जाचे शिक्षण प्रदान करून आपल्या राष्ट्राला सातत्याने न्याय व चैतन्यमय ज्ञानी समाजामध्ये परिवर्तीत करण्यात थेट योगदान दिले पाहिजे.

चर्चा :

बालपणाच्या व्यापक परिमाणातच भविष्याचे जीवन घडत असते. बालवयाच्या काळातूनच मानवाची निर्मिती होत असते. बालपण हे सतत प्रत्येक व्यक्तीबरोबर असते. अंकुराचे रोप होते, रोप मोठे झाले की त्याला वृक्ष म्हणतात. रोपाची लहानपणी काळजी घेतली तरच वृक्ष फुलते व बहरते. गर्भावस्थेत असल्यापासूनच बालसंस्कारास सुरूवात होते. प्रत्येक व्यक्तीला समजण्यासाठी त्याचे सामर्थ्य किंवा असमर्थता ओळखण्यासाठी त्याच्या बालपणात जावे लागते. मानवी जीवनातील बोध, ज्ञान, शक्ती, व्यवहार क्षमता, भाव-भावना यांचे बीजारोपण बालपणात झालेले असते. मानवी स्वभावाची निर्मिती लहान वयातच तयार होत असते. संशोधक हा स्वत: १७ वर्षे झाली आश्रमशाळेत शिक्षक म्हणून सेवा करत आहे. आश्रमशाळेतील विदयार्थी वसतीगृहात निवासी रहातात. वसतीगृहातील विदयार्थ्यांसोबत संशोधकाला मुकामी रहावे लागते. वसतीगृहातील लहान मुलांसोबत गप्पा मारणे, खेळणे, सहवास, निरिक्षण यातून संशोधकाला त्यांच्या गरजा, त्यांचा स्वभाव असे विविध अनुभव दररोज येत असतात.

मुलांच्या व्यक्तीमत्वाची जडण-घडण ही खेळण्यातूनच होते. त्यांना खेळण्यातून मिळणारा आनंद हा अन्न पाण्यापेक्षा किंवा अन्य् कशापेक्षाही महत्वाचा वाटतो. झोपेतून उठल्या उठल्या हे बालके खेळत असतात. आणि खेळता खेळता सुध्दा थकल्यामुळे झोपतात इतके महत्व् खेळण्याचे असते. धावणे, उडया मारणे, अडथळयावरून उडया मारणे, दोरीवरच्या उडया मारणे, कठडयावरून उडया मारणे, लंगडी घालणे, नाचणे, मातीत खेळणे, पाण्यात लोळणे, वाळूत घर तयार करणे, झाडावर चढणे, प्राण्यांशी खेळणे, फुलपाखरू पकडणे, फुलझाडांस पाणी घालणे, कार्टून पाहणे अशा विविध खेळामध्ये रमबाण होत असतात. खेळण्याच्या माध्यमातून कांही न शिकवता स्वत: शिकत असतात. विविध प्रकारच्या शारिरीक हालचाली व कौशल्य प्राप्त् करण्यासाठी त्यांची पुनरावृत्ती ही ऐच्छिक असते.

बालकांचा ३ ते ५ वर्ष हा अतिशय महत्वाचा असतो. व्यक्तीमत्वाचा पाया अधिक मजबुत करण्याचा कालावधी याच वयात असतो.शारिरीक क्षमतेचे अंदाज घेण्याचे वय याच वयात येते. मेंदुची वाढ झपाटयाने होते. भावनिक सुरूक्षितता प्राप्त् होण्याचे वय कल्पनाशक्तीचा विकास याच वयात होतो. मोठेपणी हजारोपट्टीने परिश्रम घेऊण ज्या गोष्टी घडणार नाहीत त्या याच वयात घडतात म्हणून या वयोगटाचे महत्त्व् आहे म्हणून या

वयोगटात खेळ हाच उदयोग आहे. या वयात झालेले भावनिक परिणाम आयुष्यभर टिकतात. मुले इतरांपेक्षा वेगळया विश्वात वावरत असतात.

६-८ वर्ष वयातील बालकांचा शारिरीक कौशल्याचा विकास, लेखन वाचन, गणन, श्रवण, निरीक्षण इ. मुलभूत क्षमता विकसीत करण्याचा हा काळ आहे. सामाजिक अभिव्यक्तीचा उगम याच वयात होतो. परिस्थीती संघर्ष करून समायोजन साधण्याचा प्रयत्न याच वयात करत असतात. म्हणून समाज मान्यृ व समाज अमान्य या दोन्ही प्रकारचे वर्तन व कृती चाचपुन पहाण्याचा व यशस्वी मार्ग शोधण्याचा हा काळ आहे. यशाबद्दल कौतुक झाले तर लहान बालकांना यश सिद्धी प्रेरणा प्राप्त् होऊ शकते. सहकार्य भावना व स्वावलंबन याच वयामध्ये निर्माण होत असते म्हणून पायाभूत स्त्र गुणवत्तापुर्ण झाले तरच पुढील शिक्षणामध्ये समग्र व परिपुर्ण गुणवत्तापुर्ण शिक्षण सुलभ होईल.

निष्कर्ष:

१. बालकाचा खेळण्यातूनच व्यक्तीमत्वाचा पाया भक्क्म घडतो व त्याचा परिणाम आयुष्यभर टिकून राहतो.
२. पायाभूत स्त्रामधील बालकाला ज्या गोष्टी करायला आवडतात त्याच गोष्टीचा शास्त्रशुध्द् पद्धीतीने विचार करायला हवा.
३. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० नूसार विदयार्थी वयातील सुरूवातीची ३ ते ८ वर्ष हा शिक्षणाचा पायाभूत स्त्र आहे.
४. विदयार्थ्याचा पायाभूतस्त्र विकसित करण्यासाठी शिक्षकेस किंवा शिक्षकास आईचे हृदय निर्माण करावे लागेल.
५. बालवयातच बोधात्मक, शारिरीक, मानसिक, भावनिक व बुद्धीच्या विकासाची गती तीव्र् असते.
६. बालशिक्षण म्हणजे मुलांचे उत्स्फुर्त शिकणे होय.
७. बालवयात गुणवत्तापुर्ण शिक्षण मिळाले तरच विश्व् मानव तयार होईल.

संदर्भग्रंथसुची:

१. सोनी, सुरेश, २००९, भारतीय शिक्षा तथा भारतीय करण, नागपुर, श्री. भारती प्रकाशन.
२. तोमर, लज्जाराम, १९९९, भारतीय शिक्षा के मुलतत्व्, कुरूक्षेत्र, विदयाभारती संस्कृती शिक्षा संस्थान.
३. स्वामी विवेकानंद, १९४८ शिक्षा, नागपुर, रामकृष्ण मठ.
४. अरोडा कमला, २०१२ विचारसुधा, दिल्ली संत निरंकारी मंडल.
५. रामकुमार सेवक,२०००, दिल्ली, बुंद बुंद सागर संत निरंकारी मंडळ.
६. गिजुभाई (मराठी अनुवाद-प्रा.अनंत वासुदेव वाईकर), २००९ प्राथमिक शाळेतील शिक्षक, विद्याभारती प्रकाशन.
७. गिजुभाई (मराठी अनुवाद- प्राध्यापक अनंत वासुदेव वाईकर) शिक्षक असावा तर--?, लातूर, विदयाभारती प्रकाशन.
८. स्वामी पुरूषोतमानंद, २००९, हितगुज विदयार्थ्यांशी, नागपुर, रामकृष्ण मठ,.
९. शिंदे, डॉ.वायके, २००७, शिक्षक संजीवणी, सांगली, परमपुज्य् गगनगिरी सेवाभावी संस्था.
१०.शिंदे डॉ.वायके, २००२, पालक संजीवनी, सांगली, परमपुज्य् गगनगिरी सेवासंस्था.
११. नंदन पवार, डॉ.बाबा, २००५ , एक नवं घर बांधू या, नागपुर, कै.म.ल.मानकर शैक्षणिक विकास व सेवा प्रतीष्ठाण.
१२. मुळावकर, प्रा.डॉ.संतोष् मोतीराम, २००३, मुळाक्षरे, नागपुर, कै. म.ल.मानकर, शैक्षणिक विकास व सेवा प्रतिष्ठाण.

शिक्षक प्रशिक्षणात शिक्षकांना येणाऱ्या समस्या

श्रीमती स्वाती सुदाम मोरे
M.A.,M.Ed.,M.Phil.,SET
सहाय्यक प्राध्यापक,
श्री साई जनविकास प्रतिष्ठानचे
कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, आळणी,
गडपाटी, उस्मानाबाद
Email ID - swatimore533@gmail.com

प्रास्ताविक

मानवाच्या मूलभूत गरजा जरी अन्न, वस्त्र, निवारा या असल्या तरी आजच्या या बदलत्या युगात मानवाला या गरजा पूर्ण करण्यासाठी शिक्षण घेणे ही त्याहूनही महत्त्वाची गरज होऊन बसली आहे. कारण आजच्या युगात युवकांना मजुरी, कष्ट, शेती करणे या गोष्टी कमीपणाच्या वाटतात. यापैकी शेतीची कामे किंवा आधुनिक शेती करण्यासाठी सुद्धा शिक्षण घेणे गरजेचे आहे. मानवी जीवनाच्या उन्नतीचे, प्रगतीचे, भौतिक सुविधा प्राप्त करण्याचे एकमेव साधन शिक्षण आहे. शिक्षण हे तीन प्रकारे मिळते हे आपणास माहिती आहे. यापैकी अनौपचारिक व सहज शिक्षण हे आपणास घरात, समाजात, मित्र-मैत्रिणी यांच्यामध्ये मिळून जाते. पण औपचारिक शिक्षण घेण्यासाठी आपणाला शाळा किंवा कॉलेजमध्ये जावे लागते. शिक्षणाच्या माध्यमातूनच आपण आपला, समाजाचा तसेच देशाचा विकास करू शकतो. आपण देशाचे भावी नागरिक आहोत.

औपचारिक शिक्षण हे अनेक क्षेत्रातून, अनेक विषयातून घेत असतो. कोणतेही शिक्षण आपणास घ्यावयाचे म्हणले तरी आपणास आवश्यकता असते ती म्हणजे एका शिक्षकाची. हा शिक्षक फक्त प्रशिक्षण पूर्ण केलेला असून चालत नाही तर तो एक हाडाचा शिक्षक असावा लागतो. 'मागता येईना भिक, म्हणून मास्तरकी शिक.' हा काळ आता राहिला नाही. प्रत्येक व्यक्ती शिक्षणा बद्दल जागरूक झाला आहे. हा शिक्षक मात्र शिक्षण शिक्षणामध्ये घडतो. शिक्षक शिक्षण किंवा प्रशिक्षण हे तीन प्रकारे दिले जाते.

१. **M.Ed.** २. **B.Ed.** ३. **D.Ed.**

यापैकी महत्त्वाचे शिक्षक शिक्षण म्हणजे बीएड व डीएड होय. एकच कारण हे बालकाचा पाया मजबूत करण्याचे काम करते. हे प्रशिक्षण घेतलेला व्यक्ती यांचा शिक्षक असतो.

संशोधकाला असे सांगावयाचे आहे की जर हाच शिक्षक घडला नाही, तर उद्याचा बालक, भावी नागरिक कसा घडेल? या शिक्षक घडविणाऱ्या शिक्षकांच्या जर समस्या असतील तर तो स्वतः आपल्या विद्यार्थ्यांना किंवा प्रशिक्षणार्थ्यांना न्याय देऊ शकणार नाही.

शिक्षक शिक्षणात किंवा प्रशिक्षणात शिक्षकांना येणाऱ्या समस्या

१. संस्थात्मक स्तरावरील अपुऱ्या सोयी सुविधा

नॅकच्या किंवा यूजीसी नियमानुसार विचार केला तर संस्थात्मक महाविद्यालयात पुरेशा सोयी सुविधा नसतात.

२. विद्यार्थ्यांचा या कोर्सला मिळणारा प्रतिसाद

जसे इतर कोर्सला विद्यार्थी प्रवेश घेतात तसे या अभ्यासक्रमाकडे विद्यार्थ्यांचा कल कमी आहे.

३. शिक्षक भरतीचा अभाव

शासनाने वेळोवेळी रिक्त जागा न भरल्यामुळे हा अभ्यासक्रम पूर्ण केल्यानंतर विद्यार्थ्यांना नोकरीची हमी वाटत नाही. म्हणून विद्यार्थी या अभ्यासक्रमाकडे वळत नाही.

४. शासन बदलले की बदलणारे नियम

याचे एक उदाहरण सध्या चर्चेत असलेली पवित्र प्रणालीची शिक्षक भरती. 2017 पासून चालू असलेली भरती प्रक्रिया आजही पूर्ण झालेली नाही, त्यामुळे विद्यार्थी या अभ्यासक्रमाकडे वळत नाही.

५. संस्था स्तरावर शिक्षकांना मिळणारे वेतन

संस्थांमध्ये शिक्षक मात्र नियमावलीनुसार पात्रता पूर्ण असावा पण वेतन मात्र विद्यार्थी संख्या यावर अवलंबून असते.

६. मटका वेळेवर न मिळणारे वेतन

आजचे शिक्षण महर्षी संस्था काढतात, त्यासाठी खर्च करतात, मात्र अध्यापकांची वेतन चार सहा महिने रखडलेले ठेवतात.

७. सैद्धांतिक विषयावर भर, प्रात्यक्षिकांची फक्त पूर्तता

अभ्यासक्रम व्यावसायिक शिक्षण असून सुद्धा विद्यार्थी मात्र सैद्धांतिक विषयाच्या मार्क्स वर लक्ष देतो आणि प्रात्यक्षिक कार्य मात्र पूर्तता म्हणून केले जाते.

८. संस्थात्मक स्तरावर अतिरिक्त कार्यभार

संस्थात्मक स्तरावर नियमानुसार शिक्षकांची पदे भरली जात नाहीत त्यामुळे शिक्षकांवर अतिरिक्त कार्याचा बोजा पडतो.

९. नावीन्याचा स्वीकार न करणे

नव्याचा म्हणजे अध्यापन पद्धती, प्रतिमाने, तंत्र-विज्ञान यांचा स्वीकार त्यांच्याकडून होत नाही.

१०. नोकरीची टांगती तलवार

दिलेल्या वेतनावर, कमी वेतनावर काम न केल्यास संस्था स्तरावर काम करणाऱ्या अध्यापकांना नोकरी कधी संपुष्टात येईल याची सतत धास्ती असते.

११. विद्यार्थ्यांची उपस्थिती

जरी या अभ्यासक्रमाला प्रवेश घेतला तरी संस्थात्मक स्तरावर ॲडमिशन घेतो पण उपस्थित राहू शकणार नाही अशा अटीवर विद्यार्थी प्रवेश घेतात. आपल्या संस्थेच्या जागा भरल्या तर फी मिळेल व संस्था चालेल म्हणून त्यांना प्रवेश दिला जातो.

अशा अनेक समस्या शिक्षकांसमोर आहेत. या सर्व समस्या सोडवल्या गेल्या पाहिजेत. त्यासाठी शासन स्तरावर व संस्था स्तरावर प्रयत्न होणे आवश्यक आहे.

उपाय

१. नॅक किंवा यूजीसी नियमानुसार महाविद्यालयांची तपासणी व्हावी. जेणेकरून विद्यार्थी आकर्षित होतील.

२. या अभ्यासक्रमाकडे विद्यार्थ्यांना वळविण्यासाठी अभ्यासक्रमामध्ये जीवनावश्यक कौशल्यांचा समावेश करावा.

३. शासनाने वेळोवेळी रिक्त पदांची भरती करून विद्यार्थ्यांना कोणतेही डोनेशन न देता त्यांच्या पात्रते वर नोकरी द्यावी.

४. शासनाच्या विविध अटी पूर्ण केल्यानंतर जसे (TET, CTET किंवा TAIT) विद्यार्थ्यांना नोकरीची हमी असावी.

५. शासनाने असे नियम सरकारी भरती ला लावलेत तेच नियम खाजगी शिक्षक भरतीला लावावे. संपूर्ण राज्यात एकच भरती प्रक्रिया गुणवत्तेच्या आधारावर पारदर्शक व्हावी.

६. संस्थात्मक किंवा विनाअनुदानित संस्थेत काम करणाऱ्यांनाही पुरेसे वेतन व ते वेळोवेळी मिळावे.

७. शिक्षकांना प्रात्यक्षिक कार्य वही भर द्यावा. हा भर देत असताना प्रकल्प पद्धती, सांघिक अध्यापन पद्धतीचा वापर करावा.

८. प्रत्येक शिक्षकाने नवनवीन तंत्राचा व अध्यापन पद्धतीचा वापर करावा जेणेकरून विद्यार्थ्यांची उपस्थिती वाढेल.

९. विद्यार्थी केंद्रित अध्यापन पद्धतीचा वापर करावा.

१०. या अभ्यासक्रमातून विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास करावा. जेणेकरून त्याच्यामध्ये कोणताही न्यूनगंड राहणार नाही.

११. विद्यार्थ्यांच्या सृजनशीलतेला वाव मिळवून द्यावा.

१२. विद्यार्थ्यांना नैतिक मूल्यांचे व धार्मिक मूल्यांचे शिक्षण द्यावे. त्याला स्वतःची ओळख करून द्यावी.

१३. जसे मूलोद्योग शिक्षण होते, तसा काहीसा अभ्यासक्रम यामध्ये समावेश करावा.

१४. या अभ्यासक्रमांमध्ये विद्यार्थ्यांना स्वसंरक्षणाचे धडे मिळावेत.

समारोप

भविष्यात जर असा थोडा फार बदल जरी शिक्षक-शिक्षणात झाला सट्टा मटका तरी यातून बाहेर पडणारे शिक्षक व त्यांना घडविणारा शिक्षक दोघेही असतील.

संदर्भ :

1. मिनल नरवणे, भारतीय शैक्षणिक आयोग व समित्या, नूतन प्रकाशन, पुणे.
2. डॉ. पारसणीस रा., स्वातंत्र्योत्तर भारतीय शिक्षण, नूतन प्रकाशन, पुणे.
3. शालेय व्यवस्थापन, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक.
4. दुनाखे अरविंद, प्रगत शैक्षणिक व्यवस्थापन, प्रशासन व वित्त व्यवहार, नूतन प्रकाशन, पुणे.

शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालयातील शिक्षकांसमोरील आव्हाने व शिक्षकांची भूमिका

श्रीमती वैशाली भागवत निंबाळकर
M.A.,M.Ed.,SET
सहाय्यक प्राध्यापक,
श्री साई जनविकास प्रतिष्ठान चे
कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, आळणी,
गडपाटी, उस्मानाबाद
Email ID - waghmare.vaibhav@gmail.com

प्रास्ताविक

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मधील उद्दिष्टांचा विचार केल्यास गतिशील व बदलत्या काळात भावी शिक्षकांमध्ये अनेक कौशल्यांचा विकास करणे महत्वाचे आहे.यासाठी शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालय हा परिवर्तनाचा एक आधारभूत पाया आहे. त्यामुळे महाविद्यालय, संस्था, प्राचार्य आणि शिक्षक यांनादेखील व परिवर्तन हा बरोबर समाज परिवर्तन करायचे आहे. परंतु खाजगी विनाअनुदानित शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालये विशेषतः शिक्षका समोर अनेक आव्हानाचा अभ्यास करावा लागेल. ही आव्हाने कोणती आहे हे समजल्यास भूमिका स्पष्ट होण्यास मदत होईल.

गरज

१. नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणांमधील उद्दिष्टे प्रभावीपणे अमलात आणण्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालय देखील प्रभावी, काळानुसार गुणवत्ता धिष्टीत असणे गरजेचे आहे.
२. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मधील भावी शिक्षका संबंधित ची उद्दिष्टे पूर्ण करण्यासाठी शिक्षण प्रशिक्षण महाविद्यालयातील शिक्षकांसमोर कोणती आव्हाने असतील याचा ऊहापोह होणे गरजेचे आहे.
३. शिक्षकांची ही आव्हाने संस्था, प्राचार्य व अध्यापन व संबंधित कशी निगडीत आहेत हे समजण्याची गरज आहे.
४. अनेक शिक्षक प्रशिक्षकांना बदलत्या काळानुसार केवळ अध्यापन करणे गरजेचे नसून संशोधन वृत्ती, ICT चे अद्ययावत ज्ञानग्रहण करणे किती महत्वाचे आहे हे समजणे गरजेचे आहे.
५. भावी शिक्षक कौशल्याधिष्ठित, ज्ञानाचे उपयोजन करणारा कशा प्रकारे निर्माण करता येईल यासाठी अभ्यास करणे शिक्षक व शिक्षकांना गरजेचे आहे.

महत्त्व

१. प्रस्तुत पेपर मधील अभ्यासानुसार येणाऱ्या काळात शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालयाची भूमिका स्पष्ट होण्यास मदत होईल.
२. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मधील भावी शिक्षकांसंबंधीची उद्दिष्टे पूर्ण करण्यास शिक्षक प्रशिक्षण संस्था प्राचार्य व सूचना समोर कोणकोणती आव्हाने आहेत हे समजण्यास मदत होईल.

३. शैक्षणिक क्षेत्रातील स्पर्धेत टिकून राहण्यासाठी विशेषता खाजगी विनाअनुदानित शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांना कोणते बदल करणे किती गरजेचे आहे हे समजण्यास मदत होईल.

४. ऑनलाइन आणि डिजिटलायझेशन लर्निंग चे महत्त्व शिक्षकांना समजण्यास मदत होईल.

५. गुणवत्तापूर्ण शिक्षकांचा दर्जा उंचावण्यास मदत होईल.

मर्यादा

१. प्रस्तुत पेपर हा शिक्षक प्रशिक्षण संस्था पुरता मर्यादित आहे.

२. शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांपैकी बीए + २ वर्षे B.Ed. कोर्स पुरता मर्यादित आहे.

३. खाजगी विना अनुदानित शिक्षण प्रशिक्षण संस्थांमधील घटका पुरता मर्यादित आहे.

उद्दिष्टे

१. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मधील शिक्षक प्रशिक्षणाचे स्थान समजून घेणे.

२. शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालयातील शिक्षकांसमोर येणाऱ्या आव्हानांचा अभ्यास करणे.

३. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मधील उद्दिष्टानुसार शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालयातील शिक्षकांची भूमिका समजून घेणे.

४. शिक्षक प्रशिक्षणातीलआव्हानानुसार उपाय योजना सुचविणे.

शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालये

प्रस्तुत संशोधन समस्येचा विचार करता शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालय त्यांचा अभ्यास महत्त्वाचा ठरतो. कारण शिक्षक प्रशिक्षण हे तीन प्रकारे देण्यात येणार आहेत.

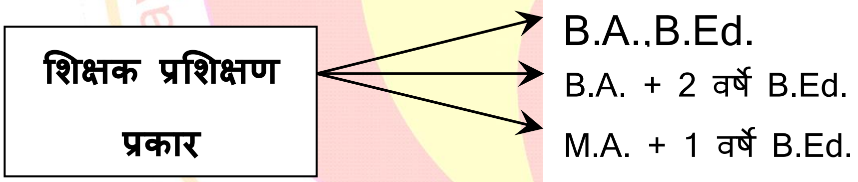

यातील बीए + २ वर्षे B.Ed. महाविद्यालयातील घटकांना बदलत्या उद्दिष्टानुसार बदल करणे महत्त्वाचे ठरणार आहे. आतापर्यंत बी.ए. / एम.ए. आणि दोन वर्षे B.Ed. असा कोर्स होता. पण बदलत्या प्रवाहा बरोबर बीए + २ वर्षे B.Ed. कोर्स देणाऱ्या महाविद्यालयांना देखील प्रवाहात राहण्यासाठी गुणवत्तापूर्ण परिवर्तन करणे महत्त्वाचे ठरणार आहे.

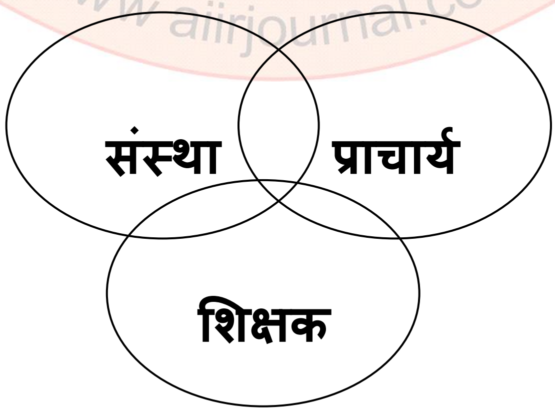

यात संस्था, प्राचार्य, शिक्षक यांची आव्हाने व त्यानुसार भूमिका महत्त्वाची ठरणार आहे.

परंतु या तीन घटकांमधील सर्वात प्रभावी घटक म्हणजे शिक्षक. शिक्षक हा समाज व विद्यार्थी यांच्यामधील दुवा म्हणून त्याला प्रभावी अध्ययन-अध्यापन, संशोधन, उपक्रमशील असणे महत्वाचे ठरणार आहे.

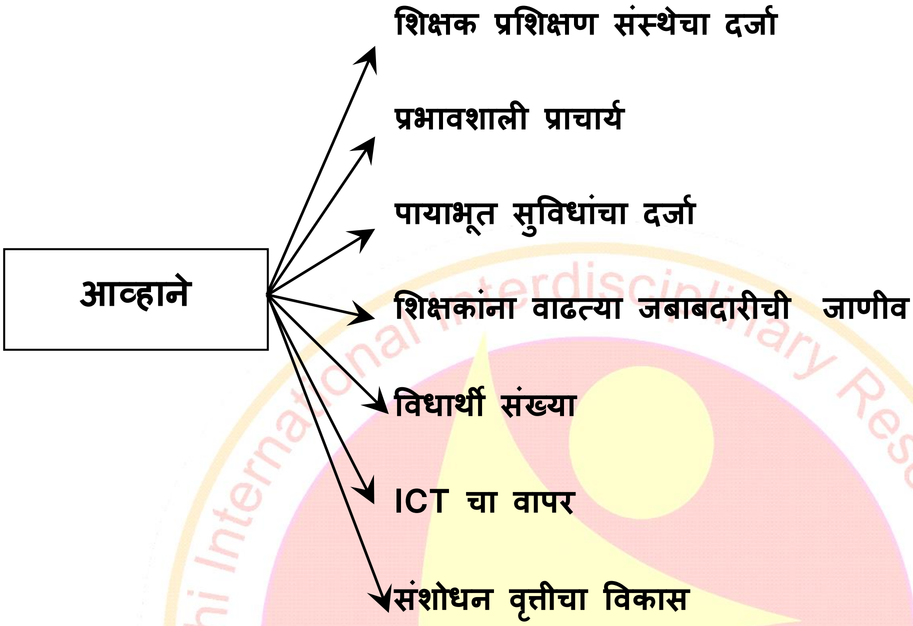

१. शिक्षक व शिक्षण संस्थांचा दर्जा

बीए + २ वर्षे B.Ed. प्रवेशावेळी या घटकांचा विचार विद्यार्थी नक्कीच करतील. त्यामुळे संस्था (संस्थाचालक), प्राचार्य व शिक्षक यांना दर्जा टिकवण्यास एक आव्हान ठरेल. हे आव्हान खाजगी विनाअनुदानित संस्था पुढील आहे.

२. प्रभावशाली प्राचार्य

प्रभावशाली प्राचार्यांची कमतरता असणे देखील संस्था व शिक्षकांसमोर आव्हान ठरू शकेल. प्राचार्य जर गुणवत्तापूर्ण, संशोधक वृत्तीचे, उपक्रमशील व संस्थाचालक व शिक्षक यामधील समन्वय साधणारे असतील तरच शिक्षकांमधील नवोपक्रमाचा उदय होईल अन्यथा संस्था व शिक्षक यांच्या दर्जा उंचावण्यास आव्हान ठरेल.

3. पायाभूत सुविधांचा दर्जा

विशेषतः खाजगी विनाअनुदानित महाविद्यालयांमधील पायाभूत सुविधांचा दर्जा खालावलेला असेल तर शिक्षकांना शैक्षणिक धोरणातील उद्दिष्टे गाठण्यासाठी आव्हानात्मक ठरणार आहे.

उदा. इमारती, प्रयोगशाळा, ICT खोली, अद्यावत शैक्षणिक साधने इत्यादी.

४. शिक्षकांना वाढत्या जबाबदारीची जाणीव

बीए + २ वर्षे B.Ed. अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे व प्रवेश घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे ज्ञान व त्यामध्ये कौशल्यांचा विकास कसा करावा लागेल या वाढत्या जबाबदारीची जाणीव ठेवून स्व विकास, संशोधन विकास, उपक्रमशील असणे हे एक आव्हानच ठरणार आहे कारण बीए ला बहुपर्यायी विषयांची निवड ठेवली आहे.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638x
www.aiirjournal.com

५. विद्यार्थी संख्या

विद्यार्थी संख्येवर संस्थांचे भावी नियोजन ठरणार आहे. तसेच शिक्षकांच्या देखील. ही संख्या कमी झाल्यास सर्वात मोठे आव्हान करू शकेल. कारण शिक्षक प्रशिक्षण आता तीन प्रकारे देण्यात येणार आहे. तसेच येणारा विद्यार्थी ज्ञानाधिष्ठित असणे देखील महत्वाचे आहे.

६. ICT चा वापर

एकविसाव्या शतकात शिक्षणक्षेत्रात ICT मुळे आमुलाग्र बदल घडून आलेला आहे. केवळ अध्यापन करणे महत्वाचे नसून आशय ज्ञानानुसार प्रोग्राम तयार करणे, ऑनलाईन आणि डिजिटलायझेशन लर्निंगसाठी शिक्षकांसमोर आव्हान आहे. कारण खासगी संस्थांमध्ये याची पूर्तता करणे किंवा असणे शिक्षकासाठी महत्त्वाचे ठरणार आहे.

७. संशोधन वृत्ती

हीदेखील आतापर्यंतच्या आव्हाना पैकी सर्वात महत्त्वाचे आव्हान आहे. नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या उद्दिष्टा मधील महत्त्वाचा गाभा संशोधन वृत्ती जोपासणे हे आता शिक्षकांसमोर आव्हान ठरणार आहे. सेमिनार्स, कॉन्फरन्समध्ये केवळ सहभागी होणे हे महत्वाचे नसून स्वसंशोधन दृष्टिकोन ठेवून समाज, शिक्षणक्षेत्रात व विद्यार्थ्यांमध्ये बदल निर्माण करणे आव्हान ठरणार आहे.

शिक्षकाची भूमिका

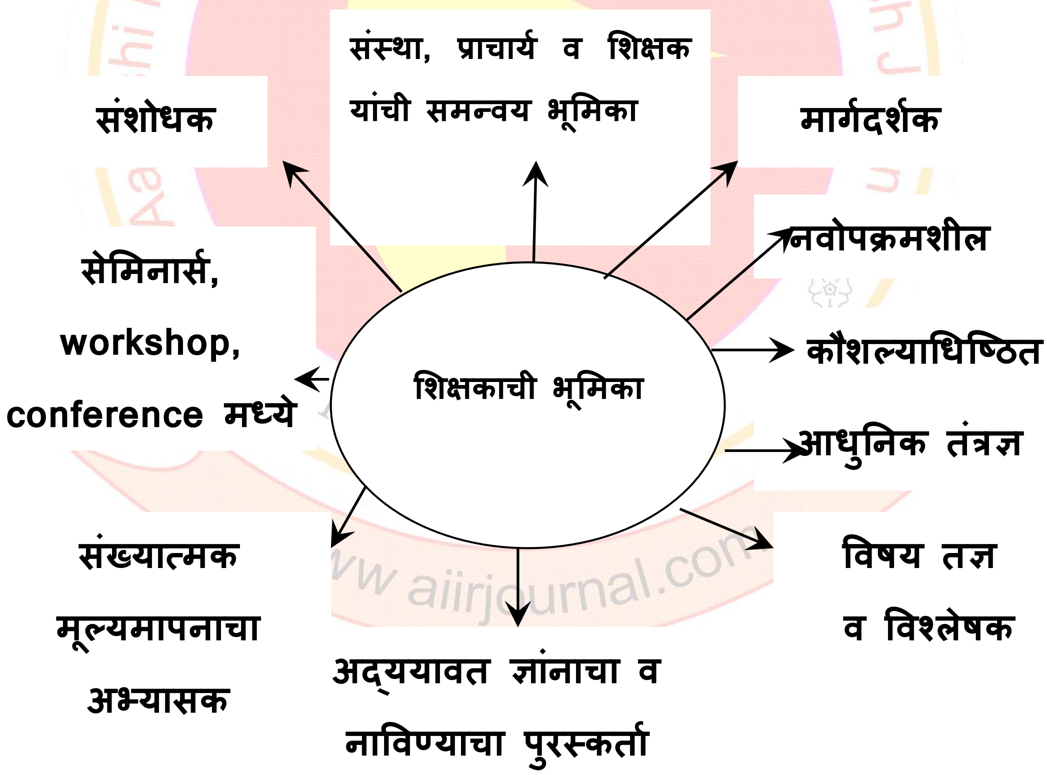

उपाय योजना

१. खाजगी B.Ed. महाविद्यालयाचा गुणात्मक दर्जा उंचावणे.
२. आधुनिक तंत्रज्ञान सोयीसुविधा उपलब्ध असाव्यात.
३. शिक्षकांनी ऑनलाइन ई-लर्निंग डिजिटलायझेशन लर्निंग प्रोग्राम इत्यादीचा ज्ञानग्रहण करून अध्यापनात नाविन्या आणावे.
४. संस्थेने प्राचार्य आणि शिक्षक यांना उपक्रमशील राहण्यास प्रोत्साहन द्यावे.
५. शिक्षकांनी बीएड विद्यार्थ्यांच्या कौशल्य विकासावर भर द्यावा.
६. संशोधनाबाबतची उदासीनता कमी करून संशोधनाला चालना द्यावी.
७. स्व ज्ञानाच्या विकासासाठी विविध कार्यक्रमात सक्रीय सहभाग घ्यावा.

निष्कर्ष

भावी शिक्षकांची गुणवत्ता वाढविण्यास शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालय विशेषतः शिक्षकांची जबाबदारी महत्वाची आहे. म्हणूनच शिक्षका समोरील आव्हानांचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे. मार्गदर्शक, उपक्रमशील, संशोधनवृत्ती, आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर इत्यादींनी शिक्षकांसमोरील आव्हाने कमी होण्यास मदत होईल.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१. दुनाखे अरविंद (२००९), शिक्षक प्रशिक्षण, नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे
२. पाटील लीला व कुलकर्णी विश्वंभर, आजचे शिक्षण आजच्या समस्या, श्री विद्या प्रकाशन, पुणे
३. http://www.highereducationinindia.com
४. https://en.m.wikipedia.org/wiki/National_Education_ Policy_ 2020

ग्रामीण भागातील जिल्हा परिषद माध्यमिक शाळांच्या निकालामध्ये उपलब्ध साधन सुविधांच्या वापराचे महत्त्व

संशोधिका

सौ. अर्चना अशोकराव पांडे

M.A , M.Ed. , SET (Education)

प्राथमिक पदवीधर,

जि. प. कें. प्रा. कन्या शाळा, औंढा नागनाथ

ता. औंढा नागनाथ, जि. हिंगोली

ईमेल - shripad.deshpande8390@gmail.com

ABSTRACT (सारांश) :-

शिक्षण ही अध्ययन सुकर करते किंवा ज्ञान, कौशल्य, मुल्ये, विश्वास व सवयींच्या प्राप्तीची प्रक्रिया आहे. शिक्षण ही औपचारिक व अनौपचारिक अशा दोन प्रकारे घडून येते. औपचारिक शिक्षणात प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक अशा ३ स्तरावर दिले जाते. केवळ ८ वर्षाचे प्राथमिक शिक्षण एक काम करू शकते. ते म्हणजे व्यक्तीला साक्षर बनवू शकते पण कुशल व व्यावसायिक नाही. प्राथमिक शिक्षण हा एक आधार आहे तर माध्यमिक शिक्षण आपल्यासाठी सामाजिक, आर्थिक व राजकीय विकासासाठी आधार स्तंभ आहे. एक कुशल आणि सुशिक्षित व्यक्ति तयार करण्याचे काम माध्यमिक शिक्षणावर आहे. संबंधित संशोधन लेखाच्या माध्यमातून आतापर्यंत भारतातील शैक्षणिक धोरणे, समित्या, विविध शिक्षण आयोग व NEP 2020 यांची तुलना करण्याचा संशोधिकेने प्रयत्न केला आहे. भारतातील माध्यमिक शिक्षणाचे वैशिष्ट्ये म्हणजे व्यावसायिकरणावर दिलेला भर. परंतु NEP 2020 मध्ये माध्यमिक शिक्षणाला प्राथमिक शिक्षणा सोबत ठेवून विशेष व वैशिष्ट्यपूर्ण तरतुदी केलेल्या दिसून येत नाहीत. केवळ शाळा संकुल तयार करून प्राथमिक शिक्षणाच्या प्रगतीचा विचार केला आहे असे वाटते. त्यापेक्षा माध्यमिक शिक्षण हा घटक वेगळा करून उत्पादन वृद्धी कार्यक्रम, व्यवसाय कौशल्य अभ्यासक्रम, ICT, विज्ञान प्रयोग इ. उपक्रमावर भर देण्यासाठी तरतुदी करायला हव्यात, असे संशोधिकेला वाटते. तसेच STUDENT EXCHANGE PROGRAMME म्हणजे ग्रामीण भागातील मुले शहरी भागात व शहरी भागातील मुले ग्रामीण भागात अशा प्रकारचे उपक्रम तयार करता येतील.

म्हणूनच हा संशोधन लेख NEP 2020 कडून माध्यमिक शिक्षणाच्या ज्या अपेक्षा आहेत यांच्याशी संबंधित आहे.

प्रस्तावना :-

मानवाच्या मूलभूत गरजा म्हणजे अन्न, वस्त्र, निवारा, शिक्षण. यापूर्वी मूलभूत गरजा म्हटले की केवळ अन्न, वस्त्र व निवारा यांचा उल्लेख केला जायचा. परंतु सध्या शिक्षण ही एक महत्त्वाची मूलभूत गरज आहे. आणि ते 100% खरे आहे. मानवाला आपले जीवन यशस्वीरीत्या जगायचे असेल तर तो शिकलाच पाहिजे. शिक्षण ही सर्वात महत्त्वाची व निकडीची गरज मानली जात आहे. म्हणूनच एखाद्याच्या जीवनात शिक्षण खूप महत्त्वाची भूमिका बजावते. आपण सर्वांना भारतीय शिक्षणा-बद्दल माहिती आहेच. भारतात शिक्षणाचे प्रमुख 3

स्तर मानले जातात - प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक, प्राथमिक स्तरावर इ. १ ते ८ वी पर्यंतचे शिक्षण दिले जाते. माध्यमिक स्तरावर इ. ९ वी ते १० तर उच्च माध्यमिक स्तरावर इ. ११ वी ते पदवी, पदव्युत्तर पर्यंतचे शिक्षण दिले जाते.

प्रस्तुत संशोधन लेखाचा विषय “ ग्रामीण भागातील जिल्हा परिषद माध्यमिक शाळांच्या निकालामध्ये उपलब्ध साधन सुविधांच्या वापराचे महत्व ” असा आहे. स्वत: संशोधिका ग्रामीण भागात कार्यरत असल्यामुळे प्रस्तुत समस्या जाणवली. तसेच सध्या NEP 2020 मध्ये माध्यमिक शाळांच्या प्रगती विषयी किंवा गुणवत्ता सुधार कार्यक्रमाविषयी काय तरतूद आहे याचा अभ्यास संशोधिकेने केला. तेव्हा NEP 2020 मध्ये घटक क्र.७ मध्ये ‘ शाळा संकुल ’ नावाची संकल्पना तयार करून ती कशी राबवायची याविषयी काही मुद्दे मांडले आहेत. परंतु ग्रामीण क्षेत्राचा विचार केला असता ‘ केंद्र ’ ही संकल्पना पूर्वीपासूनच प्रचलित आहे. एका केंद्रात केवळ १०-१२ प्राथमिक, उच्च प्राथमिक व माध्यमिक शाळा असतात. त्यात माध्यमिक शाळा एकच असते. अशा वेळी या संकुल संकल्पनेतून उपलब्ध साधने वाटून घेऊन गुणवत्ता सुधार, प्रशासन नियमन इ. बाबी केवळ प्राथमिक व उच्च प्राथमिक शाळांना जास्त प्रमाणात लागू पडतात असे संशोधिकेला वाटते. म्हणून प्रस्तुत संशोधन लेख माध्यमिक शाळांसाठी अधिक साधने उपलब्ध करून देणे, तसेच असलेल्या साधनांचा अधिकाधिक वापर कसं करता येईल किंवा करवून घेता येईल जेणेकरून विद्यार्थी उपस्थिति वाढणे व टिकणे तसेच निकालात वृद्धी होऊन, ग्रामीण भागातील जिल्हा परिषद माध्यमिक शाळांचा दर्जा सुधारेल अशा काही तरतुदी NEP 2020 मध्ये कराव्यात, अशा प्रामाणिक हेतूने लिहिण्याचा प्रयत्न केला आहे. प्रस्तुत संशोधन लेखामध्ये आत्ता पर्यंत भारतातील राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणांचा आढावा व त्यातील माध्यमिक शिक्षणातील तरतुदी याची तुलना NEP 2020 मधील तरतुदींशी केली आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये नमूद केलेल्या शैक्षणिक सुविधा संदर्भात चर्चा :-

प्रस्तुत संशोधन समस्येवर भाष्य करण्यासाठी संशोधिकेने यापूर्वी झालेल्या राष्ट्रीय धोरणांचा अभ्यास केला. तसेच पूर्वीच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये माध्यमिक शिक्षणासाठी ज्या तरतुदी होत्या त्याच केवळ इथे मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

1) **मुदलियार आयोग** :- सेकंडरी एज्युकेशन कमिशन असेही यास संबोधले जाते. केंद्र शासनाने डॉ. लक्ष्मणस्वामी मुदलियार यांच्या अध्यक्षतेखाली देशातील माध्यमिक शिक्षणाचा अभ्यास करून शिफारसी करण्यासाठी १९५२ मध्ये या आयोगाची स्थापना केली. आयोगाने आपला अहवाल १९५३ मध्ये सादर केला. पुढील मुख्य शिफारसी केल्या :-
   1) शालेय शिक्षण ११ वर्षाचे असावे. त्यातील शेवटची २ वर्षे उच्च-माध्यमिक शिक्षणाची असावीत. उच्च -माध्यमिक स्तरावर इंग्रजी, हिन्दी व मातृभाषा या तीन भाषा, सामाजिक शास्त्रे आणि सामान्य विज्ञान (गणित), एक व्यावसायिक विषय व कारागिरीचा विषय (क्राफ्ट) यांचा समावेश असावा.
   2) शालेय स्तरावर व्यावसायिक व शैक्षणिक मार्गदर्शनाची सोय करावी.

2) **कोठारी शिक्षण आयोग (भारतीय शिक्षण आयोग) - १९६४** :- भारत सरकारने १४ जुलै १९६४ ल विश्वविद्यालय अनुदान आयोगाचे प्रोफेसर डॉ. डी. एस. कोठारी यांच्या अध्यक्षतेखाली या शिक्षण आयोगाची नियुक्ती केली. “ या आयोगाने शिक्षणाच्या प्राथमिक, माध्यमिक, विद्यापीठिय आणि तांत्रिक स्तरावरील शिक्षणाचा अभ्यास करून, परिक्षण करून असे उपाय सुचवावेत की आमच्या शिक्षण व्यवस्थेच्या सर्व

स्तराची उन्नती होण्यास मदत होईल. " अशी इच्छा तत्कालीन राष्ट्रपती डॉ. राधाकृष्णन यांनी व्यक्त केली होती.

तरतुदी :-

- ✓ <u>उत्पादन वृद्धी</u> :- शिक्षण क्रमात ' समाज सेवा आणि कार्यानुभव ' या विषयांची शिफारस केलेली आहे. या विषयांच्या अभ्यासामुळे विद्यार्थ्यांना नवीन व्यवसायाचा परिचय होईल.
- ✓ <u>व्यवसायिक शिक्षणावर अधिक भर</u> :- या आयोगात म्हटले आहे की, माध्यमिक शिक्षणात व्यावसायिक शिक्षणावर भर दिला पाहिजे आणि विद्यापीठ शिक्षणात कृषीसंबंधी व प्रविधिक शिक्षणावर अधिक भर दिला पाहिजे.

3) **<u>पहिले राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९६८</u>** :- कोठारी आयोगाच्या शिफारसींना अनुसरून भारताचे पहिले राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण जाहीर करण्यात आले. ते अपेक्षेप्रमाणे यशस्वी झाले नसले तरी त्यामुळे शैक्षणिक धोरणांना गती मिळाली.

१९६८ च्या राष्ट्रीय धोरणातील महत्वाची बाबी :-

- ✓ १०+२+३ आकृतिबंधाची अंमल बजावणी करण्यात आली.
- ✓ माध्यमिक शिक्षणात उद्योग आणि व्यवसाय यांच्या शिक्षणाची सोय करण्यात आली. माध्यमिक शिक्षणाचे स्वरूप अर्थव्यवस्था व रोजंदारीची संधी यांच्याशी समन्वय साधणारे असावे.

4) **<u>दुसरे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६</u>** :- तत्कालीन भारताचे पंतप्रधान राजीव गांधी यांनी २० ऑगस्ट १९८५ रोजी " शैक्षणिक आव्हान - एक धोरणात्मक यथार्थदर्शन " हा अहवाल प्रकाशित केला. त्याची लोकसभा व राज्यसभेमध्ये चर्चा होऊन भारताचे दुसरे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ मध्ये जाहीर करण्यात आले. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ हे अनेक वैशिष्ट्यपूर्ण बाबींनी तयार केलेले आहे. त्यापैकी महत्त्वाची बाब म्हणजे १३ गाभाभूत घटक तसेच आणखी एक महत्वाची गोष्ट म्हणजे या धोरणाद्वारे

- लिंग, भाषा, स्थान यातील भेद लक्षात न घेता भारतातील सर्व मुलांना शिक्षणाची समान संधी उपलब्ध करून देण्याविषयी अपेक्षा व्यक्त केली.
- या धोरणाची नाविण्यता म्हणजे शैक्षणिक उठाव म्हणजेच खडू-फळा मोहीम. ज्याला आपण OPERATION BLACK BOARD म्हणतो.

<u>शैक्षणिक उठाव (OPERATION BLACK BOARD)</u> :-

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, १९८६ मध्ये प्राथमिक शिक्षणाला अनन्यसाधारण महत्त्व दिले आहे. प्राथमिक शिक्षणाच्या संख्यात्मक व गुणात्मक सुधारणेसाठी या धोरणात अनेक कृतिकार्यक्रम व शिफारसी आहेत. त्यापैकीच एक म्हणजे खडू-फळा मोहिम. थोडक्यात खडू-फळा मोहिम म्हणजे प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणासाठी अतिआवश्यक साधन सामग्रीची उपलब्धता करून देणे. याचाच अर्थ असा की प्राथमिक शिक्षणात पुरेशी सुधारणा करणे तसेच ही सुधारणा करण्यासाठी प्राथमिक शाळांना आवश्यक ती साधन सामग्री पुरविणे.

5) **<u>राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९</u>** :- तब्बल ३४ वर्षानंतर के. कस्तुरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखाली राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ चा मसुदा तयार करण्यात आला. ३४ वर्षांनंतर भारताला नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक

धोरण मिळाले. त्याची अंमलबजावणीची चर्चा, मार्गदर्शन सध्या सुरू आहे. त्या अनुषंगाने संशोधिका तिचे मत मांडण्याचा प्रयत्न करत आहे.

या धोरणांमध्ये ‘ शालेय शिक्षण ’ या विभागातील मुद्दा क्र.७ म्हणजे “ शालेय संकुलाच्या माध्यमातून शालेय शिक्षणात सुधारणा करणे.” थोडक्यात या ठिकाणी शासकिय शाळांना, विशेषतः छोट्या शाळांना, साधनांची टंचाई जाणवत असल्याच्या समस्येला केंद्रीभूत मानून, २० पेक्षा कमी पटसंख्या असलेल्या शाळांचे विलीनीकरण, १०-२० शाळांचा एक गट म्हणजे संकुल तयार करून साधनांची देवाणघेवाण करावी तसेच शालेय प्रशासन अधिक स्थानिक, प्रभावी व कार्यक्षम व्हावे. असा उद्देश आहे. परंतु संशोधिकेला एक बाब नमूद करावीशी वाटते ती म्हणजे प्रत्येक तालुक्यात केंद्रशाळा असतात. प्रत्येक केंद्रशाळे अंतर्गत ग्रामीण भागात १०-१२ प्राथमिक शाळा, माध्यमिक शाळा व खाजगी शाळा असतात. यात जिल्हा परिषदची एकच माध्यमिक शाळा असते. १०-२० शाळांच्या गटात एकच माध्यमिक शाळा असेल. तर साधनांची देवाणघेवाण कशी होणार ? या शाळा संकुलाचा फायदा केवळ प्राथमिक शाळांनाच होणार आहे. म्हणजे एका माध्यमिक शाळेसाठी विशेष बाबी केल्या जाणार नाहीत किंवा माध्यमिक शाळेकडे दुर्लक्ष होईल. साहित्य किंवा साधने तयार करताना <u>प्राथमिक शिक्षणाला</u> केंद्रस्थानी मानून तयार केले जाईल.शाळा संकुलातील प्राथमिक शाळांमध्ये साहित्य,साधने वाटून त्यांचा लाभ प्राथमिक विद्यार्थ्यांना होईल पण माध्यमिक शिक्षणाचे काय ?

म्हणून ग्रामीण भागातील जिल्हा परिषद माध्यमिक शाळांमध्ये साधन सुविधा स्वतंत्रपणे उपलब्ध करून द्याव्यात व त्या सुविधांचा वापर योग्य प्रकारे होतो की नाही याची वेळोवेळी पाहणी करावी व त्यासाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये स्वतंत्रपणे तरतूद करावी.

<u>भारतातील शैक्षणिक धोरणे</u>

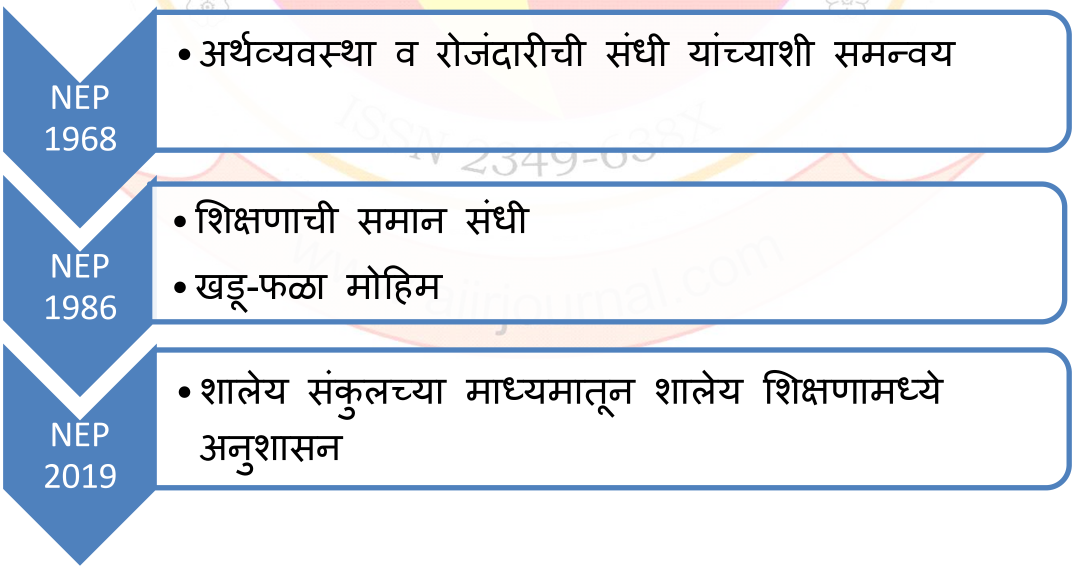

अभ्यासक्रमातील बदल :-

१९८६ चा प्राथमिक शिक्षणा अभ्यासक्रम हा मुदलियार आयोगावर आधारित होता. परंतु त्या नंतर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ व इतर आयोग, समित्या यांनी सुचवलेला / तयार केलेला अभ्यासक्रम हा प्राथमिक शिक्षणावर आधारित होता. कारण बालकांच्या सर्वांगीण विकासाच्या दृष्टीने प्राथमिक शिक्षण महत्त्वाचे मानले जाते. अशाच प्रकारे कोठारी आयोगाच्या शिफारसी व राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाच्या शिफारसी लक्षात घेऊन १९८८ मध्ये प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम तयार करण्यात अल होता. त्यानंतर बालकांमधील किमान अध्ययन क्षमतांचा अधिकाधिक विकास करण्याचा हेतूने महाराष्ट्रात क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रम १९९५ व २००० मध्ये राबवविला गेला. त्याच प्रमाणे २००४ मध्ये पुन्हा प्राथमिक शिक्षणाची पुनर्रचना करण्यात आली.

केंद्रशासनाने प्रो. यशपाल यांच्या मार्गदर्शनानुसार २००५ मध्ये राज्य अभ्यासक्रम आराखडा NCF 2005 प्रसिद्ध केला. त्यास अनुसरून महाराष्ट्र शासनाने २०१० मध्ये राज्य अभ्यासक्रम आराखडा तयार केला. या दोन्ही अभ्यासक्रम आराखड्यांचा विचार करून महाराष्ट्रातील प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम २०१२ ची रचना करण्यात आली.

वरील सर्व विवेचनावरून संशोधिकेला केवळ एकच गोष्ट नमूद करावीशी वाटते ती म्हणजे आतापर्यंत ज्या समित्या किंवा आयोग स्थापन केले गेले त्या सर्वांनी प्राथमिक शिक्षणालाच अनन्यसाधारण महत्त्व दिले आहे. तसेच प्राथमिक शिक्षण दर्जेदार, प्रभावी व सार्वत्रिक कशा प्रकारे करता येईल यासाठी उपाययोजना सुचवल्या आहेत. म्हणूनच NEP 2020 मध्ये किमान माध्यमिक शिक्षण, त्यासाठी लागणाऱ्या साधन-सुविधा, अभ्यासक्रमाची कार्यवाही यासाठी तरतुदी व शिफारसी असाव्या असे संशोधिकेला वाटते.

माध्यमिक शिक्षणाचे परिमाणे :-

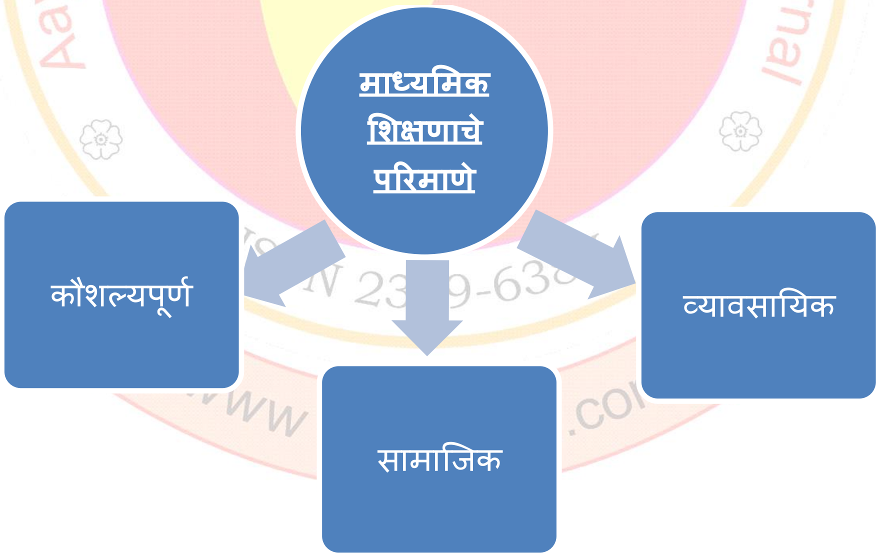

वरील सर्व धोरणांच्या अभ्यासावरून एक गोष्ट लक्षात येते की प्रत्येक शैक्षणिक धोरणात माध्यमिक शिक्षणाचा संबंध - उत्पादन वृद्धी, व्यवसाय शिक्षण, नोकरी संबंध, कार्यानुभव व समाज सेवा यांच्याशी लावलेला आहे. म्हणजेच स्वातंत्र्यानंतर भारताने माध्यमिक शिक्षणाकडून उत्पादनक्षम शिक्षणाची अपेक्षा केली आहे. आणि हे तेव्हाच शक्य आहे जेव्हा जिल्हा परिषद माध्यमिक शाळांमध्ये साहित्य, साधने, तंत्रज्ञान यांची

उपलब्धता असेल. सध्या सर्वत्र खाजगी माध्यमिक शाळांची पटसंख्या ही जिल्हा परिषद माध्यमिक शाळांच्या पटसंख्येपेक्षा अधिक दिसते. तसेच निकालाची टक्के वारी देखील खाजगी शाळांची अधिक पहावयास मिळते. जिल्हा परिषद माध्यमिक शाळा या दिवसेंदिवस ओस पडत चाललेल्या आहेत. याचे कारण जिल्हा परिषद माध्यमिक शाळांमध्ये साधनांची कमतरता तर आहेच त्याबरोबरच त्यांचा वापर देखील वेळेवर केला जात नाही. यावरून NEP 2020 मध्ये ग्रामीण भागातील जिल्हा परिषद माध्यमिक शाळांच्या साधन सुविधांच्या वापराविषयी विशेष तरतूद करावी, एवढीच संशोधिकेची अपेक्षा आहे.

निष्कर्ष :-

वरील विवेचनावरून एवढेच लक्षात येते की, एखाद्या इमारतीचा पाया जितका मजबूत असावयास पाहिजे तेवढीच ती इमारत देखील मजबूत असावी. म्हणजे प्राथमिक शिक्षण हा पाया म्हणून मजबूत करण्यासाठी नाना प्रकारे प्रयत्न केले जात आहेत. त्याच प्रमाणे विद्यार्थ्यांच्या आयुष्याला नवीन वळण देणारे, कलाटणी देणारे, भविष्य घडविणारे माध्यमिक शिक्षण देखील तेवढेच महत्त्वाचे आहे. ही बाब शासनाने लक्षात घ्यावी व साधन-सुविधा, उपक्रम, साहित्य, तंत्रज्ञान यांचा उपयोग करून माध्यमिक शिक्षण देखील प्राथमिक शिक्षणा इतकेच दर्जेदार करावे, ही अपेक्षा !

NEP 2020 कडून माध्यमिक शिक्षणाविषयी अपेक्षा :-

1. केवळ माध्यमिक शाळांचे एक संकुल तयार करणे.
2. व्यावसायिक शिक्षणाच्या दृष्टीने STUDENT'S EXCHANGE PROGRAMMER म्हणजे शहरी -> ग्रामीण व ग्रामीण -> शहरी राबवणे.
3. ICT, वैज्ञानिक प्रयोग यावर आधिक भर देण्यासाठी विविध उपक्रमांचे आयोजन करणे.
4. माध्यमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करावे.

संदर्भ :-

1) १९६८ चे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण.
2) १९८६ चे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण.
3) भारतातील विविध शैक्षणिक आयोग.
4) भारतीय शिक्षणाचा इतिहास.
5) भारतातील सेकंडरी एज्युकेशन ची स्थिती : एक विश्लेषण
6) Report of the Educational Commission (1964-1966) Education and National Development
7) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ मसुदा

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाची प्राथमिक शिक्षणातील गुणवत्ता

डॉ. शोभा मारुती कांबळे
Asst. Professor, Dhareshwar college of
Edocation Dhayari, Pune.
Shobhakmble80@gmail.com

सारांश:

'भारताला जागतिक ज्ञान महासत्ता' बनविणे हे नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० चे अंतिम उद्दिष्टे आहे. जवळ. जवळ ३४ वर्षानंतर आपल्या भारताचे शैक्षणिक धोरण बदलविण्यात आले आहे. कारण पुढची पिढी आत्मनिर्भर भारतासाठी व भारत देशाच्या नवनिर्माणासाठी सज्ज होण्याच्या दिशेने टाकलेले एक महत्त्वाचे असे पाऊल म्हणजे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० होय. म्हणजेच १९४७ मध्ये स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून शिक्षण प्रणालीतील हा तिसरा मोठा बदल आहे. एवढेच नव्हे तर मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाचे नाव शिक्षण मंत्रालय असे ठेवण्यात आले आहे. या नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये प्राथमिक शिक्षणाच्या दृष्टिने अनेक गुणवत्तापूर्ण बदल सुचविण्यात आले आहेत.

प्रस्तावना

विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करणे हे आपल्या शिक्षण प्रक्रियेचे महत्त्वाचे उद्दिष्टे आहे आणि हे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठीच विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाच्या शिक्षणावर भर देणे आवश्यक आहे. म्हणूनच क्रेंद्रीय मंत्रिमंडळाच्या बैठकीत २९ जुलै २०२० रोजी नवीन शैक्षणिक धोरणाला मंजुरी देण्यात आली व भारताचे पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांच्या पहिल्या कार्यकाळात राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाचा मसुदा तयार करण्यात आला. मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाकडून डॉ. कस्तुरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखाली नवीन शैक्षणिक धोरणाचा मसुदा तयार करण्यात आला व तो तयार मसुदा केंद्रीय मनुष्यबळ विकासमंत्री रमेश पोखरियाल निशंक यांना सादर करण्यात आला आहे. या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये प्राथमिक शिक्षणाच्या दृष्टिने बदल करण्यात आले आहेत.

पूर्वप्राथमिक शिक्षणावरती भर

पूर्व प्राथमिक शिक्षणाच्या समावेश आता औपचारिक शिक्षणात केला आहे. कारण बालकांची जडण-घडण हा काळ अत्यंत महत्त्वाचा असतो. प्राथमिक स्तरावर भाषा, विज्ञान, वाचन, लेखन व गणित या पायाभूत कौशल्यांचा विचार या नवीन शैक्षणिक धोरणात केलेला आहे. आणि पूर्वप्राथमिक शिक्षणातील हाच महत्त्वपूर्ण बदल उद्याच्या भारताचे भविष्य घडविणार आहे.

शिक्षणाचा नवीन आकृतीबंध:

पूर्व प्राथमिक शिक्षणाचा प्रचलित पॅटर्न बदलण्यात आला आहे. तो म्हणजे ५+३+३+४ असा ठेवण्यात आला आहे. यामध्ये पहिले पाच म्हणजे पायाभरणीची असणार आहेत. ३ऱ्यावर्षी Pri-Primary ३वर्ष आणि १ली आणि २री म्हणजेच ५ वर्षे हा पहिला टप्पा होय. दुसरा टप्पा वर्ग ३ते ५ म्हणजे ३ वर्षे होय. शेवटचा टप्पा म्हणजे ९वी ते १२वी म्हणजे ४ वर्ष होय. असा नवीन शैक्षणिक धोरणातील शिक्षणाचा आकृतीबंध असणार आहे.

मातृभाषेतून शिक्षणावर भर:

मातृभाषा /प्रादेशिक भाषा ५वी पर्यंत शिक्षण देण्यासाठी वापरली जाईल कोणत्याही विद्यार्थ्याला कोणत्याही भाषेची सक्ती केली जाणार नाही. म्हणजेच आपल्या मातृभाषेतून शिक्षणाची सुविधा देऊन पूर्व प्राथमिक शिक्षण आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे करण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्यामुळे इंग्रजी माध्यमांच्या वाढत्या व खाजगी शाळांनासुद्धा चाप बसणार आहे.

अभ्यासक्रम NCRT निश्चित करणार:

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०नुसार शिक्षण व्यवस्थेत पहिल्यांदाच पूर्वप्राथमिक शाळांसाठी आभ्यासक्रम ठरविला जाणार आहे आणि हा अभ्यासक्रम देशातील सर्व पूर्व प्राथमिक शाळांना लागू असेल.

व्होकेशनल अभ्यासक्रमावर भर:

नववी ते १२वी मध्ये शिक्षणासाठी कोणतीही एक शाखा नसेल तर विद्यार्थ्यांना विविध प्रकारचे विषय आपल्या आवडीनुसार निवडण्याची संधी असणार आहे.

उदा. विज्ञान किंवा कॉमर्सच्या विद्यार्थ्यांनाही इतिहास, भूगोल, लोककला, संगीत असे विषय अभ्यासाठी निवडता येणार आहेत.

इंटर्नशिप करण्याची संधी:

इयत्ता सहावी पासूनच्या शिक्षणामध्ये कौशल्य विकासावरती भर देण्यात आलेला आहे. त्यामुळे विद्यार्थी आपल्या आवडीनुसार विषय घेऊन अभ्यासक्रम शिकता येणार आहे. उदा. कारपेंटर, लॉड्री, क्रॉप्ट, अशा अनेक विषयांचा अभ्यासक्रम पूर्ण केल्यानंतर त्यांना इंटर्नशिप करता येणार आहे.

शालेय रिर्पोट कार्ड बदलणार:

पहिली ते १२वीमध्ये शिकत असताना विद्यार्थ्यांच्या रिर्पोट कार्डवर म्हणजेच निकाल गुणपत्रावर गुण, ग्रेड आणि शेरा अशा बाबींचा उल्लेख असतो. आता या रिर्पोट कार्डमध्ये विद्यार्थी वर्गमित्र आणि शिक्षक यांचाही शेरा असणार आहे. तसेच शिक्षणाव्यतीरिक्त विद्यार्थी काय शिकला आहे म्हणजेच १२वी नंतर विद्यार्थी शाळेबाहेर पडताना विद्यार्थ्याला बारा वर्षाचे रिर्पोट कार्ड देण्यात येणार आहे.

राष्ट्रीय शिक्षण आयोगाची स्थापना:

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानुसार राष्ट्रीय शिक्षण आयोगाची स्थापना करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे. तसेच खाजगी शाळांना अनियंत्रित फी वाढ करण्यापासून रोखण्याचीही शिफारस या धोरणात करण्यात आलेली आहे. हे नवीन शैक्षणिक धोरण बालवाडी / अंगणवाडी पासून ते उच्च शिक्षणापर्यंत लागू असणार आहे. तसेच तीन ते १४ वर्षे वयोगटांचे विद्यार्थी शिक्षण हक्क कायद्याच्या कक्षेत आले आहेत.

बोर्डाच्या परिक्षांचे महत्त्व कमी होणार:

नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या माध्यमातून शिक्षण पद्धतीत अनेक मोठे बदल करण्यात आले आहेत. शालेय शिक्षणाचे स्वरूप आतापर्यंत १०+२ असं होतं. पण या नवीन शैक्षणिक धोरणात दहावीची परीक्षा ही बोर्डाची असेल अस उल्लेख करण्यात आलेला नाही.

जागतिक बदलांचा आणि प्रवाहाचा विचार:

विद्यार्थी हा फक्त परिक्षार्थी न राहता त्याचा सर्वांगीण विकास कसा होईल हा या नव्या शैक्षणिक धोरणाचा केंद्रबिंदू आहे. म्हणजेच भारतीय शिक्षण व्यवथ्येला जागतिक स्पर्धेत उतरविण्यासाठी व टिकविण्यासाठी आवश्यक त्या बदलांचा व प्रवाहाचा विचार या नवीन शैक्षणिक धोरणत करण्यात आलेला आहे.

अशा अनेक प्रकारचे महत्त्वपूर्ण बदल या नवीन शैक्षणिक धोरणात करण्यात आलेले आहेत.

संदर्भ ग्रंथ सूची

1. http://niepid.nic.in/neep-2020pdf
2. http://aishe.nic.in/aishe/viewDocument.action?
3.www.mhrd.gov.in